

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΘΕΣΣΑΛΙΑΣ

ΣΧΟΛΗ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ ΤΟΥ ΑΝΘΡΩΠΟΥ

ΤΜΗΜΑ ΙΣΤΟΡΙΑΣ ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΑΣ ΚΑΙ ΚΟΙΝΩΝΙΚΗΣ ΑΝΘΡΩΠΟΛΟΓΙΑΣ

Μεταπτυχιακό Πρόγραμμα Σπουδών: *“Διεπιστημονικές Προσεγγίσεις στις Ιστορικές,
Αρχαιολογικές και Ανθρωπολογικές Σπουδές”*

*Οικισμοί της Ύστερης Εποχής του Χαλκού στη Θεσσαλία και τη
Μακεδονία. Συμβολή στη μελέτη της τοπογραφικής, χωροταξικής,
πολεοδομικής, και αρχιτεκτονικής οργάνωσης, μέσα στο χωροχρονικό
γίνεσθαι.*

Τόμος Ι

Σταυρακούδη Καλλιόπη

Βόλος 2018

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΘΕΣΣΑΛΙΑΣ
ΣΧΟΛΗ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ ΤΟΥ ΑΝΘΡΩΠΟΥ
ΤΜΗΜΑ ΙΣΤΟΡΙΑΣ ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΑΣ ΚΟΙΝΩΝΙΚΗΣ ΑΝΘΡΩΠΟΛΟΓΙΑΣ

Μεταπτυχιακό Πρόγραμμα Σπουδών: “Διεπιστημονικές Προσεγγίσεις
στις Ιστορικές, Αρχαιολογικές και Ανθρωπολογικές Σπουδές”

ΔΙΠΛΩΜΑΤΙΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ

*Οικισμοί της Ύστερης Εποχής του Χαλκού στη Θεσσαλία και
τη Μακεδονία. Συμβολή στη μελέτη της τοπογραφικής,
χωροταξικής, πολεοδομικής, και αρχιτεκτονικής οργάνωσης,
μέσα στο χωροχρονικό γίνεσθαι.*

Επόπτρια: Ιφιγένεια Τουρναβίτου

Επικουρικοί Επόπτες: Γιάννης Λώλος

Αιμιλία Μπάνου

Σταυρακούδη Καλλιόπη

Βόλος 2018

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

ΤΟΜΟΣ Ι

Συντομογραφίες.....	1
Βραχυγραφίες.....	2
1 Εισαγωγή.....	4
1α Μεθοδολογία.....	5
2 Θεωρητικό πλαίσιο.....	6
2α Ο χώρος στην αρχαιολογική επιστήμη.....	7
2β Ο χρόνος στην αρχαιολογική επιστήμη.....	9
3 Η αρχαιολογική έρευνα για την Ύστερη Εποχή του Χαλκού στη Θεσσαλία...	12
4 Η αρχαιολογική έρευνα για την Ύστερη Εποχή του Χαλκού στη Μακεδονία.	15
5 Η γεωγραφική περιοχή της Θεσσαλίας.....	18
6 Η Ύστερη Εποχή του Χαλκού στη Θεσσαλία.....	19
7 Αρχαιολογικά δεδομένα από τη Θεσσαλία.....	19
7 α Οικισμοί της Ανατολικής Θεσσαλικής πεδιάδας.....	20
7α.1 Διμήνι.....	20
7α.2 Παλιά Βόλου.....	36
7α.3 Πευκάκια.....	39
7α.4 Μεγάλη Βελανιδιά.....	43
7α.5 Φερές.....	44
7α.6 Αερινό.....	46
7α.7 Πέτρα.....	48
7α.8 Γκρεμός ή Γκρεμούρα (Αργισσα).....	49
7α.9 Μπουνάρμπασι.....	49
7α.10 Μακρυχώρι.....	50
7 β Οικισμοί της Δυτικής Θεσσαλικής πεδιάδας.....	52
7β.1 Χτούρι.....	52
7β.2 Χαμάμια.....	53
7β.3 Ράχες Μοσχολουρίου.....	53
7β.4 Πετρωτό Τρικόλων.....	55
8 Η γεωγραφική περιοχή της Μακεδονίας.....	57

9 Η Ύστερη Εποχή του Χαλκού στη Μακεδονία.....	58
10 Αρχαιολογικά δεδομένα από τη Μακεδονία.....	59
10α Οικισμοί της Ανατολικής Μακεδονίας.....	59
10α.1 Ντικιλί Τας.....	59
10α.2 Σταθμός Αγγίστας.....	61
10α.3 Καστρί Θάσου.....	62
10α.4 Τούμπα Σφελινού.....	63
10β Οικισμοί της Κεντρικής Μακεδονίας.....	64
10β.1 Άσσηρος.....	64
10β.2 Τούμπα Θεσσαλονίκης.....	67
10β.3 Διπλή Τράπεζα Αγχιάλου.....	70
10β.4 Καστανάς.....	71
10β.5 Λιμνότοπος.....	74
10β.6 Αξιοχώρι.....	75
10β.7 Άγιος Μάμας.....	76
10β.8 Μολυβόπυργος.....	77
10β.9 Πηγή Αρτέμιδος.....	78
10β.10 Βάλτος Λεπτοκαρυάς.....	80
10γ Οικισμοί της Δυτικής Μακεδονίας.....	82
10γ.1 Αγγελοχώρι.....	82
10γ.2 Αρχοντικό.....	85
10γ.3 Μπουμπούστη.....	86
11 Ερμηνείες-Συζήτηση.....	87
12 Συμπεράσματα.....	93
13 Βιβλιογραφία.....	96

ΤΟΜΟΣ II

1 Κατάλογος Εικόνων.....	2
2 Κατάλογος Χαρτών.....	8
3 Κατάλογος Πινάκων.....	8
4 Εικόνες.....	9
5 Χάρτες.....	85
6 Πίνακες.....	89

ΣΥΝΤΟΜΟΓΡΑΦΙΕΣ

ΑΑΑ: Αρχαιολογικά Ανάλεκτα εξ Αθηνών

ΑΔ: Αρχαιολογικόν Δελτίον

ΑΕΘΣΕ: Αρχαιολογικό Έργο Θεσσαλίας, Στερεάς Ελλάδας

ΑΕΜΘ: Αρχαιολογικό Έργο Μακεδονίας Θράκης

Ανθρωπολογικά: Περιοδική Έκδοση Θεωρίας και Πρακτικής

ΑΠΘ: Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης

BAR: British Archaeological Reports (British Series)

BCH: Bulletin de correspondance hellénique.

BSA: The Annual of the British School at Athens.

ΔΗ.Κ.Ι: Δημοτικό Κέντρο Ιστορίας και Τεκμηρίωσης Βόλου

Εγνατία: Επιστημονική Επετηρίδα Τμήματος Ιστορίας και Αρχαιολογίας της Φιλοσοφικής Σχολής του ΑΠΘ

Θεσσαλικά: Περιοδική έκδοσις για την θεσσαλικήν αρχαιολογίαν, επιστημονικόν όργανον της Φιλαρχαίου Εταιρείας Βόλου. Βόλος

Ι.Α.Κ.Α: Τμήμα Ιστορίας, Αρχαιολογίας, Κοινωνικής Ανθρωπολογίας(Πανεπιστήμιο Θεσσαλίας)

ΠΑΕ: Πρακτικά της εν Αθήναις Αρχαιολογικής Εταιρείας

Προ-ιστορήματα: Δια-δικτυακό περιοδικό του Ομίλου Μελέτης και Προβολής της Ελληνικής Προϊστορίας

Το Έργο της Αρχαιολογικής Εταιρείας: Ετήσια Συνοπτική Παρουσίαση των Ανασκαφών της Αρχαιολογικής Εταιρείας

Τρικαλινά: Ετήσιο Φιλολογικό, Ιστορικό, Λαογραφικό, Λογοτεχνικό Σύγγραμμα

ΥΠΠΟ: Υπουργείο Πολιτισμού

ΒΡΑΧΥΓΡΑΦΙΕΣ

ΑΝ: Αρχαιότερη Νεολιθική

ΒΥΖ: Βυζαντινά

Γ: Γεωμετρική

ΕΛ: Ελληνιστικά

ΚΛ: Κλασικά

ΜΕ: Μεσοελλαδική

ΜΕΧ: Μέση Εποχή Χαλκού

ΜΝ: Μέση Νεολιθική

ΝΝ: Νεότερη Νεολιθική

ΠΓ: Πρωτογεωμετρική

ΠΕ: Πρωτοελλαδική

ΠΕΧ: Πρώιμη Εποχή Χαλκού

Ρ: Ρωμαϊκά

ΥΒΥΖ: Υστεροβυζαντινή

ΥΕ: Υστεροελλαδική

ΥΕΧ: Ύστερη Εποχή Χαλκού

ΤΟΜΟΣ Ι

1 Εισαγωγή

Η παρούσα εργασία με τίτλο «Οικισμοί της Ύστερης Εποχής του Χαλκού στη Θεσσαλία και τη Μακεδονία. Συμβολή στη μελέτη της τοπογραφικής, χωροταξικής, πολεοδομικής, και αρχιτεκτονικής οργάνωσης, μέσα στο χωροχρονικό γίνεσθαι.» αποτελεί την τελική διπλωματική εργασία, που εκπονήθηκε και ολοκληρώθηκε στα πλαίσια της συμμετοχής μου, στο Μεταπτυχιακό Πρόγραμμα Σπουδών, του τμήματος Ιστορίας, Αρχαιολογίας και Κοινωνικής Ανθρωπολογίας, του Πανεπιστημίου Θεσσαλίας που έχει ως θέμα τις Διεπιστημονικές προσεγγίσεις, στις Ιστορικές, Αρχαιολογικές και Ανθρωπολογικές σπουδές.

Το θέμα της εργασίας, επιλέχθηκε έπειτα από μεγάλο προβληματισμό και πολλές συζητήσεις, κυρίως με την Αναπληρώτρια Καθηγήτρια Προϊστορικής Αρχαιολογίας, του Πανεπιστημίου Θεσσαλίας, κυρία Ιφιγένεια Τουρναβίτου, η οποία είναι και η κύρια επιβλέπουσα της εργασίας αυτής.

Η ενασχόληση μου με την αρχαιολογική έρευνα στη Θεσσαλία και τη Μακεδονία, μου επέτρεψε να διακρίνω έντονες διαφοροποιήσεις στους χώρους, οι οποίες όμως υπέκρυπταν ομοιότητες ως προς την επιλογή του χώρου και το τρόπο αφομοίωσης και ένταξης νεωτεριστικών στοιχείων στις ήδη υπάρχουσες παραδοσιακές κοινότητες. Επέλεξα λοιπόν να ασχοληθώ με την συγκριτική μελέτη των οικισμών της Ύστερης Εποχής του Χαλκού στη Θεσσαλία και τη Μακεδονία, τα αρχαιολογικά δεδομένα των οποίων είναι λιγότερο ή περισσότερο γνωστά, ευελπιστώντας, ότι με την εργασία αυτή θα συμβάλω στη διεξαγωγή κάποιων χρήσιμων συμπερασμάτων σχετικά με την διαμόρφωση των χαρακτηριστικών των οικισμών της Ύστερης Εποχής του Χαλκού στη Θεσσαλία και τη Μακεδονία, και στο βαθμό και τον τρόπο που η εξέλιξή τους επηρεάζεται από το τοπίο και τις νεωτεριστικές τάσεις που κυκλοφορούν .

Στόχος της εργασίας είναι η συγκριτική μελέτη ενός αντιπροσωπευτικού αριθμού οικισμών της Ύστερης Εποχής του Χαλκού από τη Θεσσαλία και τη Μακεδονία, ώστε να προκύψουν κάποια συμπεράσματα για την τοπογραφία, την χωροταξία, την πολεοδομία και την αρχιτεκτονική των χώρων αυτών, μέσα στη ροή του χρόνου. Συγκεκριμένα θα γίνει μια προσπάθεια διερεύνησης της επιλογής του χώρου δημιουργίας και δράσης των οικισμών της Ύστερης Εποχής του Χαλκού στη Θεσσαλία και τη Μακεδονία, σε σχέση με το φυσικό αλλά και το ανθρωπογενές τοπίο. Θα διερευνηθούν επίσης, οι τεχνικές δόμησης, οι αρχιτεκτονικές μορφές, αλλά και η

διαχρονικότητα των οικισμών, σε σχέση με τον τρόπο που οι κάτοικοι, ως δρώντα υποκείμενα, εκλαμβάνουν τον χώρο γύρω τους.

Πρέπει να σημειωθεί ότι ένα μεγάλο μέρος των αρχαιολογικών στοιχείων, βρέθηκαν σχεδόν ακατέργαστα, δημιουργώντας δυσκολίες μεγάλες και πολλές φορές αξεπέραστες. Η έλλειψη στοιχείων, λόγω της ελλιπούς δημοσίευσης, των αρχαιολογικών δεδομένων, η πληθώρα του μη διαθέσιμου, αδημοσίευτου υλικού και η υποτυπώδης αρχαιολογική έρευνα, περιόρισε σε μερικές παραμέτρους τη μελέτη αυτή. Η εργασία αυτή δεν έχει την φιλοδοξία να ανασυστήσει την χωροταξική, πολεοδομική και αρχιτεκτονική οργάνωση κατά την Ύστερη Εποχή του Χαλκού, στη Θεσσαλία και τη Μακεδονία. Πρόκειται για μια συμβολή στη μελέτη της οργάνωσης των οικισμών στις περιοχές αυτές, οι οποίες θα ήταν αδύνατο να ευδοκιμήσει χωρίς την βοήθεια της κύριας επόπτριας και επιβλέπουσας της εργασίας αυτής, της Αναπληρώτριας Καθηγήτριας προϊστορικής αρχαιολογίας, κυρίας Ιφιγένειας Τουρναβίτου. Χωρίς τις συμβουλές της και την καθοδήγησή της, κάθε φορά που η σκέψις μου έβγαιναν από το δρόμο τους, δεν θα μπορούσε να ολοκληρωθεί το εγχείρημα αυτό. Θέλω να την ευχαριστήσω θερμά, γιατί άφησε την εργασία αυτή, να πάρει το δρόμο της χωρίς επεμβάσεις, παρά μόνο όπου αυτές ήταν απαραίτητες.

Θέλω επίσης να ευχαριστήσω τον επικουρικό επόπτη της εργασίας αυτής, τον Επίκουρο Καθηγητή, κλασσικής αρχαιολογίας, κύριο Γιάννη Λώλο, του οποίου οι γνώσεις γύρω από την τοπογραφία και γενικότερα την αρχαιολογία του χώρου, μου έδωσαν τη δυνατότητα να ασχοληθώ με το θέμα της Μεγάλης Εικόνας, ξέροντας ότι οι συμβουλές και η καθοδήγησή του θα με αποτρέψει από τις σκοπέλους της άγνοιας.

Τέλος θέλω να ευχαριστήσω όλους τους συνάδελφους αρχαιολόγους, που με διάφορους τρόπους, βοήθησαν ώστε να αποκτήσω την απαραίτητη υπομονή και επιμονή, για να ολοκληρώσω αυτή την εργασία.

1α Μεθοδολογία

Η μέθοδος διαχείρισης του διαθέσιμου υλικού, ώστε να επιτευχθούν οι στόχοι της εργασίας, ακολούθησε τα εξής στάδια. Με τα διαθέσιμα αρχαιολογικά στοιχεία, μελετήθηκαν τα αρχαιολογικά δεδομένα των οικισμών της Ύστερης Εποχής του Χαλκού στη Θεσσαλία και τη Μακεδονία, εξετάζοντας μόνο τις περιπτώσεις των θέσεων που διέθεταν έστω και ελάχιστα δομικά στοιχεία, ώστε να τεκμηριώνεται, κατά

κάποιο τρόπο, η οικιστική τους ταυτότητα. Συντάχθηκαν τρεις βάσεις δεδομένων. Η πρώτη αφορά τις αρχαιολογικές **θέσεις** της Ύστερης Εποχής του Χαλκού στην Ανατολική Θεσσαλική πεδιάδα. Η δεύτερη αφορά τις αρχαιολογικές **θέσεις** της Ύστερης Εποχής του Χαλκού σε ένα μεγάλο τμήμα της Κεντρικής Μακεδονίας, κυρίως στο νομό Θεσσαλονίκης και Χαλκιδικής. Επιλέχθηκαν οι δύο αυτές περιοχές και όχι το σύνολο των θέσεων της Θεσσαλίας και της Μακεδονίας, γιατί θεωρήθηκε ότι εκπροσωπούν την πλειοψηφία των θέσεων και τα στοιχεία είναι αρτιότερα. Η τρίτη βάση δεδομένων, αφορά τους **οικισμούς** της Ύστερης Εποχής του Χαλκού στη Θεσσαλία και τη Μακεδονία. Τα πεδία των βάσεων, αφορούν κυρίως τοπογραφικά, χωροταξικά αρχιτεκτονικά και χρονολογικά στοιχεία. Αντλώντας πληροφορίες από τις βάσεις αυτές, διεξήχθησαν κάποια συμπεράσματα για την τοπογραφία, την χωροταξία, την πολεοδομία και την αρχιτεκτονική των χώρων αυτών.

Η συγκέντρωση, η οργάνωση και η συγκριτική μελέτη των στοιχείων αυτών, έδωσε την δυνατότητα ομαδοποίησης των χαρακτηριστικών των εξεταζόμενων οικισμών, με αποτέλεσμα να παρακαμφθούν οι λεπτομέρειες, που σε δεύτερο επίπεδο είναι απαραίτητες, και να γίνει με τον τρόπο αυτό καλύτερα αντιληπτή η *Μεγάλη Εικόνα* των οικισμών της Ύστερης Εποχής του Χαλκού στη Θεσσαλία και τη Μακεδονία.

2 Θεωρητικό πλαίσιο

*Μια καλή θεωρία
είναι μια θεωρεία διαψεύσιμη*
Karl Popper

Τα υλικά κατάλοιπα και η θέση τους στο χώρο και το χρόνο, είναι η κυριότερη πηγή πληροφοριών για τις προϊστορικές κοινωνίες. Σε πρώτη ανάγνωση, ο χώρος και ο χρόνος είναι το βασικό πλαίσιο ύπαρξης των υλικών κατάλοιπων. Εκεί σηματοδοτούνται και μελετώνται. Όμως ο χώρος και ο χρόνος αλλάζουν νόημα και

περιεχόμενο ανάλογα με τον τρόπο και την πρόθεση με την οποία προσεγγίζονται. Δεν πρόκειται απλά για μετρήσιμα μεγέθη αλλά εμπεριέχουν ποικίλες νοσηματοδοτήσεις.

Ο χώρος και ο χρόνος υπάρχουν ανεξάρτητα από το υποκείμενο που δρα σε αυτά, αλλά ταυτόχρονα ορίζονται από αυτό. Όταν αλλάζει το υποκείμενο, αλλάζει και ο τρόπος που προσλαμβάνονται και ερμηνεύονται. Συνεπώς η έννοια του χώρου και του χρόνου μεταλλάσσεται και προσαρμόζεται ανάλογα με το επικρατούσα ιδεολογία και το κοινωνικό γίνεσθαι.

Ο χώρος στη βιωμένη πραγματικότητα είναι μια σειρά τόπων, ενώ ο χρόνος μια σειρά στιγμών. Σύμφωνα με τον Bergson, η εμπειρία του χρόνου, έτσι όπως την οργανώνει ο άνθρωπος στο χώρο, ως ακολουθία δηλαδή χρονικών μονάδων, συστήνει τον χωροχρόνο.¹

Οι φυσικές επιστήμες αναγνωρίζουν, ότι υπάρχει έλλειψη απόλυτου κριτηρίου της κατάστασης ηρεμίας, δηλαδή με κανένα τρόπο δεν μπορεί να προσδιοριστεί ότι δύο γεγονότα που συνέβησαν σε δύο διαφορετικές χρονικές στιγμές, συνέβησαν στο ίδιο σημείο του χώρου ή ότι δύο γεγονότα που συνέβησαν σε δύο διαφορετικούς χώρους συνέβησαν την ίδια χρονική στιγμή.² Η Θεωρία της Σχετικότητας, απορρίπτει την ιδέα του απόλυτου χρόνου. Παλαιότερα, ο χώρος και ο χρόνος θεωρούνταν μια σταθερή πλατφόρμα, που πάνω της εκτυλίσσονταν γεγονότα και διαδικασίες, χωρίς η πλατφόρμα να επηρεάζεται από αυτά. Η Γενική Θεωρία της Σχετικότητας απέδειξε ότι γεγονότα, διαδικασίες και πλατφόρμα αλληλοεπιδρούν.³

2α Ο χώρος στην αρχαιολογική επιστήμη

Ο συνήθης τρόπος πρόσληψης του χώρου στο σύγχρονο Δυτικό φαντασιακό, είναι η μετατροπή του σε μέτρηση. Η μετατροπή αυτή επιτρέπει την σύγκριση και την αξιολόγησή του. Με τον τρόπο αυτό, ο χώρος ερμηνεύεται ευκολότερα ως καταναλωτικό αγαθό. Μέσα από την οπτική αυτή, ο χώρος χάνει δύο από τις βασικές πτυχές πρόσληψής του, την αντικειμενικότητα και τη διαχρονικότητα.

Ο χώρος ενσωματώνει διάφορες μορφές ερμηνείας και αντίληψης. Την αντίληψη του σύγχρονου ανθρώπου για το παρελθόν, του ανθρώπου του παρελθόντος

¹ Bergson 1910

² Hawking 1988,45

³ Hawking 1988,67

για τον σύγχρονό του χώρο, την αντίληψη του χώρου ως γεωμετρικού και αόριστου και την αντίληψη του βιωμένου χώρου που είναι στενά συνδεδεμένος με τις ανθρώπινες εμπειρίες.⁴

Η επιστημονική αντίληψη του χώρου είναι άρρηκτα συνδεδεμένη με την εκάστοτε ιστορική και κοινωνική συγκυρία. Διαχρονικά η αρχαιολογική επιστήμη, αντιμετωπίζει το χώρο ως κύριο πεδίο δράσης της, όπου δρουν τόσο οι πολιτισμοί του παρελθόντος όσο και η αρχαιολογική έρευνα. Συνεπώς η αρχαιολογία, ως επιστήμη, ερμηνεύει την χρήση και την σημασία του χώρου στο παρελθόν, ενώ ταυτόχρονα διαχειρίζεται το χώρο στο παρόν.

Η αρχαιολογική σκέψη, μέσα στην πορεία εξέλιξης⁵ των διαφόρων σχολών και επιστημολογικών αναλύσεων, αναπτύσσει διάφορες και διαφορετικές θεωρίες σχετικά με την ερμηνεία, την πρόσληψη και την υπόσταση της έννοιας του χώρου.

Στις αρχές του 20^{ου} αι. η πολιτιστική-ιστορική αρχαιολογία, κινείται στα πλαίσια του εμπειρισμού. Ο χώρος θεωρείται δεδομένος. Τα αντικείμενα και οι πολιτιστικές ομάδες του παρελθόντος, υπάρχουν εκεί εξ' ορισμού και εξαρτάται από την ικανότητα και τη μέθοδο του ερευνητή να τα αποκαλύψει, να τα μελετήσει και να τα ερμηνεύσει. Ο χώρος δηλαδή προσλαμβάνεται ως ένα ουδέτερο πλαίσιο υλικών καταλοίπων και δράσης.

Έπεται η σχολή της διαδικαστικής αρχαιολογίας, όπου η σκέψη εκφράζεται μέσα από φυσικούς νόμους. Μεθοδολογικά, η αλήθεια προσεγγίζεται μέσα από στατιστικές αναλύσεις και ποσοτικά δεδομένα. Μέσα σε αυτό το θετικιστικό πλαίσιο, αλλάζει σταδιακά η πρόσληψη του χώρου. Ο χώρος δεν ερμηνεύεται πια ως ένα ουδέτερο πλαίσιο, αλλά ως ένα ενεργό παράγοντα που αλληλεπιδρά με την κοινωνία που εξελίσσεται.

Στα μέσα του 20^{ου} αι. αναπτύσσεται η οικιστική αρχαιολογία. Κύρια αναλυτική μονάδα είναι ο οικισμός-κοινότητα.⁶ Διατυπώνονται υποθέσεις που ελέγχονται με βάση το αρχαιολογικό υλικό, με στόχο τη διατύπωση γενικών νόμων, πάνω στην ανθρώπινη συμπεριφορά. Στο πεδίο της οικιστικής αρχαιολογίας, βρίσκει απόλυτη εφαρμογή η θετικιστική μεθοδολογία της διαδικαστικής αρχαιολογίας, μέσα από στατιστικές αναλύσεις και μαθηματικά μοντέλα.

⁴ Shanks- Tilley 1987

⁵ Ο όρος εξέλιξη έχει το νόημα της συνεχούς ροής και μεταβολής, χωρίς αυτό να σημαίνει απαραίτητα την πορεία προς το βέλτιστο.

⁶ Trigger 1989,279

Στις δεκαετίες '60 και '70 , η Νέα Αρχαιολογία, μελετά οικιστικά και κοινωνικά συστήματα και προωθεί ένα λειτουργικό μοντέλο, σύμφωνα με το οποίο, οι δράσεις και οι λειτουργίες των κοινωνιών αφήνουν τα ίχνη τους στο χώρο και συγκεκριμένα στο τρόπο που ο χώρος οργανώνεται και χρησιμοποιείται.⁷

Στη μεταδιαδικαστική αρχαιολογία που ξεκινά να αναπτύσσεται την δεκαετία του '80, η αλήθεια χάνει την μοναδικότητά της. Η αντικειμενικότητα αμφισβητείται και αντικαθίσταται από την ύπαρξη παράλληλων εναλλακτικών ερμηνειών από τις οποίες το υποκείμενο-μελετητής επιλέγει. Ελέγχονται οι μεταβλητές και ορίζονται οι πιθανότητες.⁸ Η αντίληψη της πραγματικότητας χάνει την αντικειμενικότητά της μέσα από το πρίσμα της υποκειμενικότητας του ερευνητή. Ο χώρος προσλαμβάνεται ως μεταβλητή, δηλαδή παράγοντας διαμόρφωσης πολιτισμού. Ταυτόχρονα όμως ο ίδιος ο πολιτισμός , μέσα από μια αμφίδρομη σχέση, διαμορφώνει με τη σειρά του το χώρο. Η οργάνωση του χώρου και των αντικειμένων μέσα σε αυτόν, παίρνουν τη σημασία που τους δίνει ο μελετητής. Υποκείμενο εννοιολογικής διαμόρφωσης του χώρου μπορεί να θεωρηθεί ο δρόμος στο χώρο αλλά και ο μελετητής του. Με τον τρόπο αυτό προκύπτουν διαφορετικές ερμηνείες, με βάση τις διαφορετικές εμπειρίες και το διαφορετικό τρόπο αντίληψης του χώρου. Η μελέτη των οικισμών της Ύστερης Εποχής του Χαλκού στη Θεσσαλία και τη Μακεδονία στηρίχθηκε στη θεωρία αυτή της υποκειμενικότητας. Οι οικισμοί προσλαμβάνονται σαν δρώντες οργανισμοί, που διαμορφώνουν τον χώρο τους προσλαμβάνοντας τον, μέσα από το υποκειμενικό πρίσμα του ίδιου του δρώντος οργανισμού αλλά και του μελετητή του.

2β Ο χρόνος στην αρχαιολογική επιστήμη

Η κατανόηση της έννοιας του χρόνου παρουσιάζει δυσκολίες και προϋποθέτει τον ορισμό των εννοιών «παρελθόν» και «μέλλον», ώστε να οργανωθεί η αντίληψη της πραγματικότητας.

Ο Αριστοτέλης θεωρεί ότι το παρελθόν και το μέλλον, ορίζονται από μια τρίτη διάσταση, το παρόν(νύν). Τα διαδοχικά νύν δεν έχουν πραγματική ύπαρξη, αλλά

⁷ Clarke 1977,9

⁸ Clark1993,214

αποτελούν τομές της ροής του χρόνου. Τα νύν είναι παγωμένος χρόνος, δηλαδή, μη-χρόνος, αφού ο χρόνος είναι ροή.⁹ Σύμφωνα με τον Αριστοτέλη, ο χρόνος ως ροή είναι παράλληλος προς την κίνηση και ρέει ομοιόμορφα και σταθερά, σε αντίθεση με την κίνηση που είναι ασταθής. Η μοναδικότητα του χρόνου οφείλεται στην κυκλική του ροή. Το κυκλικό σχήμα θεωρείται τέλειο. Η ομοιομορφία του κύκλου οδηγεί στην ομοιομορφία του χρόνου. Σύμφωνα με το Αριστοτελικό σύστημα, η ύπαρξη του χρόνου προϋποθέτει τρεις παράγοντες, *τη κίνηση, τον παρατηρητή της κίνησης (ψυχή) και το αποτέλεσμα της μέτρησης της κίνησης*. Σύμφωνα με το σύστημα αυτό, πριν από την εμφάνιση του ανθρώπου στη Γη, δεν υπήρχε παρατηρητής της κίνησης άρα δεν υπήρχε χρόνος.

Η δομή του χρόνου κατά τον Νεύτωνα και το Γαλιλαίο, στηρίζεται στο εκτεινόμενο προς δύο κατευθύνσεις παρόν. Ο χρόνος προσλαμβάνεται ως γραμμικός και για την αντίληψή του χρειάζονται σημεία αναφοράς. Ο χρόνος είναι η πορεία μιας διαδικασίας προς μια κατεύθυνση, από το παρελθόν προς το παρόν-μέλλον. Η κίνηση αυτή δεν μπορεί να διακοπεί, ούτε να αντιστραφεί, παρά μόνο μέσω της μνήμης.

Σύμφωνα με την θεωρία της Ειδικής Σχετικότητας, η αύξηση της ταχύτητας της κίνησης οδηγεί στη μείωση του χρόνου(συστολή του χρόνου). Κάθε παρατηρητής έχει την δική του αντίληψη για τη ροή του χρόνου, άρα η Αριστοτελική θεωρία περί ομοιομορφίας του χρόνου αναιρείται.

Η αρχαιολογία ως επιστήμη άρχισε να ασχολείται με τον εννοιολογικό ορισμό του χρόνου και της χρονικότητας, τις τελευταίες δεκαετίες. Ο αρχαιολόγος χρησιμοποιεί την χρονολόγηση, ως το μοναδικό χρονικό πλαίσιο, που εξηγεί την αλλαγή (γραμμική ερμηνεία). Τέτοιες προσεγγίσεις όμως, απλοποιούν το παρελθόν και περιορίζουν την ικανότητα αντίληψης ιστορικών διαδικασιών που λειτουργούν σε διαφορετικές κλίμακες και διάρκειες. Ο χρόνος δεν είναι γραμμικός και κάθε διαδικασία έχει τον δικό της χρονικό ρυθμό. Ο ημερολογιακός χρόνος είναι μια σύμβαση που δεν είναι κοινή σε παγκόσμιο επίπεδο, με αποτέλεσμα να είναι αδύνατη η σύγκριση και η αξιολόγηση απομακρυσμένων χωρικά γεγονότων και διαδικασιών.¹⁰ Στα πλαίσια της προϊστορικής αρχαιολογίας έγιναν κάποιες προσπάθειες για μια παγκόσμια χρονολογική κλίμακα, βασισμένη στην ιστορία της εξέλιξης και τις τρεις Εποχές.

⁹ Αριστοτέλης *Φυσικής ακροάσεως* 241a, 2-4

¹⁰ Wheeler 1954,39

Η φυσική επιστήμη μετά το Νεύτωνα αντιμετωπίζει το χρόνο ως σχετικό και όχι ως απόλυτο. Όλες οι χρονολογήσεις βασίζονται σε γεγονότα που ενσωματώνουν χρόνο. Το μεγάλο ζήτημα στην αρχαιολογική επιστήμη είναι να αντιληφθεί το χρόνο, ώστε η χρονολόγηση να εξυπηρετήσει τις ανάγκες της ερμηνείας. Όμως η χρονολόγηση, απόλυτη ή σχετική, είναι θεωρητικά προβληματική για έναν κύριο λόγο· παρουσιάζει το χρόνο ως γραμμικό και ορίζει το μοντέλο της ερμηνείας των διαδικασιών με τον ίδιο γραμμικό τρόπο.¹¹

Από την σχολή των Annales, αναπτύχθηκε μια θεωρία, σύμφωνα με την οποία διαφορετικά γεγονότα ή διαδικασίες, λειτουργούν σε διαφορετική χρονική κλίμακα. Προτείνονται τρεις χρονικές κλίμακες, στις οποίες εκτυλίσσεται η Ιστορία. Η κλίμακα *μακράς διάρκειας* (*long durée*), όπου ανήκουν οι αργές διαδικασίες, όπως οι περιβαλλοντικές εξελίξεις. Η *μέσης διάρκειας* κλίμακα, που αφορά τις κοινωνικές εξελίξεις και τις οικονομικές δομές και η κλίμακα *μικρής διάρκειας*, που αφορά γεγονότα και πρόσωπα. Κάθε χρονική κλίμακα επηρεάζει την πορεία των άλλων και όλες εμπλέκονται. Η αρχαιολογική επιστήμη, άρχισε να ενδιαφέρεται για την θεωρία των Annales, τις δεκαετίες '80-'90 και διαπιστώνει ότι πολλές από τις ασυνέχειες στην πολιτιστική εξέλιξη, είναι προϊόντα διαφορετικών χρονικοτήτων. Άλλωστε κάθε σύστημα εμπεριέχει μια φυσική αστάθεια, που μπορεί να καταστρέψει ή να μεταβάλει όλη τη δομή του συστήματος.¹² Στην αρχαιολογική επιστήμη, ο χρόνος προσλαμβάνεται ως εξέλιξη.

Η Νέα Αρχαιολογία προτείνει τον εντοπισμό των αντιλήψεων του παρελθόντος, μέσα από τις αρχαιολογικές καταγραφές. Ο Bailey, μιλά για τη σύνδεση ή μη της οπτικής των ανθρώπων του παρελθόντος με την οπτική του αρχαιολόγου. Θεωρεί ότι διαφορετικές διαδικασίες ή φαινόμενα λειτουργούν σε διαφορετικές χρονικές κλίμακες και απαιτούν διαφορετική προσέγγιση.¹³

Η μετα-διαδικαστική αρχαιολογία μιλά για την ιδεολογική φύση του χρόνου και συνδέει την αρχαιολογική έννοια του χρόνου με την σύγχρονη καπιταλιστική κοσμοθεωρία. Διαχωρίζει τον χρόνο σε *αφηρημένο* και *ουσιώδη*. *Αφηρημένος χρόνος*, είναι η καπιταλιστική αντίληψη του χρόνου. Σύμφωνα με αυτή, ο χρόνος αποτελείται από μετρήσιμες ενότητες, είναι ο χρόνος της χρονολόγησης. *Ουσιώδης χρόνος* είναι ο

¹¹ Lucas 2005,10

¹² Lucas 2005, 17

¹³ Bailey 2006

χρόνος όπως τον αντιλαμβάνονται οι παραδοσιακές κοινωνίες. Ο χρόνος που ενσωματώνεται σε γεγονότα και ιστορία.

Η συμβατική έννοια του χρόνου, είναι κάτι στατικό και νεκρό. Αυτή η αντίληψη για το χρόνο βασίζεται σε ένα επιστημολογικό διαχωρισμό αρχαιολόγου και αρχαιολογικής καταγραφής, που μεταφέρεται ως χρονικός διαχωρισμός μεταξύ παρελθόντος και παρόντος. Τα υλικά κατάλοιπα του παρελθόντος χάνουν την χρονικότητά τους. Ο αρχαιολόγος τα αντιμετωπίζει ως «χαμένα» στο χρόνο και επιδιώκει να τα ερμηνεύσει μέσω της δικής του χρονικότητας. Όμως τα αντικείμενα παραμένουν στην χρονικότητά τους και η ερμηνεία τους προϋποθέτει μια σύνδεση με το παρελθόν μέσω της μνήμης, η οποία απουσιάζει. Συνεπώς η προσπάθεια ερμηνείας της ροής του χρόνου σε έναν οικισμό έχει να αντιμετωπίσει το αξεπέραστο εμπόδιο της χρονικής απόστασης και της απουσίας μνήμης. Η ερμηνεία ακολουθεί το χρονικό μοντέλο της κοινωνίας που βιώνει ο μελετητής και όχι της κοινωνίας του εξεταζόμενου οικισμού.

3 Η αρχαιολογική έρευνα για την Ύστερη Εποχή του Χαλκού στη Θεσσαλία

Η αρχαιολογική έρευνα στην πρόιμη μορφή της αντιλαμβάνεται την Προϊστορία ως ενιαίο πεδίο και διεξάγει την έρευνά της στα πλαίσια αυτά. Κάτω από την οπτική αυτή ξεκίνησε και η αρχαιολογική έρευνα στη Θεσσαλία. Παρατηρώντας το σύνολο της αρχαιολογικής έρευνας της Ύστερης Εποχής του Χαλκού στην περιοχή της Θεσσαλίας, διαπιστώνεται ότι αυτή αφορά κυρίως ταφές και ταφικά μνημεία. Ίσως αυτό να οφείλεται στα πεπερασμένα χαρακτηριστικά των ταφικών μνημείων, που κάνουν ευκολότερο τον εντοπισμό τους, στο αυξημένο ενδιαφέρον των ερευνητών ή ακόμη και σε τυχαίο γεγονός. Έτσι η ποσοστιαία διαφορά μεταξύ οικιστικών και ταφικών στοιχείων είναι τεράστια και τα μεγέθη σχεδόν μη συγκρίσιμα, με αποτέλεσμα να υπάρχει δυσκολία στο σχηματισμό της μεγάλης εικόνας της περιοχής κατά τη χρονική αυτή περίοδο.

Η αρχαιολογική έρευνα της Προϊστορικής περιόδου στην περιοχή της Θεσσαλίας ξεκινά από τα τέλη του 19^{ου} αι. όταν ο H.G. Lölling, Γερμανός αρχαιολόγος, ξεκινά να συγκεντρώνει υλικό από όλη την Ελλάδα, προκειμένου να συντάξει έναν ταξιδιωτικό οδηγό. Στα πλαίσια της έρευνάς του ασχολήθηκε με τις μαγούλες της Θεσσαλίας και κυρίως με το Διμήνι και το Σέσκλο. Το 1886 ο Lölling σε

συνεργασία με τον P. Wolters ανέσκαψε τον θολωτό Α του Διμηνίου.¹⁴ Λίγα χρόνια αργότερα ο P. Wolters μελετά και δημοσιεύει, μια συλλογή κεραμικής από τη θέση Πευκάκια.¹⁵ Το 1899 ο Χ. Τσουντας ως έφορος αρχαιοτήτων αποκαλύπτει στη Μαρμαριανή της Λάρισας τέσσερις θολωτούς τάφους, εκ των οποίων ο ένας ανήκει στην ΥΕΠΙΑ2-B περίοδο.¹⁶ Τα κτερίσματα των θολωτών τάφων της Μαρμαριανής μελετήθηκαν από τους W.A. Heurtley και T.C. Skeat.¹⁷

Το 1901 ο έφορος αρχαιοτήτων Βαλέριος Στάης ανασκάπτει το μεγάλο θολωτό τάφο του Διμηνίου,¹⁸ ενώ μερικά χρόνια αργότερα, το 1908, ο Α. Αρβανιτόπουλος, ως έφορος αρχαιοτήτων Θεσσαλίας, ανέσκαψε έναν θολωτό και έναν κιβωτιόσχημο τάφο στους Γόννους της Λάρισας. Την επόμενη χρονιά οι A.J.B.Wace και M.S.Thompson ανασκάπτουν την Τζανή Μαγούλα, του νομού Καρδίτσας, όπου ήρθε στο φως, στρώμα κεραμικής της ΥΕΠΙ περιόδου.¹⁹

Το 1911 ο Α. Αρβανιτόπουλος ανασκάπτει τον θολωτό υπομυκηναϊκό τάφο στη Δράνιτσα Καρδίτσας, ενώ έξι χρόνια αργότερα, το 1917 αποκαλύπτει στο Γεωργικό Καρδίτσας θολωτό τάφο.²⁰

Το 1920, ο Υ.Βέquignon, εντοπίζει στα θεμέλια του ναού του Θαυλίου Διός, στις αρχαίες Φερές, στρώμα κεραμικής της Ύστερης Εποχής του Χαλκού.²¹ Την επόμενη χρονιά διενεργεί δοκιμαστικές τομές στη θέση Χτούρι Φαρσάλων, όπου εντοπίζει περιβόλους και άφθονη κεραμική της ΥΕΠΙ περιόδου,²² ενώ το 1921 ο Α. Αρβανιτόπουλος αποκαλύπτει τη θέση ενός μυκηναϊκού μεγαροειδούς κτιρίου στα Παλιά του Βόλου.²³

Η αρχαιολογική έρευνα στη Θεσσαλία αδρανεί κατά τις δεκαετίες '30-40' λόγω της πολιτικής κατάστασης στην Ελλάδα κατά την περίοδο αυτή. Στις αρχές της δεκαετίας του '50 ξεκινά και πάλι δειλά η αρχαιολογική έρευνα. Από το 1951 ως το 1953 ο Ν. Βερδελής, ανασκάπτει πέντε θολωτούς τάφους στην περιοχή του Πτελεού.

¹⁴ Γνωστός ως Λαμιόσπιτο

¹⁵ Συλλογή Αποστολίδη

¹⁶ Τσουντας 1899,101

¹⁷ Heurtley-Skeat 1939-31

¹⁸ Στάης 1901,37

¹⁹ Wace-Thompson 1909,152

²⁰ BCH 1920,395 Τα ημερολόγια της ανασκαφής, όπως και αυτά των ταφών στους Γόννους, δεν σώθηκαν.

²¹ BCH 1921,529

²² BCH 1922,138

²³ BCH 1921,530

Οι τρεις βρίσκονται στη θέση Γρίτσα και ο τέταρτος στους Αγίους Θεοδώρους.²⁴ Το 1953 ο ίδιος ανασκάπτει κιβωτιόσχημους τάφους της Ύστερης Εποχής του Χαλκού στη θέση Αγρελιά Τρικάλων.²⁵ Τα κτερίσματα των τάφων αυτών δημοσιεύτηκαν αργότερα από τον B. Feuer.²⁶

Το 1955 μια ομάδα Γερμανών αρχαιολόγων με επικεφαλής τον V.Milojčić, ερευνήσε αρκετές μαγούλες στην περιοχή της Θεσσαλίας, όπως την μαγούλα Ταρτάρ, την Πέτρα και την μαγούλα Γκρεμός.²⁷ Η ίδια ομάδα το 1967 ξεκινά συστηματική ανασκαφή στη θέση Πευκάκια του Βόλου. Την επόμενη χρονιά ο Δ.Ρ.Θεοχάρης, ξεκινά ανασκαφή στα Παλιά του Βόλου, όπου αποκαλύπτει τις αρχιτεκτονικές φάσεις του μεγαροειδούς κτιρίου που είχε αποκαλύψει ήδη ο Α.Αρβανιτόπουλος. Την επόμενη χρονιά ο Δ.Ρ.Θεοχάρης σε στρωματογραφικές τομές στην περιοχή της Πύρασσου Μαγνησίας, εντοπίζει μυκηναϊκά στρώματα. Την ίδια χρονιά αναστηλώνει και μελετά τον θολωτό τάφο του Γεωργικού.²⁸ Το 1962 ξεκινά ανασκαφή στη θέση Χαμάμια, στο χωριό Φίλια του νομού Καρδίτσας. Εκεί σε συνεργασία με τον Α. Λιάγκουρα αποκαλύπτει αρχιτεκτονικά λείψανα της ΥΕΙΙΒ περιόδου. Το 1963, στο Μεγάλο Μοναστήρι Λάρισας, αποκαλύπτει τέσσερις ασύλητους θαλαμοειδείς τάφους και έναν συλημένο, που χρονολογούνται στην ΥΕΙΙΑ-B περίοδο. Το 1964 διενεργεί περιορισμένη έρευνα στη μαγούλα Μπουνάρμπασι Λάρισας, όπου εντόπισε αρχιτεκτονικά λείψανα της ΥΕΙΙΑ-B περιόδου. Το 1965, στην περιοχή των Φαρσάλων, στο χωριό Αγ. Αντώνιος, στη θέση Χολέβα, αποκαλύπτει κτιστό θαλαμοειδή τάφο, ο πρώτος του τύπου αυτού που εντοπίζεται στην περιοχή της Θεσσαλίας. Το 1968, ανακάλυψε άλλους δύο θολωτούς τάφους, στο χωριό Σπηλιά, στην περιοχή της Όσσας. Οι τάφοι αυτοί χρονολογούνται στην ΥΕΙΙΑ2-ΙΙΒ1 περίοδο.²⁹ Το 1967, ο Γ. Χουρμουζιάδης ως έφορος αρχαιοτήτων Θεσσαλίας, ανέσκαψε τμήμα τύμβου με κιβωτιόσχημες ταφές, στο χωριό Εξάλοφο Τρικάλων. Ο τύμβος χρονολογείται στην ΥΕΙΙΓ περίοδο. Το 1977 η Β. Αδρύμη-Σισμάνη ξεκινά συστηματική ανασκαφή στο μυκηναϊκό οικισμό του Διμηνίου.

Από τη δεκαετία του '80 ξεκινούν εκτεταμένες σωστικές ανασκαφές στα πλαίσια ανακατασκευής και ενίσχυσης των υποδομών της χώρας. Έτσι και στην περιοχή της

²⁴ Οι τάφοι αυτοί χρονολογούνται από την ΥΕ ΙΙΙΑ2 ως την ΥΕΙΙΙΓ

²⁵ BCH 1955,272

²⁶ Feuer 1983

²⁷ BCH 1956,311

²⁸ BCH 1958,754

²⁹ Βαϊοπούλου 2011,8-10

Θεσσαλίας παρατηρείται μια έξαρση των σωστικών ανασκαφών, η οποία συνεχίζεται ως και τα τελευταία χρόνια ακολουθώντας όμως μια πτωτική πορεία κατά την δεύτερη δεκαετία του 21^{ου} αι. Το 1981-84 στα πλαίσια των εργασιών για το δίκτυο ύδρευσης της Νέας Ιωνίας Βόλου, ήρθε στο φως εκτεταμένο νεκροταφείο, που χρονολογείται από την Πρώιμη Εποχή του Χαλκού, ως και τους Βυζαντινούς χρόνους. Ανασκάφηκαν συνολικά 350 τάφοι από τους οποίους οι 19 χρονολογούνται στην ΥΕΙΙΑ περίοδο.³⁰ Το 1984, στα πλαίσια εργασιών της ΔΕΗ αποκαλύφθηκε λαξευτός θαλαμοειδής τάφος της ΥΕΙΙΑ2-Β περιόδου, στο Μαυρόλοφο Αλμυρού στη θέση Μαμαλαίικα.³¹ Το 1988, στα ΒΔ όρια του Βελεστίνου, αποκαλύφθηκε συστάδα θαλαμοειδών μυκηναϊκών τάφων.³²

Από τη δεκαετία του '90 ως σήμερα μεγάλα δημόσια έργα υποδομών, αναμοχλεύουν τον αρχαιολογικό ορίζοντα της Θεσσαλίας, υπό την επίβλεψη των κατά τόπους Εφορειών Αρχαιοτήτων. Οι σωστικές ανασκαφές συνεχίζονται. Ένα πλήθος ευρημάτων, συσσωρεύεται σε αποθήκες, ενώ ένα πλήθος μνημείων ήρθε στο φως. Το υλικό αυτό, είναι τεράστιο σε όγκο και η μελέτη του απασχολεί και θα απασχολήσει ένα μεγάλο αριθμό ερευνητών.

4 Η αρχαιολογική έρευνα για την Ύστερη Εποχή του Χαλκού στη Μακεδονία

Η αρχαιολογική έρευνα στην περιοχή της Μακεδονίας, παρουσιάζει μια ιδιαίτερη χρονική καθυστέρηση, σε σχέση με την αντίστοιχη έρευνα στην Θεσσαλία και την υπόλοιπη νότια Ελλάδα. Παρά την ύπαρξη μεμονωμένων περιπτώσεων, ξένων κυρίως αποστολών που δρουν στο χώρο της Μακεδονίας, η συστηματική έρευνα ξεκινά στην περιοχή, στα μέσα περίπου του 20^{ου} αι. Η αδράνεια αυτή της αρχαιολογικής έρευνας, οφείλεται κυρίως στην αργοπορημένη ένταξη της Μακεδονίας, στην ελληνική επικράτεια,³³ αλλά και στην διαταραγμένη εθνικοπολιτική κατάσταση που επικρατούσε, μετά την ένταξη της. Η αμφισβήτηση των νέων εθνικών συνόρων στη Βαλκανική χερσόνησο, οδήγησε την αρχαιολογική έρευνα στην ανάγκη να αποδείξει την ελληνικότητα της περιοχής, μέσα από αρχαιολογικά στοιχεία και

³⁰ Α. Μπάτζιου-Ευσταθίου 1985

³¹ Μαλακασιώτη 1992, 267-271

³² Ιντζεσίλογλου 1989, 219-220

³³ Η Μακεδονία ενώθηκε με την υπόλοιπη Ελλάδα μετά τους Βαλκανικούς πολέμους το 1913

ευρήματα. Αναπτύσσεται έτσι μια εθνική αρχαιολογία που προσανατολίζεται αποκλειστικά στην έρευνα της κλασσικής περιόδου με στόχο την απόδειξη της σύνδεσης της περιοχής με τον κλασσικό νότο. Έτσι η έρευνα της προϊστορικής περιόδου έμεινε για πολύ καιρό στο περιθώριο. Άλλωστε στη Μακεδονία δεν εντοπιζόταν τα χαρακτηριστικά πολιτισμικά κατάλοιπα, που είχαν ήδη εντοπιστεί στη νότια Ελλάδα και τη Θεσσαλία. Η προϊστορική έρευνα επικεντρώθηκε κυρίως στις πολιτισμικές ιδιαιτερότητες της περιοχής και της σχέσης των κοινοτήτων της Μακεδονίας με τα υπόλοιπα Βαλκάνια και την νότια Ελλάδα.

Στα τέλη του 19^{ου} αι. διάφορες ξένες Αρχαιολογικές σχολές διενεργούν αποσπασματικές έρευνες στην περιοχή της Μακεδονίας. Η πρώτη προϊστορική συλλογή, δημιουργήθηκε από αντικείμενα που βρέθηκαν κατά την διάνοιξη χαρακωμάτων, από τις συμμαχικές δυνάμεις του 1^{ου} Παγκοσμίου Πολέμου στις περιοχές του Αξιού και του Στρυμόνα. Τα ευρήματα μελετήθηκαν από τους L. Rey, A. Gardiner και S. Casson.³⁴

Πρώτη συστηματική έρευνα μπορεί να θεωρηθεί η επιφανειακή έρευνα που πραγματοποίησαν οι A.J.Wace και M.Thompson, το 1909 με στόχο να προσδιορίσουν τα όρια του Θεσσαλικού πολιτισμού και τις σχέσεις Θεσσαλίας Μακεδονίας.³⁵ Το 1917 οι αρχαιολόγοι της Αγγλικής Αρχαιολογικής σχολής, C.W. Blegen και F.B.Welch, εντοπίζουν την τούμπα του Ντικιλί Τας.³⁶ Το 1919-1920 ο αρχαιολόγος της Γαλλικής Αρχαιολογικής σχολής L .Renaudin, πραγματοποιεί τις πρώτες δοκιμαστικές τομές στην τούμπα, ενώ ταυτόχρονα πραγματοποιεί αποσπασματικές έρευνες στο νομό Δράμας και Καβάλας.³⁷

Το 1920 η Αγγλική Αρχαιολογική σχολή, με επικεφαλής τον W.A. Heurtley, εξερευνά και καταγράφει τις προϊστορικές θέσεις της Κεντρικής και Δυτικής Μακεδονίας.³⁸ Ο Heurtley, διεξάγει ανασκαφές στο Αξιοχώρι, τον Λιμνότοπος, τον άγιο Μάμα και αλλού.

Την περίοδο του Μεσοπολέμου, ο καθηγητής αρχαιολογίας και διευθυντής της Αρχαιολογικής υπηρεσίας, Α. Κεραμόπουλος πραγματοποιεί εκτεταμένη επιφανειακή έρευνα στην Δυτική Μακεδονία.

³⁴ Rey 1917, 1-175, A. Gardiner & S. Casson 1922-23, 10-43

³⁵ Wace & Thompson, 1911

³⁶ Welch 1918-19, 44-50

³⁷ Renaudin 1920, 407, 1921, 543-544, 1922, 527-528

³⁸ Heurtley, 1939

Η αρχαιολογική έρευνα της Προϊστορίας στη Μακεδονία όπως και στη Θεσσαλία, παρουσιάζει μια στασιμότητα κατά την περίοδο του 2^{ου} Παγκοσμίου Πολέμου, αλλά και μετά από αυτόν, μέχρι την δεκαετία του '60. Πιθανότατη αιτία είναι η ταραγμένη πολιτική κατάσταση που επικρατεί στη χώρα. Το 1960 ο D. French, στα πλαίσια μια εκτεταμένης επιφανειακής έρευνας στη Μακεδονία και τη Θράκη, καταγράφει και δημοσιεύει, έναν αναλυτικό κατάλογο των προϊστορικών θέσεων³⁹, ενώ το 1961 ξεκινά η συστηματική ανασκαφή της τούμπας του Ντικιλί Τας από την Αρχαιολογική Εταιρεία σε συνεργασία με τη Γαλλική Αρχαιολογική Σχολή. Το 1972 ο N.G. Hammond παρουσιάζει τα νεότερα δεδομένα από τις προϊστορικές θέσεις της Μακεδονίας.⁴⁰ Το 1975 η Αγγλική Αρχαιολογική Σχολή με επικεφαλής τον K.A. Wardle ξεκινά την συστηματική ανασκαφή της τούμπας της Ασσήρου, ενώ την ίδια χρονιά ο B. Hansel ξεκινά συστηματική ανασκαφή στην τούμπα του Καστανά.

Τη δεκαετία του '80 πραγματοποιήθηκαν εκτεταμένες επιφανειακές έρευνες, στη περιοχή της λεκάνης του Αλιάκμονα, στην περιοχή της Κίτρινης λίμνης στην Κοζάνη,⁴¹ στην κοιλάδα των Σερρών,⁴² στη λεκάνη του Λαγκαδά⁴³ και στην ευρύτερη περιοχή της Κεντρικής Μακεδονίας.⁴⁴ Το 1984 το Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης ξεκινά τη συστηματική ανασκαφή της Τούμπας Θεσσαλονίκης με επικεφαλής τον Γ. Χουρμουζιάδη. Τη δεκαετία του '90 στην περιοχή της Αιανής Κοζάνης, στα πλαίσια σωστικών ανασκαφών εντοπίστηκε μεταξύ άλλων και ένα εκτεταμένο νεκροταφείο της Ύστερης Εποχής του Χαλκού.⁴⁵

Οι σωστικές ανασκαφές συνεχίζονται σε μικρό ή μεγαλύτερο βαθμό στην επικράτεια της Μακεδονίας, ενώ οι συστηματικές ανασκαφές είναι ελάχιστες. Τα αρχαιολογικά δεδομένα των σωστικών ανασκαφών βρίσκονται στη διαδικασία οργάνωσης, ταξινόμησης και μελέτης.

³⁹ French, 1967

⁴⁰ Hammond, 1972

⁴¹ Ζιώτα, Καλογήρου, Φωτιάδης, Χονδρογιάννης, 1990

⁴² Fotiadis, 1985

⁴³ Κωτσάκης, 1990

⁴⁴ Γραμμένος, Μπέσιος, Κώτσος, 1997

⁴⁵ Καραμήτρου-Μεντεσίδου, 2000

5 Η Γεωγραφική Περιοχή της Θεσσαλίας

Το γεωγραφικό διαμέρισμα της Θεσσαλίας βρίσκεται στο κέντρο σχεδόν της ηπειρωτικής Ελλάδας και συνορεύει στα βόρεια με τη Μακεδονία, στα δυτικά με την Ήπειρο, στα νότια με τη Στερεά Ελλάδα και στα ανατολικά έχει έξοδο προς το Αιγαίο πέλαγος μέσω μιας ποικιλόμορφης χερσονήσου. Σήμερα η Θεσσαλία χωρίζεται διοικητικά σε τέσσερις νομούς, το νομό Μαγνησίας και Λάρισας, στην ανατολική Θεσσαλία και τους νομούς Καρδίτσας και Τρικάλων στη δυτική Θεσσαλία. **(Εικ. 1)**

Γεωγραφικά η Θεσσαλία ορίζεται προς βορρά από τις κοίτες των ποταμών Πηνειού και Αλιάκμονα, το δυτικό ανάγλυφο του όρους Όλυμπος και την κοιλάδα Τιταρησίου, που αποτελεί την βασική πρόσβαση της Θεσσαλίας προς τη δυτική Μακεδονία. Στα δυτικά η Θεσσαλία ορίζεται από την οροσειρά της Πίνδου, στα νότια από τον ορεινό όγκο του Όθρυος και ανατολικά ορίζεται από το ανάγλυφο του Κάτω Ολύμπου, την Όσσα, το Μαυροβούνιο και το Πήλιο. Είναι λοιπόν φανερό ότι η Θεσσαλική πεδιάδα, η μεγαλύτερη πεδιάδα της Ελλάδας είναι μια κλειστή πεδιάδα που περιβάλλεται από ορεινούς όγκους. Μια χαμηλή οροσειρά, η οροσειρά των Ρεβενίων, με μέσω υψόμετρο 750μ. χωρίζει την θεσσαλική πεδιάδα σε δύο μικρότερες πεδιάδες την ανατολική και τη δυτική θεσσαλική πεδιάδα. Η δυτική πεδιάδα είναι μεγαλύτερη και το υψόμετρο της κυμαίνεται από 140μ στις παρυφές της Πίνδου ως 90μ στην κοιλάδα του Πηνειού. Η ανατολική πεδιάδα είναι μικρότερη και έχει μια φυσική κλίση προς τα ΝΑ προς την λίμνη Βοιβήδα. Η φυσική κλίση της ανατολικής πεδιάδας οδηγεί συνεπώς τη ροή των ορεινών υδάτων προς την λίμνη. Η ανατολική πεδιάδα έχει πρόσβαση προς τη θάλασσα μέσω της κοιλάδας των Τεμπών και των εκβολών του Πηνειού. Πρόσβαση προς την θάλασσα υπάρχει και μέσω του λεκανοπέδιου της Αγιάς μεταξύ της Όσσας και του όρους Μαυροβούνιο⁴⁶, ΝΑ στις απολήξεις του Χαλκοδόνιου όρους και τις δυτικές παρυφές του Πηλίου προς τον Παγασητικό κόλπο.⁴⁷ **(Εικ2)**

Το ανάγλυφο της Θεσσαλίας, με εξαίρεση τις ακτογραμμές, έχει σταθεροποιηθεί από το τέλος του Πλειστόκαινου. Αλλαγές στο ανάγλυφο παρατηρούνται κυρίως στην ανατολική Θεσσαλία, λόγω του έντονου τεκτονισμού αλλά και άλλων γεωλογικών και γεωμορφολογικών παραγόντων. Έτσι οι μεγάλοι ρυθμοί ιζηματογένεσης, σε παράκτιες

⁴⁶ Μαυροβούνιο ή Χαλκοδόνιο όρος

⁴⁷ Γαλλής 1992, σ. 28-29

κυρίως και χερσαίες περιοχές, σε συνδυασμό με το πλούσιο υδρογραφικό δίκτυο και τα διαβρώσιμα υλικά έχουν σαν αποτέλεσμα την εναπόθεση ιζημάτων στις εκβολές των ποταμών. Συνεπώς στις παράκτιες περιοχές σημειώνεται ταχεία προέλαση της ξηράς και μετάθεση της ακτογραμμής σε βάρος της θάλασσας.

6 Η Ύστερη Εποχή του Χαλκού στη Θεσσαλία

Η Ύστερη Εποχή του Χαλκού στη Θεσσαλία, ακολουθεί σε γενικές γραμμές το χρονολογικό πλαίσιο της υπόλοιπης Ελλάδας. Χωρίζεται σε τρεις υποκατηγορίες, ΥΕΙ, ΥΕΙΙ και ΥΕΙΙΙ, οι οποίες ακολουθούν τα εξής χρονολογικά πλαίσια.

ΥΕΙ: 1680-1600/1580 π.Χ. ως 1600-1510/1500 π.Χ.

ΥΕΙΙ: 1600/1580-1425/139 π.Χ. ως 1510/1500-1440 π.Χ.

ΥΕΙΙΙ: 1425/1390-1065/1060 π.Χ. ως 1390-1065 π.Χ.⁴⁸

Κατά την ΥΕ ΙΙΑ και από το 1400 π.Χ. και μετά, τοποθετείται η λεγόμενη *Μυκηναϊκή Κοινή* όπου τα μυκηναϊκά πολιτιστικά στοιχεία διαδίδονται ευρέως κυρίως στις παράκτιες περιοχές. Βέβαια η έρευνα έχει αποδείξει ότι στη περιοχή της Θεσσαλίας τα μυκηναϊκά πολιτιστικά στοιχεία είναι γνωστά από την αρχή της μυκηναϊκής περιόδου.

7 Αρχαιολογικά Δεδομένα από την Θεσσαλία

Στη Θεσσαλία έχουν εντοπιστεί πολλές αρχαιολογικές θέσεις της Ύστερης Εποχής του Χαλκού, με οικιστικά και ταφικά ευρήματα. Στην παρούσα εργασία, μελετώνται μόνο οι αρχαιολογικές θέσεις στις οποίες έχουν εντοπιστεί οικιστικά κατάλοιπα και δη αρχιτεκτονικά κατάλοιπα εκτεταμένα ή μη. Οι οικισμοί παρουσιάζονται σε δύο ομάδες, σύμφωνα με τη γεωγραφική τους θέση: οικισμοί της ανατολικής και οικισμοί της δυτικής θεσσαλικής πεδιάδας. Λόγω του περίπλοκου ανάγλυφου της περιοχής, για λόγους καλύτερης διαχείρισης του υλικού, ο διαχωρισμός γίνεται με βάση τους σύγχρονους νομούς, που αντιστοιχούν σε γενικές γραμμές στην πραγματική γεωγραφική ταυτότητα των οικισμών. Έτσι στους οικισμούς της ανατολικής

⁴⁸ Shelmerdine 1997, σ.540

θεσσαλικής πεδιάδας ανήκουν οι οικισμοί των νομών Μαγνησίας και Λάρισας ενώ στους οικισμούς της δυτικής θεσσαλικής πεδιάδας ανήκουν οι οικισμοί των νομών Καρδίτσας και Τρικάλων.⁴⁹

7α Οικισμοί της Ανατολικής Θεσσαλικής Πεδιάδας

7α1 Διμήνι

Το Διμήνι βρίσκεται στην ανατολική θεσσαλική πεδιάδα, στο μυχό του Παγασητικού κόλπου, σε μια εύφορη περιοχή που ποτίζεται από τον ποταμό Ξηριά.(Εικ.3) Ο ποταμός αυτός με τις προσχώσεις του άλλαξε την απόσταση του οικισμού από τη θάλασσα. Γεωλογικές έρευνες που έγιναν από το Ε. Καμπούρογλου⁵⁰ στην πεδιάδα του Διμηνίου, απέδειξαν ότι η ακτογραμμή στην Υστεροελλαδική περίοδο εισχωρούσε στην ξηρά, μειώνοντας έτσι την απόσταση του οικισμού από τη θάλασσα, σχηματίζοντας στην ουσία ένα κανάλι, που εισχωρούσε στη στεριά. Οι ανασκαφές άρχισαν το 1892 στην «Τούμπα» από τον Βαλέριο Στάη και συνεχίστηκαν το 1901 από τον Χρήστο Τσουντα, όπου αποκαλύφθηκαν τα λείψανα του γνωστού νεολιθικού οικισμού, ο οποίος αποτελεί ένα εξαιρετικό δείγμα χωροταξικής οργάνωσης.⁵¹

Κατά την διάρκεια των τελευταίων δεκαετιών, από το 1977 ως το 1997, πραγματοποιήθηκαν εκτεταμένες ανασκαφές, αρχικά σωστικές, στα ανατολικά της νεολιθικής μαγούλας υπό την διεύθυνση της Δρ. Β. Αδρυμη-Σισμάνη, οι οποίες κάλυψαν μια έκταση 1200τμ. Αποκαλύφθηκε τμηματικά, ένας οικισμός που καλύπτει συνολικά έκταση 100 στρεμμάτων ενώ δοκιμαστικές τομές στη ΝΑ πλευρά του λόφου του νεολιθικού οικισμού, έφτασαν ως το φυσικό έδαφος και εμφάνισαν επιχώσεις που χρονολογούνται από τη Νεότερη και Τελική Νεολιθική ως το τέλος της Εποχής του Χαλκού. Σύμφωνα με τα αρχαιολογικά δεδομένα η κατοίκηση στο λόφο άρχισε κατά την Νεότερη Νεολιθική και συνεχίστηκε στην Τελική Νεολιθική. Στην ΠΕΙ και ΙΙ εντοπίστηκαν στρώματα κατοίκησης νότια του λόφου που σφραγίζονται από ένα

⁴⁹ Εξάιρεση αποτελεί η περιοχή των Φαρσάλων, που ενώ ανήκει στο νομό Λάρισας, αποτελεί το Α άκρο της Δυτικής Θεσσαλικής Πεδιάδας.

⁵⁰ Καμπούρογλου 1994, σ. 41-52

⁵¹ Αδρύμη-Σισμάνη 2013

στρώμα καταστροφή.⁵² Η ΠΕΙΙ περίοδος δεν αντιπροσωπεύεται στο Διμήνι, ενώ για τη ΜΕΙ και ΙΙ περίοδο τα στοιχεία που εντοπίστηκαν είναι ελάχιστα, κυρίως κεραμική, και δεν μπορούν να επιβεβαιώσουν την κατοίκηση του χώρου κατά την περίοδο αυτή. Από την ΜΕΙΙΙ περίοδο και μετά ανιχνεύονται τα πρώτα αρχιτεκτονικά κατάλοιπα στις ανατολικές παρυφές του λόφου. Τα αρχιτεκτονικά λείψανα της ΥΕΙ και ΙΙ περιόδου είναι ελάχιστα, ενώ από την ΥΕΙΒ και κυρίως κατά την ΥΕΙΙΑ1 στην πεδινή περιοχή, ανατολικά της μαγούλας, ιδρύεται ένας μεγάλος οργανωμένος οικισμός, ο οποίος έχει διατηρηθεί σε σχετικά καλή κατάσταση.

Η μετατόπιση του χώρου κατοίκησης από το λόφο στην πεδινή έκταση Ν και Α του Νεολιθικού οικισμού τοποθετείται από την ανασκαφέα την Πρώιμη Εποχή Χαλκού, όμως τα πρώτα κτίρια που αποκαλύφθηκαν τοποθετούνται χρονικά στη ΜΕΙΙΙ περίοδο.⁵³ Τα εν λόγω κτίρια είχαν ορθογώνια κάτοψη με κενούς αδόμητους χώρους μεταξύ των κτιρίων. Πρόκειται για απλές κατασκευές, με δύο ή τρεις χώρους που αναπτύσσονται στον ίδιο άξονα. Οι λίθινες κρηπίδες φτάνουν σε ύψος 0,50μ και το πλάτος δεν ξεπερνά τα 0,55μ. Η ανωδομή ήταν από ωμόπλινθους και ξύλα. Τα ευρήματα είναι αποσπασματικά. Στο εσωτερικό των κτιρίων βρέθηκαν εστίες και ίχνη από αποθηκευτικούς πίθους. Οι ταφές που βρέθηκαν στο χώρο της Νεολιθικής Μαγούλας χρονολογούν τα κτίρια στη ΜΕΙΙΙ περίοδο. **(Εικ.4)**

Στη ΝΔ άκρη της κεντρικής αυλής, του νεολιθικού οικισμού, σώζονται τα θεμέλια ενός μεγάλου κτιρίου, με πλάτος 1μ, το οποίο φαίνεται πως ήταν διώροφο. Από το κτίριο αυτό σήμερα σώζονται μόνο δύο τοίχοι, αλλά στις ανασκαφές του Τσουντα αποτυπώνονται πέντε τοίχοι που σχηματίζουν ένα μεγάλο δώμα με βοηθητικούς χώρους. Το κτίριο είναι θεμελιωμένο πάνω στους νεολιθικούς περιβόλους και για τη θεμελίωση του χρησιμοποιήθηκαν πλάκες από Μεσοελλαδικές ταφές. **(Εικ. 5,6)** Μπροστά στο κτίριο, σώζεται βωμός. Μπορεί να χρονολογηθεί μετά το 1500π.Χ και πριν την εγκατάλειψή του οικισμού το 1200π.Χ. ⁵⁴

Μια πιο πλήρη εικόνα της κατοίκησης του χώρου προέκυψε από την ανασκαφή του ΥΕ(μυκηναϊκού) οικισμού, που ιδρύεται κατά τον 15^ο αι. π.Χ. αλλά η ακμή του τοποθετείται κατά τον 14^ο-13^ο αι. π.Χ. Τα αρχιτεκτονικά κατάλοιπα που χρονολογούνται στην ΥΕΙ και ΙΙ περίοδο είναι ελάχιστα και συνοδεύονται από

⁵² Αδρυμη-Σισμάνη 2009, σ.159-172

⁵³ Αδρύμη-Σισμάνη, 1984, σ. 132-134

⁵⁴ Αδρύμη-Σισμάνη, 1994, σ. 36

πολύχρωμη αμαυρόχρωμη κεραμική της μεσοελλαδικής παράδοσης.⁵⁵ Στο τέλος του 13^{ου} αι. π.Χ. ο οικισμός παρουσιάζει την εικόνα ενός οργανωμένου πυκνοδομημένου χώρου κατοίκησης. Κατά την περίοδο ακμής του οικισμού, κυρίως στην ΥΕΙΒ2 περίοδο, διαπιστώνεται μια τάση επέκτασης των κτιρίων με προσθήκη νέων χωρών. Η οικονομία βασίζεται στην γεωργία και την κτηνοτροφία αλλά και στο εμπόριο και την βιοτεχνία. Στο τέλος του 13^{ου} αι(πρώιμη ΥΕΙΙΓ) ο οικισμός εγκαταλείπεται χωρίς ίχνη βίαιης καταστροφής.⁵⁶

Συγκεκριμένα ανασκάφηκαν 100τμ. ανατολικά της νεολιθικής μαγούλας, όπου ανακαλύφθηκαν τα πρώτα λείψανα του μυκηναϊκού οικισμού. Τα ερείπια αυτά εκτείνονται στις παρυφές της μαγούλας με το νεολιθικό οικισμό, προς τη πλευρά της θάλασσας, σε μια επίπεδη πεδιάδα. Βρέθηκαν κάτω από το επιφανειακό στρώμα, χωρίς όμως να έχουν υποστεί σοβαρές ζημιές από την αγροτική χρήση της γης.

Ερευνήθηκαν κτίρια που χρονολογούνται στη Υστεροελλαδική περίοδο, καθώς και ένας μεγάλος κεραμικός κλίβανος που τοποθετείται χρονολογικά στην ΥΕΙΒ. Όλα τα κτίρια του οικισμού εντάσσονται σε ένα ενιαίο πολεοδομικό σύστημα με κύριο άξονα τον δρόμο που διασχίζει τον οικισμό με κατεύθυνση Β-Ν.

Οι πρώτες μυκηναϊκές οικίες χρονολογούνται στα μέσα του 15ου αι. Σε μερικές περιπτώσεις οι οικίες αυτές, είναι τα αρχικά μεσοελλαδικά κτίσματα που επεκτάθηκαν με προσθήκες νέων χώρων, για να ανταποκριθούν στις ανάγκες της πληθυσμιακής αύξησης.⁵⁷ Τα όρια του οικισμού δεν μπορούν να καθοριστούν με ασφάλεια. Από τα υπάρχοντα στοιχεία πιθανολογείται ότι ο κεραμικός κλίβανος που εντοπίστηκε ανατολικά του οικισμού, αποτελεί ένα ανατολικό όριο, δεδομένου ότι οι κλίβανοι γενικότερα βρισκόταν κυρίως στις παρυφές των οικισμών. Η θέση του ποταμού Ξεριά αποτελεί προφανώς το βόρειο όριο, ενώ οι δυο θολωτοί τάφοι και ο νεολιθικός οικισμός αποτελούν το δυτικό όριο του μυκηναϊκού οικισμού.⁵⁸

Πρώτη μορφή χωροταξικής οργάνωσης του οικισμού εντοπίζεται κατά την ΥΕΙΙΑ περίοδο, με τη χάραξη κάθετων και οριζοντίων δρόμων. Ένας μεγάλος κεντρικός δρόμος με προσανατολισμό Β-Ν διέσχισε τον οικισμό και διασταυρώνονταν με ένα δεύτερο μεγάλο δρόμο στο ύψος του πρόπυλου.⁵⁹ Οι δύο δρόμοι αποτελούν μέρος ενός

⁵⁵ Αδρύμη-Σισμάνη, 1999-2001, σ. 73

⁵⁶ Αδρύμη-Σισμάνη 2003, σελ. 280

⁵⁷ Αδρύμη-Σισμάνη 1994, σ. 23

⁵⁸ Αδρύμη-Σισμάνη 1999-2001 σ. 73

⁵⁹ Για το πρόπυλο βλ. παρούσα εργασία σ. 28

δικτύου που όριζε τους χώρους κατοίκησης και την επικοινωνία μεταξύ τους. Ο δρόμος με προσανατολισμό B-N ερευνήθηκε σε μήκος 95μ. ενώ φαίνεται πως το μήκος του είναι μεγαλύτερο. Είναι κατασκευασμένος από πατημένο χώμα και χαλίκια, με υπόστρωμα από πέτρες και χώμα. Το πλάτος του είναι περίπου 4-5μ. και ορίζονταν από τοίχιο ύψους 0,50μ. **(Εικ. 7)** Σε κάποια σημεία, οι εξωτερικοί τοίχοι των κτιρίων του οικισμού χρησίμευαν ως όρια του δρόμου, ενώ σε κάποια άλλα σημεία η απόσταση του δρόμου από τα κτίρια δεν ξεπερνούσε τα 0,30μ. Οι μικρότεροι δρόμοι του οικισμού διέρχονταν ανάμεσα στα κτίρια και το πλάτος τους δεν ξεπερνούσε τα 2,5μ. Ο προσανατολισμός των κτιρίων είναι ενιαίος και συμπίπτει με αυτόν του κάθετου κεντρικού δρόμου.⁶⁰

Αρχικά αποκαλύφθηκαν πέντε ανεξάρτητες ιδιωτικές οικίες, εκατέρωθεν του δρόμου. Πρόκειται για οικίες που χρησιμοποιήθηκαν το δεύτερο μισό της ΥΕΙΙΒ περιόδου και έπειτα εγκαταλείφθηκαν για άγνωστη αιτία. Τα κτίρια αυτά στην τελική τους φάση, αποτελούνταν από ένα κεντρικό δωμάτιο με εστία και δύο μικρότερα δωμάτια, που ήταν κτισμένα είτε διαδοχικά είτε εκατέρωθεν του κεντρικού δωματίου, ακολουθώντας πάντα τον κατά μήκος άξονά του. Όλα τα κτίρια είχαν παράπλευρα βοηθητικά κτίσματα και ανάμεσά τους υπήρχαν ελεύθεροι κοινόχρηστοι χώροι. Οι κεντρική είσοδος κάθε οικίας, οδηγούσε στον κοινόχρηστο αυτό χώρο. Σημαντικό είναι ότι κανένα κτίριο δεν είχε άμεση πρόσβαση στον δρόμο που διέσχιζε τον οικισμό. Σχεδόν όλα διέθεταν πηλίνο λουτήρα και βρέθηκαν αποσπασματικά ίχνη αποχετευτικού συστήματος, κυρίως θραύσματα υδραγωγών περιμετρικά των κτιρίων. Αναγνωρίστηκαν χώροι διαμονής, αποθήκευσης αλλά και χώροι οικιακών ιερών.⁶¹ Όλες οι οικίες ήταν ορθογώνιας κάτοψης και η συνολική τους επιφάνεια δεν ξεπερνούσε τα 60-120 τ.μ. Διαπιστώθηκαν προσθήκες και ανακαινίσεις χώρων που αντιστοιχούν σε τρεις κύριες αρχιτεκτονικές φάσεις. Από την ΥΕΙΙΒ έως την ΥΕΙΙΑ2 περίοδο, από την ΥΕΙΙΑ2 ως την ΥΕΙΙΒ περίοδο και από την ΥΕΙΙΒ ως την ΥΕΙΙΓ περίοδο.⁶²

Η Οικία Α βρίσκεται ανατολικά της μαγούλας, στα ανατολικά του κεντρικού οριζόντιου δρόμου. Ήταν κατασκευασμένη με λίθινα θεμέλια και πλίνθινη ανωδομή.

⁶⁰ Αδρύμη-Σισμάνη 2013 σ.157

⁶¹ Αδρύμη-Σισμάνη 2003 , σ. 280

⁶² Με την πρώτη αρχιτεκτονική φάση ΥΕΙΙΑ2 συνδέονται και οι δύο μεγάλοι θολωτοί τάφοι του Διμηνίου

Θεμελιώθηκε κατά την ΥΕΙΙΑ περίοδο, αλλά ανακαινίστηκε και επεκτάθηκε κατά την ΥΕΙΒ2 περίοδο, χρησιμοποιώντας τους χώρους της ΥΕΙΙΑ φάσης.

Στην Οικία Α εντοπίστηκαν τρεις οικοδομικές φάσεις. Η πρώτη οικοδομική φάση αντιστοιχεί στην ΥΕΙΙΑ περίοδο. Η οικία θεμελιώνεται σε επιχώσεις της ΥΕΙ-Π και ΜΕΙΙ περιόδου. Στη φάση αυτή η οικία είναι ένα τετράπλευρο ανεξάρτητο κτίριο, με εμβαδόν 32,70τ.μ. και προσανατολισμό Β-Ν. Ανήκει στον τύπο οικιών που αναπτύσσονται κατά μήκος ενός άξονα. Πρόκειται για κτίριο με παραστάδες και ανοιχτό πρόστωο στην πρόσοψη.⁶³ Η οικία διαθέτει δύο δωμάτια(2,3) και είσοδο στα νότια, όπου διαμορφωνόταν ένας υπόστεγος χώρος με την βοήθεια των δύο παραστάδων.⁶⁴ (Εικ. 8,9)

Το δωμάτιο 2, διαστάσεων 2,80x4,70μ είναι ο πυρήνας της οικίας. Στο εσωτερικό του σώζεται αποσπασματικά το δάπεδο από πατημένο πηλό. Το δωμάτιο 3 με εμβαδόν 13,16τ.μ. βρίσκεται βόρεια του δωματίου 2 και διαθέτει ανεξάρτητη είσοδο στη δυτική πλευρά. Στη νότια πλευρά του κτιρίου εξωτερικά αυτού βρέθηκε τετράγωνος αποθέτης, οριοθετημένος με λίθους. Ο αποθέτης αυτός καλύπτονταν με δύο λίθινες πλάκες. Θεωρείται πιθανόν ότι πρόκειται για δομημένη τελετουργική εναπόθεση, καθώς πάνω στις πλάκες βρέθηκαν ακέραια αγγεία της ΥΕΙΙΑ2 περιόδου.⁶⁵

Η δεύτερη οικοδομική φάση χρονολογείται στην ΥΕΙΒ2 περίοδο. Στη φάση αυτή στην οικία προστίθεται ένα νέο δωμάτιο στα νότια(1). Έτσι η οικία αποτελείται από δύο δωμάτια, έναν μικρότερο αποθηκευτικό χώρο και δύο μικρότερους υπαίθριους βοηθητικούς χώρους στα νότια. Το συνολικό εμβαδόν της οικίας φτάνει τα 70,9τ.μ. Η είσοδος βρίσκεται στο μέσον της ανατολικής πλευράς του δωματίου 1. Μπροστά στην είσοδο βρέθηκαν τμήματα από την πλακόστρωση της αυλής. Το δάπεδο στο εσωτερικό του δωματίου1 είναι διαμορφωμένο από πατημένο πηλό σε υπόστρωμα από χαλίκια. Οι τοίχοι του δωματίου φέρουν εσωτερικά επάλειψη από πηλοκονίαμα. Στο μέσον του βόρειου τοίχου του δωματίου 1 , βρέθηκε μεγάλη τετράγωνη εστία, διαστάσεων 1,40x1,80μ. με στρώσεις πηλού σε υπόστρωμα από χαλίκια. Στα ΒΔ της εστία αποκαλύφθηκε τετράπλευρη εξέδρα, ελαφρώς υπερυψωμένη, κατασκευασμένη από λίθινες πλάκες και τμήματα πήλινου λουτήρα, σε δεύτερη χρήση. Στη ΒΑ γωνία του δωματίου βρέθηκε μικρός απορριμματικός λάκκος, που ορίζονταν με μικρούς λίθους.

⁶³ Hiesel 1990, pp30-38, Αδρύμη 2013, σ 89

⁶⁴ Οι παραστάδες διακρίνονται στον ανατολικό και δυτικό τοίχο του μεταγενέστερου δωματίου 1, καθώς έχουν μικρότερο πλάτος και θεμελιώνονται βαθύτερα.

⁶⁵ Αδρύμη 2013, σ. 89

Σύμφωνα με την κεραμική που βρέθηκε στο εσωτερικό του ο λάκκος αυτός χρονολογείται στην ΥΕΙΙΒ1-Β2 περίοδο. Στο ανατολικό άκρο του βόρειου τοίχου του δωματίου 1, υπάρχει μικρό θυραίο άνοιγμα, μέσω του οποίου επικοινωνεί με το δωμάτιο 2. Πάνω στο κτιστό κατώφλι του ανοίγματος αυτού, εντοπίστηκε πεσμένη μια κτιστή τετράγωνη παραστάδα, που εδράζονταν σε λίθινο θεμέλιο.⁶⁶

Στο δωμάτιο 2, προστέθηκε μια μικρή τετράπλευρη εστία, σε επαφή με τον βόρειο τοίχο. Ενώ στη ΝΔ γωνία κατασκευάστηκε μια εξέδρα ανάλογη με αυτή του δωματίου 1.

Το δωμάτιο 3 που βρίσκεται στα βόρεια του δωματίου 2, έχει μικρότερες διαστάσεις (4,45x1,70μ.) και δεν επικοινωνεί άμεσα με τα άλλα δωμάτια. Η πρόσβαση σε αυτό γινόταν εξωτερικά με ένα άνοιγμα στο νότιο άκρο του δυτικού τοίχου. Το δάπεδό του ήταν κατασκευασμένο από πατημένο πηλό. Στη ΒΑ πλευρά το δάπεδο έχει καταστραφεί από ακτέριστη κιβωτιόσχημη παιδική ταφή. Στο εσωτερικό του δωματίου 3, βρέθηκαν τμήματα μεγάλου πίθου. **(Εικ. 10,11)**

Έξω από την κύρια είσοδο της Οικίας Α, κοντά στον ανατολικό τοίχο, βρέθηκαν πεσμένα, τρία απανθρακωμένα ξύλινα δοκάρια, τα οποία προέρχονται πιθανότατα από την οροφή.⁶⁷

Η τρίτη οικοδομική φάση, τοποθετείται στην ΥΕΙΙΓ περίοδο. Από την φάση αυτή δεν σώζονται αρχιτεκτονικά κατάλοιπα, λόγω της έντονης γεωργικής δραστηριότητας το βάθος αυτό (0,30μ.). Σώζονται όμως επιχώσεις με κεραμική που κατατάσσει το στρώμα στην περίοδο αυτή.⁶⁸

Στα ανατολικά του κεντρικού δρόμου που διασχίζει τον οικισμό, ΝΑ της οικίας Α, αποκαλύφθηκε η οικία Κ η οποία αναπτύσσεται παράλληλα με τον δρόμο με προσανατολισμό Β-Ν. **(Εικ. 13)** Σώζονται τα λίθινα θεμέλια που πατούν πάνω σε επιχώσεις της ΥΕΙ-ΙΙ περιόδου σύμφωνα με την κεραμική που εντοπίστηκε.⁶⁹ Το κτίριο θεμελιώνεται στην ΥΕΙΙΑ περίοδο. Από την φάση αυτή σώζονται τμήματα λίθινων θεμελίων και ίχνη δαπέδων από πατημένο πηλό. **(Εικ. 14)** Β της οικίας σε εξωτερικό χώρο εντοπίστηκε πηγάδι που φαίνεται ότι βρισκόταν σε χρήση ως την ΥΕΙΙΒ2 περίοδο.⁷⁰

⁶⁶ Το ύψος του λίθινου θεμελίου είναι 0,60 μ. ενώ το ύψος της παραστάδας, 1,60μ. Έτσι υπολογίζεται από την ανασκαφέα ότι το ύψος του κτιρίου ξεπερνά τα δύο μέτρα.

⁶⁷ Αδρύμη 2013, σ. 91-95

⁶⁸ Αδρύμη 2013, σ. 96

⁶⁹ Εντοπίστηκαν μόνο αμαυρόχρωμα και χειροποίητα χονδροειδή όστρακα.

⁷⁰ Αδρύμη-Σισμάνη 2013, σ. 96

Η δεύτερη φάση του κτιρίου χρονολογείται στην ΥΕΙΙΒ περίοδο. **(Εικ. 15,16)** Κατά την περίοδο αυτή το εμβαδόν του κτιρίου φτάνει τα 38 τ.μ. Εντοπίστηκαν έξι δωμάτια που αναπτύσσονται σε τρεις άξονες. Στα βόρεια του κτιρίου εντοπίστηκαν δύο εξωτερικοί βοηθητικοί χώροι. Στο βόρειο άξονα το δωμάτιο 2 με διαστάσεις 5,10x4μ. φαίνεται πως αποτελεί τον πυρήνα του κτιρίου. Ο βόρειος τοίχος του δωματίου αυτού θεμελιώνεται χαμηλότερα από τους άλλους τοίχους στην πρώτη φάση του κτιρίου. Το δάπεδο είναι κατασκευασμένο από πατημένο πηλό, πάνω σε υπόστρωμα από χαλίκια. Στο εσωτερικό του δωματίου βρέθηκαν πεσμένα λευκά κονιάματα. Στα ανατολικά του δωματίου 2 αναπτύσσεται το δωμάτιο 3 του οποίου η κάτοψη δεν σώζεται.

Ο επόμενος προς τα νότια άξονας αποτελείται από τα δωμάτια 4 και 7 τα οποία επικοινωνούν μεταξύ τους. Το δωμάτιο 4 διαστάσεων 2,15x 2,70μ. επικοινωνεί ανατολικά με το δωμάτιο 7 μέσω ενός θυραίου ανοίγματος πλάτους 0,70μ. Το δάπεδο του δωματίου είναι κατασκευασμένο από πατημένο πηλό. Στο εσωτερικό του βρέθηκαν πεσμένα λευκά κονιάματα με ίχνη ώχρας. Στη ΝΔ γωνία του δωματίου εντοπίστηκε κτιστή αποθηκευτική θήκη και κοντά της λάκκος βάθους 1,30μ, στο εσωτερικό του οποίου βρέθηκαν όστρακα καθημερινής χρήσης ανακατεμένα με διατροφικά κατάλοιπα. Από το δωμάτιο 7 σώζονται ίχνη των λίθινων θεμελίων και του δαπέδου από πατημένο πηλό.

Ο νότιος άξονας που αποτελείται από τα δωμάτια 5 και 6 δεν ολοκληρώθηκε ανασκαφικά. Η κάτοψη του δωματίου 5 παρουσιάζει κάποια ιδιαιτερότητα καθώς στην ανατολική πλευρά του, κλεινή με έναν ελαφρώς καμπύλο τοίχο. Στο δωμάτιο 5 εντοπίστηκε δάπεδο με πλακόστρωση.

Στα δυτικά των δωματίων 4 και 5 αποκαλύφθηκε τμήμα πλακόστρωτης αυλής. Η πλακόστρωση είχε καταστραφεί από δύο μικρούς κιβωτιόσχημους τάφους.

Η τρίτη φάση του κτιρίου χρονολογείται στην ΥΕΙΙΓ περίοδο. **(Εικ. 17)** Κατά την περίοδο αυτή ένα νέο δωμάτιο(δωμάτιο 1) διαστάσεων 4x4,10μ. προστίθεται στα δυτικά του δωματίου 2. Το δάπεδο του δωματίου 1 είναι κατασκευασμένο από πατημένο πηλό. Το δωμάτιο 2 φέρει πλέον πλακόστρωτο δάπεδο, ενώ παρατηρείται μια πρόχειρη επισκευή του δυτικού τοίχου. Τα δωμάτια 4 και 7 συνεχίζουν να χρησιμοποιούνται. Τα δωμάτια 3,5 και 6 φαίνεται πως συνεχίζουν να χρησιμοποιούνται, αλλά δεν σώζονται οι επιχώσεις της φάσης αυτής.

Στα βόρεια της οικίας Κ αποκαλύφθηκε άλλη μία οικία με προσανατολισμό όμοιο με αυτό των άλλων οικιών και του δρόμου του οικισμού(B-N). Η οικία αυτή ονομάστηκε

οικία Ζ.⁷¹ Δεν αποκαλύφθηκε ολοκληρωτικά επειδή μεγάλο τμήμα της καλύπτεται από τη σύγχρονη κατοίκηση στο χώρο. Η οικία θεμελιώνεται πάνω σε επιχώσεις της ΥΕΙΙΑ περιόδου από την οποία εντοπίστηκε μόνο κεραμική. Από την πρώτη φάση του κτιρίου που χρονολογείται στην ΥΕΙΙΒ1 περίοδο, σώζονται μόνο ελάχιστα αποσπασματικά αρχιτεκτονικά κατάλοιπα. **(Εικ. 18)**

Η οικία Ζ στη δεύτερη φάση της που χρονολογείται στην ΥΕΙΙΒ2 περίοδο, έχει εμβαδόν 120τ.μ. **(Εικ.19,20)** Η κάτοψη της είναι σχεδόν τετράγωνη και αναπτύσσεται σε δύο παράλληλους άξονες, που συνδέονται μεταξύ τους με δύο μικρούς βοηθητικούς χώρους(3,8). Ο ανατολικός άξονας περιλαμβάνει τα δωμάτια 4 και 6 και ο δυτικός άξονας τα δωμάτια 1,2 και 9. Το κτίριο είναι κατασκευασμένο με λίθινα θεμέλια πάχους 0,65μ. και πλίνθινη ανωδομή. Οι τοίχοι έφεραν επάλειψη από πηλοκονίαμα. Ξ κύρια είσοδος της οικίας βρισκόταν στο ανατολικό άκρο του βόρειου τοίχου του δωματίου 1. Το δωμάτιο 1, διαστάσεων 5x4μ. φέρει δάπεδο από πατημένο πηλό. Το δωμάτιο 2 βρίσκεται στα νότια του δωματίου 1 και είναι μικρότερο σε διαστάσεις. Το δάπεδο του είναι κατασκευασμένο από πατημένο πηλό σε υπόστρωμα από χαλίκια, ενώ στο εσωτερικό του βρέθηκαν πεσμένα πλιθιά από την ανωδομή. Στη ΝΑ γωνία του δωματίου υπάρχει κτιστή αποθηκευτική θήκη. Στα νότια του δωματίου 2 εκτείνεται το δωμάτιο 9 το οποίο έχει εμβαδόν, 4,25τ.μ. του οποίου η κάτοψη δεν σώζεται ολοκληρωμένη. Το δάπεδο του δωματίου είναι και αυτό από πατημένο πηλό.

Στον ανατολικό άξονα βρίσκεται το δωμάτιο 6 με διαστάσεις 4,65x3,20μ. το οποίο επικοινωνεί δυτικά, μέσω ενός στενού ανοίγματος, με τον βοηθητικό χώρο 3, διαστάσεων 2,15 τ.μ. Πρόκειται ουσιαστικά για έναν εσωτερικό αποθηκευτικό χώρο. Στα νότια της αποθήκης αυτής, βρίσκεται το δωμάτιο 8, διαστάσεων 3,20τ.μ. Το δωμάτιο 4 έχει εμβαδόν 19,50μ. και φέρει δάπεδο από πατημένο πηλό με υπόστρωμα από χαλίκια.

Κατά την πρώιμη ΥΕΙΙΓ περίοδο το κτίριο επανακατοικείται. Στα βόρεια του προστίθεται ένα δωμάτιο, το δωμάτιο 7, το οποίο έχει διαστάσεις, 6,95μ. και είναι μια πρόχειρη κατασκευή με λεπτότερους τοίχους. Το δωμάτιο 4 χωρίζεται με μεσοτοιχία σε δύο χώρους. **(Εικ.21)**

Στα ανατολικά πρηνή της μαγούλας, αποκαλύφθηκε άλλη μια οικία, η οποία ονομάστηκε, Βόρεια οικία.⁷² Πρέπει να σημειωθεί ότι στο χώρο αυτό, λόγω της κλίσης

⁷¹ Αδρύμη-Σισμάνη 2013, σ. 108

⁷² Αδρύμη-Σισμάνη 2013, σ. 115

του εδάφους η διάβρωση των επιχώσεων είναι μεγάλη. Η Βόρεια οικία βρίσκεται σε μεγάλη απόσταση δυτικά του κεντρικού δρόμου, όμως ακολουθεί τον προσανατολισμό Β-Ν. Έχει εμβαδόν 71 τ.μ. Φέρει λίθινα θεμέλια και πλίνθινη ανωδομή. Είναι θεμελιωμένη σε προγενέστερο κτίσμα που καταστράφηκε από πυρκαγιά κατά την ΥΕΙΙΑ2 περίοδο. Ενώ ακόμη χαμηλότερα σώζονται επιχώσεις της ΥΕΙ-ΙΙ περιόδου και αρχιτεκτονικά κατάλοιπα κτίσματος της ΜΕΧ(Οικία Ι). Η κύρια φάση χρήσης του κτιρίου, χρονολογείται στην ΥΕ ΙΙΒ2 περίοδο. Τότε η οικία διέθετε εννιά δωμάτια που αναπτύσσονταν σε τρεις άξονες. Κύριο δωμάτιο της οικίας ήταν το δωμάτιο 1 που είναι το νοτιότερο δωμάτιο του δυτικού άξονα. Το εμβαδόν του δωματίου είναι 42,90μ. και έφερε δάπεδο από πατημένο πηλό σε υπόστρωμα από χαλίκια. Η κύρια είσοδος βρισκόταν στα ανατολικά του δωματίου και είχε πλάτος 1,85μ. Εξωτερικά της εισόδου βρέθηκε μεγάλος πίθος και χτιστός αγωγός αποροής υδάτων. Τα υπόλοιπα δωμάτια του δυτικού άξονα σώζονται αποσπασματικά. Ο ανατολικός άξονας αποτελείται κυρίως από μικρούς βοηθητικούς και αποθηκευτικούς χώρους. Το κτίριο καταστρέφεται από φωτιά κατά την ΥΕΙΙΒ2 περίοδο. Κατά την ΥΕΙΙΓ περίοδο, το δωμάτιο 1 επαναχρησιμοποιείται και προστίθενται δύο κτιστές θήκες στο νότιο τοίχο.(Εικ.22)

Στα νότια της Βόρεια οικίας αποκαλύφθηκαν άλλες δύο οικίες. Η Νότια και Η Ανατολική οικία, των οποίων η ανασκαφή δεν έχει ολοκληρωθεί. Η Νότια οικία, που χωρίζεται από τη Βόρεια με δρόμο, έχει εμβαδόν 65,30μ. και αναπτύσσεται σε δύο παράλληλους άξονες με προσανατολισμό Β-Ν.(Εικ. 23) Η οικία αυτή αποτελείται από τέσσερα δωμάτια. Η δεύτερη οικία βρίσκεται στα ανατολικά της Νότιας οικίας και ονομάστηκε Ανατολική οικία. Ο προσανατολισμός της είναι Β-Ν και χρονολογείται στην ΥΕΙΙΒ2 περίοδο.⁷³ (Εικ. 24,25,26)

Τα κτίρια του οικισμού φέρουν ένα στρώμα καταστροφής από πυρκαγιά που χρονολογείται στην ΥΕΙΙΒ2 περίοδο.

Ιδιαίτερο ενδιαφέρον παρουσιάζουν δύο συγκροτήματα(μέγαρο Α,Β) που ανασκάφηκαν στην περιοχή ΝΑ του νεολιθικού οικισμού. Πρόκειται για δύο μεγάλα μεγαροειδή κτίρια, που συνδέονται με μια εσωτερική αυλή. Παραπλεύρως των κτιρίων αυτών, εντοπίστηκαν και άλλα ανεξάρτητα κτίρια, τα οποία, σύμφωνα με την ανασκαφεία, αποτελούν μικρότερα βοηθητικά κτίσματα, εργαστήρια και αποθήκες. (Εικ.27, 28)

⁷³ Αδρύμη-Σισμάνη 2013, σ. 120-122

Το Μέγαρο Α έχει προσανατολισμό Α-Δ και αποτελείται από δύο πτέρυγες μεταξύ των οποίων υπάρχει μακρύς διάδρομος.⁷⁴ Ο διάδρομος αυτός, συνδέει τις δύο πτέρυγες. Έχει μήκος 19,80μ και πλάτος 1,40μ. Το δάπεδο είναι από πατημένο πηλό. Σε ερευνητική τομή κατά μήκος του ανατολικού τμήματος του διαδρόμου εντοπίστηκε τοίχος με προσανατολισμό όμοιο με το μέγαρο. Ο τοίχος αυτός έχει πλάτος 0,70μ και ερευνήθηκε σε μήκος 7μ. Ένα τμήμα τοίχου, κάθετου προς αυτόν, εντοπίστηκε στο δυτικό δωμάτιο της βόρειας πτέρυγας (δωμάτιο 13). Ανήκει σε κτίριο πρωιμότερο του μεγάρου με παρόμοιο προσανατολισμό και επιμελημένη κατασκευή. Εντοπίστηκε ακόμη πήλινο δάπεδο με έντονα ίχνη καύσης. Η κεραμική της θεμελίωσης του κτιρίου το χρονολογεί στην ΥΕΙΙΑ περίοδο. Οι διαστάσεις του κτιρίου είναι 35x29μ(χωρίς να έχει ολοκληρωθεί η ανασκαφή). Σύμφωνα με την κεραμική το κτίριο έχει μια διάρκεια χρήσης από την ΥΕΙΙΑ2 περίοδο ως την πρώιμη ΥΕΙΙΓ περίοδο.

Στον ίδιο άξονα με το μέγαρο Α, στα ανατολικά του στο ύψος του δρόμου που διασχίζει τον μυκηναϊκό οικισμό, αποκαλύφθηκε κεντρικό πρόπυλο το οποίο οδηγεί στο συγκρότημα. Ο χώρος ανάμεσα στο πρόπυλο και την περίστυλη αυλή καταλαμβάνει έκταση 300τμ. και δεν έχει ανασκαφεί ακόμη.

Η βόρεια πτέρυγα του μεγάρου Α, αποτελείται από τρία μεγάλα δωμάτια(6,8και13) . Τα δύο δωμάτια στα ανατολικά(6,8) φαίνεται πως αποτελούν τον αρχικό πυρήνα του συγκροτήματος, με πρόστωο και δόμο. Τα δάπεδα και οι τοίχοι της πλειοψηφίας των δωματίων είναι επιχρισμένα με λευκό ασβεστοκονίαμα. Τα λίθινα θεμέλια έχουν πλάτος 0,60μ. Στα ανατολικά υπάρχει μια περίστυλη αυλή, διαστάσεων 8x9μ. Ανατολικά, βόρεια και δυτικά, η περίστυλη αυλή φέρει κιονοστοιχία από επτά κίονες, οι βάσεις των οποίων αποτελούνται από ορθογώνιες σχιστόπλακες. Οι κίονες ήταν ξύλινοι διαμέτρου 0,60μ και έφεραν εξωτερικά λευκό ασβεστοκονίαμα. Κατά μήκος της ανατολικής κιονοστοιχίας σώζονται ίχνη δαπέδου από λευκό ασβεστοκονίαμα με χαλίκι, ενώ οι τοίχοι του χώρου καλύπτονταν επίσης από λευκό ασβεστοκονίαμα. Ο χώρος πιθανόν ήταν στεγασμένος, ενώ βρέθηκε πήλινη υδρορροή τετράγωνης διατομής, για την απομάκρυνση των όμβριων υδάτων και μια πήλινη καπνοδόχος που δεν αντιστοιχεί σε εστία.⁷⁵ Στη βόρεια πτέρυγα βρίσκονται οι κύριοι χώροι διαμονής. Στο χώρο της περίστυλης αυλής εντοπίστηκε τμήμα του αποχετευτικού συστήματος του συγκροτήματος, που αποτελείται από λιθόκτιστους αγωγούς. Η πρόσβαση στην

⁷⁴ Αδρυμη-Σισμάνη 2000,σ. 279-291

⁷⁵ Αδρυμη-Σισμάνη ΑΑΑ 1999-2001, σ. 76

περίστυλη αυλή γινόταν από ένα προθάλαμο,(Δωμ.10) που χρησίμευε πιθανόν και ως αίθουσα αναμονής. Ο προθάλαμος έχει διαστάσεις 3,15x2,85μ. Στη δυτική και νότια πλευρά του, υπήρχαν ξύλινα θρανία, ίχνη των οποίων σώζονται στο δάπεδο. Οι τοίχοι ήταν επιχρισμένοι με λευκό και κόκκινο ασβεστοκονίαμα. Αρχικά ο προθάλαμος δεν επικοινωνούσε με την περιστύλη αυλή, όμως κατά την ΥΕΙΙΒ περίοδο ανοίχτηκε στα Β μια είσοδος πλάτους 2μ. Σύμφωνα με την κεραμική που βρέθηκε στον προθάλαμο η χρήση του διαρκεί από την ΥΕΙΙΑ2 ως την ΥΕ ΙΙΙΓ1.

Η περιστύλη αυλή επικοινωνεί με το πρώτο στα δυτικά δωμάτιο 6, που είναι το μικρότερο σε διαστάσεις (5,30x 5,30μ. περίπου). Στο κέντρο έχει μια τετράπλευρη πήλινη εστία με περιχέιλωμα. Ο ανατολικός τοίχος του δωματίου αποτελεί μεταγενέστερη προσθήκη όπως και η είσοδος στη Ν πλευρά. Μεταγενέστερη προσθήκη είναι και η εστία. Το δωμάτιο 6 ξαναχρησιμοποιήθηκε ως χώρος διαμονής, αφού πρώτα οροθετήθηκε εκ νέου. Το δωμάτιο 6 όπως και το δωμάτιο 10 (προθάλαμος) επικοινωνεί με τον διάδρομο. Από την κεραμική που βρέθηκε στο χώρο προκύπτει ότι το δωμάτιο 6 έχει ένα φάσμα χρήσης από την ΥΕΙΙΑ2 ως την ΥΕΙΙΙΓ1. Το επόμενο προς τα δυτικά δωμάτιο 8 έχει διαστάσεις 7,40x 5,30μ. Φαίνεται πιο προσεγμένο στη δόμησή του, με τοίχους και παραστάδες πλάτους 1μ. που μαρτυρούν πιθανόν την ύπαρξη δεύτερου ορόφου. Το κεντρικό αυτό δωμάτιο δεν έχει πρόσβαση στο διάδρομο. Στο κέντρο του δωματίου υπάρχει μεγάλη πήλινη ορθογώνια εστία(1,95x1,40μ) με πολύ προσεγμένη κατασκευή. Απέναντι από την εστία υπάρχει μια κτιστή ορθογώνια κατασκευή. Οι τοίχοι και το δάπεδο ήταν καλυμμένα με λευκό ασβεστοκονίαμα. Το δάπεδο φέρει επισκευές από νέες στρώσεις ασβεστοκονιάματος, κατώτερης ποιότητας και φθορές από την μόνιμη τοποθέτηση μεγάλων αγγείων ή επίπλων. Με βάση την κεραμική διακρίνονται δύο φάσεις στη χρήση του δωματίου 8, η πρώτη χρονολογείται από την ΥΕΙΙΑ2 ως την ΥΕΙΙΒ1 και η δεύτερη από την ΥΕΙΙΒ2 ως την ΥΕΙΙΙΓ1.

Το τελευταίο δωμάτιο της Β πτέρυγας βρίσκεται δυτικά του δωματίου 8. Το δωμάτιο 13 έχει διαστάσεις 5,80x4,50μ. Στη Ν πλευρά του επικοινωνεί με το διάδρομο, με άνοιγμα πλάτους 1,20μ. Το δωμάτιο αυτό διαφοροποιείται ως προς τα προηγούμενα. Δεν υπάρχει εστία και το δάπεδο είναι από πατημένο πηλό. Το δωμάτιο 13 επαναχρησιμοποιήθηκε μετά την πρώτη εγκατάλειψη του κτιρίου. Με βάση τη γραπτή κεραμική το δωμάτιο χρησιμοποιήθηκε από την ΥΕΙΙΑ ως την ΥΕΙΙΙΓ1 περίοδο.

Η Ν πτέρυγα του μεγάρου αποτελείται από δέκα μικρά δωμάτια. Πρόκειται βοηθητικούς χώρους και εργαστηριακούς χώρους. Το πρώτο από ανατολικά δωμάτιο

της Ν πτέρυγας είναι ο προθάλαμος (δωμάτιο 10) για τον οποίο ήδη έχει γίνει λόγος. Δυτικά του δωματίου 10 βρίσκεται το δωμάτιο 1, με διαστάσεις 2,85x 2,85μ. Το δάπεδο του είναι από ασβεστοκονίαμα και στο εσωτερικό του βρέθηκαν πεσμένα τα κονιάματα των τοίχων. Η κεραμική του δωματίου 1 χρονολογείται από την ΥΕΙΙΒ2 ως την ΥΕΙΙΓ1 περίοδο. Το δωμάτιο 1 επικοινωνεί δυτικά με το δωμάτιο 2 με άνοιγμα πλάτους 1μ. Το δωμάτιο 2 έχει διαστάσεις 3x2,40μ. Είναι το μοναδικό που φέρει δάπεδο από πατημένο πηλό. Το δωμάτιο αυτό έχει δύο ανοίγματα πλάτους 1,40μ σε βορά και νότο και είναι αυτό που συνδέει τις δύο πτέρυγες του μεγάρου με τους μεγάλους αποθηκευτικούς χώρους Ν του μεγάρου (Δωμάτια Α,Β). Η κεραμική που βρέθηκε στο χώρο το χρονολογεί από την ΥΕΙΙΑ ως την ΥΕΙΙΓ1. Το επόμενο στα δυτικά δωμάτιο είναι το δωμάτιο 3. Ο δυτικός τοίχος του δωματίου αυτού είναι μεταγενέστερη προσθήκη και σε προηγούμενη αρχιτεκτονική φάση φαίνεται ότι το δωμάτιο 3 ήταν ενιαίο με το επόμενο προς τα δυτικά δωμάτιο 4. Το δωμάτιο 3 έχει διαστάσεις 2,80x2,90μ.. Πρόκειται για προσεγμένη κατασκευή με κονιάματα στους τοίχους και το δάπεδο. Στο εσωτερικό του βρέθηκαν πεσμένα τα κονιάματα των τοίχων αλλά και της οροφής. Αναγνωρίστηκαν αποτυπώματα ξύλου και τελειώματα από παράθυρα ή θυραία ανοίγματα. Φαίνεται ότι τα κονιάματα από τους τοίχους είχαν ανανεωθεί τρεις φορές και είχαν στιλβωθεί. Κρίνοντας από την κεραμική η περίοδος χρήσης του χώρου κυμαίνεται μεταξύ της ΥΕΙΙΑ2 και της ΥΕΙΙΓ1 περιόδου. Τα ανατολικά δωμάτια της Ν πτέρυγας(Δωμάτια10,1,2,3) φαίνεται πως δεν επαναχρησιμοποιήθηκαν. Βρέθηκαν πεσμένα κονιάματα στη θέση τους, χωρίς να καθαριστούν από τους νέους χρήστες των χώρων.

Το δωμάτιο 4 διαστάσεων 1,20x2,80μ μαζί με το δωμάτιο 3, αποτελούσαν σε πρωιμότερη φάση ενιαίο χώρο, ο οποίος σε μεταγενέστερη φάση διαχωρίστηκε με τοίχο. Στο κέντρο του δωματίου υπήρχε αποθήκη διαμέτρου 1,05μ και βάθους 0,60μ με κεραμική της ΥΕΙΙΑ2-ΙΙΒ περιόδου. Στο εσωτερικό του αποθήκη βρέθηκε μια μεγάλη άβαφη υδρία, τρεις κρατήρες αλλά και όστρακα που συνανήκουν με άλλα από την κεραμική που περισυλλέχθηκε στο χώρο. Το δάπεδο του δωματίου είναι από πατημένο χώμα και δεν βρέθηκαν ασβεστοκονιάματα στους τοίχους. Από το δωμάτιο περισυλλέχθηκε άφθονη κεραμική, περισσότερες από 40 άβαφες κύλικες μεγωνιώδες περίγραμμα. Η κεραμική του Δωματίου 4 χρονολογείται στην ΥΕΙΙΑ2 περίοδο, ενώ η τελευταία χρήση του τοποθετείται στην ΥΕΙΙΒ2-ΥΕΙΙΓ1. Πολλά από τα αγγεία περιείχαν υπολείμματα τροφών, όπως οστά μικρών ζώων, θαλασσινά όστρεα, πυρήνες ελιάς, σπόρους σταφυλιού κ.α. Πιθανόν πρόκειται για χώρο παρασκευής τροφής μια

και στο δωμάτιο βρέθηκαν και λίθινα εργαλεία για την επεξεργασία δημητριακών. Το επόμενο προς δυσμάς δωμάτιο είναι το Δωμάτιο 5 διαστάσεων 3x1,60μ Το δάπεδό του είναι από πατημένο πηλό. Στο χώρο αυτό βρέθηκαν πολλά αποθηκευτικά αγγεία και πρόκειται μάλλον για χώρο αποθήκευσης. Με βάση την κεραμική, η χρήση του δωματίου τοποθετείται στην ΥΕΙΙΑ2-ΥΕΙΙΓ1. Δυτικότερα βρίσκεται το δωμάτιο 9, διαστάσεων 3,25x3μ. Επικοινωνεί με το διάδρομο στα βόρεια, με άνοιγμα πλάτους 1,05μ. Το δάπεδο καλύπτεται από κονίαμα καλής ποιότητας. Στο δάπεδο του δωματίου βρέθηκαν ίχνη ερυθρού χρώματος. Στην πρώτη φάση χρήσης του κτιρίου, οι τοίχοι καλύπτονταν με κονιάματα, ίχνη των οποίων δεν βρέθηκαν αφού αυτά καθαρίστηκαν σε μια ύστερη φάση της ΥΕΙΙΓ1 όταν το δωμάτιο επαναχρησιμοποιήθηκε. Τα στοιχεία μαρτυρούν ότι ο χώρος χρησιμοποιήθηκε από την ΥΕΙΙΑ ως την ΥΕΙΙΓ1 περίοδο. Η πρακτική του καθαρισμού και της επαναχρησιμοποίησης των χώρων εφαρμόστηκε στα τρία μεγάλα δωμάτια της Β πτέρυγας και στα δυτικά δωμάτια της Ν πτέρυγας. Στους χώρους αυτούς του μεγάρου εντοπίζεται δεύτερη φάση κατοίκησης, κατά το τέλος της πρώιμης ΥΕΙΙΓ περιόδου.

Το Δωμάτιο 9 επικοινωνεί δυτικά με ένα μικρό δωμάτιο(δωμάτιο 19) διαστάσεων 1,50x2,80. Η επικοινωνία με το δωμάτιο 19 γίνεται από άνοιγμα στα δυτικά, πλάτους 1,15μ. Το δάπεδο του δωματίου είναι από πατημένο πηλό. Δυτικά του δωματίου αυτού βρίσκεται το δωμάτιο 18, διαστάσεων 2,70x2,70μ. Στην αρχική του φάση ο χώρος επικοινωνούσε με το διάδρομο από άνοιγμα πλάτους 0,85, στη βόρεια πλευρά. Σε επόμενη αρχιτεκτονική φάση, κατά τη ΥΕΙΙΓ1 η είσοδος σφραγίζεται πρόχειρα με τοιχάριο κάθετο προς την είσοδο το οποίο επεκτείνεται και σε τμήμα του διαδρόμου, απομονώνοντας έτσι το δυτικό τμήμα του μεγάρου. Ταυτόχρονα ανοίγεται είσοδος στα νότια το τοίχου μεταξύ των δωματίων 18 και 19 τα οποία επικοινωνούν πλέον μεταξύ τους. Μπροστά από το άνοιγμα αυτό στο δωμάτιο 19 βρέθηκε λίθινο σταθμίο βάρους 2 κιλών, που φέρει σε οριζόντια διάταξη εγχάρακτα σύμβολα Γραμμική Β' γραφής.⁷⁶ Σύμφωνα με την κεραμική το δωμάτιο 19 χρησιμοποιείται από την ΥΕΙΙΑ2 ως την ΥΕΙΙΒ1, ενώ η χρήση του δωματίου 18 φτάνει στην ΥΕΙΙΓ1 περίοδο. Το δωμάτιο 17 είναι το τελευταίο δυτικά δωμάτιο και έχει διαστάσεις 2,75x2,75μ. Επικοινωνεί στα Β με το διάδρομο από άνοιγμα πλάτους 1,10μ. Ο δυτικός τοίχος του δωματίου είναι μια ισχυρή λιθοκτιστή κατασκευή ύψους 1,30μ και πλάτους 0,85μ που λειτουργούσε και ως τοίχος αντιστήριξης των χωμάτων του πρανούς του λόφου. Το δάπεδο του είναι από

⁷⁶ Αδρυμη-Σισμάνη ΑΑΑ 1999-2001, σ. 84

πατημένο πηλό όπως και τα περισσότερα δωμάτια στο δυτικό τμήμα του μεγάρου πίσω δηλαδή από τον κεντρικό πυρήνα. Το δωμάτιο χρησιμοποιείται από την ΥΕΙΙΑ ως την ΥΕΙΙΓ1

Η οροφή του μεγάρου ήταν δίρριχτη και καλύπτονταν με πήλινες κεράμους με περιχέλωμα. Γύρω από τη στέγη υπήρχε πήλινη υδρορροή τετράγωνης διατομής.⁷⁷ Το Μέγαρο Α περιβάλλεται από πολλά μικρά και μεγάλα δωμάτια αλλά και ανεξάρτητα κτίρια, που χρησιμοποιούνταν, σύμφωνα με την ανασκαφέα, ως αποθηκευτικοί χώροι και χώροι εργαστηρίων. Στα Ν του μεγάρου εντοπίστηκαν δύο μεγάλοι χώροι(Α,Β) όπου βρέθηκε ένα μεγάλο μολύβδινο αγγείο. Στα Δ υπάρχει ένα στενόμακρο δωμάτιο(δωμάτιο 14) το οποίο περιείχε μεγάλη ποσότητα κεραμικής αλλά και μικρά κινητά ευρήματα όπως ειδώλια κοσμήματα σφοντύλια κ.α. Δυτικά του δωματίου 14 αναπτύσσονται ορθογώνια δωμάτια που όλα συνδέονται μεταξύ τους και συνιστούν αποθηκευτικούς και εργαστηριακούς χώρους. Στα βόρια υπάρχουν επίσης στεγασμένοι και ημιυπαίθριοι αποθηκευτικοί χώροι με πίθους και άφθονη κεραμική καθημερινής χρήσης.⁷⁸

Η ανασκαφική έρευνα έδειξε ότι όλος ο οικισμός εγκαταλείπεται στα τέλη του 13ου αι. χωρίς να βρεθούν ίχνη βίαιης καταστροφής. Στο μέγαρο Α παρατηρείται περιορισμένης έκτασης επανακατοίκηση στη Β πτέρυγα και στο δυτικό τμήμα της νότιας. Στην τελική φάση χρήσης του μεγάρου, φαίνεται ότι χρησιμοποιείται μόνο ο αρχικός πυρήνας δηλαδή τα δωμάτια 6 και 8. Η κεραμική που βρέθηκε στο επίπεδο του δαπέδου των δωματίων που επαναχρησιμοποιήθηκαν, συγκρίθηκε με την κεραμική των δωματίων που εγκαταλείφθηκαν και η χρονολογική διαφορά που εντοπίστηκε δεν είναι ουσιαστική. Έτσι προκύπτει το συμπέρασμα ότι η επαναχρησιμοποίηση τμήματος του μεγάρου φαίνεται πως πραγματοποιήθηκε σε σύντομο χρονικό διάστημα μετά την εγκατάλειψη από τους προηγούμενους ενοίκους. Η νέα χρήση του χώρου δεν φαίνεται να διήρκεσε για μεγάλο χρονικό διάστημα. Έτσι η εγκατάλειψή και η επανακατοίκηση του μεγάρου τοποθετείται στην πρώτη ΥΕΙΙΓ περίοδο.⁷⁹ Λόγω της σύντομης επανακατοίκησης και των τροποποιήσεων που πραγματοποίησαν οι τελευταίοι κάτοικοι στο χώρο, τα μικρά ευρήματα έχουν αφαιρεθεί ή μετακινηθεί, ώστε είναι δύσκολο να εντοπιστούν οι χρήσεις των χώρων. Το συγκρότημα του μεγάρου Α

⁷⁷ Αδρυμη-Σισμάνη ΑΑΑ 1999-2001, σ. 86

⁷⁸ Αδρυμη-Σισμάνη ΑΑΑ 1999-2001, σ. 87

⁷⁹ Αδρυμη-Σισμάνη ΑΑΑ 1999-2001, σ. 87

συνδέεται με μια εσωτερική αυλή με ένα δεύτερο συγκρότημα παράλληλο προς το προηγούμενο, το οποίο εντοπίστηκε στα Β του μεγάρου Α.

Το δεύτερο μεγάλο κτιριακό συγκρότημα ονομάστηκε Μέγαρο Β. Είναι ξεκάθαρο ότι το συγκρότημα αυτό καταστράφηκε από μια ισχυρή πυρκαγιά στα τέλη του 13ου ή στις αρχές του 12ου αι. Μετά την καταστροφή του κανένας χώρος δεν κατοικήθηκε εκ νέου. Ο χώρος που μεσολαβεί μεταξύ των δύο συγκροτημάτων (Μέγαρο Α και Μέγαρο Β) είναι αδόμητος και προφανώς υπαίθριος (αυλή). Στο κέντρο και προς τα δυτικά της αυλής αποκαλύφθηκε τμήμα του λιθόκτιστου αποχετευτικού αγωγού του συγκροτήματος. Ολόκληρο το μέγαρο Β είχε καλυφθεί από ένα εκτεταμένο στρώμα καταστροφής που αποτελείται από καμένα ξύλα, ωμόπλινθους και πηλόμαζες. Μεγάλη ποσότητα κεραμικής της ΥΕΙΙΒ2-ΙΙΙΓ περιόδου εντοπίστηκε κάτω από το στρώμα καταστροφής που κάλυπτε τα δάπεδα του κτιρίου. Μια ακέραιη στάμνος, που έσπασε όταν έπεσαν πάνω της τα ξύλα της οροφής, χρονολογεί την καταστροφή κατά την ΥΕΙΙΙΓ περίοδο.⁸⁰

Οι τοίχοι του κυρίως μεγάρου έχουν πλάτος 1-1,20μ. και ήταν καλυμμένοι με στρώμα πηλού. Το δάπεδο επίσης ήταν καλυμμένο με παχύ στρώμα πηλού, ενισχυμένο με ασβέστη και χαλίκια. Η λίθινη κρηπίδα σώζεται αρκετά καλά και στη δυτική πλευρά φτάνει το 1,30μ ύψος. Η ανωδομή είναι από ωμόπλινθους. Πιθανολογείται η ύπαρξη δεύτερου ορόφου, λόγω του πάχους των τοίχων.

Ο πυρήνας του συγκροτήματος αυτού, το Μέγαρο Β, αποτελείται από το πρόστωο, τον πρόδομο, τον δόμο και τον οπισθόδομο, ενώ δεν έχει εντοπιστεί πρόπυλο. Η κύρια είσοδος του Μεγάρου Β βρίσκεται στα ανατολικά. Μπροστά από το πρόστωο, αποκαλύφθηκε σε μήκος 17,50μ. ένας πλακόστρωτος δρόμος πλάτους 3,70μ, που συνέδεε το μέγαρο με τον κεντρικό δρόμο που περνά από το πρόπυλο. Η πρόσβαση προς το πρόστωο γίνεται επίσης, μέσω των μικρών δωματίων (15,11) που βρίσκονται νότια του δρόμου, σε παράλληλη με αυτόν πορεία. Ένα θυραίο άνοιγμα πλάτους 2,60μ οδηγεί από το πρόστωο στο πρόδομο. Στο κέντρο του πρόδομου βρίσκεται ένας μεγάλος υπερυψωμένος πήλινος βωμός που σώζεται σε ύψος 0,50μ. Ο βωμός έχει κάτοψη σε σχήμα Η και ελλειψοειδή πήλινη πλατφόρμα που καλύπτονταν σε στρώμα πηλού στα ανατολικά του. Πίσω από το βωμό στη δυτική πλευρά του βρέθηκαν πακτωμένα, αριστερά και δεξιά σε πήλινη βάση, δύο τριγωνικά πλιθιά, που φέρουν στο κέντρο τους κυκλική οπή για τη στερέωση των κλαδιών που στάλιζαν το βωμό κατά

⁸⁰ Αδρυμη-Σισμάνη ΑΑΑ 1999-2001, σ. 98

τις τελετουργικές πράξεις. Μπροστά από τον βωμό στα ανατολικά του στον άξονα της κεντρικής εισόδου σώζεται μια λίθινη βάση από πλακαρές σχιστόπλακες, που πιθανόν αποτελούσαν τη βάση στήριξης της τράπεζας προσφορών ή ενός κιονίσκου.⁸¹ Ο πρόδομος επικοινωνεί στα νότια με τρία μικρά πλευρικά δωμάτια (7α,β,γ). Το δωμάτιο 7α που βρίσκεται ανατολικά φέρει κατά μήκος του νότιου τοίχου, λίθινο κτιστό θρανίο. Τα δωμάτια αυτά, αποτελούν πρόχειρες κατασκευές, με λίθινα θεμέλια πλάτους 0,40μ. Η κεραμική χρονολογείται στην ΥΕΙΙΒ2-ΥΕΙΙΓ1 περίοδο. Πίσω από τον πρόδομο στα δυτικά βρίσκεται ο κύριος δόμος. Πρόκειται για ένα μεγάλο δωμάτιο διαστάσεων 8,50x5,30μ στο οποίο η πρόσβαση γίνεται μόνο, μέσω της εσωτερικής αυλής μεταξύ των δύο μεγαροειδών κτιρίων και μέσω του δωματίου 3, που βρίσκεται στα δυτικά του δόμου και θα μπορούσε να χαρακτηριστεί ως οπισθόδομος. Ο δόμος είναι σύγχρονος αρχιτεκτονικά με το πρόδομο.⁸²

Ο οπισθόδομος (Δωμάτιο 3) έχει τρεις εισόδους. Η ανατολική είσοδος οδηγεί στον δόμο. Η νότια είσοδος οδηγεί προς την εσωτερική αυλή. Έξω από τη νότια είσοδο του δωματίου, σε ένα χώρο πιθανόν αστέγαστο, βρέθηκε μια μεγάλη παραλληλόγραμμη ασβεστολιθική πλάκα με κοιλότητες. Δίπλα της βρέθηκε ένα σύνολο ευρημάτων, που παραπέμπουν σε τελετουργικά δρώμενα. Συγκεκριμένα βρέθηκαν 17 πήλινα ειδώλια, ένας λίθινος σφραγιδόλιθος, ένα όστρακο κύλικας με εγχάρακτα σύμβολα Γραμμικής Β στο εσωτερικό του και αρκετά χάλκινα αντικείμενα όπως περόνες και ελάσματα. Η κεραμική που περισυλλέχθηκε από την περιοχή περιλαμβάνει και όστρακο κυπέλλου με παράσταση ανδρικής μορφής, τμήμα μικρού κρατήρα με παράσταση τετράκτινου τροχού άρματος, ένα μικκύλο κύπελο, ένα σφαιρικό αλάβαστρο, ένας σκυφοειδής κρατήρα και όστρακα από δύο ρυτά.

Ο οπισθόδομος διαθέτει και μια είσοδο στη βόρεια πλευρά του η οποία οδηγούσε σε ένα διάδρομο μήκους 16μ και πλάτους 1,60μ. που συνδέει το κυρίως κτίριο με την πτέρυγα των αποθηκών. Η είσοδος αυτή βρέθηκε φραγμένη από τα πήλινα κονιάματα και τις ωμοπλίνθους που έπεσαν κατά την πυρκαγιά. Στο χώρο αυτό κάτω από το στρώμα καταστροφής βρέθηκαν πολλά τμήματα δοκαριών της οροφής από ολόκληρους κορμούς, κυρίως ελαιόδεντρων, αλλά και άλλα ξύλινα δομικά στοιχεία από πεύκο, όπως και ολόκληροι κορμοί από δρυς. Η κεραμική χρονολογεί τον χώρο

⁸¹ Αδρύμη-Σισμάνη 1999-2001, σ. 91

⁸² Η ανασκαφή στο δόμο δεν έχει προχωρήσει

στη YEIIIΒ2-YEIIIΓ1 Αριστερά και δεξιά της βόρειας εισόδου, βρέθηκαν ένα μολύβδινο αγγείο και μια μεγάλη τριποδική χύτρα αντίστοιχα

Βόρεια του μεγάρου βρίσκεται η πτέρυγα των αποθηκών. Ανάμεσα στις αποθήκες και στο κυρίως μέγαρο, υπάρχει διάδρομος που καταλήγει δυτικά σε ένα χώρο, όπου πιθανόν υπήρχε κλιμακοστάσιο με ξύλινη κλίμακα. Το δάπεδο του διαδρόμου είναι από πηλό. Βόρεια του διαδρόμου εντοπίστηκαν τρεις αποθήκες. Η ανατολικότερη αποθήκη(δωμάτιο4)περιέχει πολλές αποθηκευτικές κατασκευές και πίθους ενσωματωμένους στο δάπεδο. Η επόμενη προς τα δυτικά αποθήκη(δωμάτιο5) ήταν ένας χώρος όπου φυλάσσονταν η κεραμική καθημερινής χρήσης. Η τρίτη αποθήκη(δωμάτιο 6) ήταν αποθήκη σιτηρών. Ανάμεσα στους αποθηκευτικούς πίθους βρέθηκε ένας ψευδόστομος αμφορέας και τμήματα μπανιέρα που πιθανότατα έπεσαν από τον επάνω όροφο, όπου οδηγούσε η ξύλινη κλίμακα που ξεκινούσε από το χώρο δυτικά της αποθήκης. Βόρεια και κατά μήκος των αποθηκών αυτών αποκαλύφθηκε άλλος ένας μακρόστενος χώρος, που περιείχε μεγάλη ποσότητα κεραμικής καθημερινής χρήσης της YEIIIΒ2-YEIIIΓ1 περιόδου. Κάτω από τις αποθήκες περνά το κεντρικό σύστημα αποχέτευσης με λιθόκτιστα αυλάκια.

Τα δύο αυτά κτιριακά συγκροτήματα δημιουργούν κάποια ερωτήματα σε σχέση με την κάτοψη και την ένταξη τους στον οικισμό. Πιθανόν να πρόκειται για παραπάνω από δύο κτίρια, τα οποία ακολουθούν την κοινή διάταξη του οικισμού. Αναπτύσσονται σε άξονες, η απόστασή τους από τα άλλα κτίρια του οικισμού είναι φυσιολογική και ο προσανατολισμός τους ακολουθεί τον προσανατολισμό του κεντρικού δρόμου. Ο προσανατολισμός αυτός φαίνεται ότι είναι κανόνας σε ολόκληρο τον οικισμό και τον ακολουθεί ακόμη και η Βόρεια οικία η οποία είναι η πιο απομακρυσμένη από τον κεντρικό δρόμο οικία.

Η ανθρωπογενείς επεμβάσεις κατά της Μεσοελλαδική και Υστεροελλαδική περίοδο στην κορυφή της μαγούλας είναι αποδεδειγμένες. Οι δεκαέξι κιβωτιόσχημες ταφές της Μεσοελλαδικής περιόδου, οι δύο κιβωτιόσχημες ταφές της Υστεροελλαδικής περιόδου, καθώς και το Υστεροελλαδικό κτίριο στα ΝΔ της κεντρικής αυλής, το οποίο πιθανόν να έχει λατρευτικό χαρακτήρα,⁸³ δηλώνουν την χρήση του χώρου, όχι ως τόπου κατοίκησης, αλλά ως τόπου ιδιαίτερων δραστηριοτήτων, στα πλαίσια της χρήσης της μαγούλας και των λειψάνων της ως συμβολικό κεφάλαιο.

⁸³ Αδρύμη-Σισμάνη, 2013, σ. 125

7α2 Παλιά Βόλου

Ο λόφος των Παλαιών, διαστάσεων 400x 270μ. και ύψους ως 12μ. βρίσκεται στο δυτικό τμήμα της σημερινής πόλης του Βόλου, στο εσωτερικό του μυχού του Παγασητικού. Πρόκειται για ένα ανθρωπογενές γεωμορφολογικό έξαρμα με επιχώσεις πάχους 12μ. Η θέση του είναι τέτοια που ελέγχει τα φυσικά περάσματα προς την ενδοχώρα της Θεσσαλίας. Σύμφωνα με το Δ. Θεοχάρη, τα όρια του λόφου είναι και τα όρια του πυρήνα του οικισμού, ο οποίος κατά την Μέση και Ύστερη εποχή Χαλκού, εκτείνονταν και έξω από τα όρια αυτά. Ο λόφος των Παλαιών έχει υποστεί σήμερα αλλοιώσεις από ανθρωπογενείς παράγοντες, κυρίως στα Β, ΒΔ και ΒΑ και η αρχική του έκταση έχει περιοριστεί κατά τα 2/3 περίπου.⁸⁴

Το 1901 ο Χ. Τσουντας ανέσκαψε⁸⁵ στη ΒΔ κλιτύ του λόφου των Παλαιών, όπου βρήκε, τα πρώτα στην περιοχή, μυκηναϊκά κατάλοιπα. Για το λόγο αυτό τοποθέτησε εκεί την αρχαία Ιωλκό. Το 1956 ο Δ. Θεοχάρης συνέχισε την ανασκαφή στο λόφο.

Στις ΒΔ παρυφές του λόφου, αποκαλύφθηκε κτίριο μεγάλων διαστάσεων, με προσανατολισμό Β-Ν, στο οποίο εντοπίστηκαν δύο οικοδομικές φάσεις. Η παλαιότερη φάση χρονολογείται στην πρώιμη ΥΕΙΙΑ. Τότε το κτίριο είχε διαστάσεις μικρότερες του μεταγενέστερου, και φαίνεται, σύμφωνα με τον ανασκαφέα, ότι καταστράφηκε από σεισμό. Η νεότερη φάση χρονολογείται στην ΥΕΙΙΒ.⁸⁶ Στη φάση αυτή, το κτίριο καταστράφηκε από πυρκαγιά που τοποθετείται χρονικά στην ΥΕΙΙΓ1 περίοδο. Το μήκος του κτιρίου υπολογίζεται στα 40μ, ενώ το πλάτος είναι αδιευκρίνιστο λόγω του ότι η ανατολική πλευρά του κτιρίου χάνεται κάτω από τη θεμελίωση του μεσαιωνικού τείχους. Οι τοίχοι, που σώζονται σε ύψος 1μ, ξεπερνούν σε πλάτος το 1μ. και πιθανολογείται η ύπαρξη δευτέρου ορόφου. Η τοιχοδομία είναι απλή με αργούς λίθους και πηλοκονίαμα για συνδετικό υλικό. Βρέθηκαν ίχνη από ξύλινα υποστυλώματα και πήλινα κονιάματα. Ανασκάφηκαν τμηματικά, τρία μεγάλα δωμάτια, ορθογώνιας κάτοψης, με συνολικό μήκος 27,50μ ενώ στα βόρια εντοπίστηκε πήλινο δάπεδο αυλής το μήκος της οποίας υπολογίζεται στα 12,5 μ.. **(Εικ.29,30,31)**

Το κτίριο αυτό που ονομάστηκε «ανάκτορο» από τον ανασκαφέα του, θεμελιώθηκε πάνω σε στρώμα κατοίκησης της ΜΕ και ΥΕΙ περιόδου. Δεν εντοπίστηκαν ίχνη της

⁸⁴Θεοχάρης 1957 σ. 54-55

⁸⁵ Ανασκαφή της Αρχαιολογικής Εταιρείας

⁸⁶ Το Έργο της Αρχαιολογικής Εταιρείας 1956, σ. 43-56

ΥΕΙΙ περιόδου, κάτω από τη θεμελίωση του κτιρίου αυτού, λόγω της ισοπέδωσης του χώρου προκειμένου να θεμελιωθεί το κτίριο.⁸⁷ Το παχύ στρώμα καταστροφής που αποκάλυψε ο Θεοχάρης, περιορίζεται στο κτίριο και δεν εντοπίζεται στο υπόλοιπο χώρο.

Αποκαλύφθηκε τμήμα πήλινου δαπέδου, ανεξάρτητο του κτιρίου,⁸⁸ που εισχωρεί κάτω από το βυζαντινό τείχος, που είναι χτισμένο κυριολεκτικά πάνω στο κτίριο. Το δάπεδο αυτό συνοδεύεται από όστρακα της Μέσης Εποχής Χαλκού, αλλά και μεγάλη ποσότητα μυκηναϊκής κεραμικής, της ΥΕΙ-ΙΙ και ΙΙΙ περιόδου, τα περισσότερα από τα οποία ανήκουν σε αγγεία τοπικής παραγωγής.

Στις στρωματογραφικές τομές που έγιναν σε διάφορα σημεία του λόφου διαπιστώθηκαν τα εξής. Κάτω από την Πρωτογεωμετρική και Γεωμετρική φάση, η οποία εντοπίστηκε στα ανώτερα στρώματα, σε βάθος από 4 ως 6 μέτρων, εντοπίζονται πέντε αρχιτεκτονικές φάσεις που χρονολογούνται από την ΥΕΙΙΑ ως ΥΕΙΙΓ περίοδο. Συγκεκριμένα εντοπίζονται ίχνη κτισμάτων με κρηπίδες κατασκευασμένες από μικρούς και μεγάλους αργούς λίθους, συνδεδεμένους με λάσπη, και ανωδομή από ωμόπλινθους, δάπεδα από πατημένο χώμα, χαλικόστρωτοι και πλακόστρωτοι υπαίθριοι χώροι. Ένα τμήμα αψιδωτού τοίχου που εντοπίστηκε, ανήκει πιθανόν σε κάποιο βοηθητικό χώρο.⁸⁹ Τα αρχαιότερα μυκηναϊκά στρώματα περιλαμβάνουν δύο με τρεις αρχιτεκτονικές φάσεις και χρονολογούνται στην ΥΕΙ-ΙΙ περίοδο. Τα αρχιτεκτονικά λείψανα υποδεικνύουν κτίρια ορθογώνιας κάτοψης.⁹⁰ Η κεραμική είναι εισαγμένη γραπτή και ντόπια.

Τα βαθύτερα στρώματα, από 7 ως 9 μ, περιέχουν λείψανα τεσσάρων οικοδομικών φάσεων της ΜΕ και ΠΕ περιόδου. Συγκεκριμένα τα ανώτερα στρώματα χρονολογούνται στη ΜΕ περίοδο και περιλαμβάνουν πέντε φάσεις κατοίκησης, η νεότερη των οποίων συμπίπτει με την ΥΕΙ. Αποκαλύφθηκαν τμήματα κτιρίων ορθογώνιας κάτοψης. Η στρωματογραφική έρευνα έφτασε σε βάθος 12μ ως τον υδροφόρο ορίζοντα. Τα χαμηλότερα στρώματα χρονολογούνται στην ΠΕ περίοδο όπου διακρίνονται δύο φάσεις κατοίκησης. Η κεραμική, εγχώρια και επείσακτη, φανερώνει επαφές με την Εύβοια αλλά και τις Κυκλάδες.

⁸⁷ Έχει εκφραστεί η άποψη, ότι δεν πρόκειται για ένα ενιαίο κτίσμα, αλλά για περισσότερα του ενός κτιρίου. Μαλακασιώτη, 1993 σ.55

⁸⁸ Δεν υπάρχουν άλλα στοιχεία για το δάπεδο αυτό.

⁸⁹ ΠΑΕ 1961, σ. 45-54

⁹⁰ BCH 1957 σ. 592-593

Τα σωζόμενα αρχαιολογικά κατάλοιπα, παρόλο που δεν είναι αρκετά, δείχνουν ότι ο οικισμός της Ύστερης Εποχής Χαλκού αποτελεί μια ομαλή συνέχεια της κατοίκησης της ΜΕ περιόδου. Διαπιστώθηκε επίσης, ότι κατά τη διάρκεια της ΥΕΙΙ περιόδου, η επείσακτη κεραμική που αφθονούσε στις πρώιμες φάσεις της ΥΕ περιόδου, μειώνεται αισθητά και αντικαθίσταται με καλής ποιότητας εντόπια γραπτή κεραμική, δημιουργώντας μια παράδοση με χαρακτηριστικό την αμαυρόχρωμη κεραμική, που συνεχίζεται και κατά την ΠΓ περίοδο⁹¹. Αν και στη στρωματογραφία του οικισμού παρατηρείται κενό κατά την ΥΕΙΙΙΓ2 περίοδο, πιθανόν λόγω της αναμόρφωσης και της ισοπέδωσης του χώρου κατά την ΠΓ φάση κατοίκησης,⁹² η μετάβαση στην ΠΓ περίοδο φαίνεται ομαλή. Εκτεταμένο στρώμα καταστροφής εντοπίζεται μόνο στο χώρο του «ανακτόρου» και δεν σημειώνονται αλλαγές στην αρχιτεκτονική. Η κεραμική της ΠΓ περιόδου ακολουθεί την παράδοση της ντόπιας κεραμικής της ΥΕ.⁹³ Οι νεότερες έρευνες έδειξαν ότι το υλικό για τα δομικά στοιχεία του οικισμού προέρχεται από χείμαρρο που βρισκόταν στα δυτικά του οικισμού.⁹⁴

Η χωροταξική οργάνωση του οικισμού είναι δύσκολο να καθοριστεί. Τα αρχιτεκτονικά κατάλοιπα είναι διάσπαρτα και αποσπασματικά και η περεταίρω έρευνα εμποδίζεται από τη σύγχρονη κατοίκηση στο χώρο, αλλά και από το βυζαντινό τείχος που περιτρέχει το λόφο.

7α3 Πευκάκια

Η Μαγούλα Πευκάκια είναι ένας χαμηλός λόφος ύψους 17μ . Βρίσκεται σε ένα ακρωτήριο που κατέχει προνομιακή θέση στον έλεγχο της θαλάσσιας εισόδου στην ενδοχώρα.⁹⁵ Οι ανασκαφικές έρευνες άρχισαν στο τέλος του 19ου αι. όταν ο Α. Αρβανιτόπουλος αποκάλυψε λείψανα κτιρίων μυκηναϊκών χρόνων κοντά σε αρχαίο ναό αφιερωμένο στη θεά Κυβέλη.⁹⁶ Ο χώρος αυτός βρίσκεται στα νότια της

⁹¹ ΑΔ 17 (1961-2) Χρονικά σελ. 174, ΠΑΕ 1960, σ.49-59

⁹² Θεοχάρης 1961, σ. 54

⁹³ ΑΔ 17 (1961-2) Χρονικά σ. 174

⁹⁴ Σκαφιδά et al. 2012, σ. 145-157

⁹⁵ Το ακρωτήριο είναι γνωστό ως χερσόνησος Ταρσανάς

⁹⁶ Αρβανιτόπουλος ΠΑΕ 1916, σ.31 και ΑΕ 1912, σ. 21

μαγούλας.(Εικ.32,33) Ο Δ. Θεοχάρης ανέσκαψε στο χώρο το 1957. Συγκεκριμένα πραγματοποίησε στρωματογραφική έρευνα στη δυτική πλαγιά της Μαγούλας και ανέσκαψε στην κορυφή της όπου εντόπισε αρχιτεκτονικά λείψανα αλλά και κεραμική που χρονολογούνται στη ΥΕ περίοδο. Αργότερα το 1967-77 τις ανασκαφές συνέχισε το Γερμανικό Αρχαιολογικό Ινστιτούτο με επικεφαλής τον V. Milójević.

Η στρωματογραφική τομή, βάθους 8,5μ, έφτασε ως το φυσικό βράχο και κατέδειξε μια θέση με συνεχή διαχρονική κατοίκηση από τη Νεότερη Νεολιθική ως την Ύστερη Εποχή Χαλκού. Στο μεσοελλαδικό στρώμα εντοπίζονται επτά φάσεις από τις οποίες η τελευταία φάση(φάση 7) αντιστοιχεί στην μετάβαση από τη ΜΕ στην ΥΕΙ περίοδο. Η φάση 7 απέδωσε ευρήματα, κεραμική και αρχιτεκτονικά λείψανα, τα οποία, παρόλη την αποσπασματική κατάσταση διατήρησής τους, δίνουν την εικόνα της ομαλής μετάβασης από τη ΜΕ στην ΥΕ φάση του οικισμού. Το καθαρά ΥΕ στρώμα, πάχους 2,5μ, περιέχει κτίσματα με τέσσερις αρχιτεκτονικές φάσεις που χρονολογούνται στην ΥΕΙ,ΙΙ,ΙΙΙΑ και ΙΙΒ αντίστοιχα. Τα αρχιτεκτονικά λείψανα που εντοπίστηκαν είναι ευτελούς κατασκευής με ευθύγραμμη κάτοψη και τοίχους που δεν ξεπερνούν τα 0,70μ πάχος.⁹⁷ Η κορυφή της Μαγούλας έχει διαβρωθεί τόσο, ώστε δεν υπάρχουν πλέον επιχώσεις προς διερεύνηση.

Ο οικισμός δεν περιοριζόταν μόνο στην περιοχή του ακρωτηρίου, αλλά είχε επεκταθεί κατά τη ΜΕ περίοδο προς τα ΝΑ ενώ κατά το 14ο και 13ο αι. π.Χ. επεκτάθηκε ακόμη περισσότερο σε ακτίνα 500μ. από τη σημερινή ακτή. Η έκταση του υπολογίζεται σε 80 στρ. περίπου. Η γεωλογική έρευνα που έγινε στην ακτή και στην υποθαλάσσια περιοχή από τον γεωλόγο της Εφορείας Παλαιοανθρωπολογίας και Σπηλαιολογίας Δρ. Β. Καμπούρογλου έδειξε ότι ο λόφος στα βόρεια και ανατολικά, έχει κατακλυστεί από τη θάλασσα.⁹⁸

Κατά τις ανασκαφές που διενεργήθηκαν μεταξύ 1988-1991, στα νότια της Μαγούλας, στο χώρο του ελληνιστικού κτιρίου που ήταν αφιερωμένο στην Κυβέλη, εντοπίστηκαν λείψανα μυκηναϊκής εποχής, κάτω από το επίπεδο της θεμελίωσης του ελληνιστικού κτιρίου. Η αρχαιότερη φάση κατοίκησης στον Ύστεροελλαδικό οικισμό, εκτός της μαγούλας εντοπίζεται σε βάθος 2-3μ και χρονολογείται στην ΥΕΙΙΑ1-2 περίοδο. Οι χώροι επισκευάστηκαν και επαναχρησιμοποιήθηκαν κατά την ΥΕΙΙΒ-Γ πρώιμη⁹⁹ (Εικ. 35)

⁹⁷ Θεοχάρης 1957, σ. 55-61

⁹⁸ Μπατζιου-Ευσταθίου 1994. σ. 59-70

⁹⁹ Μπατζιου-Ευσταθίου 2012, σ. 139

Στα ΝΑ της Μαγούλας κάτω από το στρώμα καταστροφής των ελληνιστικών χρόνων, σε βάθος 1,30-1,80μ αποκαλύφθηκε τοίχος (τοίχος ε) μήκους 9μ. με κατεύθυνση ΒΔ-ΝΑ. Ανατολικά και δυτικά του τοίχου αυτού αποκαλύφθηκαν λείψανα μυκηναϊκών κτισμάτων. Εντοπίστηκε επίσης ένας δεύτερος τοίχος παράλληλος με τον τοίχο ε, ο οποίος σώζεται αποσπασματικά. Οι δύο τοίχοι σύμφωνα με την ανασκαφέα αποτελούν τα όρια δύο διαφορετικών οικιστικών μονάδων.¹⁰⁰ Τα κτίσματα που αποκαλύφθηκαν διέθεταν λίθινες κρηπίδες και ανωδομή από ωμόπλινθους. Οι δύο οικιστικές μονάδες ονομάστηκαν συμβατικά Οικία Α και Β. **(Εικ.34)**

Ο τοίχος ε αποτελεί το ανατολικό όριο της Οικίας Α. Από την οικία αυτή ανασκάφηκαν επτά χώροι.(1-7) ορθογώνιας κάτοψης. Οι χώροι 1,3 και 7 βρίσκονται στα νότια του κτιρίου και είναι διαδοχικοί. Ο πρώτος χώρος ανατολικά είναι ο χώρος 3, ο οποίος έχει διαστάσεις 3,5x2μ. Στη ΒΔ γωνία του χώρου αυτού αποκαλύφθηκε χτιστή εστία ενώ στη ΝΔ γωνία υπάρχει θυραίο άνοιγμα μέσω του οποίου επικοινωνεί με το χώρο 1. Ο χώρος 1 βρίσκεται δυτικά του χώρου 3 και έχει διαστάσεις 3,20x1,70μ. Διαθέτει δάπεδο από πατημένο πηλό, το οποίο βρέθηκε καμένο και καλυμμένο από στρώμα στάχτης. Αμέσως δυτικά του χώρου 1 βρίσκεται ο χώρος 7. Πρόκειται για ένα ορθογώνιο χώρο που δυτικά ορίζεται από μια σειρά πλακαρών λίθων που εδράζονται περί τα 0,20μ. ψηλότερα του δαπέδου του κτιρίου αλλά και της θεμελίωσης των υπόλοιπων τοίχων. Στο εσωτερικό του χώρου 7 βρέθηκε στρώμα καταστροφής από πλιθιά και κεραμική κυρίως τοπικής προέλευσης. Από την κεραμική του χώρου αυτού ξεχωρίζει ένας γραπτός κρατήρας πιθανόν Αργολικός που χρονολογείται στην ΥΕΙΙΒ περίοδο. Στα βόρεια του χώρου 1 βρίσκεται ο χώρος 2, ο οποίος αποκαλύφθηκε σε μήκος 10,50μ ενώ το πλάτος του φτάνει τα 2,80μ. Ο χώρος 2 φέρει θυραίο άνοιγμα στη βόρεια πλευρά του. Στα νότια του χώρου 3 βρίσκεται ο χώρος 4. Οι διαστάσεις του χώρου, που αποκαλύφθηκαν είναι 3,70x4,60μ ενώ η κάτοψη του χώρου δεν είναι ολοκληρωμένη. Το δάπεδο και οι τοίχοι του χώρου είναι επιχρισμένοι με πηλό. Ο χώρος 4 είναι έντονα διαταραγμένος από απορριμματικό λάκκο διαμέτρου 1,80 και βάθους 3μ. ο οποίος χρονολογείται στην ελληνιστική περίοδο. Στα δυτικά του χώρου 4 και νότια του χώρου 7 βρίσκεται ο χώρος 5. Στο εσωτερικό του βρέθηκαν πεσμένοι πλίνθοι από την ανωδομή. Ο βόρειος τοίχος του δωματίου έχει πλάτος 0,70μ και σώζεται σε ύψος 1,10μ ενώ ο δυτικός τοίχος έχει πλάτος 1,10μ. Στην ανατολική πλευρά του χώρου σώζεται δάπεδο με πλακόστρωση ενώ το δάπεδο του υπόλοιπου

¹⁰⁰ Μπάτζιου-Ευσταθίου 2009, σ. 178

χώρου είναι κατασκευασμένο από πατημένο πηλό. Στα δυτικά του χώρου 5, βρίσκεται ο χώρος 6 ο οποίος δεν έχει ανασκαφεί.

Από την Οικία Β, σώζεται μόνο το δυτικό όριο της, ο τοίχος ε. Η Οικία Β επεκτείνεται προς τα ανατολικά και τα νότια εκτός των ορίων της ανασκαφής. Τα αρχιτεκτονικά λείψανα της οικίας σώζονται αποσπασματικά. Έχουν καταστραφεί σε βάθος λόγω της κατασκευής ελληνιστικού ισχυρού τοίχου, που διατρέχει κατά μήκος την ανασκαφή, παράλληλα με τα ανατολικά όρια της. Στη ΒΔ γωνία της οικίας υπάρχει θυραίο άνοιγμα που οδηγεί σε ένα διάδρομο παράλληλο με τον τοίχο ε. Στα ανατολικά του διαδρόμου σώζονται λείψανα δύο χώρων. Ο βόρειος χώρος, έχει είσοδο με κατώφλι στη δυτική πλευρά του.¹⁰¹ Στο ανατολικό άκρο του νότιου τοίχου αποκαλύφθηκε λάκκος. Ο νότιος χώρος σώζει μόνο τη ΝΑ γωνία του και τμήμα του δαπέδου του από πατημένο πηλό.

Στα ΝΔ της Οικίας Α εντοπίστηκαν, επίσης αρχιτεκτονικά λείψανα. Μεταξύ του ελληνιστικού και του μυκηναϊκού στρώματος, μεσολαβεί ένα στείρο στρώμα πάχους 0,10μ χωρίς κεραμική και ευρήματα, που αφήνει αδιατάραχτες τις υποκείμενες μυκηναϊκές επιχώσεις.¹⁰² Κατά την ανασκαφή του χώρου βόρεια του ΝΔ δωματίου, σε βάθος 2μ. αποκαλύφθηκαν δύο επίπεδες πλάκες, που εδράζονταν σε παχύ στρώμα στάχτης. Κάτω από το στρώμα αυτό εντοπίστηκε ορθογώνια χτιστή εστία, επαλειμμένη με πηλοκονίαμα και οριοθετημένη στα δυτικά από δύο χαμηλά τοιχάρια. Επάνω στην εστία βρέθηκαν τμήματα κλειστών αγγείων με ερυθρό στίλβωμα μεσοελλαδικής παράδοσης που συνεχίζουν να κατασκευάζονται και κατά την ΥΕΙΙΑ1 περίοδο.¹⁰³ Σε επαφή με τα τοιχάρια αυτά, αποκαλύφθηκαν δύο κιβωτιόσχημες θήκες που περιείχαν όστρακα ανοιχτών αγγείων, οστά ζώων και όστρεα. Στα νότια του χώρου με τις θήκες αποκαλύφθηκε άλλος ένας χώρος. Ο χώρος αυτός επικοινωνούσε με το χώρο που διαμορφωνόταν πάνω από το επίπεδο των θηκών, με θυραίο άνοιγμα που διέθετε μονολιθικό κατώφλι, στη δυτική πλευρά του βόρειου τοίχου. Ο τοίχος αυτός είναι επιχρισμένος με πηλοκονίαμα. Ο χώρος αυτός σύμφωνα με τα ευρήματα¹⁰⁴ αποτελούσε χώρο αποθήκευσης και εργασίας, πιθανόν χώρος επεξεργασίας και βαφής μαλλιού¹⁰⁵. Η κεραμική του χώρου αυτού χρονολογείται στην ΥΕΙΙΒ1-Β2 πρώιμη.¹⁰⁶

¹⁰¹ Μπάτζιου-Ευσταθίου 2009, σ. 184

¹⁰² Μπάτζιου-Ευσταθίου 2012, σ. 135

¹⁰³ Ο. π.

¹⁰⁴ Πήλινος λουτήρας, εστία, πύραυλος, πιθαμοφορείς, πορφύρες και πίνες.

¹⁰⁵ Πιθανόν εργαστήριο πορφύρας

¹⁰⁶ Μπάτζιου-Ευσταθίου 2012, σ. 136-137

Ο οικισμός φαίνεται να εγκαταλείπεται στα τέλη της ΥΕΙΠΒ ή στην αρχή της ΥΕΙΠΓ1.¹⁰⁷ Δεν εμφανίζεται φάση νεότερη της ΥΕΙΠΒ, γεγονός που πιθανόν να οφείλεται στην έντονη διαταραχή των ανώτερων στρωμάτων από την χρήση του χώρου κατά την ελληνιστική περίοδο. Σύμφωνα με τα αρχαιολογικά δεδομένα η εγκατάλειψη οφείλεται σε σεισμό. Εγκατάλειψη κατά την ίδια περίοδο διαπιστώθηκε και στην στρωματογραφική τομή που άνοιξε ο Δ. Θεοχάρης στην πλαγιά της Μαγούλας.¹⁰⁸

7α4 Μεγάλη Βελανιδιά

Η Μεγάλη Βελανιδιά είναι ένας ορεινός όγκος ύψους 532μ, μεταξύ της ακτογραμμής του Παγασητικού κόλπου και της πεδιάδας του Βόλου. Στα νότια του ορεινού αυτού όγκου, βρίσκονται τρεις χαμηλοί λόφοι. Ο λόφος της Μεγάλης Βελανιδιάς και στα ανατολικά του, ο λόφος Παλιαλυκές και ο λόφος του Αγίου Γεωργίου των Κυνηγών. Στην περιοχή αυτή η ακτογραμμή σχηματίζει μικρούς κόλπους και χερσονήσους που αποτελούν φυσικά λιμάνια. Έρευνες στο χώρο πραγματοποίησε αρχικά Α. Αρβανιτόπουλος, ο οποίος εντόπισε την ύπαρξη αρχαιοτήτων στο λόφου του Αγ. Γεωργίου των Κυνηγών.¹⁰⁹ Αργότερα ο Δ. Θεοχάρης εντόπισε ίχνη νεολιθικής κατοίκησης στο λόφο της Μεγάλης Βελανιδιάς και στις Παλιαλυκές¹¹⁰ και κήρυξε και τους τρεις λόφους αρχαιολογικές θέσεις.¹¹¹ **(Εικ.36)**

Το 1993 στην Α πλευρά του λόφου της Μεγάλης Βελανιδιάς, διεξήχθη σωστική ανασκαφή. Ο λόφος διαστάσεων 500x250μ έχει ιδιαίτερα απότομες κλίσεις που φτάνουν στα 20% με 25%. Οι διαθέσιμες επιχώσεις κυμαίνονταν από λίγα εκατοστά ως 1μ. Η ανασκαφή απέδωσε κεραμική που χρονολογείται στην ΥΕΙΠΓ περίοδο¹¹², αλλά και πλήθος οστράκων που χρονολογούνται από την πρώιμη γεωμετρική περίοδο ως τους αρχαϊκούς χρόνους.¹¹³ Στην ανατολική πλαγιά επίσης εντοπίστηκαν ίχνη αναλημματικού τοίχου, ο οποίος φαίνεται ότι ήταν απαραίτητος, λόγω της έντονης

¹⁰⁷ Μπατζιου-Ευσταθίου 1992 σ.280-282)

¹⁰⁸ Μπατζιου-Ευσταθίου 1993 σ.279-285

¹⁰⁹ ΠΑΕ 1913 σ.232-233

¹¹⁰ Στο χώρο βρίσκονται σήμερα εγκαταστάσεις αποθήκευσης πετρελαιοειδών.

¹¹¹ Θεοχάρης 1958 σ.3-15

¹¹² BCH 1999 σελ. 744

¹¹³ ΑΔ 48 1993 σ. 236-237

κλίσης του εδάφους, για την δημιουργία ανδρήρου, το οποίο εξασφάλιζε σταθερότητα στο έδαφος αλλά και επιπλέον χώρο.¹¹⁴ Αποκαλύφθηκαν επίσης τμήματα τοίχων, κατασκευασμένων με την τεχνική της ξερολιθιάς και ένα λιθόστρωτο δάπεδο. Στην ανατολική επίσης πλαγιά του λόφου, σε ένα φυσικό πλάτωμα με επιχώσεις 0,80μ. η έρευνα εντόπισε τέσσερα στρώματα κατοίκησης που αντιστοιχούν στη Μεσοελλαδική-Υστεροελλαδική-Πρωτογεωμετρική και Αρχαϊκή περίοδο.¹¹⁵

Στο λόφο της Μεγάλης Βελανιδιάς, διαπιστώνεται ένα μοντέλο αραιής κατοίκησης που ίσως εφαρμόζεται και στους άλλους δύο λόφους. Σε όλο το χώρο μεταξύ του λόφου της Μεγάλης Βελανιδιάς και του λόφου του Αγίου Γεωργίου των Κυνηγών, εντοπίζεται διάσπαρτη γραπτή και άβαφη τροχήλατη κεραμική της Υστεροελλαδικής περιόδου.¹¹⁶ Η θέση δίνει την εικόνα ενός μικρού οικισμού σε άμεση επαφή με τη θάλασσα, με δραστηριότητες που ευνοούνται από το φυσικό λιμάνι που απλώνεται μπροστά του.

7α5 Φερές

Οι αρχαίες Φερές εκτείνονται κάτω από τον αστικό ιστό του σημερινού Βελεστίνου, αλλά και Β-ΒΔ αυτού. Στα ΒΔ του σύγχρονου οικισμού, βρίσκεται η μαγούλα Μπακάλη, η οποία κατοικήθηκε από τους νεολιθικούς χρόνους. Πρόκειται για μια μαγούλα σε σχήμα ωοειδές με κατεύθυνση ΒΑ-ΝΔ και διαστάσεις 400x100, ενώ το ύψος της φτάνει τα 15 μ. περίπου. Είναι η δυτικότερη απόληξη του προϊστορικού οικισμού¹¹⁷ των αρχαίων Φερών, ενώ ΒΑ υψώνεται ένας χαμηλότερος λόφος, ο λόφος Καστράκι. Ανάμεσα στους δύο λόφους, υπάρχει μια μεγάλη επίπεδη έκταση, το λεγόμενο «πλάτωμα». Ουσιαστικά η μαγούλα Μπακάλη, το Πλάτωμα και ο λόφος Καστράκι αποτελούν έναν ενιαίο όγκο με υψομετρικές αυξομειώσεις.¹¹⁸ Ο υστεροελλαδικός οικισμός είναι εκτεταμένος και καταλαμβάνει μια μεγάλη έκταση που απλώνεται από τον Αγ. Κωνσταντίνο, ως τη Μαγούλα Μπακάλη, και από το λόφο Καστράκι στα βόρεια της Υπέρειας Κρήνης και τον Αγ. Χαράλαμπο, ως το ναό του

¹¹⁴ Βουζαξάκης 2011 σ. 490-492

¹¹⁵ Ο. π.

¹¹⁶ Βουζαξάκης 2003 σ. 297-311

¹¹⁷ Γαλλής 1992 σ. 102

¹¹⁸ Ο. π.

Θαυλίου Διός. Δεν έχουν βρεθεί τείχη όμως τα ευρήματα και η θέση της μαγούλας Μπακάλη δίνουν την εικόνα μιας ισχυρής ακρόπολης. **(Εικ.37)**

Στο λόφο Καστράκι, στην ανατολική πλευρά του πλατώματος, πραγματοποιήθηκαν διερευνητικές εντός του αστικού ιστού, που έφτασαν σε βάθος 5μ. Εντοπίστηκαν στρώματα κατοίκησης που χρονολογούνται από τη Μέση Εποχή Χαλκού ως και τους Ιστορικούς χρόνους. Στις τομές αυτές αποκαλύφθηκαν δύο παράλληλοι τοίχοι με κατεύθυνση Α-Δ και απόσταση μεταξύ τους περί τα 0,60μ. Οι τοίχοι βρέθηκαν σε κακή κατάσταση διατήρησης και είναι κατασκευασμένοι από μικρούς αργούς λίθους συνδεδεμένους με λάσπη. Το πλάτος των τοίχων αυτών κυμαίνεται μεταξύ 0,45-0,65μ. Στο χώρο μεταξύ των δύο τοίχων βρέθηκαν αποθηκευτικοί πίθοι. Επάνω από τα αρχιτεκτονικά αυτά λείψανα που χρονολογούνται στην Υστεροελλαδική περίοδο, βρέθηκαν ταφές Πρωτογεωμετρικών και Γεωμετρικών χρόνων.

Στα Ν-ΝΑ του ίδιου πλατώματος, στα όρια του σύγχρονου αστικού ιστού, εντοπίστηκε κεραμικός κλίβανος, σε βάθος 4,80μ μέσα σε Πρωτοελλαδικές και Μεσοελλαδικές επιχώσεις αλλά μέσα και γύρω από τον κλίβανο, η κεραμική χρονολογείται στην ΥΕΙΙΙΓ(Μέση περίοδο)¹¹⁹. Οι διαστάσεις του κλιβάνου, τον κατατάσσουν στους μεγάλους κλιβάνους που χρησιμοποιούνται για μεγάλα αγγεία, χωρίς αυτό να αποκλείει τη παράλληλη όπτηση και μικρότερων αγγείων όπως και μικρών αντικειμένων, όπως ειδώλια.¹²⁰

Στη ΒΑ πλευρά της αρχαίας πόλης, δοκιμαστικές τομές σε βάθος 2,90μ. αποκάλυψαν ότι ο χώρος κατοικείται από την Υστεροελλαδική περίοδο ως την Τουρκοκρατία. Επάνω στο φυσικό υπέδαφος, βρέθηκαν λείψανα κτιρίου, που χρονολογούνται στην ΥΕΙΙΑ περίοδο. Διακρίνεται τάφος θεμελίωσης, και θυραίο άνοιγμα. Η τοιχοδομία είναι απλή με αργούς λίθους και λάσπη για συνδετικό υλικό. Μετά την εγκατάλειψη του κτιρίου, μέσα στο ίδιο υστεροελλαδικό στρώμα κατασκευάστηκε, σε επαφή με τον τοίχο, μια τετράπλευρη κατασκευή διαστάσεων 1,95x1,08x1,20μ, λαξευμένη στο φυσικό βράχο, με πήλινη ανωδομή. Τα τοιχώματα της κατασκευής έχουν δεχτεί υψηλή θερμοκρασία. Στο πυθμένα της κατασκευής υπάρχει παχύ στρώμα από στάχτη. Η κατασκευή αυτή παραμένει αδιάγνωστη ως προς την χρήση της.

¹¹⁹Λιτός ρυθμός του σιτοβολώνος

¹²⁰ Δουλγέρη-Ιντζεσίλογλου 1994, σ. 71-92

Συνοψίζοντας, μπορούμε να αναφέρουμε ότι η μαγούλα Μπακάλη που κατοικείται από τη τελική Νεολιθική, αποτελεί τον πυρήνα του μετέπειτα μυκηναϊκού οικισμού. **(Εικ.38)** Από εκεί ο οικισμός άρχισε να επεκτείνεται αρχικά προς Β, προς το πλάτωμα και έπειτα ΒΑ, Α,ΝΑ,Ν στις πλαγιές του πλατώματος. Η κατοίκηση στον οικισμό είναι συνεχής αλλά σύμφωνα με τα ανασκαφικά δεδομένα, η ακμή του ξεκίνα κατά τη Μεσοελλαδική περίοδο και κορυφώνεται κατά τη Υστεροελλαδική, όταν ο οικισμός επεκτείνεται περισσότερο προς τα ΒΑ και Α, προς το λόφο Καστράκι και χαμηλότερα προς την πεδιάδα. Στην περιοχή του λόφου και γύρω από αυτόν έχουν αποκαλυφθεί διάσπαρτες ταφές που χρονολογούνται στην ΥΕΙ και ΙΙ περίοδο, ενώ τα αρχιτεκτονικά λείψανα στο λόφο Καστράκι χρονολογούνται στην ΥΕΙΙΑ περίοδο και αντιπροσωπεύουν την επέκταση του οικισμού που αναπτύσσεται προς τα ανατολικά. Στις ΝΑ πλαγιές του πλατώματος, νεκροταφείο λαξευτών θαλαμοειδών τάφων της Υστεροελλαδικής περιόδου, οριοθετεί τον οικισμό από την πλευρά αυτή. Σε αυτό το νέο τμήμα του οικισμού τα ευρήματα χρονολογούνται στην ΥΕΙΙΑ περίοδο όπως και τα κτερίσματα των θαλαμοειδών τάφων.¹²¹

Σύμφωνα με τα αρχαιολογικά ευρήματα, η υστεροελλαδική κατοίκηση στις αρχαίες Φερές είναι συνεχής και η μετάβαση προς τη γεωμετρική περίοδο γίνεται ομαλά. Παρά την αποσπασματική διερεύνηση του οικισμού, τα ευρήματα δίνουν μια σαφή εικόνα της διαχρονικής εξέλιξης του οικισμού.

7α6 Αερινό

Η πεδιάδα του Αερινού βρίσκεται Ν-ΝΑ των αρχαίων Φερών και σε υψηλότερο επίπεδο. Χωρίζεται, από μια λεκάνη απορροής, σε δύο ανεξάρτητα τοπία. Προς τα βόρεια, η περιοχή χαρακτηρίζεται από λόφους και έντονο ανάγλυφο, ενώ στα Ν ο χώρος ανοίγει προς την πεδιάδα του Αλμυρού.

Η μαγούλα Κάστρο ή Περσουφλί, βρίσκεται περίπου 1,5 χλμ. νότια της κοινότητας του Αερινού.**(Εικ.39)** Στην μαγούλα έχουν εντοπιστεί ίχνη ενός σημαντικού, καλά οχυρωμένου οικισμού, που φέρει ίχνη κατοίκησης από την Νεολιθική ως την ελληνιστική περίοδο.¹²² Στα βόρεια της μαγούλας και πολύ κοντά σε

¹²¹ Δουλγέρη-Ιντζεσίλογλου 1981, σ. 255

¹²² Θεοχάρης 1963 σ. 142-143

αυτή, περνά η εθνική οδός, Αθήνας-Θεσσαλονίκης, η οποία έχει διαταράξει το τοπίο αλλά και τις αρχαίες επιχώσεις. Στα νότια της μαγούλας το ανάγλυφο είναι έντονα βραχώδες, με απότομη κλίση του βράχου, στη βάση του οποίου εντοπίστηκε πλούσια πηγή νερού.

Στις ΒΑ υπώρειες της μαγούλας Κάστρο,¹²³ στα ανατολικά ενός ρέματος με την ονομασία Λαχανόρεμα, εντοπίστηκε στρώμα Υστεροελλαδικής κατοίκησης σε βάθος από 0,50 ως 1,50μ. Συγκεκριμένα αποκαλύφθηκαν τρία μικρά ορθογώνια κτίρια με διαφορετικό προσανατολισμό και λείψανα άλλων κτιρίων που σώζονται αποσπασματικά. Τα κτίρια είναι μικρά, κυρίως δίχωρα και δεν υπάρχουν μεγάλοι ανοιχτοί χώροι μεταξύ τους. Η κατοίκηση φαίνεται πυκνή και περιορισμένη. Σε ένα πολύ μικρό υπαίθριο χώρο, βρέθηκαν αποθηκευτικοί πίθοι. Εντοπίστηκαν με βεβαιότητα, δύο οικιστικές φάσεις που χρονολογούνται σύμφωνα με την κεραμική, στην ΥΕΙΙΑ-B περίοδο.¹²⁴ Σώζονται λίθινες κρηπίδες από αργούς λίθους, με λάσπη για συνδετικό υλικό, που δεν ξεπερνούν σε ύψος τα 0,40-0,45μ. Αποτελούνται από δύο σειρές λίθων, ενώ το πλάτος τους φτάνει τα 0,45μ. Η ανωδομή ήταν κατασκευασμένη από πλίνθους. Τα κύρια δομικά υλικά, εκτός από τον πηλό, είναι ο ασβεστόλιθος, σχιστόπλακες και ηφαιστειογενείς λίθοι, από τα ηφαιστειογενή στρώματα της περιοχής. Τα δάπεδα ήταν διαμορφωμένα από πατημένο χώμα και πηλό. Εντοπίστηκε μόνο μια εστία, ανάμεσα σε στρώμα καταστροφής.¹²⁵ Στα δυτικά όρια του οικισμού εντοπίστηκαν δύο πηγάδια σύγχρονα του οικισμού, ενώ κοντά στην ΒΑ όχθη του ρέματος βρέθηκε συστάδα κυκλικών λάκκων με πιθανή χρήση την αποθήκευση υλικών ή νερού.¹²⁶ **(Εικ.40)**

Οι Υστεροελλαδικές επιχώσεις έχουν υποστεί αλλοιώσεις από τη γεωργική εκμετάλλευση του χώρου. Πιθανή είναι η ύπαρξη Πρωτογεωμετρικού στρώματος, πάνω από τις Υστεροελλαδικές επιχώσεις, το οποίο έχει εξαφανίσει η σύγχρονη δραστηριότητα στον χώρο. Στοιχείο αποτελεί ένας κιβωτιόσχημος τάφος της πρωτογεωμετρικής περιόδου, ο οποίος κατέστρεψε μικρό τμήμα υστεροελλαδικού κτιρίου. Ο οικισμός παρουσιάζει εικόνα εγκατάλειψης και όχι βίαιης καταστροφής. Η κεραμική που βρέθηκε είναι κυρίως τροχήλατη άβαφη και γραπτή της ΥΕΙΙΑ-Γ.

¹²³ Μαγούλα Περσουφλί ή Κάστρο Αερινού ή Λόφος Δερβίσι

¹²⁴ Αραχωβίτη 2000, σ.365

¹²⁵ Σταυρακούδη 2002 σ.167-170

¹²⁶ Αραχωβίτη 2000, σ.365

Στα ΒΑ και Α του οικισμού εντοπίστηκε εκτεταμένο νεκροταφείο μυκηναϊκών, πρωτογεωμετρικών και γεωμετρικών χρόνων που περιλάμβανε κιβωτιόσχημους και λακκοειδείς τάφους, κτιστούς ορθογώνιους θαλαμοειδείς και μικρούς θολωτούς. Οι θολωτοί τάφοι χρονολογούνται στην ΥΕΙΙΑ-Γ.¹²⁷ Οι τάφοι αυτοί μπορούν να θεωρηθούν το Α-ΒΑ όριο του οικισμού.

Η θέση είναι φυσικά οχυρή, έχει αυτάρκεια ως προς το νερό, και βρίσκεται επάνω σε φυσικό οδικό δίκτυο που διευκολύνει την επικοινωνία.¹²⁸ Στην κορυφή της μαγούλας, η οποία θεωρείται νεολιθική θέση, υπάρχουν διάσπαρτα επιφανειακά όστρακα που χρονολογούνται στην Μεσοελλαδική και στην Υστεροελλαδική περίοδο. Ο οικισμός είναι χτισμένος πάνω σε στρώμα κατοίκησης της Μεσοελλαδικής περιόδου. Η μετάβαση γίνεται ομαλά. Ο Μεσοελλαδικός οικισμός εκτείνεται και στο ΝΔ λόφο¹²⁹ ενώ ο οικισμός στη Υστεροελλαδική του φάση φαίνεται να συρρικνώνεται.

Συνοψίζοντας μπορούμε να πούμε ότι πρόκειται για έναν διαχρονικό οικισμό, πάνω στο σταυροδρόμι των αρχαίων οδών που συνέδεαν τις Φερές με τις Θήβες την Ερέτρια και τη Φάρσαλο με τις Παγασές και το μυχό του Παγασητικού κόλπου.¹³⁰

7α7 Πέτρα

Βρίσκεται στη περιοχή της λίμνης Βοιβηίδας 3 χλμ. ΒΑ της κοινότητας Στεφανοβίκειου και ανατολικά του χωριού Σωτήριο, του νομού Λάρισας.¹³¹ Πρόκειται για τρία λοφώδη υψώματα, που βρισκόταν στις όχθες της λίμνης και σήμερα βρίσκονται σε πεδινό έδαφος. Το 1969 ο V.Milójević ανέσκαψε στο χώρο και εντόπισε ίχνη ανθρώπινης δραστηριότητας κατά τους αρχαϊκούς, κλασσικούς και βυζαντινούς χρόνους.¹³² **(Εικ.41)**

Τα υψώματα της Πέτρας περιβάλλονται από ισχυρό τείχος που χρονολογείται στην Υστεροελλαδική περίοδο και το μήκος του φτάνει τα 4-5 χλμ. Στην κορυφή και τις πλαγιές του χαμηλότερου ΝΑ βραχώδους υψώματος εντοπίστηκε νεολιθικός οικισμός ενώ στις ΝΔ υπώρειες του ΝΔ υψώματος εντοπίστηκαν ταφές της Μεσοελλαδικής

¹²⁷ Ο. π. σ 367

¹²⁸ di Salvatore 1994 σ. 93-124

¹²⁹ Αραχωβίτη 2000, σ.365

¹³⁰ di Salvatore 1994 σ. 93-124

¹³¹ Γαλλής 1992, σ.181 Σωτήριο 1

¹³² Ο. π.

περιόδου.¹³³ Πιο εκτεταμένος φαίνεται πως ήταν ο οικισμός της Υστεροελλαδικής περιόδου, ο οποίος καταλάμβανε και τους τρεις λόφους αλλά και τα πεδινά τμήματα ανάμεσα σε αυτούς. Ο οικισμός σύμφωνα με την κεραμική κατοικούνταν κατά την ΥΕΙΙΒ-Γ περίοδο.

7α8 Γκρεμός ή Γκρεμούρα (Αργίτσα)

Η μαγούλα Γκρεμός είναι ένας πεδινός λόφος ύψους 9μ. σε απόσταση 5,5 χλμ. ΒΔ-Δ της Λάρισας. Η μαγούλα βρίσκεται στη βόρεια όχθη του Πηνειού ποταμού, ο οποίος στη σύγχρονη ροή του του, απέκοψε τμήμα της μαγούλας στα Ν-ΝΔ της. Έχει σχήμα ωοειδές με κατεύθυνση ΒΔ-ΝΑ και διαστάσεις 220x100 περίπου. Στα ανατολικά, βόρεια και δυτικά της μαγούλας, εκτείνεται πλάτωμα ύψους 4-5μ.¹³⁴

Ο V. Milojević το 1966 άνοιξε τομή διαστάσεων 30x8μ στην πλευρά προς τον Πηνειό ποταμό. Στη τομή που έφτασε σε βάθος 9 μέτρων, εντοπίστηκε στρώμα κατοίκησης που χρονολογείται στην ΥΕΙΙΓ2 και την Πρωτογεωμετρική περίοδο με λείψανα θεμελίων κτιρίων από αργολιθοδομή. Στο υποκείμενο στρώμα εντοπίστηκε κεραμική που χρονολογείται στην ΥΕΙΙΒ-Γ1 περίοδο, μαζί με υπολείμματα μιας καλοφτιαγμένης αδιευκρίνιστης κατασκευής.¹³⁵ Το τρίτο στρώμα φτάνει σε βάθος 4,70μ και χρονολογείται στη Μεσοελλαδική περίοδο, όπου εντοπίστηκαν τέσσερις φάσεις κατοίκησης. Διατηρούνται αρχιτεκτονικά λείψανα μεγαρόσχημων κτιρίων με κοινό προσανατολισμό, ίχνη καύσης και ντόπια κεραμική καλής ποιότητας. Τα επόμενα στρώματα σύμφωνα με τον ανασκαφέα αποτελούν μια ακολουθία που φτάνει ως την Νεολιθική περίοδο.¹³⁶

Σύμφωνα με τα ευρήματα της ανασκαφής και την επιφανειακή κεραμική, η μαγούλα Γκρεμός, αποτελεί μια διαχρονική θέση συνεχούς κατοίκησης από του νεολιθικούς ως τους ρωμαϊκούς χρόνους, με κάποια κενά στη νεολιθική ακολουθία.

¹³³ BCH 1957, σ. 597

¹³⁴ Γαλλής 1992, σ.115 Δένδρα 1

¹³⁵ BCH 1956, Chronique des fouilles en Grèce en 1955 (pl. VI-VIII). In: Bulletin de correspondance hellénique. Volume 80, 1956. pp. 310.

¹³⁶ BCH 1957 Chronique des fouilles en Grèce en 1955 (pl. VI-VIII). In: Bulletin de correspondance hellénique. Vol. 80, 1956. pp. 593-594

7α9 Μπουνάρμπασι

Η μαγούλα Μπουνάρμπασι βρίσκεται σε μια εύφορη πεδιάδα και δεσπόζει στην έξοδο προς την κοιλάδα των Τεμπών.¹³⁷ Πρόκειται για επιμήκη λόφο, διαστάσεων 400x200μ ύψους 12μ και κατεύθυνση Β-Ν. Βρίσκεται 3,5 χλμ. ΒΔ της κοινότητας Συκουρίου¹³⁸ και το απόλυτο υψόμετρο του φτάνει τα 168μ. Στα Β-ΒΑ της μαγούλας περνά το ρέμα Καλαμίτσα, ενώ στα δυτικά του λόφου περνά το ρέμα Ασμάκι. Στην Β-ΒΑ πλευρά, ο λόφος είναι απότομος, ενώ η Δ-ΝΔ πλευρά κατεβαίνει ομαλά βαθμιδωτά.

Στις απότομες Β-ΒΑ πλαγιές του λόφου, οι επιχώσεις έχουν μεγάλο πάχος. Στη πλευρά αυτή ο Δ. Θεοχάρης εντόπισε παχύ στρώμα επιχώσεων που χρονολογείται στην ΥΕΙΙΑ-Β περίοδο, και κεραμική και αρχιτεκτονικά λείψανα της περιόδου αυτής ενώ σε διάφορα σημεία του λόφου εντοπίστηκαν τμήματα περιβόλων και εγκάρσιων τοίχων.¹³⁹ Η μεγάλη διασπορά των Υστεροελλαδικών ευρημάτων υποδεικνύει ένα μεγάλο υστεροελλαδικό οικισμό.¹⁴⁰

Πρόκειται για μια διαχρονική θέση κατοίκησης, με επιφανειακά όστρακα από όλο το φάσμα της Προϊστορίας. Στο ΝΔ άκρο του λόφου βρέθηκε κιβωτιόσχημος τάφος της ΜΕΙΙΙ περιόδου.¹⁴¹ Ο λόφος είναι μια σημαντική Υστεροελλαδική οχυρή θέση, στην οποία η κατοίκηση συνεχίστηκε και κατά τους Πρωτογεωμετρικούς χρόνους.

7α10 Μακρυχώρι

Η θέση Μακρυχώρι βρίσκεται 16 χλμ. βόρεια της σύγχρονης πόλης της Λάρισας και 2 χλμ. ανατολικά του ομώνυμου χωριού, σε απόσταση 300 μέτρων από την εθνική οδό Αθήνας-Θεσσαλονίκης, στις Β-ΒΔ παρυφές της μαγούλας Μακρυχώρι, μιας κυκλικής μαγούλας διαμέτρου 150-200μ και ύψους 4-6μ από τη γύρω επιφάνεια. Η τοπογραφία της περιοχής παρουσιάζει ενδιαφέρον καθώς βρίσκεται στο βορειότερο τμήμα της

¹³⁷ Γαλλής 1992, σ.174, Πουρνάρι 1

¹³⁸ Μεγάλο Κεσερλί

¹³⁹ Ο.π

¹⁴⁰ Θεοχάρης 1964, σ. 262

¹⁴¹ Daux 1967, σ. 711

Ανατολικής Θεσσαλικής πεδιάδας, σε μια πεδινή λεκάνη που απομονώνεται κατά κάποιο τρόπο από την υπόλοιπη Ανατολική πεδιάδα από το χαμηλό ύψωμα, Έρημον όρος ή Κορακόπετρα, που βρίσκεται λίγα χιλιόμετρα νότια της θέσης. Στα ΒΔ περνά ο Πηνειός ποταμός, με κατεύθυνση προς την κοιλάδα των Τεμπών. Η θέση απέχει 8 χλμ. από τη νότια είσοδο της κοιλάδας των Τεμπών .

Ο μυκηναϊκός οικισμός εντοπίστηκε στο βόριο τμήμα της δυτικής παρυφής της μαγούλας. Συγκεκριμένα αποκαλύφθηκαν πέντε κτίρια, που πιθανόν αποτελούν κτιριακό συγκρότημα, με τουλάχιστον δύο οικοδομικές φάσεις, που χρονολογούνται στο τέλος του 13ου-αρχές του 12ου αι.(Εικ.42,43) Σώζονται λίθινα θεμέλια τα οποία έχουν χτιστεί σε ένα λεπτό στρώμα επιχώσεων, που καλύπτει το φυσικό βράχο. Η ανωδομή είναι πλίνθινη. Τον οικισμό διασχίζει δρόμος με προσανατολισμό Β-Ν. Ο δρόμος σώζεται αποσπασματικά. Έχει πλάτος από 3 ως 4,5μ και είναι στρωμένος με λευκό κονίαμα που εδράζεται σε υπόστρωμα από χαλίκια και πατημένο χώμα. Τα κτίρια του οικισμού φαίνεται να ακολουθούν έναν ενιαίο προσανατολισμό Β-Ν και αναπτύσσονται δεξιά και αριστερά του δρόμου.

Το βόρειο κτιριακό συγκρότημα είναι το μεγαλύτερο και καλύτερα διατηρημένο κτίριο του οικισμού. Εκτείνεται κατά μήκος του κεντρικού δρόμου του μυκηναϊκού οικισμού. Στο κτίριο εντοπίστηκαν δύο περίοδοι χρήσης στην ΥΕΙΙΒ2-ΙΙΙΓ περίοδο.

Στη νεότερη φάση του το κτίριο διέθετε μεγάλη υπαίθρια αυλή στα ανατολικά, που οριζόταν στα βόρεια και ανατολικά με δύο τοίχους-περιβόλους. Στο εσωτερικό του υπαίθριου χώρου αποκαλύφθηκε λιθόκτιστη κατασκευή, τμήμα δαπέδου από πηλό και δύο πασσαλοθήκες προφανώς για την τοποθέτηση πασσάλων για την στήριξη πρόχειρων στεγάστρων. Στη νεότερη φάση του το κτίριο επεκτείνεται στα νότια με την προσθήκη δωματίου. Ο ανατολικός περίβολος- τοίχος του υπαίθριου χώρου, έχει μήκος 12,20μ και πλάτος 0,50-0,67μ. Ακολουθεί μια ελαφρώς καμπύλη πορεία με κατεύθυνση ΒΑ-ΝΔ. Είναι κατασκευασμένος από μεγάλους πλακοειδείς λίθους και ανάμεσα μικρότερους. Ο βόρειος τοίχος-περίβολος σχηματίζει γωνία με τον ανατολικό και σώζεται σε μήκος 1,30μ. Η είσοδος προς τον υπαίθριο χώρο βρισκόταν στα νότια.

Η αρχαιότερη φάση του κτιρίου, εντοπίστηκε στο εσωτερικό του υπαίθριου χώρου. Συγκεκριμένα από τη φάση αυτή εντοπίστηκαν, μια ορθογώνια, λιθόκτιστη κατασκευή από τετράγωνους μεγάλους πλακοειδείς λίθους που όριζαν χώρο διαστάσεων 1,30x1,50μ. Γύρω από το χώρο αυτό αποκαλύφθηκαν τμήματα πλακόστρωτου υπαίθριου πιθανώς χώρου και τρεις πασσαλοθήκες για την στερέωση

ξύλινων πασσάλων. Στην αρχαιότερη αυτή φάση ανήκει και ένας παιδικός κιβωτιόσχημος τάφος που αποκαλύφθηκε στον υπαίθριο χώρο της νεότερης φάσης.

Υπάρχουν ενδείξεις ότι ο οικισμός προχωρά και καλύπτει την έκταση και προς τα ανατολικά του ανασκαμμένου χώρου, όπου δεν έχουν γίνει δοκιμαστικές τομές. Σύμφωνα με την κεραμική, ο οικισμός ανήκει στην ΥΕΙΙΒ-ΙΙΙΓ (πρώιμη περίοδο). Μετά την εγκατάλειψή του οικισμού κατά την ΥΕΙΙΓ περίοδο,¹⁴² η θέση δεν κατοικήθηκε για ένα μεγάλο χρονικό διάστημα. Μόνο ίχνη ελληνιστικού κτίσματος εντοπίστηκαν στο χώρο ανατολικά του βόρειου κτιρίου, το οποίο εδράζεται πάνω στο υστεροελλαδικό στρώμα κατοίκησης.¹⁴³

Η μαγούλα θεωρείται τόπος νεολιθικής κατοίκησης, λείψανα της οποίας εντοπίστηκαν στις δυτικές παρυφές της, όμορα σχεδόν με τα προς βορρά αρχιτεκτονικά στοιχεία της υστεροελλαδικής περιόδου.¹⁴⁴ Πρέπει να σημειωθεί ότι η μαγούλα έχει υποστεί μεγάλη διάβρωση και τα ανώτερα στρώματα έχουν εκλείψει, έτσι είναι αδύνατον να εντοπιστούν πιθανά ίχνη υστεροελλαδικής κατοίκησης.

7β Οικισμοί της Δυτικής Θεσσαλικής Πεδιάδας

7β1 Μαγούλα Χτούρι

Η μαγούλα Χτούρι βρίσκεται 8,5 χλμ. ΒΔ της πόλης των Φαρσάλων.¹⁴⁵ Πρόκειται για ένα λόφο με απόλυτο υψόμετρο 211μ. διαμορφωμένο από συμπαγή ασβεστόλιθο, σε ένα στρατηγικό σημείο από όπου υπάρχει οπτική επαφή προς βορρά με τον Όλυμπο, στα ΝΔ με το όρος Βαρούχι, στα νότια με το όρος Οίτη στα ανατολικά με το Πήλιο, και στα δυτικά με τα Μετέωρα.(Εικ.44) Στα ΒΑ του λόφου περνά ο ποταμός Ενιπέας. Στη ΝΔ πλευρά του λόφου υπάρχει, σύμφωνα με τον Υ. Bequignon, τείχος διαμορφωμένο από δύο παράλληλους τοίχους, με απόσταση μεταξύ τους περί τα 2,65μ.

¹⁴² Στο οικισμό δεν εντοπίστηκαν ίχνη πυρκαγιάς..

¹⁴³ Τουρναβίτου, έκθεση πεπραγμένων 2016-2017

¹⁴⁴ Μπατζέλας 2008, σ 115-118

¹⁴⁵ Πρέπει να σημειωθεί ότι παρόλο που η περιοχή των Φαρσάλων ανήκει διοικητικά στο νομό Λάρισας, ουσιαστικά αποτελεί την ΝΑ απόληξη της Δυτικής Θεσσαλικής πεδιάδας.

Ο χώρος ανάμεσα στους δύο τοίχους ήταν γεμισμένος με μικρότερους αργούς λίθους. Με τον τρόπο αυτό διαμορφώνεται ένα ισχυρό συμπαγές τείχος. Για την κατασκευή του μετώπου του τείχους χρησιμοποιήθηκαν πολυγωνικοί ογκόλιθοι. **(Εικ.45,46)** Το τείχος αυτό θεμελιώνεται σε όρυγμα βάθους 0,68μ σκαμμένο στο φυσικό βράχο. Στη ΝΔ πλευρά του το τείχος ενισχύεται με τοίχο αντιστήριξης κατασκευασμένο επίσης από πολυγωνικούς λίθους, το μήκος του οποίου φτάνει τα 1,25μ.¹⁴⁶

Στη δυτική πλευρά της μαγούλας, διαμορφώνεται ένα ευρύ πλάτωμα, διάσπαρτο με όστρακα και μεγάλους κατεργασμένους λίθους. Σε βάθος 0,30μ αποκαλύφθηκαν τα λείψανα τριών τοίχων χτισμένων με πλακαρούς λίθους. Το πλάτος των τοίχων αυτών κυμαίνεται από 0,66 ως 0,90μ, το σωζόμενο ύψος είναι από 0,20 ως 0,38μ. και το σωζόμενο μήκος τους είναι 11, 9,40 και 3,65 μ. αντίστοιχα. Δεν θεωρείται βέβαιο ότι πρόκειται για τοίχους κτιρίων και δεν είναι εμφανής η μεταξύ τους σχέση. Σε μια δοκιμαστική τομή που ανοίχτηκε στα δυτικά, αποκαλύφθηκε άλλος ένας τοίχος σε βάθος 0,50μ με σωζόμενο μήκος 9μ. και πλάτος 0,75μ. Η τοιχοδομία του τοίχου αυτού είναι απλή, με αργούς λίθους μετρίου μεγέθους εξωτερικά και γέμισμα στο εσωτερικό με μικρότερους αργούς λίθους. Γύρω από τον τοίχο βρέθηκαν διάσπαρτα όστρακα που χρονολογούνται σύμφωνα με τον Bequignon στο τέλος της ΥΕΙΙΓ περιόδου. Από το σύνολο της κεραμικής που περισυλλέχθηκε, ξεχωρίζει μόνον ένας σκύφος, που χρονολογείται στην ΥΕΙΙΒ περίοδο.¹⁴⁷ Ο σκύφος αυτός φαίνεται πως ανήκει σε τοπικό εργαστήριο. Στη μαγούλα Χτούρι αναγνωρίζεται η θέση ενός μεγάλου Υστεροελλαδικού οικισμού. Ο λόφος κατοικείται από την Ύστερη Εποχή του Χαλκού και η κατοίκηση συνεχίζεται ως τους βυζαντινούς χρόνους.

7β2 Λόφος Χαμάμια

Η θέση βρίσκεται στο νομό Καρδίτσας, στα βόρεια της κοινότητας Φίλια, στη δεξιά όχθη του ποταμού Σοφαδίτη. Το 1962 ο Δ. Θεοχάρης ξεκίνησε στο λόφο ανασκαφή με σκοπό τον εντοπισμό και την αποκάλυψη του Ιερού της Αθηνάς Ιτωνίας.¹⁴⁸

Η ανασκαφή συνεχίστηκε το 1966 όταν ο Δ. Θεοχάρης, άνοιξε δοκιμαστική τομή διαστάσεων 9x9μ. Στην τομή αυτή εντόπισε καθαρό στρώμα πάχους 0,30μ που

¹⁴⁶ Bequignon 1932, σ. 122-125

¹⁴⁷ Bequignon 1932, σ. 150

¹⁴⁸ BCH 1964, σ. 780

χρονολογείται στην ΥΕΙΙΒ περίοδο. Τα όστρακα χαρακτηρίστηκαν από τον ίδιο θεσσαλικής προέλευσης. Σε ένα από τα τετράγωνα που ανοίχτηκαν εντοπίστηκαν λείψανα τοίχου της ΥΕΙΙΒ περιόδου και από την ίδια περιοχή ένα ειδώλιο τύπου Ψ.¹⁴⁹ Πάνω από το στρώμα αυτό εντοπίστηκαν δύο πήλινα ειδώλια και χάλκινα αντικείμενα της Γεωμετρικής περιόδου.¹⁵⁰

7β3 Ράχες, Μοσχολουρίου

Ο οικισμός βρίσκεται στη Δ Θεσσαλική πεδιάδα, στη θέση «Ράχες» της κτηματικής περιφέρειας Μοσχολουρίου του δήμου Σοφάδων. Η περιοχή είναι πεδινή. Η θέση του οικισμού έχει απόλυτο υψόμετρο 104μ. Βρίσκεται κοντά στον, ποταμό Σοφαδίτη, ο οποίος είναι παραπόταμος του Πηνειού.

Σε σωστική ανασκαφή, ερευνήθηκαν δύο θέσεις, με απόσταση 400μ. μεταξύ τους. Οι δύο αυτές θέσεις είναι σύγχρονες μεταξύ τους και η διάσπαρτη κεραμική που εντοπίστηκε ανάμεσα τους, καθώς και κάποιοι αποθέτες, οδηγούν στο συμπέρασμα ότι πρόκειται για μια ενιαία εκτεταμένη θέση.¹⁵¹ Η χωροθέτηση του οικισμού αξιοποιεί το φυσικό περιβάλλον. Η διάταξη των κτιρίων ακολουθεί την φυσική κλήση του εδάφους. Τα δύο σημεία που ανασκάφηκαν ονομάστηκαν για πρακτικούς λόγους *Τομέας Α* και *Τομέας Β*.

Στο *Τομέα Α* εμφανίστηκε ορθογώνιο κτίριο, με διαστάσεις 22,7x6,40μ. και προσανατολισμό ΝΔ-ΒΑ. Το κτίριο αποτελείται από τρεις διαδοχικούς χώρους(α,β,γ) και ανοιχτό πρόδομο στα ΝΔ.¹⁵² **(Εικ.47)** Τα περισσότερα όστρακα είναι χονδροειδή από πίθους, ενώ υπάρχουν και ελάχιστα λεπτά. Στον χώρο α' που βρίσκεται στα ΝΔ βρέθηκε τμήμα στρώματος καμένου πηλού και κάτω από αυτό, αποθέτης κυκλικού σχήματος που περιείχε οστά πτηνών, όστρεα, λίγα όστρακα, καμένες πηλόμαζες και κομμάτια κάρβουνου. Ο χώρος β' φαίνεται πως χρησιμοποιούνταν ως αποθηκευτικός. Η μεγάλη ποσότητα τμημάτων *pisé*, οδηγεί στο συμπέρασμα ότι χωριζόταν σε μικρότερους χώρους.¹⁵³ Ο χώρος γ' είναι μεταγενέστερη προσθήκη. Βρίσκεται στα ΒΑ και επικοινωνεί με το χώρο β' εσωτερικά με άνοιγμα πλάτους 0,80μ. Σε όλο το Α τμήμα

¹⁴⁹ BCH 1970, σ. 1049

¹⁵⁰ BCH 1967, σ. 703-708

¹⁵¹ Βαϊοπούλου 2015 σ. 175

¹⁵² Το κτίριο βρέθηκε σε βάθος 1,40-1,90μ από την επιφάνεια

¹⁵³ Βαϊοπούλου 2015,σ. 176

του χώρου βρέθηκε στρώμα καμένου πηλού πάχους 0,05μ. Στο χώρο αυτό βρέθηκαν επίσης πολλά όστρακα πίθων και ένας πίθος κατά χώραν, όπως επίσης και απανθρακωμένοι σπόροι δημητριακών και ελιών στο καμένο στρώμα πηλού ανάμεσα σε κομμάτια πίθων. Με βάση τα στοιχεία αυτά, ο χώρος χαρακτηρίζεται ως αποθηκευτικός. Κάτω από το επίπεδο θεμελίωσης του κτιρίου βρέθηκαν διάσπαρτα ίχνη ανθρώπινης δραστηριότητας, κυρίως όστρακα, που προηγούνται χρονικά της ανέγερσης του κτιρίου. Ο ορίζοντας αυτός είναι και το όριο της ανθρωπογενούς επίχωσης του χώρου.

Στο Τομέα Β αποκαλύφθηκε επίσης δίχωρο κτίριο ορθογώνιας κάτοψης διαστάσεων 19,45x7μ. (Εικ. 48) Διακρίνονται λίθινα θεμέλια και ανωδομή από πλίνθους. Η ύπαρξη τμημάτων *pisé* φανερώνει και εδώ τον διαχωρισμό του κτιρίου σε μικρότερους χώρους. Στο εσωτερικό του κτιρίου, βρέθηκαν ίχνη των δοκών στήριξης της οροφής. Στο ανατολικό τμήμα του κτιρίου, εντοπίστηκε λίθινη κατασκευή, που χαρακτηρίστηκε ως εστία, λόγω της μεγάλης ποσότητας στάχτης και απανθρακωμένων ξύλων που βρέθηκαν γύρω της. Στο εσωτερικό επίσης του κτιρίου βρέθηκαν δύο κυκλικοί αποθέτες, που περιείχαν εργαλεία και κεραμική που χρονολογούνται στη Μεσοελλαδική περίοδο. Στο Ν τμήμα του κτιρίου και στον περιβάλλοντα χώρο πραγματοποιήθηκαν δοκιμαστικές τομές, όπου εντοπίστηκαν στρώματα παλαιότερης κατοίκησης. Πρέπει βέβαια να σημειωθεί, ότι τα ανώτερα στρώματα είναι αρκετά διαταραγμένα, λόγω της εντατικής ισοπέδωσης που έλαβε χώρα στην περιοχή, στα πλαίσια του αναδασμού κατά τη δεκαετία του 1970 αλλά και τη εντατικής καλλιέργειας βαμβακιού που απαιτεί βαθιά άροση. Παρόλα αυτά η κεραμική από τα αδιατάραχτα στρώματα, χρονολογεί τα κτίρια στην ΜΕ-ΥΕΙ και ΥΕΙΙ περίοδο.

Στη περιοχή έγινε μαγνητική διασκόπηση¹⁵⁴ και γεωαρχαιολογική μελέτη για λογαριασμό της Εφορείας Αρχαιοτήτων Καρδίτσας.¹⁵⁵ Στον τομέα Β διαπιστώθηκε η ύπαρξη αψιδωτού ή κυκλικού κτιρίου και διάφορες άλλες κατασκευές, όπως και ένας μικρός απιόσχημος κεραμικός κλίβανος διαστάσεων 1,60x 1,25μ. Ο κλίβανος αυτός αποκαλύφθηκε και χρονολογήθηκε στην ΥΕΙ-ΙΙ¹⁵⁶. Ο οικισμός της ΥΕΙ-ΙΙ εγκαταλείφθηκε ομαλά. Πιθανόν οι κάτοικοι επέλεξαν άλλο χώρο κατοίκησης για περιβαντολογικούς λόγους.¹⁵⁷

¹⁵⁴ Η διασκόπηση έγινε από τον καθηγητή του ΑΠΘ Γρ. Τσόκα

¹⁵⁵ Η έρευνα χρηματοδοτήθηκε από το INSTAP

¹⁵⁶ Χρονολογήθηκε με τη μέθοδο της θερμοφωταύγειας από τα εργαστήρια του ΕΚΕΦΕ Δημόκριτος στα 1450-1400Π.Χ.

¹⁵⁷ Βαϊοπούλου 2015σ. 178

7β4 Πετρωτό Τρικάλων

Στα πλαίσια του έργου «Κατασκευή Εθνικής Οδού Λάρισας-Τρικάλων», στα βόρεια της εθνικής οδού, στην κτηματική περιφέρεια Πετρωτού¹⁵⁸, στη θέση Ασβεσταριά, αποκαλύφθηκε οικισμός της ΥΕΧ στα πλαίσια σωστικής ανασκαφής.

Η γεωμορφολογία της θέσης είναι η εξής, στα βόρεια ο οικισμός προστατεύεται από σειρά λόφων ύψους 85 ως 120μ, που αποτελούν τμήμα του όρους Βούλα, παρακλάδι των Χασίων όρων. Νότια του οικισμού εκτείνεται η πεδιάδα των Τρικάλων. Ο ποταμός Πηνειός βρίσκεται σε απόσταση 2 χλμ., ενώ σε απόσταση 150μ. από τον χώρο του οικισμού, βρίσκεται το ρέμα «Αυλάκι». Βέβαια το περιβάλλον έχει αλλοιωθεί από ανθρωπογενείς κυρίως παράγοντες, αλλά και από φυσικούς, αφού η ευρύτερη περιοχή συμπεριλαμβάνεται στη σεισμική ζώνη της Θεσσαλίας.

Στα πλαίσια της ανασκαφής ήρθε στο φως οικισμός, από τον οποίο ερευνήθηκαν 2.8000τμ. Σε απόσταση 40μ ανατολικά από την κύρια ανασκαφή ερευνήθηκαν άλλα 140τμ. που για πρακτικούς λόγους ονομάστηκε *Ανατολικός τομέας*. Σύμφωνα με τα στοιχεία της γεωφυσικής διασκόπησης, ο οικισμός φαίνεται να επεκτείνεται και στα νότια της εθνικής οδού

Στον *κύριο τομέα* της ανασκαφής αποκαλύφθηκαν επτά κτίρια και λείψανα τοίχων που παραπέμπουν σε άλλα 20 κτίρια. Τα κτίρια αυτά σύμφωνα με την κεραμική ανήκουν σε τέσσερις διαφορετικές φάσεις κατοίκησης¹⁵⁹. Η πρώτη φάση, αντιπροσωπεύεται από κάποιους ανεξάρτητους τοίχους, που χρονολογούνται στη ΜΕΙΙΙ περίοδο. Στη δεύτερη φάση ανήκουν πέντε αψιδωτά κτίρια με κατεύθυνση ΝΔ-ΒΑ, με περισσότερους του ενός χώρου και πρόσθετο αψιδωτό χώρο στην Α ή ΒΑ πλευρά. (**Εικ.49**) Η φάση αυτή χρονολογείται στη ΥΕΙΙΑ-Β περίοδο. Στην τρίτη φάση ανήκουν λείψανα κτιρίων ορθογώνιας κάτοψης με διαφορετικό προσανατολισμό. Σε ένα από αυτά (κτίριο Ε) διακρίνονται τρεις αρχιτεκτονικές φάσεις. (**Εικ.50**) Στην τελευταία φάση του, το κτίριο αποκτά μεγαροειδή κάτοψη με μνημειακή είσοδο, αλλά μειωμένες συνολικές διαστάσεις σε σχέση με τις προηγούμενες αρχιτεκτονικές του φάσεις. Η

¹⁵⁸ Χ.Θ. 46+400-46+600

¹⁵⁹ Βαϊοπούλου 2014, σ.209

τέταρτη φάση κατοίκησης, αντιπροσωπεύεται αποκλειστικά από κεραμική της ΥΕΙΠΓ περιόδου.

Στον ανατολικό τομέα αποκαλύφθηκαν τμήματα δύο αψιδωτών κτιρίων, που προχωρούν προς τα βόρεια κάτω από τον αγροτικό δρόμο και λείψανα ενός ανεξάρτητου τοίχου. Η περιοχή είναι διάσπαρτη με έντονα ίχνη καύσης. Τα αρχιτεκτονικά χρονολογούνται στην τελική φάση της ΜΕ περιόδου.

Ανάμεσα στα κτίρια του οικισμού βρέθηκαν 29 ταφές κιβωτιόσχημες και λακκοειδείς, όλες εκτός των κτιρίων. Τα κτίρια είναι λιθόκτιστα με περιορισμένη χρήση πλίνθων. Η κεραμική είναι ντόπια αλλά και εισηγμένη. Περισυλλέχθηκε μεγάλος αριθμός εργαλείων που πιθανόν να υποδηλώνουν την ενασχόληση των κατοίκων με την υφαντουργία ή την χύτευση μετάλλων.

Η ανασκαφή στο χώρο αλλά και η μελέτη του υλικού δεν έχει ολοκληρωθεί, όμως τα ανασκαφικά δεδομένα παραπέμπουν σε μια ήπια μετάβαση από την Μέση στην Ύστερη εποχή του χαλκού.

8 Η Γεωγραφική Περιοχή της Μακεδονίας

Η Μακεδονία μαζί με τη Θράκη αποτελούν τις βορειότερες περιοχές του ελλαδικού χώρου. Η περιοχή της Μακεδονίας, ορίζεται γεωγραφικά από την οροσειρά της Πίνδου στα δυτικά, τον ποταμό Νέστο και την κοιλάδα της Δράμας στα ανατολικά. Στα βόρεια, η Μακεδονία οριοθετείται από την κοιλάδα του μέσου ρου του Αξιού ποταμού και το δυτικό τμήμα της οροσειράς της Ροδόπης, ενώ στα νότια από την κοιλάδα του Αλιάκμονα και τον ορεινό όγκο του Ολύμπου. **(Εικ.51,52)**

Πρέπει να σημειωθεί ότι γίνονται πολλές συζητήσεις για τα όρια της Μακεδονίας, σε πολιτικό και πολιτιστικό επίπεδο. Η παρούσα εργασία παραβλέπει τις διάφορες εθνικό-πολιτικές θεωρίες και ασχολείται με αρχαιολογικές θέσεις που βρίσκονται εντός των ορίων της ελληνικής επικράτειας.

Ο χώρος της Μακεδονίας, χωρίζεται επιμέρους σε τρεις ενότητες, Ανατολική, Κεντρική και Δυτική Μακεδονία, ανάλογα με την γεωμορφολογία της. Τις ενότητες αυτές ακολουθεί και η αρχαιολογική έρευνα.

Η *Ανατολική Μακεδονία* ορίζεται από τον ποταμό Στρυμόνα στα δυτικά και το ποταμό Νέστο στα ανατολικά. Στην ενότητα αυτή συμπεριλαμβάνεται και το νησί της Θάσου. Η *Κεντρική Μακεδονία* ορίζεται από τον ποταμό Στρυμόνα στα ανατολικά και τον ποταμό Αξιό στα δυτικά. Η *Δυτική Μακεδονία* ορίζεται στα ανατολικά από τον ποταμό Αξιό και την κοιλάδα των Γιαννιτσών, ενώ δυτικά φτάνει μέχρι τις παρυφές της οροσειράς της Πίνδου. Τη δυτική Μακεδονία διασχίζουν οι ποταμοί Αλιάκμονας και Λουδίας.

Η γεωμορφολογία της Μακεδονίας χαρακτηρίζεται από τρία μεγάλα ποτάμια, τον Αλιάκμονα, τον Αξιό και τον Στρυμόνα, που την διασχίζουν σχηματίζοντας μεγάλες κοιλάδες. Η κοιλάδες αυτές δημιουργήθηκαν με αργούς ρυθμούς στο πέρασμα των χρόνων, με τη διαρκή συσσώρευση αλλουβιακών αποθέσεων, δημιουργώντας ένα πλούσιο σε πανίδα και χλωρίδα οικοσύστημα.

9 Η Ύστερη Εποχή Χαλκού στη Μακεδονία

Ένας από τους πρώτους μελετητές της περιοχής της Μακεδονίας, ο W.Heurtley, το 1939 μιλά για πολιτισμική απομόνωση της Μακεδονίας κατά το πρώτο μισό της 2^{ης} χιλιετίας(MEX), λόγω της έλλειψης χαρακτηριστικής Μυνείας κεραμικής.¹⁶⁰ Ο αναλλοίωτος επίσης χαρακτήρας, της τοπικής κεραμικής κατά την 2^η χιλιετία, οδηγεί στον προσδιορισμό μιας *Μακεδονικής* Μέσης και Ύστερης Εποχής Χαλκού.¹⁶¹

Η επικρατούσα άποψη είναι, πως δεν υπάρχει διάκριση μεταξύ της Μέσης και Ύστερης Εποχής Χαλκού στη Μακεδονία. Η διάκριση εντοπίζεται μεταξύ της Πρώιμης Εποχής Χαλκού και μιας ευρείας Ύστερης Εποχής Χαλκού, με ενιαίο πολιτιστικό χαρακτήρα.

¹⁶⁰ Heurtley 1939

¹⁶¹ Wardle 1993,p 121

Η ΥΕΧ διαιρείται σε δύο περιόδους, με βασικό κριτήριο, την εμφάνιση της επείσακτης μυκηναϊκής κεραμικής στην Μακεδονία κατά την ΥΕΠΙΑ2 περίοδο και τις αρχές της ΠΙΒ περιόδου.

Η πρώτη περίοδος: 2000/1800-1400/1350 π.Χ. χαρακτηρίζεται από τον τοπικό πολιτιστικό χαρακτήρα της.

Η δεύτερη περίοδος: περιλαμβάνει την ΥΕΠΙΒ-ΥΕΠΙΓ περίοδο και χαρακτηρίζεται από την συνύπαρξη τοπικής και μυκηναϊκής κεραμικής.¹⁶²

Για τους παραπάνω λόγους, στην περίπτωση της Μακεδονίας χρησιμοποιείται ο όρος "Υστερη Εποχή Χαλκού, σε αντίθεση με τον όρο Υστεροελλαδική περίοδο, που χρησιμοποιείται νοτιότερα. Οι όροι αυτοί βέβαια προσαρμόζονται κατά περίπτωση στις ανάγκες της έρευνας και της μελέτης του υλικού.

10 Αρχαιολογικά Δεδομένα από την Μακεδονία

Η μελέτη των θέσεων της Μακεδονίας, αφορά, όπως και στην περίπτωση της Θεσσαλίας, θέσεις οικισμών όπου σώζονται έστω και στο ελάχιστο αρχιτεκτονικά λείψανα. Οι οικισμοί που παρουσιάζονται διαχωρίζονται γεωγραφικά σε τρεις ομάδες, τους οικισμούς της Ανατολικής, Κεντρικής και Δυτικής Μακεδονίας. Το διαχωρισμό αυτό ακολουθεί γενικότερα και η αρχαιολογική έρευνα της Μακεδονίας.

10α Οικισμοί της Ανατολικής Μακεδονίας

10α1 Ντικιλί-Τας

Ο λόφος του Ντικιλί-Τας βρίσκεται στη ΝΑ πλευρά της πεδιάδας της Δράμας, σε απόσταση 2,5 χιλιομέτρων ανατολικά των αρχαίων Φιλίππων. Πρόκειται για ένα χαμηλό λόφο, 45 στρεμμάτων και ύψους 17μ., κοντά σε πλούσια πηγή νερού στα ΒΑ

¹⁶² Κουκούλη-Χρυσανθάκη 1992, σ. 481-482

της, στην άκρη του αποξηραμένου έλους των Φιλίππων. Το πάχος των επιχώσεων του λόφου φτάνει τα 4-5 μέτρα.¹⁶³ Το σημερινό ωοειδές σχήμα της τούμπας, είναι αποτέλεσμα συσσώρευσης προϊστορικών και ιστορικών στρωμάτων επίχωσης και διάβρωσης. Η πεδιάδα είναι περιτριγυρισμένη από ορεινούς όγκους και το απόλυτο υψόμετρο της κυμαίνεται από 200μ. στις παρυφές των ορεινών όγκων ως 45μ στα χαμηλότερα μέρη της πεδιάδας. Η θέση προσφέρει το μοναδικό πέρασμα, μέσω του έλους, από το νότιο στο βόριο τμήμα της πεδιάδας.¹⁶⁴ **(Εικ. 53)**

Η κατοίκηση στην τούμπα χρονολογείται από την Αρχαιότερη Νεολιθική ως τη Νεότερη Νεολιθική, όταν ο οικισμός φαίνεται να εγκαταλείπεται και επανακατοικείται κατά την ΠΕΧ Ι. Η έρευνα δεν απέδωσε στοιχεία κατοίκησης κατά τη ΜΕΧ. Η επόμενη περίοδο κατοίκησης στην περιοχή της Τούμπας χρονολογείται στην ΥΕΧ από το 1500 ως το 1200/1100π.Χ. ενώ το επόμενο στρώμα κατοίκησης χρονολογείται στον 4^ο αι. π.Χ.

Η κατοίκηση κατά την ΥΕΧ εντοπίζεται στην κορυφή της τούμπας Εκεί ο J. Desayes αποκάλυψε κτίριο επίμηκες, με ελαφρώς καμπύλη την μια στενή πλευρά του. **(Εικ.55)** Το πλάτος του κτιρίου φτάνει τα 4μ. ενώ το μήκος του υπολογίζεται πάνω από 10μ. Το πάχος των τοίχων είναι περίπου 0,40μ.¹⁶⁵ Στο εσωτερικό του κτιρίου εντοπίστηκαν δύο διαδοχικά δάπεδα. Το κατώτερο δάπεδο διέθετε δύο δυσερμήνευτες πήλινες κατασκευές και καλύπτονταν από στρώμα στάχτης. Οι κατασκευές αυτές, έδωσαν το έναυσμα στους ανασκαφείς να ερμηνεύσουν το κτίριο ως λατρευτικό χώρο.¹⁶⁶ Το ανώτερο δάπεδο καλυπτόταν επίσης από στρώμα στάχτης. Το κτίριο χρονολογείται στην ΥΕΙΠΒ-Γ περίοδο.¹⁶⁷ Επάνω από το κτίριο αυτό, εντοπίστηκαν άλλα δύο στρώματα κατοίκησης, που ανήκουν στην ΥΕΧ, με αποσπασματικά λείψανα κτιρίων. Όλοι οι τοίχοι που αποκαλύφθηκαν , όπως και το κτίριο διαθέτουν λίθινα θεμέλια και ανωδομή από ωμόπλινθους συνδεδεμένους με πηλοκονίαμα.¹⁶⁸ Τα περισσότερα κτίρια και στα τρία στρώματα φαίνεται πως είχαν ενιαίο προσανατολισμό ΒΔ-ΝΑ γεγονός που δηλώνει μια συνέχεια στην οργάνωση του χώρου του οικισμού της ΥΕΧ. Το τελευταίο στρώμα κατοίκησης, σφραγίζεται από παχύ στρώμα χώματος ανακατεμένο με αργούς λίθους, στάχτη, όστρακα και άλλα αντικείμενα. Επάνω στο στρώμα αυτό

¹⁶³ Θεοχάρης-Ρωμιοπούλου 1961, σ. 81-87

¹⁶⁴ Lespez et al. 2013, pp2

¹⁶⁵ Andreou, Fotiadis, Kotsakis 1996,588

¹⁶⁶ Seferiades 1983, pp 672

¹⁶⁷ Ο.π. σ. 635-676

¹⁶⁸ Treuil 1992,p 52

εδράζεται δάπεδο. Ένα γραπτό κύπελο μυκηναϊκού τύπου που χρονολογείται στην ΥΕΙΠΓ περίοδο, παρέχει ένα *terminus post quem* για τη κατασκευή του δαπέδου στην ΥΕΙΠΓ(1200-1150). Σύμφωνα με τη χρονολόγηση με C14, τα διαδοχικά στρώματα της YEX καλύπτουν μια περίοδο από το 1450 ως το 1150π.Χ.

Πρέπει να σημειωθεί ότι η κεραμική της YEX του οικισμού ακολουθεί την παράδοση της κεραμικής της ΠΕΧ με χειροποίητα αγγεία διακοσμημένα με γραφίτη και εγχάρακτα με χρωματιστή πάστα.¹⁶⁹

Το δάπεδο του τελευταίου στρώματος της YEX καλύπτεται από στρώμα καταστροφής που χρονολογείται στους ελληνιστικούς χρόνος. Η ενδιάμεση φάση χρήσης του χώρου είτε εξαφανίστηκε, είτε δεν υπήρξε ποτέ.

10α2 Σταθμός Αγγίστας

Η τούμπα του Σταθμού Αγγίστας, βρίσκεται στα ανατολικά του νομού Σερρών, στα νότια όρια του χωριού Σταθμός Αγγίστας. Γύρω του απλώνεται η κοιλάδα του ποταμού Αγγίτη, το υπέδαφος της οποίας διαμορφώθηκε από τις προσχωσιγενείς αποθέσεις του ποταμού. Η τούμπα έχει υψόμετρο περί τα 90μ ενώ το ύψος της από τη γύρω επιφάνεια, φθάνει τα 30μ. Ο προϊστορικός οικισμός εντοπίστηκε και ανασκάφθηκε το 1975, στα πλαίσια εργασιών για την στέγαση παρακείμενου Μακεδονικού τάφου στην ίδια τούμπα.¹⁷⁰ **(Εικ. 56)**

Η ανασκαφή περιορίστηκε στη δυτική πλαγιά της τούμπας και το δυτικό τμήμα της κορυφής. **(Εικ.57)** Η διερεύνηση έφτασε σε βάθος 2,5μ. Διαπιστώθηκαν επάλληλες αρχιτεκτονικές φάσεις, που αντιστοιχούν σε διαδοχικές χρονολογικές φάσεις κατοίκησης. Τα αρχιτεκτονικά στοιχεία που αποκαλύφθηκαν είναι ελάχιστα και αποσπασματικά. Ο οικισμός καταλάμβανε τμήμα της κορυφής και εκτεινόταν στις παρειές του λόφου, με τη βοήθεια ανδρών που στηριζόταν σε αναλληματοικούς τοίχους. Τα κτίρια είχαν ορθογώνια κάτοψη. Διέθεταν λίθινα θεμέλια και ανωδομή από πλίνθους με παχύ στρώμα λάσπης για συνδετικό υλικό. Η οροφή ήταν κατασκευασμένη με κλαδιά, καλάμια και επιστρώσεις πηλού. Τα δάπεδα ήταν διαμορφωμένα από πατημένο πηλόχωμα. Δεν βρέθηκαν εστίες και εξειδικευμένοι

¹⁶⁹ Βρέθηκαν μόνο ελάχιστα όστρακα μυκηναϊκού τύπου.

¹⁷⁰ Κουκούλη-Χρυσανθάκη 1980, σ.54-79

αποθηκευτικοί χώροι. Εντοπίστηκαν τμήματα αποθηκευτικών πύλων, οξυπύθμενοι αμφορείς, κατά χώραν και καλαθόσχημα αγγεία.

Η κεραμική είναι κυρίως χειροποίητη αμαυρόχρωμη και εγχάρακτη, αλλά βρέθηκαν και λίγα όστρακα τροχήλατα, που χρονολογούνται στην ΥΕΙΙΒ περίοδο. Με βάση την κεραμική, στην ΥΕΧ διακρίνονται δύο οικιστικές φάσεις. Η πρώτη χρονολογείται στην ΥΕΙΙΑ2-Β περίοδο ενώ η δεύτερη στην ΥΕΙΙΓ. Η μετάβαση από την μία οικοδομική φάση στην άλλη δεν δίνει στοιχεία διαφοροποίησης της χρήσης και της διάταξης των χώρων.

Η έρευνα στη τούμπα του Σταθμού Άγγιστας, δεν έδωσε παρα μόνο αποσπασματικά στοιχεία για την κατοίκηση στο χώρο της τούμπας κατά την ΥΕΧ. Πρέπει να σημειωθεί ότι ο χώρος είχε έντονα διαταραχθεί από την χρήση του στους κλασσικούς και ελληνιστικούς χρόνους.¹⁷¹

10α3 Καστρί Θάσου

Η θέση Καστρί, βρίσκεται στα νότια περίπου του νησιού. Πρόκειται για ορεινή κορυφή στην κοιλάδα που διασχίζει την ορεινή περιοχή μεταξύ Ποτού και Θεολόγου. Η θέση είναι φυσικά οχυρή και δυσπρόσιτη αλλά εποπτεύει όλη τη γύρω περιοχή. Επίσης από την επίπεδη έκταση του οικισμού υπάρχει ορατότητα προς τα νεκροταφεία που την περιβάλλουν, στις θέσεις Τσιγανάδικα, Κεντριά και Λαρνάκι.¹⁷² (Εικ. 58)

Το ανασκαφικό πρόγραμμα πραγματοποιήθηκε από την Χ. Κουκούλη Χρυσανθάκη τις δεκαετίες '70-'80.(Εικ.59) Στη κορυφή του λόφου, εντοπίστηκαν δύο κύριες οικιστικές φάσεις που ανήκουν στην Εποχή του Χαλκού. Η παλαιότερη φάση αντιστοιχεί στην ΠΕΧ Ι, στο τέλος της οποίας ο οικισμός εγκαταλείπεται και επανακατοικείται κατά την ΥΕΧ έως την Πρώιμη Εποχή Σιδήρου. Η ανασκαφή που πραγματοποιήθηκε στην ΒΑ πλευρά του λόφου, έφερε στο φως επιφανειακά ίχνη κατοίκησης της ΠΕΣ. Κάτω από το επιφανειακό στρώμα, εντοπίστηκαν ίχνη δαπέδου και τρία αγγεία, κατά χώραν, ένα από τα οποία , ένας στάμνος, είναι τοπικό αγγείο μυκηναϊκού τύπου που χρονολογεί το στρώμα στην ΥΕΙΙΓ. Στο στρώμα της ΥΕΧ, εντοπίστηκε ένα κτιριακό συγκρότημα ορθογώνιας κάτοψης με λίθινα θεμέλια και ίχνη

¹⁷¹ Κουκούλη-Χρυσανθάκη 1980, σ. 54-79

¹⁷² Παπαδόπουλος-Νεράντζης 2012, σ. 72

αψιδωτού λιθόκτιστου τοίχου.¹⁷³ Στην βόρεια και δυτική πλαγιά του λόφου, αποκαλύφθηκε τμήμα λιθοσωρού που πιθανόν ανήκει στον περίβολο του οικισμού. Πρόκειται για ανάλημμα, σύμφωνα με την κλίση του, που ταυτόχρονα οριοθετεί και σηματοδοτεί την θέση.¹⁷⁴ Κάτω από τα αρχιτεκτονικά λείψανα της YEX, εντοπίστηκε στρώμα που τοποθετείται με βάση τα ευρήματα στην Τελική Νεολιθική ή την PEX I. Η στρωματογραφία επιβεβαιώνει την υπόθεση, ότι ο οικισμός παρέμεινε ακατοίκητος το χρονικό διάστημα μεταξύ PEXI και YEX.

Η κεραμική της YEX αποτελείται από όστρακα μελανόχρωμα, χειροποίητα στιλβωμένα, με ταινίες ή αποφύσεις¹⁷⁵ και λίγα εγχάρακτα με πάστα, ντόπιας παραγωγής. Βρέθηκε επίσης μικρή ποσότητα τροχήλατης μυκηναϊκής κεραμικής ντόπιας παραγωγής αλλά και επείσακτη.

Οι ραδιοχρονολογήσεις τοποθετούν το αρχαιότερο στρώμα κατοίκησης στις αρχές της 4^{ης} χιλιετίας, ενώ τα νεκροταφεία γύρω από το Καστρί χρονολογούνται μεταξύ 1300-700π.Χ.

10α4 Τούμπα Σφελινού

Η τούμπα Σφελινού βρίσκεται στα ΝΑ του νομού Σερρών, 1,5χλμ. ΝΑ του ομώνυμου οικισμού, σε υψόμετρο 365μ. Καταλαμβάνει το κέντρο ενός φυσικού πλατώματος και πλαισιώνεται από βαθιά ρέματα. Το σχήμα της τούμπας είναι ελλειψοειδές, με διαστάσεις 50x20μ. και το ύψος της δεν ξεπερνά τα 6μ. Στο νότιο τμήμα του πλατώματος υπάρχει εκτεταμένη τράπεζα με απότομες παρειές ύψους 3,5μ.¹⁷⁶

(Εικ.60,63)

Μετά από εκτεταμένη λαθρανασκαφή διενεργήθηκε ανασκαφή στην νότια πλευρά της τούμπας. Το πρώτο στρώμα ήταν έντονα διαταραγμένο και περιείχε μεγάλες ποσότητες αργών λίθων, που είχαν χάσει την αρχική τους θέση. Το επόμενο στρώμα περιείχε οικοδομικό υλικό, αργούς λίθους μικρού και μεγάλου μεγέθους, τμήματα πλίνθων και μεγάλες πηλόμαζες με αποτυπώματα κλαδιών. Εντοπίστηκαν επίσης δύο τοίχοι κατασκευασμένοι με σειρές αργών λίθων που εναλλάσσονται με σειρές πλίνθων.

(Εικ.61)Ο πρώτος τοίχος ήταν κρημνισμένος προς το κέντρο της τούμπας. Ο δεύτερος τοίχος διατηρούνταν σε ύψος 0,50μ. Ένας ακόμη τοίχος εντοπίστηκε κατασκευασμένος

¹⁷³ Κουκούλη-Χρυσανθάκη 1992,

¹⁷⁴ Παπαδόπουλος-Νεράντζης 2012, σ. 74

¹⁷⁵ Παράλληλά τους Τροία VII B2

¹⁷⁶ Τόλια-Χριστάκου 2009, σ.435

αποκλειστικά με πλίνθους και κρημνισμένος προς τα ΒΑ. Στη βάση σχεδόν της τούμπας εντοπίστηκαν τμήματα δαπέδου από πηλοκονίαμα με πάχος 0,015 μ., ενώ λίγο βορειότερα αποκαλύφθηκε λιθόστρωτο, κατασκευασμένο από μικρούς και καλά πατημένους αργούς λίθους, που είχε διεύθυνση Α-Δ.¹⁷⁷ (Εικ.62)

Η κεραμική που βρέθηκε στο στρώμα αυτό είναι κυρίως χειροποίητη από αποθηκευτικά αγγεία και αγγεία καθημερινής χρήσης. Το σύνολο της κεραμικής αυτής έχει παράλληλά στην κεραμική από το Σταθμό Άγγιστας, το νεκροταφείο του οικισμού στο Καστρί Θάσου και το στρώμα της πρώιμης Ύστερης Εποχής Χαλκού του Καστανά.¹⁷⁸

10β Οικισμοί της Κεντρικής Μακεδονίας

10β1 Ασσηρος

Η τούμπα της Ασσήρου βρίσκεται στο ΒΔ τμήμα της λεκάνης του Λαγκαδά, 2 χλμ. ΝΔ της ομώνυμης κοινότητας και σε απόσταση 26χλμ. Β της Θεσσαλονίκης. Η σύγχρονη γεωμορφολογία του χώρου οφείλεται σε ανθρωπογενείς παράγοντες. Κατά την προϊστορία η περιοχή καλύπτονταν από βελανιδιές και αμπέλια.¹⁷⁹ Δύο χείμαρροι ενώνονται στα νότια της τούμπας. (Εικ.64)

Η ανασκαφή στο χώρο ξεκίνησε το 1975, από την Αγγλική Αρχαιολογική Σχολή, με επικεφαλής τον Κ.Α. Warlde. Η τούμπα έχει ύψος 14μ. Πρόκειται για τεχνητό λόφο που δημιουργήθηκε από τα κατάλοιπα των πολλών οικιστικών φάσεων και κυρίως τα άνηδρα που στηρίζουν τα πρηνή του λόφου. Το σχήμα της τούμπας είναι ελλειψοειδές και φαίνεται πως οι διαστάσεις της μεταβάλλονται κατά το πέρασμα των χρόνων από τις αλληπάλληλες ανακατασκευές. Η σταδιακή μείωση του ζωτικού χώρου από 70x116

¹⁷⁷ Τόλια-Χριστάκου 2009, σ.440

¹⁷⁸ Σε μια ακτίνα τριών περίπου χιλιομέτρων εντοπίστηκαν άλλες τρεις τούμπες που φέρουν στοιχεία κατοίκησης κατά την Εποχή του Χαλκού.

¹⁷⁹ Warlde 1980, σ.231-234

μ σε 40x70μ στην τελική φάση κατοίκησης ίσως να ήταν η αιτία εγκατάλειψης του οικισμού.¹⁸⁰

Η θέση κατοικείται από την ΜΕΧ περί το 2000π.Χ. ως την ΕΣ περί το 700π.Χ. Η ΜΕΧ χαλκού αντιπροσωπεύεται μόνο από στρώματα κεραμικής, ενώ εντοπίστηκαν 9 οικοδομικές φάσεις, από τις οποίες οι πέντε κατώτερες ανήκουν στην ΥΕΧ και οι τέσσερις στην ΠΕΣ. Η χρονολόγηση των φάσεων βασίζεται στην μυκηναϊκή κεραμική της ΥΕΙΙΙ περιόδου και στην εισηγμένη, από το νότο κεραμική, της ΠΓ περιόδου.

Στη **φάση 9**, (1350-1300π.Χ.) στο αρχαιότερο στρώμα 1, εντοπίστηκαν ίχνη καύσεων και όστρακα, ενώ στο στρώμα 2 αποκαλύφθηκαν τα πρώτα αρχιτεκτονικά λείψανα. Πρόκειται για τα λείψανα ανδρήρου από πηλό, με πλάτος 4μ το οποίο χρονολογείται στην ΥΕΙΙΑ2-ΙΙΒ περίοδο. Το άνδρηρο ήταν μια ισχυρή κατασκευή, από αλλεπάλληλους πλινθόκτιστους ορθογώνιους χώρους. Εντός του ανδρήρου τα κτίρια, σε όλη την διάρκεια της ΥΕΧ, είναι κατασκευασμένα με ισχυρούς ξύλινους σκελετούς ενισχυμένους με πηλό και τμήματα πλίνθων. Στη δυτική πλευρά, της τούμπας, εσωτερικά του ανδρήρου αποκαλύφθηκε σειρά τοίχων σύγχρονων του ανδρήρου. Στους τοίχους αυτούς αναγνωρίστηκαν πέντε οικοδομικές φάσεις. Οι τοίχοι είναι κατασκευασμένοι από πλίνθους και λάσπη.

Εξωτερικά του ανδρήρου αποκαλύφθηκε τοίχος ύψους 1,5μ. Μεταξύ του ανδρήρου και του τοίχου αυτού, αποκαλύφθηκε υπόστρωμα δρόμου από πατημένα χαλίκια. Ο δρόμος αυτός οδηγούσε στην κορυφή της τούμπας. Στην κορυφή της τούμπας, βρέθηκαν επίσης κτίσματα τα οποία κατασκευάστηκαν μετά από ισοπέδωση προηγούμενων κτισμάτων, χρησιμοποιώντας για θεμέλια τους παλιούς τοίχους. Το ίδιο συνέβαινε μετά από κάθε καταστροφή. Τα κτίρια στην κορυφή της τούμπας σύμφωνα με την εισηγμένη μυκηναϊκή κεραμική που συλλέχθηκε, χρονολογούνται περί το 1300π.Χ.. Βρέθηκαν επίσης κτίσματα που χαρακτηρίστηκαν, με βάση τα ευρήματα, ως σιταποθήκες και καταλάμβαναν μεγάλη έκταση.(**Εικ.65**) Συγκεκριμένα στη ΒΑ πλευρά της τούμπας, αποκαλύφθηκε συγκρότημα έξι χώρων. Οι χώροι περιείχαν αποθηκευτικά αγγεία, και σωρούς απανθρακωμένων σπόρων, ενώ οι άλλοι τρεις ερμηνεύτηκαν ως ανοιχτοί χώροι και περιφραγμένες αυλές.¹⁸¹ Στο κέντρο της τούμπας αποκαλύφθηκε άλλο ένα κτίριο με τρεις χώρους, από τους οποίους οι δύο αποθηκευτικοί. Περί το 1300π.Χ ο οικισμός καταστρέφεται από πυρκαγιά. Στη φάση

¹⁸⁰ Ο.π.

¹⁸¹ Wardle 1988,σ. 386-387

9 το εμβαδόν του οικισμού υπολογίζεται στα 1700μ² εκ των οποίων 145μ² ήταν αποθηκευτικοί χώροι. Στη φάση 9 εντοπίστηκε εισηγμένη μυκηναϊκή κεραμική της ΥΕΙΙΑ περιόδου. Το 13ο αι. η τεχνολογία παραγωγής κεραμικής μυκηναϊκού τύπου, γίνεται γνωστή στον οικισμό και αρχίζει η τοπική παραγωγή της παράλληλα με την εγχώρια παραδοσιακή κεραμική. **(Εικ.66)**

Η νεότερη **φάση 8** χρονολογείται περί τα 1300-1200π.Χ. στην ΥΕΙΙΒ περίοδο. Στη φάση αυτή προσδιορίζονται οι πρώτες εισαγωγές μυκηναϊκής κεραμικής. Μετά την πυρκαγιά γίνονται μικρές μετατροπές στη διάταξη των κτιρίων. Τη φάση 8 όπως και τη φάση 9 της Ασσήρου χαρακτηρίζουν η εντατική αποθήκευση, η σύνθετη οργάνωση, τα μεγάλα κοινοτικά έργα και ο σαφείς χωροταξικός σχεδιασμός. **(Εικ.67)**

Οι **φάσεις 7 και 6** χρονολογούνται στα 1200-1100(ΥΕΙΙΓ) αντίστοιχα. Την περίοδο αυτή ο οικισμός συρρικνώνεται. Οι αποθηκευτικοί χώροι είναι διάσπαρτοι και πρόκειται για ιδιωτικές και όχι κοινοτικές αποθήκες. Την εισηγμένη μυκηναϊκή κεραμική αντικαθιστούν μεγάλες ποσότητες τοπικών απομιμήσεων. Ενώ ταυτόχρονα έντονη είναι η παρουσία τοπικής χειροποίητης κεραμικής. Τα αρχιτεκτονικά λείψανα σώζονται σε καλή κατάσταση. Τρεις παράλληλοι δρόμοι χωρίζουν τον οικισμό σε οικοδομικά τετράγωνα, με κτίρια των δύο ή τριών δωματίων με αυλές και περιμετρικό τείχος στην άκρη του ανδρήρου. Τα κτίρια δεν έχουν άμεση πρόσβαση στους δρόμους. **(Εικ.68)** Στη **φάση 7**, ο χώρος εσωτερικά του περιμετρικού τείχους είναι αδόμητος, ενώ ένα δεύτερο τείχος που εντοπίστηκε στα βόρεια, πλάτους 0,50μ. και ύψους 0,50μ φαίνεται πως ορίζει το δομημένο χώρο. Ο δρόμος 10 επεκτάθηκε ως την άκρη της τούμπας, για να συνδεθεί με τον επικλινή δρόμο που εντοπίστηκε εκτός του ανδρήρου. Κάποιοι από τους μεγάλους αποθηκευτικούς χώρους της φάσης 9 χωρίζονται με *pisé* σε μικρότερους χώρους. Η **φάση 6** έχει μικρή χρονική διάρκεια, τα δάπεδα των κτιρίων ανυψώνονται κατά 0,50μ και γίνονται μαζικές ανακαινίσεις, χωρίς όμως να αλλάξουν οι κατόψεις των κτιρίων. Όλα τα δωμάτια έχουν και αποθηκευτική χρήση. Ο οικισμός επεκτείνεται προς τα νότια, όπου εμφανίστηκαν άλλα δύο οικιστικά συγκροτήματα. Τα κτίρια της φάσης 6 καταστρέφονται από πυρκαγιά. **(Εικ. 69)**

Η **φάση 5** χρονολογείται στα 1100-1050π.Χ. (ΥΕΙΙΓ). Πρόκειται για την τελευταία φάση της ΥΕΧ. Οι εκτεταμένες ανακατασκευές, μεταβάλουν τις κατόψεις του οικισμού και τη χωροταξική του διάταξη. Τα νέα κτίρια έχουν προσανατολισμό Β-Ν και διαθέτουν λίθινα θεμέλια και πλίνθινη ανωδομή. Η κάτοψή τους είναι ορθογώνια και σε πολλές περιπτώσεις διχοτομούν τους προηγούμενους υπαίθριους χώρους. Οι παλιοί

δρόμοι αγνοούνται, ενώ ένας νέος δρόμος εδράζεται πάνω σε προηγούμενα δομημένο χώρο. Ο οικισμός της φάσης αυτής καταστρέφεται από πυρκαγιά.**(Εικ.70)**

Στις επόμενες φάσεις του οικισμού, εντοπίζονται αρχιτεκτονικά λείψανα της Εποχής του Σιδήρου.

10β2 Τούμπα Θεσσαλονίκης¹⁸²

Η Τούμπα της Θεσσαλονίκης βρίσκεται στον αστικό ιστό της πόλης της Θεσσαλονίκης, στο δυτικό άκρο της περιοχής Άνω Τούμπα.**(Εικ.71)** Βρίσκεται στα ΒΑ του Θερμαϊκού κόλπου, στην στενή παραλιακή πεδιάδα και απέχει 1,7χλμ. από την ακτή. Πρόκειται για ένα σύνθετο σχηματισμό, που αποτελείται από την τούμπα και την τράπεζα, ένα πλάτωμα στη βάση της τούμπας. Οι επιχώσεις που συσσωρεύτηκαν έπειτα από 2000 χρόνια κατοίκησης, οδήγησαν στο σχηματισμό της Τούμπας. Το ύψος της τράπεζας φτάνει τα 10μ και η έκτασή της είναι 30 στρ. Η τούμπα φτάνει σε ύψος τα 23μ και η έκταση της στη βάση φτάνει τα 13 στρ. ενώ στην κορυφή δεν ξεπερνά τα 7 στρ.¹⁸³ Το απόλυτο υψόμετρο στην κορυφή της Τούμπας είναι 70μ. Μέχρι τις αρχές του 20^{ου} αι. ο λόφος της Τούμπας, που βρίσκεται σε ένα από τα πρώτα υψώματα του ορεινού όγκου του Χορτιάτη, ήταν ορατός από μεγάλη απόσταση και αποτελούσε σημείο αναφοράς για την πόλη. Βρισκόταν στη νότια όχθη ενός ρέματος, που σήμερα είναι μπαζωμένο. Η πεδιάδα της Θεσσαλονίκης κλείνει προς το βορά και την ανατολή, από τον ορεινό όγκο του Χορτιάτη, στα νότια από τα υψώματα της Καρδίας και ΝΑ ανοίγεται στην κοιλάδα του ποταμού Ανθεμούνα.¹⁸⁴

Η θέση ήταν εντοπισμένη από τις αρχές του προηγούμενου αιώνα.¹⁸⁵ Από το 1984 η θέση σκάβεται συστηματικά από το Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης. Η ανασκαφή εκτάθηκε στις παρειές του λόφου και στην κορυφή. Συνολικά ανασκάφηκαν 450μ². Η στρωματογραφία έδειξε μια διάρκεια χρήσης του χώρου περί τα 1700 χρόνια, χωρίς κενά, εγκατάλειψη ή καταστροφή.¹⁸⁶ Σύμφωνα με τη κεραμική διακρίνονται τέσσερις μεγάλες περίοδοι κατοίκησης, στη ΠΕΧ, στη ΜΕΧ, στην ΥΕΧ και από την

¹⁸² Στην παλαιότερη βιβλιογραφία είναι γνωστή ως τούμπα Καλαμαριάς

¹⁸³ Ψαράκη 2004, σ.90-91

¹⁸⁴ Κυριατζή 2000, σ. 99-100

¹⁸⁵ Rey 1917, pp 100-105

¹⁸⁶ Κωτσάκης-Σ. Ανδρέου 1988, σ. 224- 225

ΕΣ ως τους Ιστορικούς χρόνους. Οι τέσσερις αυτές περίοδοι αντιπροσωπεύονται από 10 οικιστικές φάσεις, από τις αρχές της 3^{ης} χιλιετίας ως τον 4^ο αι. π.Χ.¹⁸⁷

Οι φάσεις 10 και 9 που βρίσκονται στα κατώτερα στρώματα εντάσσονται στο τέλος της ΠΕΧ και την ΜΕΧ. Η φάση 8, στην οποία σώζονται λίγα αρχιτεκτονικά λείψανα, κυρίως δάπεδα, εντάσσεται στο τέλος της ΜΕΧ.

Από τις πρώιμες φάσεις της ΕΧ στον οικισμό αναπτύσσεται ένα σύστημα αναλημματικών τοίχων παράλληλων προς τις ισοϋψείς του λόφου, με πλίνθινους εγκάρσιους τοίχους, που σχηματίζουν άνδηρα. Τα άνδηρα έχουν πέντε οικοδομικές φάσεις, οι τέσσερις ανήκουν στην ΥΕΧ και η τελευταία στην ΕΣ. Ο περίβολος στις μέγιστες διαστάσεις του φτάνει σε πλάτος τα 8μ. και ύψος τα 3μ. Το σύστημα αυτό στηρίζει, οριοθετεί και προστατεύει. Θεμελιώνεται σε επιχώσεις των πρώιμων φάσεων της ΥΕΧ, στη πλαγιά του λόφου, χαμηλότερα από τα κτίρια. Αποτελείται από σύστημα ανδέρων με βαθμιδωτή διάταξη. Τα άνδηρα δημιουργούνται από κιβωτιόσχημους πλινθόκτιστους χώρους σε διάταξη, που γεμίζονται με χώμα και άχρηστο οικοδομικό υλικό στο εσωτερικό τους.¹⁸⁸ Οι χώροι αυτοί σχηματίζουν μια επίπεδη βάση, όπου πατούν τα κτίρια του οικισμού. Εξωτερικά του περιβόλου, υπάρχει δρόμος που οδηγεί στην κορυφή της τούμπας. Ο δρόμος προστατεύεται από χαμηλό ανάχωμα με βάση από λίθους και στρώση πλίνθων.¹⁸⁹ **(Εικ.72)**

Οι φάσεις 7 και 6 αντιπροσωπεύουν την αρχή της ΥΕΧ, στις οποίες εντοπίστηκαν ελάχιστα αρχιτεκτονικά κατάλοιπα. Στα μέσα του 14^{ου} αι. διακρίνεται μια πρώτη μορφή πολεοδομικής διάταξης. Κέντρο του οικισμού είναι η κορυφή της τούμπας, ενώ βέβαια ο οικισμός εκτείνεται και χαμηλότερα.¹⁹⁰ **(Εικ.73)** Η φάση χαρακτηρίζεται από συνεχείς ανακατασκευές κτιρίων με υπόλευκο επίχρισμα στο εσωτερικό των τοίχων τους και ψηλά, ισχυρά, λίθινα θεμέλια. Σώζονται χτιστές κατασκευές αποθήκευσης. Στις παρειές του λόφου, επάνω από τα δάπεδα της ΜΕΧ σώζονται τα κατάλοιπα ενός δρόμου-περιβόλου για την πρόσβαση στον οικισμό και μια σειρά μικρότερων αναλημματικών τοίχων. Κατά τη διάρκεια της ΥΕΧ εκτελούνται όλο και μεγαλύτερα δημόσια έργα. Το σύστημα των αναλημματικών τοίχων καθιερώνεται και κατασκευάζονται μεγάλοι αναλημματικοί τοίχοι και κλιμακωτά άνδηρα. Η φάσεις 7-6

¹⁸⁷ Ανδρέου-Κ. Κωτσάκης 1997, σ.369-370

¹⁸⁸ Τεχνική casemate

¹⁸⁹ Κυριατζή 2000, σ. 109

¹⁹⁰ Ανδρέου-Κ. Κωτσάκης 1997, σ.381

αντιπροσωπεύονται από κεραμική κυρίως μακεδονική αμαυρόχρωμη και όστρακα εγχάρακτων ανοιχτών αγγείων.

Η φάση 5 αντιστοιχεί στο χρονικό διάστημα από το τέλος του 14^{ου} αι. ως τις αρχές του 12^{ου} αι.¹⁹¹ Σε αυτή την περίοδο εντοπίστηκαν διάσπαρτα αρχιτεκτονικά λείψανα στην κορυφή του λόφου. Ξεχωρίζουν τα τμήματα αψιδωτού κτιρίου, η ανακατασκευή του οποίου χρεώνεται στην επόμενη φάση. Γενικά διαπιστώνεται μια οικοδομική συνέχεια μεταξύ της φάσης 5 και 4. Δεν υπάρχουν αλλαγές στους χώρους κατοίκησης, παρά μόνο συντηρήσεις και ανακατασκευές, των ήδη υπαρχόντων κτιρίων. Στην κεραμική προστίθενται τροχήλατα όστρακα της ΥΕΙΙΑ2-ΙΙΒ περιόδου.¹⁹² **(Εικ.74)**

Η φάση 4 είναι η τελευταία και καλύτερα διατηρημένη οικιστική φάση της ΕΧ. Αντιστοιχεί στην ΥΕΙΙΓ και παρέχει μια ολοκληρωμένη εικόνα του οικισμού κατά την περίοδο αυτή. Αρχιτεκτονικά λείψανα εντοπίστηκαν στην κορυφή και τις πλαγιές του λόφου. Συγκεκριμένα αποκαλύφθηκαν στην κορυφή τέσσερα οικοδομικά συγκροτήματα, που αποτελούνται από μικρά ορθογώνια κτίρια με πολλά δωμάτια, κατασκευασμένα με ξύλινους σκελετούς, πλίνθους και δάπεδα από πατημένο χώμα.¹⁹³ Μεταξύ των κτιρίων υπάρχουν στενοί δρόμοι. Το αψιδωτό κτίριο που αποκαλύφθηκε στη φάση 5, ανακατασκευάζεται στη φάση αυτή και καταλαμβάνει έκταση 240μ². Έχει προσανατολισμό Β-Ν και αποτελείται από δύο πτέρυγες με δρόμο ανάμεσα τους που προσφέρει πρόσβαση στους διάφορους χώρους. Η ανατολική πτέρυγα περιλαμβάνει χώρους ασύμμετρους, αποθηκευτικούς και εργαστηριακούς, ενώ στα βόρεια και στα νότια της πτέρυγας αυτής αποκαλύφθηκαν κτιστοί κλίβανοι. Η δυτική πτέρυγα φέρει αψίδα στη νότια πλευρά της και αποτελείται από δωμάτια διαταγμένα σε άξονα. Στο εσωτερικό των δωματίων αυτών βρέθηκαν εστίες και μικροί αποθηκευτικοί χώροι. Πρόκειται για χώρους κατοικίας.¹⁹⁴

Στη φάση 4 συνεχίζονται τα αναλημματικά έργα, σε μεγαλύτερη κλίμακα. Στο μέσον της πλαγιάς, πάνω και δίπλα στις επιχώσεις των προηγούμενων φάσεων, εντοπίστηκε περίβολος με πλάτος 5μ και ύψος που υπολογίζεται στα 3μ. Ο δρόμος και τα μικρότερα άνητρα, ακολουθούν το σχέδιο των προηγούμενων φάσεων, στοιχείο που δηλώνει της συνέχεια του οικιστικού σχεδίου.¹⁹⁵ **(Εικ.75)**

¹⁹¹ Ανδρέου-Κ. Κωτσάκης 1997, σ.377

¹⁹² ο. π

¹⁹³ Ανδρέου-Κ. Κωτσάκης 1997, σ.373-374

¹⁹⁴ Ανδρέου-Κ. Κωτσάκης 1997, σ.374

¹⁹⁵ Ψαράκη 2004, σ.96-97

Το σύνολο της κεραμικής της φάσης 4 αποτελείται από χειροποίητα καστανά στιλβωμένα όστρακα, εγχάρκτη κεραμική με λευκή και κόκκινη πάστα, αμαυρόχρωμα όστρακα και λίγα τροχήλατα μυκηναϊκά όστρακα ανοιχτών αγγείων που χρονολογούνται στην ΥΕΙΠΓ1 περίοδο.

Η φάση 3 χρονολογείται τον 11^ο αι. με βάση την ύπαρξη κεραμικής του τέλους της ΥΕΙΠΓ περιόδου. Χαρακτηριστικό της φάσης είναι οι επιχωματώσεις μεγάλης κλίμακας και οι ανακατασκευές των κτιρίων της κορυφής, χωρίς όμως να υπάρχουν αλλαγές στη βασική πολεοδομική διάταξη του οικισμού της φάσης 4. Οι ανακατασκευές περιορίζονται στο εσωτερικό των κτιρίων ενώ διαπιστώνεται ότι παύουν να λειτουργούν οι μεγάλοι αποθηκευτικοί χώροι. Στη φάση αυτοί εκτελούνται οι τελευταίες ανακατασκευές στα άνδρα τα οποία εγκαταλείπονται σταδιακά στη φάση 2, όπως και ο περιμετρικός δρόμος. **(Εικ.76)**

Πρέπει να σημειωθεί ότι η μετάβαση από την ΥΕΧ στη ΠΕΣ(φάσεις 3-2) γίνεται ομαλά χωρίς να εντοπιστούν βίαια επεισόδια.¹⁹⁶

10β3 Διπλή Τράπεζα Αγκιάλου ¹⁹⁷

Η θέση βρίσκεται στη δυτική όχθη του Γαλλικού ποταμού, στη Β' Βιομηχανική Ζώνη Θεσσαλονίκης, κοντά στην κοινότητα της Σίνδου και 28 χλμ. δυτικά της Θεσσαλονίκης. Η θέση κατά την αρχαιότητα ήταν παραθαλάσσια.¹⁹⁸ Πρόκειται για δύο τράπεζες, μια υψηλότερη και μια πιο χαμηλή, που έδινε την εικόνα ενός τεράστιου αναχώματος.¹⁹⁹ Κατά το πέρασμα των χρόνων η θέση έχει υποστεί διάβρωση. Στις αρχές του 20ου αι. η έκταση του αναχώματος έφτανε τα 4,74 εκτάρια²⁰⁰ και το μέγιστο ύψος τα 20μ.²⁰¹ **(Εικ.77,78)**

Στο χώρο διενεργήθηκε περιορισμένη ανασκαφή, σε σημεία της υψηλής και της χαμηλής τράπεζας. Στις νότιες παρυφές της υψηλής τράπεζας, εντοπίστηκε η πρώτη εγκατάσταση στο χώρο, που χρονολογείται στην Ύστερη Εποχή του Χαλκού (13ος-12ος αι.). Ο οικιστικός αυτός ορίζοντας εδράζεται σε φερτά χώματα, που περιέχουν

¹⁹⁶ Ψαράκη 2004, σ.94-95

¹⁹⁷ Τούμπα Igliz

¹⁹⁸ Τιβέριος 2009, σ. 399

¹⁹⁹ Rey 1917. Pp74

²⁰⁰ 4,74 χλμ²

²⁰¹ Rey 1917, pp 75

κεραμική της Νεολιθικής αλλά και της Ύστερης Εποχής του Χαλκού. Επάνω από τον ορίζοντα αυτόν εντοπίστηκε διώροφος πεταλόσχημος κλίβανος που χρονολογείται με βάση τα συνευρήματα στον 12-11ο αι. π.Χ.

Η κατοίκησή στην θέση είναι διαχρονική. Εκτός από τις αποσπασματικές ενδείξεις χρήσης του χώρου κατά την νεολιθική περίοδο, και την εγκατάσταση της Ύστερης Εποχής Χαλκού, ο χώρος συνεχίζει να κατοικείται τους γεωμετρικούς χρόνους, όπου κατασκευάζονται άνδρα και η χρήση του φτάνει ως την Ύστερη Αρχαιότητα.²⁰²

10β4 Καστανάς

Η τούμπα του Καστανά²⁰³ βρίσκεται 30 χλμ. ΒΔ της Θεσσαλονίκης στην ανατολική όχθη του ποταμού Αξιού, στο δήμο Χαλκηδόνας, Θεσσαλονίκης. Πρόκειται για έναν ελλειψοειδή λόφο διαστάσεων 110x50μ. Το ύψος της μαγούλας φτάνει τα 14μ από την όχθη του ποταμού. Λόγω της εγγύτητας του με τον ποταμό έχει υποστεί εκτεταμένη διάβρωση. **(Εικ. 79,80,81)**

Η γεωμορφολογική έρευνα στην κατώτερη κοιλάδα του Αξιού, έδειξε άνοδο της στάθμης της θάλασσας, που κορυφώνεται περί το 4000π.Χ. σχηματίζοντας ένα στενό βαθύ κόλπο, με υφάλμυρο νερό, κατά μήκος του σημερινού ρου του Αξιού. Ο οικισμός του Καστανά κατά την ΕΧ, βρισκόταν σε νησίδα στο βάθος του κόλπου, που απείχε από την ακτή 70 ως 100μ. Ο κόλπος αυτός σταδιακά επιχωματώθηκε από τις αποθέσεις του Αξιού.**(Εικ. 82,83,84)**

Η τούμπα του Καστανά κατοικείται από την ΠΕΧ ως την Ελληνιστική περίοδο. Εντοπίστηκαν συνολικά 9 οικιστικές φάσεις (ΚΙ-ΚΙΧ), με ένα κενό διάστημα κατά την ΜΕΧ. **Οι φάσεις ΚΙ-ΙΙ**(στρώμα 28-20) αφορούν την Πρώιμη και Μέση Εποχή του Χαλκού. Οι ενδείξεις είναι ελάχιστες, αποκαλύφθηκαν αποσπασματικά τμήματα τοίχων ημικυκλικών και ευθύγραμμων κατασκευασμένων με την τεχνική *pisé*. Στο

²⁰² Τιβέριος 2009, σ. 397-407

²⁰³ Τούμπα Καραόγλου

τελευταίο στρώμα της φάσης II παρατηρείται κενό στη χρήση και κατοίκηση του χώρου.²⁰⁴ Οι φάσεις III-V αφορούν κυρίως την YEX.(Εικ.85)

Η φάση ΚΙΙΙ(στρώμα 19-18) χρονολογείται στα 1600-1400π.Χ. Εντοπίστηκαν δύο οικιστικά στρώματα, όμως η φάση εντοπίζεται αποσπασματικά. Αποκαλύφθηκαν ελάχιστα τμήματα κτιρίων, χωρίς ολοκληρωμένες κατόψεις. Η κορυφή της τούμπας ήταν πιο πυκνοκατοικημένη, με μικρά κτίρια σε απόσταση 5 ως 6 μέτρα μεταξύ τους. Αρχικά τα κτίρια κατασκευάζονται με την τεχνική *pisé*, ενώ αργότερα εμφανίζονται και πλινθοκτιστά κτίρια. Η εξέλιξη αυτή σε συνδυασμό με την παρουσία ανοιχτόχρωμης κεραμικής νότιας προέλευσης, αποτελούν ένδειξη επαφών με τη νότια Ελλάδα.²⁰⁵

Η φάση ΚΙΥ (στρώμα 17-14^α) χρονολογείται στα 1400-1190π.Χ. και είναι η πιο μακροχρόνια φάση του οικισμού. Στο *στρώμα 17*, που χρονολογείται στο τέλος της ΥΕΙΙΑ περιόδου, τα κτίρια είναι μικρά μονόχωρα, σε συστάδες γύρω από αυλές με δρόμους και κοινόχρηστους χώρους. Στο στρώμα αυτό εντοπίστηκαν και αψιδωτά κτίρια. Ιδιαίτερο ενδιαφέρον παρουσιάζει ένα κτίριο στη ΝΑ πλευρά της ανασκαφής που σώζει εστία και κεραμική καλής ποιότητας.²⁰⁶ Στο *στρώμα 16*, που χρονολογείται στην ΥΕΙΙΒ, τα αρχιτεκτονικά κατάλοιπα σώζονται σε καλύτερη κατάσταση. Σώζονται κτίρια κατασκευασμένα με πλίνθους και πασσάλους για την στήριξη της οροφής. Τα κτίρια είναι μικρά μονόχωρα και δίχωρα, γύρω από κοινόχρηστους χώρους, με μικρή διάρκεια ζωής και φαίνεται πως καταστράφηκαν από πυρκαγιά. Ιδιαίτερη θέση στο κέντρο του οικισμού καταλαμβάνει ένα κτίριο, που οι ανασκαφείς αποκαλούν *Μέγαρο*.²⁰⁷ Βρίσκεται σε περίοπτη θέση και οι εσωτερικές κατασκευές του φαίνονται ιδιαίτερα προσεγμένες. Το κτίριο αυτό σώζεται αποσπασματικά. Πρόκειται για ένα ευθύγραμμο κτίριο με προσανατολισμό ΒΒΔ-ΝΝΑ που σώζει πρόδομο στη ΝΑ πλευρά του. (Εικ.86)Φαίνεται πως η χρήση του ήταν ιδιαίτερη. Στο *στρώμα 15*, που χρονολογείται και αυτό στην ΥΕΙΙΒ περίοδο, παρατηρούνται ανακατασκευές σε όλη την έκταση του οικισμού, κυρίως στο εσωτερικό των κτιρίων. Ξεχωρίζει ένα ελλειψοειδές κτίριο που χτίστηκε πάνω από δύο μικρότερα κτίρια του στρώματος 16,(Εικ. 87) ενώ στα ΝΑ ένα μεγαροειδές κτίριο, χτίστηκε επάνω σε ελεύθερο χώρο της προηγούμενης φάσης. Στη φάση αυτή διαπιστώνεται μια τάση αλλαγής από

²⁰⁴ Touchais 1977,606

²⁰⁵ Hänsel 1989, pp 352

²⁰⁶ Herdhaus

²⁰⁷ Hänsel 1989, pp 353

μικρότερα σε μεγαλύτερα κτίρια. Η τάση αυτή συνεχίζεται και στο επόμενο στρώμα 14β.(Εικ. 88) Ένα μεγάλο μεγαροειδές κτίριο με αψιδωτή απόληξη, διαστάσεων 11x 5μ αντικαθιστά το ελλειψοειδές κτίριο της φάσης 15 αλλά και δύο ακόμη κτίρια. Ένα ακόμη πολύχωρο κτίριο αποκαλύφθηκε στην ανατολική πλευρά της τούμπας, η οποία φαίνεται ότι στη φάση αυτή κατοικούνταν ως τις υπώρειές της. Στο στρώμα 14β εντοπίστηκαν πολλά αγγεία κατά χώραν, αποτέλεσμα της καταστροφής του οικισμού από σεισμό. Υπάρχουν ενδείξεις ότι η καταστροφή του οικισμού του στρώματος 14β από σεισμό, ολοκληρώθηκε από πυρκαγιά που εκδηλώθηκε μετά τον σεισμό.²⁰⁸ Το τελευταίο στρώμα της φάσης IV είναι το στρώμα 14α. Στο στρώμα αυτό εντοπίζονται προσπάθειες επανακατοίκησης του οικισμού μετά την καταστροφή. Ο αριθμός των κατοίκων έχει μειωθεί και η κατοίκηση στο χώρο είναι περιορισμένη. (Εικ. 89) Τα κτίρια δεν ανακατασκευάζονται ούτε ισοπεδώνονται, αλλά κατασκευάζονται πρόχειρα κτίσματα κοντά στα ερείπια. Στα τέλη της ΥΕΙΒ περιόδου, ο οικισμός πλήττεται για άλλη μια φορά από πυρκαγιά.²⁰⁹

Η Φάση KV (στρώμα 13-11) χρονολογείται στα 1190-1100π.Χ. Η μετάβαση στην ΥΕΙΙΓ περίοδο χαρακτηρίζεται από αλλαγές στην οργάνωση και τον τρόπο κατασκευής των νέων κτισμάτων. Στο στρώμα 13 εντοπίστηκε ομάδα ορθογώνιων κτιρίων, διαταγμένα κάθετα στον άξονα της τούμπας και σε απόσταση μεταξύ τους. Γύρω από τα κτίρια αυτά υπάρχουν ελεύθεροι χώροι με ανοιχτές εστίες και άλλες ομάδες κτιρίων περιμετρικά. (Εικ. 90) Διαπιστώνεται η εντατική χρήση της τεχνικής *pisé* η οποία δεν είχε βέβαια εγκαταλειφθεί εντελώς αλλά η χρήση της είχε περιοριστεί από το στρώμα 17 και εξής.²¹⁰ Το στρώμα 12, που αντιπροσωπεύει την μέση ΥΕΙΙΓ, είναι το πιο εκτεταμένο ανασκαμμένο στρώμα. Τα αρχιτεκτονικά στοιχεία του στρώματος αυτού διαφέρουν από αυτά του προηγούμενου, ως προς τις κατασκευαστικές τεχνικές και την αρχιτεκτονική μορφή των κτιρίων. Τα κτίρια έχουν ασύμμετρο σχήμα και πολλούς χώρους, ενώ ανάμεσά τους παρεμβάλλονται αυλές και στενοί αδόμητοι χώροι. Στα ΝΑ του ανασκαμμένου χώρου εντοπίστηκαν τμήματα κατασκευών που περιέβαλλαν, προστάτευαν και οριοθετούσαν το χώρο.²¹¹ Στο δυτικό τομέα εντοπίστηκε κτίριο διαστάσεων 8x4μ. Στο κέντρο του κεντρικού δωματίου(χώρος 1), αποκαλύφθηκε εστία ενώ μια κατασκευή στα βόρεια, ερμηνεύτηκε

²⁰⁸ Hänsel 1989, pp 354

²⁰⁹ Hänsel 1989, pp 355

²¹⁰ Hänsel 1989, pp 357

²¹¹ Hänsel 1989, pp 358

ως βάση στήριξης θρόνου. Στον υπαίθριο χώρο δίπλα το κτίριο εντοπίστηκαν εστίες και φούρνοι, πιθανόν για εργαστηριακές αλλά και τροφοπαρασκευαστικές δραστηριότητες.²¹² **(Εικ. 91)** Ο ανασκαφέας θεωρεί ότι το κτίριο αυτό δεν είναι μια συνηθισμένη κατοικία αλλά ένας χώρος, που εξυπηρετούσε μια ομάδα ανθρώπων που έπαιζαν σημαντικό ρόλο στην λειτουργία του οικισμού κατά την χρονική αυτή περίοδο (μέση ΥΕΙΙΙΓ). Πρέπει να σημειωθεί ότι στη φάση αυτή η τροχήλατη κεραμική αυξάνεται. Ο οικισμός του στρώματος 12 καταστρέφεται από πυρκαγιά. Το *στρώμα 11* αντιπροσωπεύει το τέλος της ΥΕΙΙΙΓ, την Υπομυκηναϊκή και την Πρωτογεωμετρική περίοδο. Διαφοροποιήσεις παρατηρούνται μόνο στα εσωτερικά των κτιρίων.²¹³ Ο χώρος 1, του κεντρικού κτιρίου του στρώματος 12 χωρίζεται σε δύο χώρους, η κεντρική εστία και η βάση δεν υπάρχουν πιά και το κτίριο χάνει τον σημαντικό του ρόλο, σύμφωνα με τον ανασκαφέα.²¹⁴ **(Εικ. 92)**

Οι φάσεις VI-IX αντιπροσωπεύουν από την Πρωτογεωμετρική ως την Ελληνιστική περίοδο όταν ο οικισμός εγκαταλείπεται οριστικά.

10β5 Λιμνότοπος²¹⁵

Η τούμπα του Λιμνότοπου, γνωστή ως τούμπα Vardina, βρίσκεται στο νομό Κιλκίς, 1,6χλμ. ΒΑ του Αξιού ποταμού και 1,5 χλμ. ΝΑ του ομώνυμου χωριού. Η τούμπα δεσπόζει στη άκρη μιας απότομης πλαγιάς, που εποπτεύει την κοιλάδα του Αξιού, στο βόρειο άκρο της λεκάνης της λίμνης του Αμάτοβου.²¹⁶ Στη νότια και βόρεια πλευρά της τούμπας περνούν δύο ρέματα. Η τούμπα έχει ελλειψοειδή κάτοψη με διαστάσεις 47x15μ. και το ύψος της φτάνει τα 15μ από την γύρω επιφάνεια.²¹⁷ Το απόλυτο υψόμετρο είναι 55μ. **(Εικ. 93,94,95)**

Η θέση ανασκάφηκε σε τρία διαφορετικά σημεία, και η ανασκαφή έφτασε σε βάθος 8,5 ως 9μ. από την κορυφή. Εντοπίστηκαν τρία στρώματα κατοίκησης. Το βαθύτερο στρώμα, πάχους 1,5μ. περιείχε τα λείψανα ενός ενιαίου οικισμού. Το επόμενο στρώμα, πάχους 3,5μ περιείχε τα λείψανα τριών οικοδομικών φάσεων, που χρονολογούνται

²¹² Ο.π.

²¹³ Hänsel 1989, pp 359

²¹⁴ Σουκάντος, σ. 71

²¹⁵ Τούμπα Vardina, Kolibi, Karasouli

²¹⁶ Λίμνη Arzan

²¹⁷ Rey 1917, pp 21-23

στην Ύστερη Εποχή του Χαλκού. Η τελευταία οικοδομική φάση του στρώματος αυτού, καταστράφηκε από πυρκαγιά, όπως αποδεικνύεται από το στρώμα στάχτης που καλύπτει τα αρχιτεκτονικά κατάλοιπα. Το ανώτερο στρώμα ήταν αρκετά διαταραγμένο και περιείχε ίχνη ανθρώπινης παρουσίας που χρονολογούνται από την Εποχή του Σιδήρου έως την Ελληνιστική περίοδο.

10β6 Αξιοχώρι ²¹⁸

Η τούμπα Αξιοχωρίου βρίσκεται στο νομό Κιλκίς, σε απόσταση 1 χιλιομέτρου ανατολικά του Αξιού ποταμού και περίπου 2,5 χλμ. δυτικά του νότιου άκρου της λίμνης του Αμάτοβου. Πρόκειται για μια τούμπα που εδράζεται σε διπλή τράπεζα. Ο οικισμός ιδρύθηκε στην άκρη της απότομης πλαγιάς του λόφου και δίνει την εντύπωση μιας εντελώς απομονωμένης θέσης, στη μέση της πεδιάδας. Η ψηλή τράπεζα περιτρέχει την τούμπα, με εξαίρεση τη νότια πλευρά της και έχει έκταση περίπου 3 στρ. στην κορυφή και 5 στρ. στη βάση.²¹⁹ Το ύψος στην υψηλή τράπεζα είναι 17μ, ενώ στη χαμηλή 25μ. Το ύψος της τούμπας φτάνει τα 33μ από την γύρω επιφάνεια, ενώ το απόλυτο υψόμετρο της τούμπας φτάνει τα 109 μ. Είναι τεχνητός λόφος που έχει διαβρωθεί από φυσικά αίτια.²²⁰ (Εικ. 96,97,98,99)

Ο χώρος μεταξύ της τούμπας και του ποταμού επιλέγεται διαχρονικά για κατοίκηση, λόγω της εύκολης προσπελασιμότητας του ποταμού στο σημείο αυτό. Επίσης τα φυσικά περάσματα από την κοιλάδα του Στρυμόνα προς την Δυτική Μακεδονία περνούν από το σημείο αυτό. Έτσι η συνεχή κατοίκηση δημιούργησε ένα λόφο που επιβάλλεται στο χώρο.²²¹

Ανασκάφηκαν διάφορα σημεία σε όλη την έκταση της τούμπας, ως το φυσικό υπέδαφος, που εμφανίστηκε σε βάθος 17,5μ από την κορυφή. Στη στρωματογραφία εντοπίστηκαν διαδοχικά στρώματα κατοίκησης που καλύπτουν μια χρονική περίοδο, από την Πρώιμη Εποχή Χαλκού ως και τους Αρχαϊκούς και Κλασικούς χρόνους. Στα χαμηλότερα στρώματα βρέθηκαν λείψανα από καλύβες κατασκευασμένες με καλάμια και πηλό. Σε βάθος 10,5μ ως 8,5μ. εντοπίστηκαν τμήματα πλίνθων και λείψανα

²¹⁸ Τούμπα Vardaroftsa

²¹⁹ Davies et al. 1926-27 pp. 201

²²⁰ Rey 1917, pp. 27

²²¹ Heurtley 1939, pp.36

ανδρών που χρονολογούνται σύμφωνα με την κεραμική στην Ύστερη Εποχή Χαλκού. Πρόκειται ουσιαστικά για πλατφόρμες από πλίνθους επάνω στις οποίες ανεγέρθηκαν κτίρια. Στις πλατφόρμες αυτές βρέθηκαν ίχνη από τις δοκούς στήριξης των κτιρίων.²²²

Ο ανασκαφέας συνδέει το τέλος της Ύστερης Εποχής του Χαλκού στη θέση, με το επόμενο στρώμα, πάχους ενός μέτρου που διακόπτει την οικοδομική διαδοχή και περιέχει κεραμική του πολιτισμού Lausitz.²²³

10β7 Άγιος Μάμας

Η τούμπα του Αγίου Μάμα, βρίσκεται στο νομό Χαλκιδικής, μεταξύ των χερσονήσων Κασσάνδρας και Σιθωνίας, στο μυχό του Τορωναίου κόλπου, σε απόσταση 1χλμ. βόρεια του ομώνυμου χωριού και 750μ. νότια της Ολύνθου. Έχει διαστάσεις 200x80μ και το ύψος της φτάνει τα 20μ. Η έρευνα έδειξε ότι κατά την Εποχή του Χαλκού η τούμπα βρισκόταν σε μια μικρή χερσόνησο, ενώ σήμερα βρίσκεται σε προσχωσιγενές πεδίο, σε απόσταση 5χλμ. από την ακτή.²²⁴ **(Εικ. 100)** Οι έρευνες διεξήχθησαν από το Γερμανικό Αρχαιολογικό Ινστιτούτο και το Freie Universität του Βερολίνου.

Ερευνήθηκε τμήμα της κορυφής του λόφου και το κέντρο της δυτικής πλαγιάς σε τρία επίπεδα. Η στρωματογραφία απέδωσε μια οικοδομική ακολουθία από 18 στρώματα, που δηλώνουν μια διάρκεια συνεχούς κατοίκησης περίπου 2000 χρόνων, από το τέλος της 4^{ης} χιλιετίας ως την αρχή της 1^{ης} χιλιετίας.²²⁵ **(εικ.101)**

Το στρώμα 18 αντιστοιχεί στην ΠΕΧ, ενώ τα στρώματα 17-14 αντιστοιχούν στη ΜΕΧ. Στα στρώματα 17-14, εντοπίστηκαν αυτόνομες οικιστικές μονάδες. Στο στρώμα 16 αποκαλύφθηκαν μεγάλα κτίρια, κατασκευασμένα χωρίς χρήση πλίνθων. Στη φάση αυτή τα κτίρια διατάσσονταν περιμετρικά του λόφου, δημιουργώντας ένα είδος περίφραξης. Με τον τρόπο αυτό η είσοδος στον οικισμό ήταν ελεγχόμενη. Στις αρχές της 2ης χιλιετίας ο οικισμός καταστρέφεται από σεισμό και πυρκαγιά.²²⁶

²²² Heurtley 1939, pp.36-39

²²³ Heurtley 1939, pp 39

²²⁴ Hänsel-Aslanis 2010, σ. 19-27

²²⁵ Horejs-Jung 2014, σ. 299

²²⁶ Ασλάνη 2009, σ.31

Για το **στρώμα 13** αναπτύσσεται ένας διάλογος, που αφορά την ένταξη του στρώματος στο τέλος της MEX ή στην αρχή της YEX, αν και στην περιοχή της Μακεδονίας τα όρια μεταξύ Μέσης και Ύστερης Εποχής Χαλκού είναι συγκεχυμένα. Κατά τη φάση αυτή τα κτίρια φέρουν λίθινα θεμέλια και ανωδομή από πλίνθους, ενώ είναι προσανατολισμένα κάθετα στον κατά μήκος άξονα της τούμπας.²²⁷

Τα **στρώματα 12-10** ανήκουν στην ΥΕΙ περίοδο. Στο στρώμα 10 σταματά και η παρουσία της μινυακής τροχήλατης κεραμικής, που χαρακτηρίζει τον οικισμό στις προηγούμενες περιόδους.

Τα **στρώματα 9-2** αντιστοιχούν στην YEX και χρονολογούνται περίπου από το 1500 ως το 1100 π.Χ. Τα κτίρια είναι ορθογώνιας κάτοψης με λίθινα θεμέλια και πλίνθινη ανωδομή.²²⁸ (**Εικ. 102**)

Η τούμπα του Αγίου Μάμα χαρακτηρίζεται από σοβαρές διαφοροποιήσεις σε σχέση με τις πεδινές βορειότερες τούμπες. Οι επαφές της με το νότο είναι εμφανείς, από τη MEX με την έντονη χρήση της τροχήλατης μινυακής κεραμικής και την μίξη τοπικών κεραμικών τύπων, με την μυκηναϊκή τεχνολογία.²²⁹ Η μετάβαση από τη Μέση στην Ύστερη Εποχή του Χαλκού γίνεται ομαλά. Ο προσανατολισμός της Χαλκιδικής προς το νότο και τη θάλασσα είναι σαφής. Είναι μια από τις πολλές θέσεις που βρίσκονται μεταξύ της σφαίρας επιρροής του νότιου μυκηναϊκού κόσμου, της Τροίας και των διάφορων πολιτιστικών ομάδων της Βαλκανικής ενδοχώρας.

Η τούμπα εγκαταλείπεται στο τέλος της Ύστερης Εποχής Χαλκού. Φαίνεται πως η κατοίκηση συνεχίστηκε σε παρακείμενη θέση σε απόσταση 2 χλμ. στη θέση της Αρχαίας Ολύνθου. Η εγκατάλειψη οφείλεται πιθανώς σε γεωμορφολογικές μεταβολές στην ακτογραμμή, οι οποίες ίσως επηρέασαν τις συνθήκες ελλιμενισμού των εμπορικών πλοίων και κατά συνέπεια δημιούργησαν πρόβλημα στην διακίνηση των εμπορευμάτων.²³⁰

10β8 Μολυβόπυργος

Η θέση βρίσκεται στον νομό Χαλκιδικής, στον κόλπο της Τορώνης, δυτικά του λόφου της Μηκυβέρνης και 300 μ. από την κοινότητα της Ολύνθου. Πρόκειται για τρία

²²⁷ Horejs-Jung 2014, σ. 299

²²⁸ Hänsel-Aslanis 2010, σ. 206

²²⁹ Horejs-Jung 2014, σ. 301

²³⁰ Hänsel-Aslanis 2010, σ. 26-30

υψώματα κοντά στην ακτή που σχηματίζουν ένα χαμηλό λόφο και ορίζουν την θέση του αρχαίου οικισμού. Θεωρείται το επίνειο της αρχαίας Ολύνθου και βρίσκεται σε πολύ μικρή απόσταση, περί τα 100μ. από τον αρχαιολογικό χώρο της αρχαίας πόλης. Το απόλυτο υψόμετρο της θέσης είναι 8μ και 4-5μ από την γύρω επιφάνεια. Πρόκειται ουσιαστικά για ένα μικρό έξαρμα με χαλικώδες υπόστρωμα, ύψους 3μ. Το υπέδαφος αυτό βοηθά στην αποστράγγιση της γης, σε μια περιοχή όπου οι έντονες βροχοπτώσεις μετατρέπουν το τοπίο σε θάλασσα λάσπης.²³¹ Πρέπει να σημειωθεί ότι και η αρχαία Ολυνθος αλλά και η τούμπα του Αγίου Μάμα, καταλαμβάνουν παρόμοιες θέσεις. **(Εικ. 103,104,105)**

Στη θέση υπήρχε άλσος με μουριές και αμυγδαλιές, οι οποίες διατάραζαν τα επιφανειακά στρώματα. Ανασκάφηκαν τέσσερα σημεία στις τέσσερις πλευρές του λόφου σε βάθος 0,50μ από την κορυφή. Στη νότια πλευρά το φυσικό έδαφος εμφανίστηκε σχεδόν επιφανειακά. Στα άλλα τρία σημεία εντοπίστηκαν τρία κύρια στρώματα που χρονολογούνται αντίστοιχα την Πρώιμη, την Μέση και την Ύστερη Εποχή του Χαλκού. Το πιο εκτεταμένο στρώμα είναι αυτό της Μέσης Εποχής Χαλκού που καλύπτει σχεδόν όλη την επιφάνεια του λόφου και φτάνει σε πολλά σημεία ως το επιφανειακό στρώμα.

Το στρώμα της Ύστερης Εποχής Χαλκού έχει υποστεί έντονη διάβρωση και είναι φτωχό σε στοιχεία. Αποκαλύφθηκε ένας τραχύς τοίχος-άνδηρο, στη βόρεια πλευρά του λόφου, που πατά πάνω σε υπόστρωμα από χαλίκια. Το υπόστρωμα αυτό είναι εκτεταμένο και φαίνεται πως απλώθηκε στο χώρο σε προηγούμενη φάση μετά από ισοπέδωση.²³²

10β9 Πηγή Αρτέμιδος

Η πηγή Αρτέμιδος βρίσκεται στο νομό Πιερίας, κοντά στον Πλαταμώνα στα δυτικά της εθνικής οδού Αθήνας-Θεσσαλονίκης. Ο χώρος βρίσκεται σε προνομιακή θέση, σε λόφο ύψους 90μ. δίπλα στην πηγή και εποπτεύει την περιοχή από τις εκβολές του Πηνειού ως την ακτή του Πλαταμώνα, ελέγχοντας έτσι το πέρασμα από τη Μακεδονία στη Θεσσαλία. Στην περιοχή γύρω από τη θέση, υπάρχουν στοιχεία πυκνής

²³¹ Heurtley 1939, pp 12

²³² Heurtley 1939, pp 14

διαχρονικής κατοίκησης, από τους νεολιθικούς ως και τους ελληνιστικούς χρόνους. Η έντονη κλίση του εδάφους αλλά και η παρουσία ενός χειμάρρου αποτέλεσαν και αποτελούν αιτίες διάβρωσης και διαταραχής των επιχώσεων.

Ανασκάφηκαν συνολικά 1000μ² σε βάθος 2,5μ. Αναγνωρίστηκαν τρία στρώματα κατοίκησης με επιμέρους προσθήκες και ανακατασκευές. Το πρωιμότερο στρώμα τοποθετείται στην Ύστερη Εποχή του Χαλκού και το νεότερο στα Κλασικά χρόνια.²³³

(Εικ. 106)

Κατά την αρχαιότερη φάση, του πρωιμότερου στρώματος ο χώρος λειτουργούσε σαν νεκροταφείο του πρώιμου Υστεροελλαδικού οικισμού. Οι ταφές χρονολογούνται από την ΥΕΙ ως την ΥΕ II περίοδο. Ο όρος Υστεροελλαδική χρησιμοποιείται από την ανασκαφέα λόγω της πληθώρας μυκηναϊκών αγγείων που συνόδευαν τις ταφές. Η χρονολόγηση αυτή προσφέρει ένα *terminus post quem* για την επόμενη φάση η οποία είναι κυρίως οικιστική.²³⁴

Ένα από τα πρωιμότερα ευρήματα της επόμενης φάσης είναι ένας μικρός κλίβανος, με μέγιστη διάμετρο 1,65μ.(Εικ. 107) Κοντά στον κλίβανο βρέθηκε στρώμα από στάχτη, κάρβουνα και πλίνθους που συνδέεται με τη λειτουργία του κλιβάνου. Ο κλίβανος συνδέεται λειτουργικά με ένα λιθόστρωτο δάπεδο που βρέθηκε στα ΝΑ του, αλλά και με δύο τοίχους(τοίχος1,9) που εδράζονται επάνω στο λιθόστρωτο. Ο τοίχος 9 έχει σωζόμενο μήκος 1,84μ.(Εικ. 108) Ο τοίχος 1 σώζεται αποσπασματικά και είναι κάθετος προς τον τοίχο 9. Παράλληλα με τον τοίχο 1, με προσανατολισμό ΒΔ-ΝΑ, και σε απόσταση 9,80μ από τον τοίχο 1, αναπτύσσεται ο τοίχος 8 με μήκος 13,70μ, πλάτος 1μ και σωζόμενο ύψος 0,80μ. .(Εικ. 109)

Υπάρχουν ενδείξεις ότι ο τοίχος 1 κατασκευάστηκε στην αρχή της οικιστικής φάσης και συλλειτουργούσε με τον τοίχο 9 και τον κλίβανο, ενώ στη συνέχεια επιδιορθώθηκε και ανακατασκευάστηκε. ²³⁵ Ο τοίχος 1 έχει μήκος 9,40μ, πλάτος 1,20μ και ύψος 0,90μ. Είναι κατασκευασμένος από μεγάλους και μεσαίους αργούς λίθους καθώς και μεγάλα θραύσματα πλίνθων. Δεν είναι ευθύγραμμος, αλλά στη δυτική του πλευρά καμπυλώνει. (Εικ. 110)

Στο βόριο άκρο του τοίχου 1 προσαρτήθηκε μια ορθογώνια λιθόκτιστη κατασκευή,(OK1) με προσανατολισμό Β-Ν. Οι διαστάσεις της κατασκευής αυτής είναι 4,65x 2,75μ και ύψος 0,65μ. Η κατασκευή φέρει τρεις στρώσεις λίθων στο εσωτερικό

²³³ Κουλίδου 2010, σ.143

²³⁴ Κουλίδου 2010, σ.146

²³⁵ Κουλίδου 2010, σ.147

της.(Εικ.111) Ανάμεσα στις δύο κατώτερες στρώσεις εντοπίστηκε πιθοειδές αγγείο, ενώ κάτω από την τελευταία στρώση εντοπίστηκαν δύο χειροποίητοι «θεσσαλικοί» κάνθαροι, με υπερυψωμένες ταινιωτές λαβές, με κεντρική αυλάκωση, στοιχείο που παραπέμπει στην πολιτισμική σχέση της Πιερίας με τον Θεσσαλό-ευβοϊκό κύκλο.²³⁶Στη ΝΔ γωνία της κατασκευής βρέθηκε ακατέργαστος ογκόλιθος, που πιθανώς σηματοδοτούσε την θέση της.

Ανατολικά της ορθογώνιας λιθόκτιστης κατασκευής αυτής σε απόσταση 4μ. εντοπίστηκε δεύτερη παρόμοια κατασκευή(OK2).(Εικ.112) Στα βόρια της κατασκευής αυτής, σε επαφή με το δυτικό της μέτωπο, ανασκάφηκε κοίτη χειμάρρου, που έδινε την εικόνα τεχνητού ορύγματος. Το όρυγμα αυτό έχει κατεύθυνση ΒΔ-ΝΑ και αποκαλύφθηκε σε μήκος 13μ. Το πλάτος του είναι 3μ και το βάθος του φτάνει το 1,50μ. Ο πυθμένας του ορύγματος είναι στρωμένος με αμμοχάλικο ενώ επάνω από το αμμοχάλικο υπήρχαν δύο στρώσεις λίθων, οι οποίες γέμιζαν το όρυγμα. Η κατώτερη στρώση περιείχε μεγάλη ποσότητα κεραμικής. Στην ανώτερη στρώση αποκαλύφθηκε ένας τοίχος(τοίχος 3) που σώζεται αποσπασματικά, χτισμένο κατά μήκος του ανατολικού ορίου του ορύγματος. Το όρυγμα βοηθά στη διαχείριση των υδάτων, του χειμάρρου.

Η κεραμική της φάσης αυτής είναι κυρίως χειροποίητη αλλά και τροχήλατη, άβαφη και γραπτή.

Τα αποσπασματικά σωζόμενα αρχιτεκτονικά της φάσης δεν επιτρέπουν την αναγνώριση κατόψεων. Η θέση φαίνεται πως εγκαταλείπεται και επανακατοικείται κατά τη διάρκεια της κλασικής περιόδου.

10β10 Βάλτος Λεπτοκαρυάς

Η θέση Βάλτος βρίσκεται στο νομό Πιερίας, βόρια της κοινότητας Λεπτοκαρυάς, στα ανατολικά της εθνικής οδού Αθήνας-Θεσσαλονίκης. Πρόκειται για εκτεταμένη οικιστική εγκατάσταση, στις παραθαλάσσιες υπώρειες του Άνω Ολύμπου, μεταξύ δύο χειμάρρων, σε ύψος που δεν ξεπερνά τα 13μ. Στο γύρω χώρο έχουν εντοπιστεί στοιχεία

²³⁶ Κουλίδου 2010, σ.148

εγκατάστασης που χρονολογούνται από την Νεότερη Νεολιθική ως και την Ύστερη Αρχαιότητα.

Αναγνωρίστηκαν τρεις οικιστικές φάσεις που καλύπτουν χρονολογικά την Μέση και ύστερη Εποχή του Χαλκού. **(Εικ. 113)** Η φάση **Βάλτος 3** αντιστοιχεί στην Μέση Εποχή του Χαλκού. Στη φάση αυτή βρέθηκε στρώμα καταστροφής με πολλά ευρήματα και περιορισμένα αρχιτεκτονικά κατάλοιπα. Βρέθηκαν ίχνη πλίνθων και ίχνη πηλόμαζων που μαρτυρούν την χρήση της τεχνικής *pisé*. Αποκαλύφθηκε ένα κτίριο που σώζεται αποσπασματικά και συνεχίζει την λειτουργία του και στην επόμενη φάση, με κάποιες αλλαγές στην κάτοψη. Το κτίριο διαθέτει λίθινα θεμέλια, χωρίς λάκκο θεμελίωσης και συνδετικό υλικό από πηλόχωμα. Η κεραμική της φάσης αυτής αποτελείται κυρίως από αγγεία καθημερινής χρήσης και αποθηκευτικά σκεύη. Η φάση φαίνεται πως τελειώνει με μια πυρκαγιά.

Η φάση **Βάλτος 2**, η οποία χρονολογείται περί τα 1607-1505π.Χ. περιλαμβάνει αρκετά αρχιτεκτονικά κατάλοιπα, που δίνουν την εικόνα μιας οργανωμένης εγκατάστασης. Συγκεκριμένα αποκαλύφθηκαν τρεις περίβολοι και ένα κτίριο με κάτοψη Π. Ο περίβολος 1 σώζει μόνο μια σειρά λίθων. Οι περίβολοι 2 και 3 είναι καμπυλόγραμμοι και ομόκεντροι. **(Εικ.114)** Κατασκευάστηκε αρχικά ο περίβολος 2, ο οποίος έχει προσεγμένα και τα δύο μέτωπα και έπειτα ο περίβολος 3 ο οποίος έχει προσεγμένη μόνο την εξωτερική πλευρά του. Οι περίβολοι αυτοί σώζονται σε ύψος 1 μ. περίπου και το πλάτος τους φτάνει τα 2,30-3μ. Τα θεμέλιά τους είναι κατασκευασμένα με ογκόλιθους και η ανωδομή με μεγάλους αργούς λίθους και πηλόχωμα για συνδετικό υλικό στο μέτωπο και λιθοριπή στο εσωτερικό τους. Η ανατολική πλευρά των περιβόλων καταστράφηκε από πλημμύρα και επισκευάστηκε χρησιμοποιώντας προσχωσιγενείς αποθέσεις.

Κοντά στο περίβολο 2 αποκαλύφθηκε το κτίριο με κάτοψη Π. **(Εικ.115)** Η χρήση του είναι αδιάγνωστη. Πιθανόν αποτελούσε είσοδο προς τον περίβολο ή κάποιο ταφικό μνημείο. Νότια του κτιρίου αυτού αποκαλύφθηκαν δύο παράλληλοι τοίχοι, θεμελιωμένοι στο ίδιο επίπεδο, οι οποίοι όμως έχουν έντονες κατασκευαστικές διαφορές. Ο πρώτος (τοίχος III α) είναι κτισμένος με μεσαίους αργούς λίθους, ενώ ο δεύτερος (τοίχος III) φέρει οδοντωτό μέτωπο.

Κοντά στον ανατολικό χείμαρρο αποκαλύφθηκαν δύο κτίρια μονόχωρα, διαδοχικά, ενωμένα μεταξύ τους με προσανατολισμό ΝΔ-ΒΑ. Η ανατολική πλευρά του ανατολικού κτιρίου, είναι κατεστραμμένη από τον παρακείμενο χείμαρρο. Το βόριο είναι ορθογώνιο με μήκος 7,50μ, ενώ το νότιο είναι μικρότερο και κατασκευασμένο με

ογκόλιθους. Η χρήση των εφαπτόμενων ογκόλιθων προστατεύει και τα δύο κτίρια από την ορμή του παρακείμενου χειμάρρου. Η ανωδομή και των δύο κτιρίων είναι από πλίνθους ενώ το δάπεδο είναι από πατημένο χώμα. Εξωτερικά εντοπίστηκε αδρή λιθόστρωση. Η φάση Βάλτος 2 καλύφθηκε από επιχώσεις που μεταφέρθηκαν από τις διαβρώσεις του Ολύμπου στις αρχές της Ύστερης Εποχής Χαλκού.

Η φάση **Βάλτος 1** χρονολογείται περί τα 1300-1100π.Χ. Αποτελεί μια πρόχειρη εγκατάσταση στα τέλη της ύστερης Εποχής Χαλκού. Αποκαλύφθηκαν δύο αποσπασματικά σωζόμενοι τοίχοι, με διαφορετικό προσανατολισμό. Η τεχνική δόμησης είναι ίδια. Αποκαλύφθηκαν επίσης λάκκοι, ίχνη από πασσαλότρυπες, αδιάγνωστες λιθοσειρές και λιθοστρώσεις.²³⁷

Πρέπει να σημειωθεί ότι οι Φάσεις 3 και 2 ήταν πλούσιες και σε ταφικά μνημεία, που δεν θα απασχολήσουν την παρούσα εργασία.

10γ Οικισμοί της Δυτικής Μακεδονίας

10γ1 Αγγελοχώρι

Η τούμπα Αγγελοχωρίου, βρίσκεται το νομό Ημαθίας, 1,5 χλμ. Β-ΒΑ της ομώνυμης κοινότητας. Γύρω του βρίσκονται οι κατάφυτες οροσειρές της Νάουσας. Η θέση υψώνεται στους ανατολικούς πρόποδες του όρους Βέρμιο και ανατολικά της απλώνεται η πεδιάδα Θεσσαλονίκης-Γιαννιτσών. Στην περιοχή υπάρχει άφθονο νερό λόγω της εγγύτητας του ποταμού Λουδία και των παραπόταμων αυτού.

Πρόκειται για μια χαμηλή ελλειψοειδή τούμπα, με προσανατολισμό Α-Δ και 333μ περίμετρο. Το ύψος της φτάνει τα 4,25μ. ενώ το απόλυτο υψόμετρο της, δεν ξεπερνά τα 18,34μ. Οι πλαγιές είναι ομαλές, ενώ στην κορυφή υπάρχει πλάτωμα που καταλαμβάνει έκταση 720μ². Η διαμόρφωση της τούμπας οφείλεται σε ανθρωπογενείς παράγοντες. Η έκταση της μειώθηκε κατά το πέρασμα των χρόνων, στο ½ λόγω αποχωματώσεων. Κατά την διάρκεια της προϊστορίας, η τούμπα Αγγελοχώρι, βρισκόταν κοντά στη θάλασσα, αφού ο Θερμαϊκός ή θάλασσα του Λουδία, καταλάμβανε όλη την πεδιάδα ως τα Γιαννιτσά. Ο λόφος περιβάλλονταν από έλη και

²³⁷ Πουλάκη-Παντερμαλή et.al. 2007, σελ. 185-196

χαμηλή βλάβιση, ενώ τριγύρω υπήρχε πεδιάδα και δασικές εκτάσεις. (Εικ. 116,117) Σε απόσταση 6 και 3,5 χλμ. αντίστοιχα υπάρχουν άλλες δύο τούμπες οι οποίες αποτελούν θέσεις της ΥΕΧ, η τούμπα *Χατζηνώτα* στα Λευκάδια και η τούμπα *Ζλάτα* στην Επισκοπή.²³⁸

Ερευνήθηκε η δυτική και ανατολική πλευρά του λόφου και εντοπίστηκαν λείψανα τοίχων, με κλίση αντίθετη προς την κλίση της πλαγιάς, γεγονός που προϋποθέτει τη χρήση ανδρήρου. Για την κατασκευή του ανδρήρου χρησιμοποιήθηκαν, αργοί λίθοι, κομμάτια πλίνθων και άλλα οικοδομικά υλικά σε δεύτερη χρήση αλλά και ξύλα, χόρτα και χώμα. Το ανδρικό ξεκινούσε από την βάση του λόφου και έφτανε σχεδόν ως την κορυφή του. Στη βάση του ανδρήρου τοποθετήθηκε χώμα, ενώ στο ανώτερα στρώματα στοιβάχτηκαν τα επαναχρησιμοποιημένα οικοδομικά υλικά ανακατεμένα με κεραμική. Ο οικισμός εκτεινόταν επάνω σε αυτό το υψηλό ανάλημμα, που διαμορφωνόταν κλιμακωτά εκτεινόταν ο οικισμός.²³⁹ (Εικ. 119)

Στη κορυφή της τούμπας, κάτω από το επιφανειακό στρώμα, εντοπίστηκαν στρώματα καταστροφής, που αντιστοιχούν σε τρεις οικοδομικές φάσεις. Ο χώρος επανακατοικήθηκε αφού πρώτα μεσολάβησαν επισκευές και ανοικοδόμηση.

Η **1^η οικοδομική φάση**(στρώμα ΙΙΙ) φέρει διάσπαρτα αρχιτεκτονικά λείψανα. Εντοπίστηκε τοίχος κατασκευασμένος από πηλό, με κατεύθυνση Β-Ν και πλάτος από 0,35 ως 0,25μ.²⁴⁰ Στη φάση αυτή εντοπίστηκαν επίσης τμήματα δαπέδων με επίστρωση λευκού κονιάματος πάνω σε υπόστρωμα από πατημένο χώμα και χαλίκια. Αποκαλύφθηκαν επίσης διάσπαρτες πηλοκατασκευές που η χρήση τους σχετίζεται με την προετοιμασία ή την αποθήκευση τροφής.²⁴¹ Η φάση αυτή εντοπίστηκε σε όλη την έκταση της κορυφής της τούμπας και εδράζεται στο φυσικό έδαφος. Οι διερευνητικές τομές έφτασαν σε βάθος 6μ στη κορυφή και 4,40 στις πλαγιές του λόφου, χωρίς να εντοπιστούν στοιχεία προηγούμενης κατοίκησης, παρά μόνο αποθετικό υλικό. Με βάση τη ραδιοχρονολόγηση, το στρώμα χρονολογείται περί τα 1630-1495π.Χ.²⁴² Η φάση 1, μετά από καταστροφή λόγω πυρκαγιάς, σφραγίστηκε με στρώμα άμμου και οικοδομικό υλικό, πάχους 0,60μ. επάνω στο οποίο θεμελιώθηκε η επόμενη φάση. (Εικ. 120,121)

²³⁸ Στεφανή 2010,σ.23-24

²³⁹ Στεφανή 1994, σ. 126-127

²⁴⁰ Στεφανή 1997,σ. 102

²⁴¹ Στεφανή 2010, σ. 131

²⁴² Ο.π. σ.54

Η **2^η οικοδομική φάση** (στρώμα II) διαθέτει επιχώσεις πάχους ενός μέτρου. Είναι η κυριότερη και πιο καλά σωζόμενη φάση του οικισμού. Καταλαμβάνει και αυτή, όπως και η 1^η φάση, σχεδόν όλη την έκταση της κορυφής της τούμπας. Στη φάση αυτή, το άνδρηρο περιβάλλει σε κλιμακωτή διάταξη ολόκληρο τον οικισμό και φτάνει σε ύψος τα 3 ως 5μ. Το στρώμα II χωρίζεται σε στρώμα IIB και στρώμα IIA. **(Εικ. 122,123)**

Στο **στρώμα IIB** (1495-1395π.Χ.) τα κτίρια έχουν προσανατολισμό B-N και διαθέτουν ανοιχτούς χώρους, συνήθως στα δυτικά τους. Είναι κατασκευασμένα με ξύλινους σκελετούς με στρώματα πηλού, αλλά εντοπίστηκαν και λίγα πλινθόκτιστα κτίρια.

Στο **στρώμα IIA**(1445-1290π.Χ.)²⁴³ εντοπίζονται κυρίως επισκευές των κτιρίων της IIB φάσης, χωρίς να αλλάζουν οι κατόψεις και η διάταξη των κτιρίων. Η 2^η οικοδομική φάση καταστρέφεται και αυτή από πυρκαγιά, λιγότερο έντονη από αυτή που εντοπίστηκε στην 1^η οικοδομική φάση.

Η κεραμική είναι κυρίως χειροποίητη αμαυρόχρωμη, με λίγα εγχάρακτα όστρακα και λίγα όστρακα τροχήλατα, μυκηναϊκού τύπου.²⁴⁴

Η **3^η οικοδομική φάση**(στρώμα I) εδράζεται επάνω στα οικιστικά κατάλοιπα της 2ης, χωρίς ισοπέδωση και ιδιαίτερους καθαρισμούς.**(Εικ.118,124)** Η ραδιοχρονολόγηση, τοποθετεί την φάση σε έναν διευρυμένο χρονολογικά ορίζοντα περί τα 1350-940π.Χ.²⁴⁵ Οι ανώτερες επιχώσεις έχουν χαθεί λόγω της διάβρωσης , αλλά και της ανθρώπινης δραστηριότητας στο χώρο. Τα αρχιτεκτονικά κατάλοιπα είναι ελάχιστα. Η επίχωση της φάσης αυτής, δεν ξεπερνά τα 0,30μ. Η δυτική πλευρά του πλατώματος δεν κατοικείται, αλλά ενσωματώνεται στο άνδρηρο, ενώ η κατοίκηση επικεντρώνεται στην ανατολική πλευρά όπου στη 2^η οικοδομική φάση υπήρχε μόνο το άνδρηρο. Γενικά στη 3^η οικοδομική φάση ενισχύεται το άνδρηρο, που φτάνει σε ύψος τα 6μ και έχει μέγιστο πλάτος 6,5μ. Θεμελιώνεται δηλαδή σε επίπεδο χαμηλότερο του σημερινού επιπέδου της βάσης της τούμπας και υψώνεται επάνω από αυτή. Στη φάση αυτή εντοπίστηκαν λείψανα λιθοκατασκευών σε ακραίες περιοχές του οικισμού κυρίως στα ΒΔ που σχετίζονται με την ενίσχυση των ανδρήρων.²⁴⁶ Η 3^η οικοδομική φάση αντιπροσωπεύει την μετάβαση από την YEX στην ΕΣ, όταν η κατοίκηση μάλλον ήταν περιστασιακή, αφού η περιοχή γύρω από τη τούμπα δεν δίνει στοιχεία κατοίκησης πέρα της YEX.²⁴⁷

²⁴³ Στεφανή 2010, σ. 55

²⁴⁴ Στεφανή 1994, σ.129

²⁴⁵ Ο. π. σ. 56

²⁴⁶ Στεφανή 2010, σ. 57

²⁴⁷ Ο.π

Η κεραμική της φάσης αυτής αντιπροσωπεύεται κυρίως από αμαυρόχρωμη κεραμική και λίγα τροχήλατα όστρακα.

10γ2 Αρχοντικό

Η τούμπα Αρχοντικού βρίσκεται στο νομό Πέλλας, στη ΒΔ πλευρά της πεδιάδας των Γιαννιτσών, σε απόσταση 5 χλμ. ανατολικά από την ομώνυμη κοινότητα και 4,5 χιλιόμετρα ΒΔ της αρχαίας Πέλλας. Πρόκειται για μια μεγάλη τούμπα ύψους 20μ. που καταλαμβάνει έκταση 60 στρεμμάτων. **(Εικ.125)** Στα βόρια και ανατολικά της η τούμπα συναντά μια διπλή τράπεζα, η οποία κατοικήθηκε στην Εποχή του Σιδήρου και συνέχισε να κατοικείται ως τους Ιστορικούς χρόνους. Κατά την προϊστορική περίοδο η θέση βρισκόταν σε ημιλοφώδη ζώνη, την οποία διέτρεχαν χείμαρροι που κατέβαιναν από το όρος Πάικο. Η θέση χαρακτηρίζεται από πλούσια βιοποικιλότητα.

Η ανασκαφική έρευνα επικεντρώθηκε στη νότια πλαγιά, στην κορυφή και την ανατολική πλαγιά. Η στρωματογραφική τομή στην κορυφή της τούμπας εντόπισε τέσσερα στρώματα κατοίκησης. Το αρχαιότερο στρώμα(**οικιστικός ορίζοντας IV**) είναι και το καλύτερα διατηρημένο και χρονολογείται στο τέλος της ΠΕΧ και στην αρχή της ΜΕΧ. Τα επόμενα οικιστικά στρώματα (**ορίζοντας III-II**) καλύπτουν την ΜΕΧ. Μεταξύ του στρώματος II και I εντοπίστηκε ένα ενδιάμεσο στρώμα εγκατάλειψης του οικισμού μετά από πυρκαγιά. Η εγκατάλειψη αυτή διαρκεί 300 χρόνια περίπου από το τέλος του 19^{ου} αι ως τις αρχές του 15^{ου} αι. π.Χ.²⁴⁸

Το **οικιστικό στρώμα I(ορίζοντας I)** αντιστοιχεί στην Ύστερη Εποχή Χαλκού. Οι ραδιοχρονολόγηση έδειξε μια διάρκεια από το 1516 ως το 1414π.Χ. Η φάση αυτή εντοπίστηκε σε περιορισμένη έκταση στην κορυφή της τούμπας σε βάθος 0,20μ. από την επιφάνεια του εδάφους. Πρόκειται για την φάση επανακατοίκησης του χώρου μετά από την εγκατάλειψη, στα τέλη του 19^{ου} αι.π.Χ. Σε αυτή την περίοδο εντοπίστηκε προσπάθεια καθαρισμού των αρχιτεκτονικών κατάλοιπων του στρώματος II, ώστε να θεμελιωθούν τα νέα κτίσματα. Ο οικισμός συνεχίζει να είναι πυκνοκατοικημένος, όπως και στις προηγούμενες φάσεις, με στενά περάσματα ανάμεσα στα κτίρια που δεν ξεπερνούν σε πλάτος τα 0,40μ. όμως εγκαταλείπεται η πασσαλόπηκτη τεχνική δόμησης

²⁴⁸ Δελιόπουλος 2014, σ. 43

των προηγούμενων φάσεων και τα κτίρια κατασκευάζονται πλέον με λίθινα θεμέλια, με την τεχνική της ξερολιθιάς.²⁴⁹ **(Εικ.126)**

Το καλύτερα διατηρημένο αρχιτεκτονικό στοιχείο του στρώματος I, είναι ένα μονόχωρο ορθογώνιο κτίριο με προσανατολισμό ΒΔ-ΝΑ. Σώζεται μόνο η λίθινη θεμελίωση. Το σωζόμενο μήκος του είναι 6μ και το πλάτος του 5μ. Στα ΝΔ του κτιρίου αυτού, εμφανίστηκε παρόμοιο κτίριο, με ίδιο προσανατολισμό. Τα υπόλοιπα αρχιτεκτονικά που εντοπίστηκαν στο στρώμα I, σώζονται αποσπασματικά.

Η τούμπα του Αρχοντικού συνεχίστηκε να κατοικείται και μετά την Ύστερη Εποχή του Χαλκού, αν και το οικιστικό κέντρο κατά την Εποχή του Σιδήρου, φαίνεται πως μεταφέρεται στην τράπεζα.

10γ3 Μπουμπούστη

Η τούμπα Μπουμπούστη βρίσκεται στο νομό Κοζάνης, στο δήμο Βόιου, στη θέση Ανάνα της κοινότητας Πλατανιά. Η θέση βρίσκεται στην κοιλάδα του ποταμού Αλιάκμονα, στη νότια όχθη αυτού. Γύρω από τη τούμπα το τοπίο είναι ποικιλόμορφο με απότομες κλίσεις των λόφων και πολλούς χειμάρρους που καταλήγουν στον Αλιάκμονα. Η τούμπα βρίσκεται σχεδόν στην άκρη μιας χαράδρας, ανάμεσα σε δύο φαράγγια. **(Εικ.127,128)**

Η τούμπα Μπουμπούστη είναι μικρή με σχήμα ωοειδές και οι διαστάσεις της δεν ξεπερνούν τα 20x8μ. Το απόλυτο υψόμετρο της περιοχής είναι 679μ. Το έδαφος στην περιοχή παρουσιάζει έντονη κλίση και το βάθος των επιχώσεων κυμαίνονται από 1 ως 1,5μ. Δεν υπάρχει σαφής διαχωρισμός των στρωμάτων. Οι προϊστορικές επιχώσεις περιέχουν οικοδομικά υλικά από πηλόμαζες με ίχνη καλάμων και ξύλων και λίθους Σύμφωνα με τον ανασκαφέα W. Heurtley πρόκειται για ένα μικρό οικισμό που σώζει λείψανα από καλύβες, μια από τι οποίες έφερε ίχνη λίθινων θεμελίων.²⁵⁰

Ο ανασκαφέας διακρίνει δύο στρώματα κατοίκησης. **(Εικ.129)** Στο βαθύτερο και παλαιότερο ανήκουν τα λείψανα ενός κτιρίου που φαίνεται να πατά σε ένα ισχυρό τείχος-άνδηρο. Στρώμα στάχτης αποκαλύφθηκε στη ΒΑ γωνία του κτιρίου και μια

²⁴⁹ Παπανθίμου-Πιλάλη 1997, σ. 149-150

²⁵⁰ Heurtley 1939, pp. 40

εστία που εδράζεται στο φυσικό υπέδαφος. Στο ίδιο στρώμα ανήκουν ένας μεγάλος πίθος και ένα βοτσαλωτό δάπεδο. Όλο το στρώμα φέρει έντονα ίχνη πυρκαγιάς.

Στο ανώτερο στρώμα αποκαλύφθηκαν λίθοι σε διάταξη, πιθανόν τοίχος, τμήμα δαπέδου από πατημένο πηλόχωμα και στρώμα στάχτης στη Ν πλευρά. Αποκαλύφθηκαν επίσης τα λείψανα ενός καμένου κτιρίου κατασκευασμένου από ωμόπλινθους. Το κτίριο διέθετε φούρνο και δάπεδο από πατημένο πηλόχωμα. Το δάπεδο αποτελείται από δύο στρώσεις, πάχους 0,25μ η καθεμία. Στο δάπεδο αλλά και σε όλο το στρώμα περισυλλέχθηκε κεραμική χειροποίητη, κυρίως αμαυρόχρωμη που είναι διαδεδομένη στην περιοχή που έχει μια ευρεία χρονολόγηση που φτάνει ως την Ύστερη Εποχή του Χαλκού και την Εποχή του Σιδήρου. Πρέπει να σημειωθεί πως η κεραμική γενικά παρουσιάζει μια ομοιογένεια και στα δύο εντοπισμένα στρώματα. Ξεχωρίζουν μόνο ένα εισηγμένο μυκηναϊκό όστρακο που χρονολογείται στην ΥΕΙΠΓ²⁵¹ και ένα πρωτογεωμετρικό.

Το επιφανειακό στρώμα περιείχε λίγα αποσπασματικά αρχιτεκτονικά λείψανα και κεραμική που χρονολογούνται στον 5^ο και 4^ο αι. π.Χ.

11 Ερμηνείες-συζήτηση

Σύμφωνα με τα στοιχεία του πίνακα 1 και 2,²⁵² εξάγονται συνοπτικά οι εξής πληροφορίες,

1. Στην Ανατολική Θεσσαλική πεδιάδα εντοπίστηκαν 61 θέσεις της Ύστερης Εποχής του Χαλκού, οι οποίες στην πλειοψηφία τους παρουσιάζουν μια ευρύτατη διαχρονική κατοίκηση, που σε πολλές περιπτώσεις ξεκινά από τους Νεολιθικούς χρόνους και φτάνει ως τη Βυζαντινή περίοδο. Πρόκειται κυρίως για μαγούλες με ύψος ως και 25μ. Οι 35 από τις 61 θέσεις είναι μαγούλες σε πεδινό τοπίο, με υψόμετρο από 86 ως 108 μ.

²⁵¹ Feuer 2004, pp 301

²⁵² Τα στοιχεία του πίνακα βασίζονται κυρίως στη μελέτη του Κ. Γαλλή(Γαλλής, 1992) για τους οικισμούς της Ανατολικής Θεσσαλίας και στη μελέτη του Κ. Σουέρεφ(Σουερεφ,2011) για την τοπογραφία της Κεντρικής Μακεδονίας. Οι μελέτες αυτές αντιστοιχούν σε δύο αντιπροσωπευτικές περιοχές που καλύπτουν ένα μεγάλο τμήμα των εξεταζόμενων περιοχών, αφήνοντας όμως εκτός σημαντικούς οικισμούς, όπως το Διμήνι και την Άσσηρο οι οποίοι όμως μελετώνται διεξοδικά στην παρούσα εργασία.

Άλλες 17 μαγούλες βρίσκονται σε λοφώδη εδάφη ή σε βραχώδη υψώματα, με υψόμετρο ως 188μ. ενώ 9 μαγούλες βρίσκονται κοντά στις όχθες ποταμών.

Στη Κεντρική Μακεδονία και συγκεκριμένα στην πεδιάδα γύρω από το Θερμαϊκό κόλπο ταξινομήθηκαν 49 θέσεις που κατοικούνταν κατά την Ύστερη Εποχή του Χαλκού, με διαχρονική κατοίκηση που ξεκινά κυρίως από την Εποχή του Χαλκού και φτάνει σε πολλές περιπτώσεις στους ρωμαϊκούς χρόνους. Συγκεκριμένα εξετάστηκαν 31 θέσεις σε τούμπες με ύψος ως 41μ. 7 τούμπες με τράπεζα με ύψος από 4 ως 23μ, 5 τράπεζες με ύψος από 2 ως 15μ και 6 θέσεις σε φυσικούς λόφους χωρίς μεγάλο πάχος επιχώσεων. Παρατηρείται ότι στις περιπτώσεις όπου οι τούμπες συνοδεύονται από τράπεζες η πρωιμότερη κατοίκηση εντοπίζεται στις τούμπες ενώ οι τράπεζες κατοικούνται κυρίως από την Εποχή του Σιδήρου αφού οι τούμπες εγκαταλείπονται ως χώροι κατοίκησης.

Οι 19 από τις 49 θέσεις βρίσκονται σε πεδινά τοπία κοντά στις όχθες ποταμών με υψόμετρο που κυμαίνεται από 15 ως 214μ. Πέντε θέσεις είναι παράκτιες με υψόμετρο από 17 ως 35μ, δύο θέσεις είναι πεδινές με υψόμετρο από 15 ως 101μ, δώδεκα θέσεις βρίσκονται σε λοφώδη τοπία και έντεκα θέσεις βρίσκονται σε ημιορεινές ζώνες με υψόμετρο ως 720μ.

Αξιοσημείωτο είναι ότι οι μαγούλες τη Ανατολικής Θεσσαλικής πεδιάδας καταλαμβάνουν σχετικά μεγάλη έκταση σε σύγκριση με τις τούμπες της Κεντρικής Μακεδονίας, οι οποίες έχουν περιορισμένη έκταση αλλά μεγαλύτερο ύψος.

2. Στην παρούσα εργασία μελετήθηκαν διεξοδικά 31 θέσεις κατοίκησης της Ύστερης Εποχής του Χαλκού.(**πίνακας 3**) Δεκατέσσερις από αυτές βρίσκονται στη Θεσσαλία και δεκαεφτά στη Μακεδονία. Συγκεκριμένα από την Ανατολική Θεσσαλική πεδιάδα συμπεριλαμβανομένης και της παράκτιας ζώνης, εξετάστηκαν δέκα θέσεις οικισμών , τέσσερις από τις οποίες είναι παράκτιες, τέσσερις είναι πεδινές , μία θέση είναι παραλίμνια και μια παραποτάμια. Όλες οι θέσεις βρίσκονται σε χαμηλά υψόμετρα, που κυμαίνονται από 20 ως 168μ.

Από τη Δυτική Θεσσαλική πεδιάδα εξετάστηκαν μόνο τέσσερις θέσεις κατοίκησης από τις οποίες οι τρεις είναι πεδινές παραποτάμιες, με υψόμετρο περί τα 100μ, ενώ μια ²⁵³είναι ημιορεινή παραποτάμια με υψόμετρο 211μ.

²⁵³ Πετρωτό, θέση Ασβεσταριά.

Από την περιοχή της Ανατολικής Μακεδονίας εξετάστηκαν τέσσερις θέσεις κατοίκησης, μία πεδινή, μια παραποτάμια και δύο ημιορεινές με υψόμετρα που κυμαίνονται από 74 ως 365μ.

Από την περιοχή της Κεντρικής Μακεδονίας εξετάστηκαν δέκα θέσεις κατοίκησης, από τις οποίες οι έξι είναι παράκτιες, οι δύο πεδινές και οι δύο παραποτάμιες με υψόμετρα που κυμαίνονται από 8 ως 109μ.

Από την περιοχή της Δυτικής Μακεδονίας εξετάστηκαν τρεις θέσεις κατοίκησης, από τις οποίες μια πεδινή, μία παράκτια και μια ημιορεινή παραποτάμια, με υψόμετρα που κυμαίνονται από 18 ως 679μ.

Οι θέσεις αυτές αντιπροσωπεύουν οικισμούς που είναι ανασκαμμένοι και δημοσιευμένοι σε μικρό ή μεγάλο βαθμό και δίνουν μια αντιπροσωπευτική εικόνα της τοπογραφίας και της αρχιτεκτονικής των οικισμών της Ύστερης Εποχής του Χαλκού στη Θεσσαλία και τη Μακεδονία. Πρέπει να σημειωθεί ότι υπάρχει μεγάλη διαφορά στην ποσότητα των πληροφοριών που παρέχονται για τον κάθε οικισμό. Υπάρχει πλήθος στοιχείων για τους ευρέως ανασκαμμένους και δημοσιευμένους οικισμούς, όπως του Διμηνίου και της Τούμπας Θεσσαλονίκης, ενώ τα στοιχεία για άλλους οικισμούς, όπως της Τούμπας Μπουμπούστη ή της Μαγούλας Μπουνάρμπαση περιορίζονται σε απλές αναφορές ερευνητών του προηγούμενου αιώνα.

3. Από τα στοιχεία των εξεταζόμενων οικισμών πληροφορούμαστε ότι από τους δέκα οικισμούς της Ανατολικής Θεσσαλικής πεδιάδας, οι τρεις βρίσκονται στις παρυφές προγενέστερων νεολιθικών μάγουλων, οι πέντε σε μαγούλες, από τους οποίους ο ένας επεκτείνεται και στις παρυφές.²⁵⁴ Ένας οικισμός σε φυσικό λόφο²⁵⁵ και ένας οικισμός σε μαγούλα με τράπεζα-πλάτωμα.²⁵⁶ Οι μαγούλες αυτές κυμαίνονται σε ύψος από 9 ως 18μ.

Στη Δυτική Θεσσαλική πεδιάδα εξετάστηκαν τέσσερις οικισμοί από τους οποίους οι δύο έχουν την μορφή μαγούλας ενώ οι άλλοι δύο είναι επίπεδοι.

Στην Ανατολική Μακεδονία οι τρεις από τους τέσσερις οικισμούς που εξετάστηκαν έχουν την μορφή τούμπας με ύψος από 6 ως 30μ. Η χαμηλότερη τούμπα είναι ημιορεινή και διαθέτει και τράπεζα.²⁵⁷ Ο τέταρτος οικισμός βρίσκεται σε φυσικό οχυρό λόφο.²⁵⁸

²⁵⁴ Πευκάκια

²⁵⁵ Μεγάλη Βελανιδιά

²⁵⁶ Φερές

²⁵⁷ Σφελινός

²⁵⁸ Καστρί Θάσου

Στη Κεντρική Μακεδονία οι έξι από τους δέκα εξεταζόμενους οικισμούς έχουν την μορφή τούμπας με ύψος από 14 ως 20μ. Οι δύο από τις έξι τούμπες διαθέτουν και τράπεζα, και το ύψος τους φτάνει τα 33μ. Δύο οικισμοί βρίσκονται σε χαμηλό φυσικό λόφο, ένας οικισμός διαμορφώνεται σε τράπεζα με ύψος 20μ²⁵⁹ και ένας οικισμός είναι επίπεδος.²⁶⁰

Στη Δυτική Μακεδονία και οι τρεις εξεταζόμενοι οικισμοί έχουν την μορφή τούμπας με ύψος από 4 ως 20μ. Η ψηλότερη από τις τρεις τούμπες διαθέτει και τράπεζα.²⁶¹

4. Η έκταση που καταλάμβαναν οι οικισμοί αυτοί είναι δύσκολο να προσδιοριστεί ακόμη και στις περιπτώσεις οικισμών όπως το Διμήνι, όπου έχει διεξαχθεί εκτεταμένη ανασκαφή. Σύμφωνα όμως με τα υπάρχοντα στοιχεία, παρατηρείται ότι οι οικισμοί της Θεσσαλίας λόγω της τοπογραφίας τους, είναι πιο εκτεταμένοι και φτάνουν ως και τα 125 στρέμματα,²⁶² ενώ στη Μακεδονία οι οικισμοί περιορίζονται κυρίως σε τούμπες που δεν ξεπερνούν τα 60 στρέμματα.

5. Η κατοίκηση στους εξεταζόμενους οικισμούς είναι διαχρονική. Οι οικισμοί της Ανατολικής Θεσσαλικής πεδιάδας παρουσιάζουν μια μακρά κατοίκηση, σχεδόν συνεχή, με μικρές διακοπές, που ξεκινά από την Νεότερη Νεολιθική περίοδο και φτάνει ως και τους Ρωμαϊκούς χρόνους.

Στη Δυτική Θεσσαλική πεδιάδα η διάρκεια κατοίκησης των οικισμών της Ύστερης Εποχής του Χαλκού, είναι μικρότερη. Οι τρεις στους τέσσερις εξεταζόμενους οικισμούς ξεκινούν να κατοικούνται κατά την Μέση Εποχή του Χαλκού, με μια διάρκεια κατοίκησης ως και του Γεωμετρικούς Χρόνους. Μόνο στη περίπτωση της μαγούλας Χτούρι, σύμφωνα με τα υπάρχοντα στοιχεία, η κατοίκηση ξεκινά κατά την ύστερη Εποχή του Χαλκού και φτάνει ως και τους Βυζαντινούς χρόνους.

Στην Ανατολική Μακεδονία δύο από τους τέσσερις εξεταζόμενους οικισμούς ξεκινούν να κατοικούνται από την Ύστερη Εποχή του Χαλκού, ως και τους προχωρημένους Ιστορικούς Χρόνους, ένας οικισμός κατοικείται μόνο κατά την Ύστερη Εποχή του Χαλκού και έπειτα εγκαταλείπεται,²⁶³ ενώ ένας οικισμός παρουσιάζει μακρά κατοίκηση από τη Νεότερη Νεολιθική περίοδο ως και τους Νεότερους χρόνους.²⁶⁴

²⁵⁹ Διπλή Τράπεζα Αγκιάλου

²⁶⁰ Βάλτος

²⁶¹ Αρχοντικό.

²⁶² Η πληροφορία αυτή βασίζεται στα στοιχεία από την Ανατολική Θεσσαλική πεδιάδα. Για τη Δυτική πεδιάδα της Θεσσαλίας δεν υπάρχουν στοιχεία.

²⁶³ Σφελινός

²⁶⁴ Ντίκιλι-Τας

Στην Κεντρική Μακεδονία τέσσερις οικισμοί ξεκινούν να κατοικούνται στην Ύστερη Εποχή του Χαλκού και εξής, ένας οικισμός παρουσιάζει μακρά κατοίκηση, με μεγάλες διακοπές, από την Νεότερη Νεολιθική ως και τους Ελληνιστικούς χρόνους,²⁶⁵ ενώ οι υπόλοιποι πέντε οικισμοί κατοικούνται όλη τη διάρκεια την Εποχής του Χαλκού ως τους Ελληνιστικούς χρόνους.

Οι οικισμοί της Δυτικής Μακεδονία παρουσιάζουν επίσης διαχρονική κατοίκηση. Οι τρεις οικισμοί που εξετάστηκαν κατοικούνται όλη τη διάρκεια της Εποχής του Χαλκού ως και τους Κλασσικούς χρόνους.

6. Σχετικά με το χρονολογικό στίγμα κατοίκησης κατά την Ύστερη Εποχή του Χαλκού, στους εξεταζόμενους οικισμούς, σύμφωνα με τα λιγοστά αρχιτεκτονικά στοιχεία και με τη βοήθεια της ταξινομημένης κεραμικής, διαπιστώνεται ότι, στην Ανατολική Θεσσαλική πεδιάδα η Υστεροελλαδική φάση των οικισμών, εμπεριέχει στρώματα που χρονολογούνται από την ΥΕ Ι περίοδο ως την ΥΕ ΙΙΙΓ περίοδο. Καλύπτει δηλαδή όλο το φάσμα της Υστεροελλαδικής περιόδου. Το ίδιο φαίνεται πως ισχύει και για την Δυτική Θεσσαλική πεδιάδα.

Στην Ανατολική Μακεδονία οι στρωματογραφίες δείχνουν ένα χρονολογικό εύρος κατοίκησης που καλύπτει κυρίως την ΥΕΙΙΙ περίοδο, από την ΥΕ ΙΙΙΑ2 ως την ΥΕ ΙΙΙΓ περίοδο.

Στην Κεντρική Μακεδονία, όπως και στην Ανατολική Θεσσαλική πεδιάδα η κατοίκηση καλύπτει χρονολογικά όλη την Ύστερη Εποχή του Χαλκού, από την ΥΕ Ι ως την ΥΕΙΙΙ περίοδο.

Στους οικισμούς της Δυτικής Μακεδονίας, δεν έχουν εντοπιστεί οικιστικά στρώματα που να καλύπτουν την ΥΕΙ περίοδο, ενώ τα στρώματα κατοίκησης της Ύστερης Εποχής του Χαλκού χρονολογούνται από την ΥΕΙΙ περίοδο ως την ΥΕΙΙΙ περίοδο.

7. Είναι δύσκολο να μιλήσει κανείς για την πολεοδομική μορφή των οικισμών της Εποχής Χαλκού στη Θεσσαλία και την Μακεδονία λόγω έλλειψης στοιχείων. Όμως η γενικότερη εικόνα είναι η εξής, πρόκειται για μεγάλους οι μικρότερους οικισμούς με κτίρια λίγων δωματίων, που αναπτύσσονται ασύμμετρα αλλά και μεγαλύτερα κτίρια πιο προσεγμένα που καλύπτουν ειδικότερες ανάγκες των κατοίκων του οικισμού ή αποτελούν, ίσως, την κατοικία κάποιας ιεραρχικής τάξης. Δρόμοι με βοτσαλωτά υποστρώματα χωρίζουν τα κτίρια και βοηθούν την καλύτερη πρόσβαση στο εσωτερικό των οικισμών. Στη περίπτωση του Μακρυχωρίου, ένας δρόμος διασχίζει τον οικισμό,

²⁶⁵ Δυτή Τράπεζα Αγχιάλου

ενώ στον οικισμό της Τούμπας εντοπίστηκε δρόμος που οδηγεί από τα άνδρα στο εσωτερικό του οικισμού αλλά και άλλοι μικρότεροι δρόμοι ανάμεσα στα κτίρια, που βοηθούν την κυκλοφορία στο εσωτερικό. Στον οικισμό του Διμηνίου αλλά και στην Άσσηρο τα κτίρια που αναπτύσσονται εκατέρωθεν των κεντρικών δρόμων δεν έχουν πρόσβαση σε αυτούς.

8. Κύριο χαρακτηριστικό των οικισμών της Εποχής του Χαλκού, κυρίως στη Μακεδονία είναι τα άνδρα. Πρόκειται για δίκτυο παράλληλων και εγκάρσιων προς τις ισοϋψείς τοίχων κατασκευασμένων από πλιθιά και ογκόλιθους που σχηματίζουν τετράπλευρα διαμερίσματα, τοποθετημένα το ένα δίπλα στο άλλο γεμισμένα με άχρηστα οικοδομικά υλικά. Η κατασκευή αυτή διαθέτει αρκετό πλάτος ενώ το εξωτερικό της μέτωπο είναι συμπαγές και φτάνει σε μεγάλο ύψος. Το σύστημα βρισκόταν στα χαμηλά του πρανούς της τούμπας και αναπτυσσόταν βαθμιδωτά. Πιθανότατα ένας κεκλιμένος δρόμος βοηθούσε στην πρόσβαση προς το εσωτερικό των οικισμών.

9. Αναφορικά με την αρχιτεκτονική και τα δομικά στοιχεία των οικισμών της Ύστερης Εποχής τους Χαλκού, στην Ανατολική Θεσσαλική πεδιάδα, παρατηρείται γενικευμένη χρήση των λίθων, που ακολουθεί μια παράδοση από τους Νεολιθικούς χρόνους²⁶⁶. Η τεχνική δόμησης έχει την μορφή των λίθινων θεμελίων με ανωδομή από πλίνθους. Η οροφή των κτιρίων, καλύπτεται κυρίως με ξύλα ή καλάμια επιχρισμένα με πηλό, ενώ σε ελάχιστες περιπτώσεις, όπως αυτές των μεγαροειδών κτιρίων του Διμηνίου, παρατηρείται η χρήση επίπεδων κεράμων με περιχέλωμα. Οι τοίχοι είναι ευθύγραμμοι και σχηματίζουν ορθογώνια κτίρια. Σε δύο μόνο περιπτώσεις, στους οικισμούς της Πέτρας και το Μπουνάρμπασι, εντοπίστηκαν οι λιθόκτιστοι περίβολοι των οικισμών κατασκευασμένοι από μεγάλους αργούς λίθους, ενώ στον οικισμό της Μεγάλης Βαλανιδιάς εντοπίστηκαν ίχνη λίθινου αναλήμματος.

Στη Δυτική Θεσσαλική πεδιάδα η τεχνική δόμησης ακολουθεί επίσης το μοντέλο, λίθινα θεμέλια με ανωδομή από πλίνθους, όμως οι εσωτερικοί τοίχοι των κτιρίων είναι κατασκευασμένοι με την τεχνική του *pisé*. Τα κτίρια που εντοπίστηκαν είναι ορθογώνια αλλά σε κάποιες περιπτώσεις εντοπίστηκε και η χρήση αψιδωτών κτιρίων. Στον οικισμό της μαγούλας Χτούρι, εντοπίστηκαν ίχνη ισχυρού τείχους κατασκευασμένο από μεγάλους αργούς λίθους.

²⁶⁶ Βλ. Νεολιθικό Διμήνι, Σέσκλο

Στην Ανατολική Μακεδονία η κύρια τεχνική δόμησης, όπως και στη Θεσσαλία, ακολουθεί το μοντέλο λίθινα θεμέλια με ανωδομή από πλίνθους. Τα κτίρια που εντοπίστηκαν είναι ορθογώνια αλλά και αψιδωτά.

Στη Κεντρική Μακεδονία η τεχνική δόμησης διαφοροποιείται. Τα κτίρια είναι κατασκευασμένα με την τεχνική του *pisé* ή πλινθόκτιστα χωρίς λίθινα θεμέλια. Μόνο στους παραθαλάσσιους οικισμούς του Αγίου Μάμα, του Βάλτου και της Πηγής Αρτέμιδος εντοπίζεται ο τύπος λίθινα θεμέλια-πλίνθινη ανωδομή. Τα κτίρια που εντοπίστηκαν είναι ορθογώνια αλλά και αψιδωτά.

Στη Δυτική Μακεδονία επικρατεί η μορφή των κτιρίων, με ισχυρές ξυλοδεσιές και ενίσχυση από πηλό, σύμφωνα με την τεχνική *pisé*. Οι ξύλινοι σκελετοί κτιρίων, στηρίζονται πάνω σε λίθινα θεμέλια. Οι πλίνθοι χρησιμοποιούνται ελάχιστα για την κατασκευή κτιρίων και περισσότερο για την κατασκευή των ανδρήρων.

12 Συμπεράσματα

Σύμφωνα με τη συγκριτική μελέτη των δεδομένων από τις δύο όμορες περιοχές που εξετάστηκαν, την Θεσσαλία και τη Μακεδονία, παρατηρείται ότι παρουσιάζουν μεταξύ τους μεγάλες ομοιότητες αλλά και διαφορές. Το γεγονός αυτό οφείλεται κυρίως στην γεωμορφολογία της κάθε περιοχής και στο τοπίο μέσα στο οποίο δημιουργείται, αναπτύσσεται και δρα ο οικισμός. Συνεπώς η εικόνα και η δράση των οικισμών επηρεάζεται από το αν αυτοί βρίσκονται στην ενδοχώρα, απομονωμένοι, μακριά από τα φυσικά δίκτυα επικοινωνίας ή σε πιο προσβάσιμες περιοχές, κοντά στη θάλασσα ή σε πλωτούς ποταμούς που αποτελούν κόμβους επικοινωνίας.

Με κύριο καταλυτικό στοιχείο το τοπίο, παρατηρούνται ομοιότητες μεταξύ των παραθαλάσσιων οικισμών της Ανατολικής Θεσσαλικής πεδιάδας, με τους παραθαλάσσιους οικισμούς της Κεντρικής Μακεδονίας αλλά και της Ανατολικής, κυρίως στις τεχνικές δόμησης και στον τρόπο πρόσληψης των νεωτερικών στοιχείων τα οποία προσλαμβάνονται μεν μέσω των δικτύων επικοινωνίας, ενσωματώνονται όμως ως μεμονωμένα στοιχεία, που εξυπηρετούν την υπάρχουσα παραδοσιακή αντίληψη και λειτουργούν σημειολογικά με άλλους τρόπους από αυτούς που λειτουργούσαν στις κοινωνίες γένεσης των στοιχείων αυτών.

Οι οικισμοί χωροθετούνται προσκολλημένοι στην παράδοση, σε μικρότερο ή μεγαλύτερο βαθμό. Στη Μακεδονία η πλειοψηφία των οικισμών της Ύστερης Εποχής του Χαλκού, εντοπίζονται σε τούμπες που κατοικούνται από την Εποχή του Χαλκού, ακολουθώντας μια μακροχρόνια παράδοση που τους θέλει κατοίκους των προγονικών τους τόπων. Στη Θεσσαλία η πλειοψηφία των θέσεων βρίσκεται επίσης σε μαγούλες και στις παρυφές αυτών. Σε κάποιες περιπτώσεις ανιχνεύεται μια προσπάθεια των κατοίκων να διατηρήσουν την μνήμη των προγονικών τόπων, εντάσσοντας τους μέσα στο εγγύς περιβάλλον τους, σε οπτική επαφή με αυτούς, κατοικώντας όμως, κοντά σε αυτούς χρησιμοποιώντας τους ελάχιστα, κυρίως ως συμβολικούς χώρους μνήμης.²⁶⁷ Πρέπει βέβαια να σημειωθεί ότι τα στοιχεία για την ανθρώπινη δράση γύρω από τις Νεολιθικές μαγούλες της Θεσσαλίας, κατά την Ύστερη Εποχή του Χαλκού, στις παρυφές των οποίων αναπτύσσονται οικισμοί της Ύστερης Εποχής του Χαλκού δεν είναι αρκετά. Στη μαγούλα Διμηνίου υπάρχουν ελάχιστα ίχνη αρχιτεκτονικών καταλοίπων της Ύστερης Εποχής του Χαλκού. Τα στοιχεία από τη μαγούλα Δερβίσι δεν έχουν δημοσιευτεί, ενώ η μαγούλα Μακρυχωρίου έχει υποστεί εκτεταμένη διάβρωση. Οι περιπτώσεις της μαγούλας Πευκάκια, και της μαγούλας Μπακάλη στις αρχαίες Φερές είναι ίσως οι μοναδικές που μας δίνουν την εικόνα ενός οικισμού που ξεκινά να κατοικείται ίσως από την κορυφή, αλλά σίγουρα από τις πλαγιές της μαγούλας και εκτείνεται γύρω από αυτή. Συνεπώς η *Μεγάλη Εικόνα* δείχνει ότι οι μαγούλες στη Θεσσαλία χρησιμοποιήθηκαν κατά την Ύστερη Εποχή του Χαλκού είτε ως τόποι κατοίκησης, είτε επιλεκτικά, ως χώροι ιδιαίτερης συμβολικής δράσης, φορτισμένοι με τις μνήμες των προγόνων.

Η διαχρονικότητα των οικισμών είναι κάτι αναμενόμενο για κοινωνίες που βασίζονται στην προγονική παράδοση που ενισχύεται με χώρους μνήμης. Στην Ανατολικής Θεσσαλική πεδιάδα παρά την εντονότερη παρουσία νέων στοιχείων που θα αποδυνάμωναν την επίδραση της παράδοσης, παρατηρείται μεγαλύτερου χρονικού εύρους κατοίκηση, από τους νεολιθικούς χρόνους ως και τους Ιστορικούς χρόνους, ενώ στη Δυτική Θεσσαλική πεδιάδα όπου τα παραδοσιακά στοιχεία είναι εντονότερα η κατοίκηση είναι μικρότερου χρονικού εύρους.

Στη Μακεδονία οι οικισμοί παρουσιάζουν ως χρονικό σημείο εκκίνησης την Εποχή του Χαλκού. Η διαχρονικότητα περιορίζεται παρα την φαινομενικά έντονη προσκόλληση στην παράδοση.

²⁶⁷ Διμήνι. Υστεροελλαδικό κτίριο στην κρυφή της Νεολιθικής μαγούλας.

Ελάχιστοι από τους εξεταζόμενους οικισμό έχουν δώσει στοιχεία της πολεοδομικής τους μορφής. Τα στοιχεία αυτά οδηγούν στο συμπέρασμα ότι η μορφή του οικισμού προσαρμόζεται στο πέρασμα των χρόνων στις ανάγκες της κοινότητας, γεγονός που σε πολλές περιπτώσεις, παραγκωνίζει την προηγούμενη πολεοδομική εικόνα του οικισμού, η οποία προσαρμόζεται στις ανάγκες δράσης και οργάνωσης της κοινότητας, τόσο σε ενδοοικογενειακό όσο και σε κοινοτικό επίπεδο. Όπως στην περίπτωση της τούμπας της Ασσήρου, όπου στην τελευταία φάση της ΥΕΧ(φάση 5) οι ανακατασκευές των κτιρίων αλλάζουν ριζικά την χωροταξική διάταξη του οικισμού αλλάζοντας τον προσανατολισμό των κτιρίων που διχοτομούν τους προηγούμενα υπαίθριους χώρους. Ένας νέος δρόμος χαράζεται πάνω σε προηγούμενα δομημένο χώρο, ενώ οι παλιοί δρόμοι εγκαταλείπονται.

Κύριο χαρακτηριστικό των οικισμών στις τούμπες της Μακεδονίας είναι τα άνδρα. Στη Θεσσαλία, ίχνη ανδρήρου έχουν εντοπιστεί μόνο στον οικισμό της Μεγάλης Βελανιδιάς. Οι ογκώδεις αυτές κατασκευές, λειτουργούσαν σε πρώτο επίπεδο χωροταξικά, διαμορφώνοντας το χώρο και συγκρατώντας τις έντονες κατωφέρεις των επιχώσεων των λόφων. Ταυτόχρονα συμβάλουν στη μεγιστοποίηση του όγκου της τούμπας η οποία προβάλλεται εντονότερα και επιβάλλεται στο περιβάλλοντα χώρο. Τα επιβλητικά αυτά χωμάτινα εξάρματα, υποδηλώνουν τον ανταγωνισμό που εντείνεται, καθώς οι πολιτικές και κοινωνικές συνθήκες διαμορφώνουν σχέσεις εξουσίας σε διακοινοτικό επίπεδο. Τα μεγάλα αυτά δημόσια έργα είναι αποτέλεσμα συλλογικής προσπάθειας και οργάνωσης που προϋποθέτει μια ιεραρχική τάξη η οποία την οργανώνει και την συντονίζει. Στη Μακεδονία, η εμμονή στους ίδιους τόπους κατοίκησης με τη δημιουργία ψηλών τουμπών και την μεγιστοποίηση του όγκου τους, με τη χρήση ανδρήρων, αποτελεί συμβολικό κεφάλαιο εξουσίας και κατοχύρωσης των προγονικών δικαιωμάτων. Οι τούμπες δεν αποτελούν απλά τμήμα του κατοικημένου χώρου ή αποστασιοποιημένους τόπους μνήμης, όπως στη Θεσσαλία, αλλά αντιπροσωπεύουν μια συνεχή ροή δημιουργίας μνήμης και παράδοσης. Ένα παρελθόν που θέτει αυστηρά όρια, στενά συνδεδεμένο και ενιαίο με το παρόν.

Η αρχιτεκτονική είναι αποτέλεσμα του συνδυασμού παράδοσης και επιρροών. Τα ορθογώνια κτίρια κυριαρχούν στην Ανατολική Θεσσαλική πεδιάδα, τα κτίρια διαθέτουν στην πλειοψηφία τους δύο με τρία δωμάτια που αναπτύσσονται κατά άξονα αλλά και ασύμμετρα. Το εμβαδόν τους κυμαίνεται από 50 ως 70 τ.μ. Στη Δυτική Θεσσαλική Πεδιάδα όπου τα παραδοσιακά στοιχεία είναι εντονότερα τα κτίρια είναι ορθογώνια αλλά και αψιδωτά, κυρίως δίχωρα με μέσο εμβαδόν 135τ.μ. Στη

Μακεδονία ορθογώνια και αψιδωτά κτίρια συνυπάρχουν. Υπάρχουν κτίρια με δύο ή τρεις χώρους αλλά και μεγαλύτερα που καλύπτουν ειδικότερες ανάγκες των κατοίκων του οικισμού, όπως το συγκρότημα έξι χώρων στην κορυφή της τούμπας Ασσήρου που ερμηνεύεται ως σιταποθήκη. Η μεγάλης κλίμακας αποθήκευση στα πλαίσια της κοινότητας και όχι του νοικοκυριού προϋποθέτει μια ιεραρχική τάξη που οργανώνει την ενέργεια αυτή. Την θεωρία της ύπαρξης μια ομάδας ανθρώπων που έπαιζε κάποιου είδους ιεραρχικό ρόλο στη λειτουργία της κοινότητας, ενισχύει και η ερμηνεία του κτιρίου με εστία από τον οικισμό του Καστανά (φάση V, στρώμα 12) το οποίο διαθέτει βάση στήριξης θρόνου στο εσωτερικό του και εστίες και φούρνους, πιθανόν για εργαστηριακές αλλά και τροφοπαρασκευαστικές δραστηριότητες, στον υπαίθριο χώρο δίπλα του.

Οι τεχνικές δόμησης ακολουθούν την δική τους εξελικτική πορεία. Ο τύπος δόμησης με λίθινα θεμέλια και πλίνθινη ανωδομή που αποτελεί τον γενικό κανόνα στην Ανατολική Θεσσαλική πεδιάδα και στην Ανατολική Μακεδονία περνά σταδιακά και στην Κεντρική Μακεδονία και ως το τέλος της ΥΕΙΙΙ συναντάται σε όλη την Μακεδονία.

Οι οικισμοί της Ύστερης Εποχής του Χαλκού της Θεσσαλίας και της Μακεδονίας, ακολουθούν τη δική τους ομαλή πορεία στο χρόνο, πατώντας γερά στην παράδοση του χώρου τους και διατηρώντας διακοινοτικές σχέσεις που τους επιτρέπουν να εξελίσσονται ομαλά. Τα μυκηναϊκά στοιχεία παρουσιάζονται εντονότερα στην εγγύτερη και εύκολα προσβάσιμη παραθαλάσσια ζώνη, ενώ στην απομακρυσμένη Μακεδονία τα στοιχεία αυτά ενσωματώνονται στην τοπική κοινωνία με τρόπο που εξυπηρετεί νέα σημασιολογικά σχήματα. Έτσι για παράδειγμα η τροχήλατη κεραμική, μυκηναϊκού τύπου που βρέθηκε στην Τούμπα της Θεσσαλονίκης, αποτελεί μόνο το 5% του συνόλου της κεραμικής και φαίνεται πως χρησιμοποιήθηκε ως κάτι εξωτικό, που προβάλλει και διαχωρίζει τον κάτοχό της από το κοινωνικό σύνολο, προσδίδοντας του κύρος με την κατοχή της.

Το τελικό συμπέρασμα είναι ότι κάθε οικισμός ως μια αυτόνομη μονάδα μέσα σε ένα δίκτυο οικισμών, ενεργεί και αναπτύσσεται επηρεασμένος από το φυσικό τοπίο αλλά και τη γύρω του ανθρωπογενή δράση. Ο συνδυασμός αυτών των δύο είναι αυτό που προσδίδει την ταυτότητα των οικισμών, οι οποίοι είναι διαφορετικοί μεταξύ τους αλλά ταυτόχρονα όμοιοι ως προς την δράση των ανθρώπων που προσπαθούν να επιβληθούν και να διαμορφώσουν το γύρω τους πλαίσιο, ώστε αυτό να γίνει παράγοντας εξέλιξης και δημιουργίας.

13 ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

Andreou, S.-Fotiadis, M.-Kotsakis, K. 1996, “Preview of Aegean Prehistory V: The Neolithic and Bronze Age of Northern Greece” *AJA* 100, 1996, pp. 537-597

Andreou S. - Kotsakis K., 1999 “Counting people in an artefact-poor landscape. The Langadas case, Macedonia, Greece”, in *Bintliff J.-Sbonias K. (επιμ.) Reconstructing Past Population Trends in Mediterranean Europe (3000 BC-AD1800)*, Oxford 1999, 35-43.

BCH, 1920, “Chronique des fouilles en Grèce en 1919”, In: *Bulletin de correspondance hellénique*. Vol. 44, 1920 pp. 395

BCH, 1921, “Chronique des fouilles en Grèce en 1920”, In: *Bulletin de correspondance hellénique*. Vol. 45, 1921 pp. 529-530.

BCH, 1922, “Chronique des fouilles en Grèce en 1921”, In: *Bulletin de correspondance hellénique*. Vol. 46, 1922 pp. 138

BCH, 1955, “Chronique des fouilles en Grèce en 1954”, In: *Bulletin de correspondance hellénique*. Vol. 79, 1956 pp. 272.

BCH, 1956, “Chronique des fouilles en Grèce en 1955”, In: *Bulletin de correspondance hellénique*. Vol. 80, 1956 pp. 310-311.

BCH, 1957, “Chronique des fouilles en Grèce en 1956”, In: *Bulletin de correspondance hellénique*. Vol. 81, 1956 pp. 592-594

BCH, 1957, “Chronique des fouilles en 1956” In: *Bulletin de correspondance hellénique*, Vol. 81, 1956 pp 597

BCH, 1958, “Chronique des fouilles en Grèce en 1957”, In: *Bulletin de correspondance hellénique*. Vol. 82, 1958 pp. 754.

BCH, 1999, “Chronique des fouilles et découvertes archéologiques en Grèce en 1998”, Thessalie, Mégali Vélanidia. In: *Bulletin de correspondance hellénique*, Vol.123, 1999 pp. 4

Bailey, G. 2006, "Time Perspectives Polimpest and the Archeology of Time"
Anthropological Archeology 2007, vol.26 pp.198-223

Bequignon, Y. 1932, "Etudes Thessaliennes. Recherches Archéologiques dans la
Region de Pharsale", *BCH* Vol. 56, 1932 pp. 89-191

Bergson, H. 1919, "Time and Free Will: An Essay on the Immediate Data of
Consciousness" George Allen and Unwin. London 1910

Blouet B., 1986 "Development of the settlement pattern", in *Renfrew C.-Gimbutas M.
&Elster E. (επιμ.) , Excavations at Sitagroi. A Prehistoric Village in NE Greece, vol. I*
, Los Angeles, 1986, 133-143.

Bouzek, Jan. 1985, "The Aegean, Anatolia and Europe: Cultural Interrelations in the
Second Millennium" *BC*. Göteborg: Paul Åströms Förlag

Clark, G.A. 1993, "Paradigms in Science and Archeology" *Journal of Archeological
Research*, vol 1, no 3, pp. 203-234

Clarke, D. 1977, "Spatial Archeology" Academic Press Inc. London

Davies, O. W. A. Heurtley and W. L. Cuttle 1926-27, "Excavations at the Toumba and
Tables of Vardaróftsa, Macedonia, 1925, 1926" *BSA vol. 28, 1926-1927*, pp. 195-242

Daux, G. 1960, "Chronique des fouilles et découvertes archéologiques en Grèce en
1960" *BCH* Vol. 85, 1961 pp.768

Daux, G. 1964, "Chronique des Fouilles et découvertes archéologiques en Grèce en
1963", *BCH* 1964, Vol. 88 pp 780

Daux, G. 1967, "Chronique des Fouilles" *BCH* 1967, Vol.91 pp. 709-711

Daux, G. 1967, "Chronique des Fouilles et découvertes archéologiques en Grèce en
1966", *BCH* 1967, Vol. 91 pp. 703-708

Daux, G. 1970, "Rapports sur les Travaux de l' École Française en 1969" *BCH* 1970, Vol. 94 pp 1049

Di Salvatore, M.1994, "Ricerca sul Territorio di Pherai", *Θεσσαλία, Δεκαπέντε χρόνια αρχαιολογικής έρευνας, 1975-1990, Αποτελέσματα και προοπτικές. Πρακτικά Διεθνούς Συνεδρίου Λαών 1990 Β' Αθήνα 1994* σ. 93-124

Feuer B. 1983, "The Northern Mycenaean Border in Thessaly" *BAR-IS 176* Oxford

Feuer B. 2002, "Mycenaean Civilization: An Annotated Bibliography through 2002" *McFarland & Company, Inc., Publishers* Jefferson, North Carolina and London 2004

Fotiadis, M. 1985, "Economy, Ecology and Settlement among Subsistence, Farmers in the Serres Basin, North Eastern Greece, 5000-1000 BC. "Ph. D., Indiana University.
Hammond N.G.L.1972 , " A History of Macedonia Vol. 1:Historical geography and Prehistory", Oxford University Press.

Fotiades M. 1986, "Settlement and Production in the Bronze Age of North Eastern Greece" *International Thracian Conference. The Bronze Age in the Thracian Land and Beyond*, Boston, 7-10 June 1984, Milan, 79-94.

French D. 1967, "Index of prehistoric sites in Central Macedonia and catalogue of sherds material in the University of Thessaliniki" Athens 1967

Gardiner A.-S. Casson 1918-19, "Antiquities found in the British zone" *BSA*23, pp.10-43

Halstead, P.1984, "Strategies for Survival: An Eco-logical Approach to Social and Economic Change in the Early Farming Communities of Thessaly, N. Greece" *Diss. Univ. of Cambridge*

Hansel, B., 1989, "Ausgrabungen in einem Siedlungshugel der Bronze- und Eisenzeit Makedoniens" 1975-1979: *Die Grabung und der Baubefund, Prahistorische*

Archäologie in Südosteuropa, Band 1, Berlin: Spiess.

Hänsel, B. & Aslanis, I. 2010, “Das Prähistorische Olynth. Ausgrabungen in der Toumba Agios Mamas 1994-1996” Die Grabung und der Baubefund, *Prähistorische Archäologie in Südosteuropa* 23, Berlin.

Hawking, S.W. 1988, “Το Χρονικό του Χρόνου” (επιμ.) Κ. Χαράκας, εκδ. Κάτοπτρο

Heidegger, M. 1985, “Είναι και Χρόνος” τομ.2, εκδ. Δωδώνη. Αθήνα 1985

Heurtley, W.-Stearns T.C. 1930-1931, “The Tholos Tombs of Marmariani” *BSA* 31, pp. 1-55

Heurtley, W. 1939, “Prehistoric Macedonia. An Archeological Reconnaissance of Greek Macedonia (West of Struma), in the Neolithic, Bronze and Early Iron Age” Cambridge University Press, Cambridge 1939

Hiesel, G. 1990 “Späthelladische Hausarchitektur. Studien zur Architekturgeschichte des Griechischen Festlandes in der späten Bronzezeit” Mainz

Horejs, B.- Jung, R. 2014, “ Η Προϊστορική Όλυνθος. Μια Τούμπα της Εποχής του Χαλκού ανάμεσα στα Καρπάθια και το Αιγαίο”, στο *100 Χρόνια Έρευνας στην Προϊστορική Μακεδονία 1912-2012. Πρακτικά Διεθνούς Συνεδρίου*, (επιμ.) Ε. Στεφανή, Ν. Μερούσης, Α. Δημουλά. Αρχαιολογικό Μουσείο Θεσσαλονίκης, 22-24 Νοεμβρίου 2012. Θεσσαλονίκη 2014, σ. 299-302

Kilian, K. 1998, “Η μυκηναϊκή αρχιτεκτονική”, στο *Ο Μυκηναϊκός Κόσμος. Πέντε αιώνες πρώιμου Ελληνικού πολιτισμού 1600-1100 π.Χ.* (επιμ.) Κ. Δημακοπούλου Αθήνα 1998 σ. 33

Kotsakis K. 1999, “What Tells can Tell: Social Space and Settlement in the Greek Neolithic”, στο *Halsted P.* (επιμ.), *Neolithic Society in Greece*, Sheffield, 67-76.

Lespez, L. et al. 2013, “The lowest levels at Dikili-Tash, Northern Greece: a missing link in the Early Neolithic of Europe” *Antiquity March 2013*, Antiquity Publications Ltd pp. 1-16

Lucas, G. 2005, “The Archeology of Time” Routledge. London 2005

Maran, J. 1994, “Zum mittelbronzezeitlichen Bebauungsschema auf der Pevkakia-Magula bei Volos” Στο *La Thessalie. Quinze années de recherches archéologiques, 1975-1990: Bilans et perspectives* (ed. J-C. Decourt, B. Helly & K. Gallis): 205-210. Αθήνα.

Maran, J. 1995, “Structural changes in the pattern of settlement during the Shaft Grave period”, in Laffineur R.- Niemeier W.-D. (eds.), *Politeia. Society and State in the Aegean Bronze Age*, Aegaeum 12 (Liège), 67-72.

Maran, J. 2007, “Seaborne contacts between the Aegean, the Balkans and the Central Mediterranean in the 3rd Millennium BC: the unfolding of the Mediterranean world”. In *Aegaeum 27. Between the Aegean and Baltic Seas. Prehistory Across Borders. Proceedings of the International Conference, Bronze and Early Iron Age Interconnections and Contemporary Developments between the Aegean and the Regions of the Balkan Peninsula, Central and Northern Europe University of Zagreb, 11-14 April 2005*. Liège: Peeters Publication.

Merousis N. 2004, “Settlement patterns in prehistoric Imathia and Pella, W. Macedonia, Greece,” *Journal of Mediterranean Archaeology and Archaeometry* 4/1, 2004, 73-82

Renaudin L. 1920, “Chronique des fouilles en Grèce en 1919”, *BCH* 44, pp.407

Renaudin L. 1921, “Chronique des fouilles en Grèce en 1920”, *BCH* 45, pp.543-544

Renaudin L. 1922, “Chronique des fouilles en Grèce en 1921”, *BCH* 46, pp.527-528

Rey, L. 1917, “Observations sur les premieres Habitats de la Macédoine” *BCH* 41, 1917 pp. 1-175

Seferiades, M. 1983, "Dikili Tash: Introduction à la préhistoire de la Macédoine occidentale" *BCH* 107, 1983 pp. 635-677

Shanks, M & Tilley, Chr. 1987, "Social Theory and Archeology" Polity Press. Cambridge

Shelmerdine, C.W. 1997, "The Palatial Bronze Age of the southern and central Greek mainland", *AJA* Vol. 101 no.3 pp.540

Touchais, G. 1977, "Chronique des fouilles en 1976", *BCH* 101 (1977), pp. 602-606

Treuil, R. 1992, "Dikili-Tash, "Village préhistorique de Macedoine Orientale" I Fouilles de J. Desayes 1961-1975, *BCH suppl. XXIV*, vol.1. pp. 52-54

Trigger, G.B. 1989, "A History of Archeological Thought" Cambridge University Press. Cambridge

Wace A-Thompson M.S. 1909, "Early Civilization in North Greece: preliminary report on excavation in 1909" *Liverpool Annales* 1909, pp.152

Wardle, K.A. 1980, *BSA*, vol. 75, 1980 pp.229-267

Wardle, K.A. 1987, *BSA*, vol. 82, 1987 pp.312-329

Wardle, K.A. 1988, *BSA*, vol. 83, 1988 pp.375-387

Wardle, K.A. 1989, *BSA*, vol. 84, 1989 pp.447-463

Wardle, K.A. 1993, "Mycenaean Trade and Influences in Northern Greece" In C. Zerner, P. Zerner and J. Winder (eds), *Wace and Blegen, Pottery as Evidence for Trade in the Aegean Bronze Age 1939-1989. Proceedings of the International Conference held at the American School of Classical Studies at Athens*. Athens December 2-3, 1989. Amsterdam: Gieben pp. 117-141

Wheeler, M. 1954, "Archeology for the Earth" Clarendon Press. London 1954

Welch F.B. 1918-1919, "Prehistoric pottery" *Annual of the British School of Athens* 23, pp. 44-50

Αδρύμη-Σισμάνη, Β. 1993, *ΑΔ* 48 1993 σ. 236-237

Αδρύμη-Σισμάνη, Β. 1993, "Η μυκηναϊκή πόλη στο Διμήνι. Νεότερα Δεδομένα από την Αρχαία Ιωλκό" στο *Νεότερα Δεδομένα των ερευνών για την Αρχαία Ιωλκό. Πρακτικά Επιστημονικής Συνάντησης 12 Μαΐου 1993*. ΔΗ.Κ.Ι. Βόλος 1994, σ. 17-44

Αδρύμη-Σισμάνη, Β. 1994, "Ο Μυκηναϊκός οικισμός Διμηνίου" Θεσσαλία, Δεκαπέντε χρόνια αρχαιολογικής έρευνας, 1975-1990, Αποτελέσματα και προοπτικές. *Πρακτικά Διεθνούς Συνεδρίου Λυών 1990 Α' Αθήνα 1994* σ.225-232

Αδρύμη-Σισμάνη, Β. 1998, "Οικία με διάδρομο από την αρχαία Ιωλκό", *Το Έργο των Εφορειών Αρχαιοτήτων και Νεότερων Μνημείων του ΥΠΠΟ στη Θεσσαλία και την ευρύτερη περιοχή της από το 1990 ως το 1998. Πρακτικά 1ης Επιστημονικής Συνάντησης Βόλος 14-17 Μαΐου 1998*, Βόλος 2000 σ.279-291

Αδρύμη-Σισμάνη, Β. 2001, "Μυκηναϊκή Ιωλκός" *ΑΑΑ* 32-34 1999-2001 σ. 71-100

Αδρύμη-Σισμάνη, Β. 2003, "Η γκρίζα ψευδομινυεία κεραμική και η στιλβωμένη χειροποίητη από το μυκηναϊκό οικισμό Διμηνίου", στο *Αρχαιολογικό Έργο Θεσσαλίας και Στερεάς Ελλάδας 1. Πρακτικά Επιστημονικής Συνάντησης. Βόλος 2005. τόμος Ι Θεσσαλία*, Βόλος 2008 σ. 85-110

Αδρύμη-Σισμάνη, Β. 2009, "Ο ρόλος του μυκηναϊκού οικισμού του Διμηνίου στην περιοχή γύρω από το μυχό του Παγασητικού κόλπου", *Αρχαιολογικό Έργο Θεσσαλίας και Στερεάς Ελλάδας 3 2009 Πρακτικά Επιστημονικής Συνάντησης Βόλος 12.3-15.3.2009 Τόμος Ι Θεσσαλία Βόλος 2012*, σ.159-172

Αδρύμη-Σισμάνη, Β. 2013, “Ο Μυκηναϊκός Οικισμός Διμηνίου, 1977-1997, 20 χρόνια ανασκαφών ” *ΥΠΠΟ Αρχαιολογικό Ινστιτούτο Θεσσαλικών Σπουδών*, Μελέτες 7 , Βόλος 2013

Ανδρέου Σ. 2003, “Η μυκηναϊκή κεραμική και οι κοινωνίες της Κεντρικής Μακεδονίας κατά την Ύστερη Εποχή του Χαλκού” στο *Η Περιφέρεια του Μυκηναϊκού Κόσμου, Πρακτικά Β΄ Διεθνούς Διεπιστημονικού Συμποσίου*, Λαμία, 26-30 Σεπτεμβρίου 1999, Αθήνα, 191-210.

Ανδρέου, Σ.-Κωτσάκης, Κ. 1997, “ Η Προϊστορική Τούμπα Θεσσαλονίκης: Παλιά και νέα ερωτήματα” *ΑΕΜΘ 10* 1997, σ. 369-387

Ανδρέου, Σ.-Κωτσάκης, Κ. 1997, “ Η Προϊστορική Τούμπα Θεσσαλονίκης: Παλιά και νέα ερωτήματα” *ΑΕΜΘ 10* 1997, σ. 369-387

Ανδρέου Σ. & Κωτσάκης Κ. 1999, “Μυκηναϊκή παρουσία στη μυκηναϊκή Περιφέρεια: Η Τούμπα Θεσσαλονίκης, μία θέση της εποχής του Χαλκού στη Μακεδονία”, στο *Η Περιφέρεια του Μυκηναϊκού Κόσμου, Πρακτικά Α΄ Διεθνούς Διεπιστημονικού Συμποσίου*, 25-29 Σεπτεμβρίου, Λαμία 1994, Λαμία, 107-116.

Αραχωβίτη, Π. 2000, “Στοιχεία αρχαιολογικής δράσης στις Φερές και την ευρύτερη περιοχή τους τα τελευταία οκτώ χρόνια», *Το Έργο των Εφορειών Αρχαιοτήτων και Νεότερων Μνημείων του ΥΠΠΟ στη Θεσσαλία και την ευρύτερη περιοχή της. (1990-1998) 1η Επιστημονική Συνάντηση* Βόλος 2000 . σ.355-371

Αρβανιτόπουλος, Α. 1912, *ΑΕ* 1912, σ.21

Αρβανιτόπουλος, Α. 1913, “Ανασκαφαί και έρευναι εν Θεσσαλία” *ΠΑΕ* 1915 τ. 70 σ.232-233

Αρβανιτόπουλος, Α. 1916, *ΠΑΕ* 1916, σ.31

Ασλάνης, Ι. 2009, “ Άγιος Μάμας Νέας Ολύνθου (Προϊστορική Όλυνθος) ένας περιφερειακός οικισμός του μεσοελλαδικού κόσμου. Τα δεδομένα της μινυακής κεραμικής. *ΑΕΜΘ 20 χρόνια, επετειακός τόμος*. Θεσσαλονίκη 2009

Βαϊοπούλου Μ. 2011, “ Η Θεσσαλία στην Ύστερη Εποχή του Χαλκού. Ένα χρονικό της αρχαιολογικής έρευνας” *Προ-ιστορήματα τευχ. 4*, 2011

Βαϊοπούλου, Μ. 2014, “Οικισμός της Μέσης και Ύστερης Εποχής Χαλκού, στη Θέση Ασβεσταριά” *Τρικαλινά τ. 35 Πρακτικά 10ου Συμποσίου Τρικαλινών Σπουδών 2014 Τρίκαλα 31.10-2.11 2014*, Τρίκαλα 2015 σ. 205-220

Βαϊοπούλου, Μ. 2015, “Ράχες Μοσχολουρίου» Οικισμός της Μεταβατικής περιόδου από τη Μέση Εποχή Χαλκού ΙΙΙ στην Ύστερη Εποχή Χαλκού. Μια πρώτη παρουσίαση”, στο *Αρχαιολογικό Έργο Θεσσαλίας και Στερεάς Ελλάδας 4. Πρακτικά Επιστημονικής Συνάντησης. Βόλος 15.3-18.3.2012. τόμος Ι Θεσσαλία*. Βόλος 2015 σ. 175-184

Βουζαζάκης, Κ. 2003, “Προσδιορίζοντας το τοπίο της περιοχής της Μεγάλης Βελανιδιάς», στο *Αρχαιολογικό Έργο Θεσσαλίας και Στερεάς Ελλάδας 1. Πρακτικά Επιστημονικής Συνάντησης. Βόλος 15.3-18.3.2001. τόμος Ι Θεσσαλία*. Βόλος 2003 σ. 297-311

Βουζαζάκης, Κ. 2011, *ΑΔ 56-59 2001-2004 Χρονικά Β2, Στερεά Ελλάδα-Θεσσαλία*, Αθήνα 2011 σ. 490-492

Γαλλής, Ι.Κ. 1989, *Α.Δ. 44*, 1989, Χρονικά Β1, σ.219-220

Γαλλής, Ι.Κ. 1992, “ Άτλας Προϊστορικών Οικισμών της Ανατολικής Θεσσαλικής Πεδιάδας”, Έκδοση Εταιρείας Ιστορικών Ερευνών Θεσσαλίας, Λάρισα 1992

Γραμμένος, Δ. Μπέσιος, Μ. Κώτσος Σ. 1997, “Από τους Προϊστορικούς οικισμούς της Κεντρικής Μακεδονίας” Θεσσαλονίκη. Εταιρεία Μακεδονικών Σπουδών.

Δελιόπουλος, Γ. 2014, “ Η οργάνωση της παραγωγής και η λειτουργία της κεραμικής των οικιστικών οριζόντων Ι-ΙΙΙ” *Διδακτορική Διατριβή*, ΑΠΘ, Θεσσαλονίκη 2014

Ζιώτα Χ, Α. Καλογήρου, Μ. Φωτιάδης, Χονδρογιάννης Α. 1990 “ Κίτρινη λίμνη, 4 χρόνια έρευνας” *ΑΕΜΘ 4, 1990*. Θεσσαλονίκη 1993, σ. 93-104

Θεοχάρης, Δ.Ρ. 1957, *Το Έργο της Αρχαιολογικής Εταιρείας 1956*, Αθήνα 1957 σ. 43-56

Θεοχάρης, Δ.Ρ. 1957, *ΠΑΕ* 1957 σ. 54-61

Θεοχάρης, Δ.Ρ. 1958, “Νεολιθικά εκ της περιοχής της Ιωλκού” *Θεσσαλικά* 1958 τ. 1 σ.3-15

Θεοχάρης, Δ.Ρ.1961, *ΠΑΕ* 115, 1961 σ. 49-59

Θεοχάρης, Δ.Ρ.1962, *ΑΔ* 17, 1961-2, τ.17, Χρονικά σ. 174

Θεοχάρης Δ.Ρ.1963, *ΑΔ* 1963 τ. 18 ,Χρονικά σ. 142-143

Θεοχάρης, Δ.Ρ. 1964, *ΑΔ* 19, 1964, τ.19, Χρονικά σ.262

Θεοχάρης, Δ- Ρωμιοπούλου, Α. 1961, “ Ανασκαφαί Ντικιλί Τας” *ΠΑΕ 1961*, σ.81-87

Ιντζεσίλογλου-Δουλγέρη, Α. 1981, *ΑΔ* 42 Χρονικά 1981 σ. 255

Ιντζεσίλογλου-Δουλγέρη, Α. 1989, *ΑΔ* 50 Χρονικά Β1 1989 σ. 219-220

Ιντζεσίλογλου-Δουλγέρη, Α. 1994, “Οι Νεότερες Αρχαιολογικές Έρευνες στην Περιοχή των Αρχαίων Φερών”, *Θεσσαλία Δεκαπέντε Χρόνια αρχαιολογικής Έρευνας 1975-1990. Αποτελέσματα και Προοπτικές. Πρακτικά Διεθνούς Συνεδρίου Λυών 17-22 Απρίλιου 1990 .Τόμος Β*. Αθήνα 1994 σ. 71-92

Καμπούρογλου, Ε.Μ. 1994, “ Η γεωμορφολογική εξέλιξη του κόλπου του βόλου, από την νεολιθική εποχή ως σήμερα”, *Θεσσαλία, Δεκαπέντε χρόνια αρχαιολογικής έρευνας , 1975-1990, Αποτελέσματα και προοπτικές. Πρακτικά Διεθνούς Συνεδρίου Λυών 1990 Α΄* Αθήνα 1994 σ. 41-52

Καραμήτρου-Μεντεσίδου Γ. 2000, “Ανασκαφή νεκροταφείου Ύστερης Εποχής Χαλκού” *ΑΕΜΘ 14, 2000*, σ. 591-606

Κουκούλη-Χρυσανθάκη, Χ. 1980, “Οικισμός της Ύστερης Εποχής Χαλκού, στο Σταθμό Άγγιστας Σερρών”, *Ανθρωπολογικά 1-2*, 1980-1981 σ. 54-79

Κουκούλη-Χρυσανθάκη, Χ. 1992, “ Πρωτοϊστορική Θάσος: Τα Νεκροταφεία του οικισμού Καστρί” Αθήνα 1992

Κουλίδου, Σ. 2010, “ Μυκηναϊκή παρουσία στη Ν. Πιερία. Η περίπτωση της Πηγής Αρτέμιδος” *ΑΕΜΘ 24 2010* ,Θεσσαλονίκη 2014. σ.143-152.

Κουλίδου, Σ. 2012 “ Πηγή Αρτέμιδος, Πιερίας: Ορθογώνιες κατασκευές σε ταφικές και οικιστικές συνάφειες κατά την ΥΕΧ” », στο *Αρχαιολογικό Έργο Θεσσαλίας και Στερεάς Ελλάδας 4. Πρακτικά Επιστημονικής Συνάντησης*. Βόλος 15.3-18.3.2012. τόμος Ι Θεσσαλία. Βόλος 2015 σ. 105-108

Κυριατζή, Ε. 2000, “Κεραμική Τεχνολογία και Παραγωγή: Η Κεραμική της Ύστερης Εποχής Χαλκού από την Τούμπα Θεσσαλονίκης”, *Διδακτορική Διατριβή ΑΠΘ*. Θεσσαλονίκη 2000

Κωτσάκης, Κ-Ανδρέου, Σ. 1988, “Προκαταρκτικές παρατηρήσεις για την οργάνωση του χώρου, στην προϊστορική Τούμπα Θεσσαλονίκης” *ΑΕΜΘ Ι* 1987 σ. 223-234

Κωτσάκης Κ. 1990, “ Το πρόγραμμα της εντατικής επιφανειακής έρευνας Λαγκαδά. Δεύτερη Περίοδος 1987” *Εγνατία 2* 1990, σ. 175-186

Μαλαकाσιώτη, Ζ. 1992, “Θαλαμοειδής μυκηναϊκός τάφος στον Κάτω Μαυρόλοφο Αλμυρού” *Διεθνές Συνέδριο για την Αρχαία Θεσσαλία στη μνήμη του Δ.Ρ.Θεοχάρη* Αθήνα 1992, σ. 267-272

Μαλακασιώτη, Ζ. 1993, “Νεότερα δεδομένα για την Αρχαία Ιωλκό στα Παλιά Βόλου” στο *Νεότερα Δεδομένα των ερευνών για την Αρχαία Ιωλκό. Πρακτικά Επιστημονικής Συνάντησης 12 Μαΐου 1993*, ΔΗ.Κ.Ι. Βόλος 1994 σ. 47-57

Μπατζέλας, Χ. 2008, “Σπίτια βυθισμένα στη γη : Νεολιθικές υπόσκαφες οικίες της Θεσσαλίας. Ένα παράδειγμα από το Μακρυχώρι Λάρισας”, Πανεπιστήμιο Θεσσαλίας. ΙΑΚΑ *Πτυχιακή εργασία*. Βόλος 2008

Μπατζιου-Ευσταθίου, Α. 1985, “ Μυκηναϊκά από την Ν. Ιωνία Βόλου ” *Α.Δ. 40 Μελέτες* . 1985

Μπατζιου-Ευσταθίου, Α. 1992, *ΑΔ* 42 σ.280-282

Μπατζιου-Ευσταθίου, Α.1993, “Νεότερες ανασκαφικές έρευνες στην ευρύτερη περιοχή της Μαγούλας Πευκάκια” *Διεθνές Συνέδριο για την Αρχαία Θεσσαλία. Στη μνήμη του Δ.Ρ. Θεοχάρη, 1992*, Αθήνα 1992 σ. 279-285

Μπατζιου-Ευσταθίου, Α. 1994, “Αποτελέσματα των πρόσφατων ανασκαφικών ερευνών στη Ν. Ιωνία και στην περιοχή των Πευκακίων” στο *Νεότερα Δεδομένα των*

ερευνών για την Αρχαία Ιωλκό. Πρακτικά Επιστημονικής Συνάντησης 12 Μαΐου 1993, ΔΗ.Κ.Ι. Βόλος 1994 σ. 59-70

Μπατζιου-Ευσταθίου, Α. 2009, “ Ανασκαφή μυκηναϊκού οικισμού στα Πευκάκια 2006-2008” στο *ΑΕΘΣΕ* 3, Βόλος 15.3-18.3.2012 τομ. Ι σελ. 135-144

Μπατζιου-Ευσταθίου, Α. 2012, “ Η τελική φάση κατοίκησης του μυκηναϊκού οικισμού στα Πευκάκια” στο *ΑΕΘΣΕ* 4, Βόλος 12.3-15.3.2009 τομ. Ι σελ. 177-188

Παλυβού Κ. 2005, “Οικοδομική τεχνολογία των προϊστορικών χρόνων” *Αρχαιολογία και Τέχνες* 94, 12-18.

Παπαδόπουλος, Σ.- Νεράντζης, Ν. 2012, “ Η Προϊστορική Έρευνα στη Θάσο: 1922-2012” στο *100 Χρόνια Έρευνας στην Προϊστορική Μακεδονία 1912-2012. Πρακτικά Διεθνούς Συνεδρίου*, (επιμ)Ε. Στεφανή, Ν. Μερούσης, Α. Δημουλά. Αρχαιολογικό Μουσείο Θεσσαλονίκης, 22-24 Νοεμβρίου 2012. Θεσσαλονίκη 2014, σ.67-89

Παπαευθυμίου-Παπανθίου Α. και Πιλάλη-Παπαστερίου, Α. 1997, “ Ανασκαφή Αρχοντικού 1993. Προϊστορικός τομέας” *ΑΕΜΘ* 7 1993, Θεσσαλονίκη 1997. σ. 147-154.

Πουλάκη-Παντερμαλή, Ε Κουλίδου, Σ. Παπαδοπούλου, Ε. Κλινάκη, Ε. 2007, “Βάλτος Λεπτοκαρυάς εγκατάσταση και νεκροταφεία της Εποχής Χαλκού” *ΑΕΜΘ* 21, 2007. Θεσσαλονίκη 2010, σ. 185-196

Σκαφιδά, Ε. et al. 2012, “Ο οικισμός Ύστερης Εποχής Χαλκού στο «Κάστρο-Παλαιά» Βόλου: Από τις ανασκαφικές έρευνες του Δ. Θεοχάρη στα νέα ευρήματα της πρόσφατης διεπιστημονικής έρευνας», στο *Αρχαιολογικό Έργο Θεσσαλίας και Στερεάς Ελλάδας* 4. Πρακτικά Επιστημονικής Συνάντησης. Βόλος 15.3-18.3.2012. τόμος Ι Θεσσαλία. Βόλος 2015 σ. 145-157

- Σμάγας Α. 2000, ‘Προϊστορικά χρόνια στη Σιθωνία’, Θεσσαλονίκη 2000.
- Σουέρεφ Κ, 2011, “Τοπογραφικά και Αρχαιολογικά Κεντρικής Μακεδονίας” ΑΠΘ University Studio Press. Θεσσαλονίκη 2011
- Σουκάντος, Ι. 2010, “ Η Μακεδονία στην Ύστερη Εποχή του Χαλκού: Πολεοδομία και Αρχιτεκτονική” Πανεπιστήμιο Θεσσαλίας. ΙΑΚΑ *Πτυχιακή εργασία*. Βόλος 2010
- Στάης Β. 1901,” Αι εν Διμήνι ανασκαφαί” *ΠΑΕ* 37-40
- Σταυρακούδη, Κ. 2002, “Μυκηναϊκός οικισμός στις υπώρειες του λόφου Κάστρο Αερινού(Δερβίσι)” *Υπέρεια 3 Πρακτικά Γ’ Διεθνούς Συνεδρίου «Φεραί-Βελεστίνο-Ρήγας»* Αθήνα 2002 σ.167-170
- Στεφανή, Ε. 1994, “Οικισμός της ΥΕΧ στο Αγγελοχώρι Ημαθίας: Πρώτη ανασκαφική έρευνα” *ΑΕΜΘ* 8, 1994, σ.125-130
- Στεφανή, Ε. 1997, “Οικισμός της ΥΕΧ στο Αγγελοχώρι Ημαθίας: Ανασκαφή 1996,1997” *ΑΕΜΘ* 11, 1997, σ.101-108
- Στεφανή Α. & Ν. Μερούσης, 2003, ”Τοπίο στην ομίχλη: Η 2^η χιλιετία στην κεντρική πεδιάδα της Δυτικής Μακεδονίας” στο *Η Περιφέρεια του Μυκηναϊκού Κόσμου, Β’ Διεθνές Επιστημονικό Συμπόσιο*, Λαμία 1999, σ. 227-242
- Στεφανή, Ε. 2010, “ Αγγελοχώρι Ημαθίας, Οικισμός της Ύστερης Εποχής Χαλκού” Τόμος 1. Εκδόσεις Κυριακίδη. Θεσσαλονίκη 2010
- Τιβέριος, Μ. 2009, “ Η Διπλή Τράπεζα Αγχιάλου” *ΑΕΜΘ επετειακός τόμος 20*, Θεσσαλονίκη 2009, σ. 397-407
- Τόλια-Χριστάκου, Μ. 2009, “Τούμπες Εποχής Χαλκού στη Κάτω Κοιλάδα του Στρυμόνα και πρώτες ειδήσεις από την ανασκαφή της τούμπας Σφελινού, νομού Σερρών” *ΑΕΜΘ* 23, 2009 , Θεσσαλονίκη 2013, σ. 435-444

Τσούντας Χ. 1899, “Ανασκαφαί εν Θεσσαλία” *ΠΑΕ 101-102*, σ.59-61

Τουρναβίτου, Ι. Αρχαιολογική Έκθεση Πεπραγμένων 2015,2016,2017. ΙΑΚΑ

Χονδρογιάννη-Μετόκη Α., 1999, “Από την προϊστορική έρευνα στην κοιλάδα του μέσου ρου του Αλιάκμονα,” *Αρχαία Μακεδονία VI*, τ. 1, Θεσσαλονίκη 1999, σελ. 241-258.

Ψαράκη, Κ. 2004, “Υλική και Κοινωνική Διάσταση του Στυλ της Κεραμικής: Η χειροποίητη κεραμική της Εποχής Χαλκού από την Τούμπα Θεσσαλονίκης” *Διδακτορική Διατριβή ΑΠΘ*. Θεσσαλονίκη 2004

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΘΕΣΣΑΛΙΑΣ

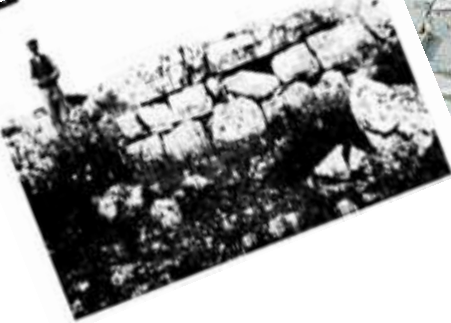
ΣΧΟΛΗ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ ΤΟΥ ΑΝΘΡΩΠΟΥ

ΤΜΗΜΑ ΙΣΤΟΡΙΑΣ ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΑΣ ΚΑΙ ΚΟΙΝΩΝΙΚΗΣ ΑΝΘΡΩΠΟΛΟΓΙΑΣ

Μεταπτυχιακό Πρόγραμμα Σπουδών: “Διεπιστημονικές Προσεγγίσεις στις Ιστορικές,

Αρχαιολογικές και Ανθρωπολογικές Σπουδές"

Οικισμοί της Ύστερης Εποχής του Χαλκού στη Θεσσαλία και τη Μακεδονία. Συμβολή στη μελέτη της τοπογραφικής, χωροταξικής, πολεοδομικής, και αρχιτεκτονικής οργάνωσης, μέσα στο χωροχρονικό γίγνεσθαι.

Τόμος II

Σταυρακούδη Καλλιόπη

Βόλος 2018

ΤΟΜΟΣ II

1 ΚΑΤΑΛΟΓΟΣ ΕΙΚΟΝΩΝ

Εικόνα 1 Διοικητικός χάρτης Θεσσαλίας

Εικόνα 2 Διαχρονικός χάρτης της λίμνης Κάρλας

Εικόνα 3 Χάρτης Μαγνησίας. Θέση Διμηνίου

Εικόνα 4 Γενικό τοπογραφικό αρχαιολογικού χώρου Διμηνίου

Εικόνα 5 Διμήνι. Τμήμα κτιρίου στο ΝΔ άκρο της κεντρικής αυλής του Νεολιθικού οικισμού

Εικόνα 6 Διμήνι. Κτίριο στο ΝΔ άκρο της κεντρικής αυλής του Νεολιθικού οικισμού. Ανασκαφικό σχέδιο του 1902

Εικόνα 7 Διμήνι. Οριζόντιος κεντρικός δρόμος

Εικόνα 8 Διμήνι. Οικία Α κατά την ΥΕΙΙΑ περίοδο

Εικόνα 9 Διμήνι. Οικία Α κατά την ΥΕΙΙΑ περίοδο

Εικόνα 10 Διμήνι. Οικία Α κατά την ΥΕΙΙΒ2 περίοδο

Εικόνα 11 Διμήνι. Οικία Α κατά την ΥΕΙΙΒ2 περίοδο

Εικόνα 12 Διμήνι. Οικία Α κατά την ΥΕΙΙΓ περίοδο

Εικόνα 13 Διμήνι. Οικία Α και Κ κατά την ΥΕΙΙΒ2 περίοδο

Εικόνα 14 Διμήνι. Οικία Κ κατά την ΥΕΙΙΑ περίοδο

Εικόνα 15 Διμήνι. Οικία Κ κατά την ΥΕΙΙΒ2 περίοδο

Εικόνα 16 Διμήνι. Οικία Κ κατά την ΥΕΙΙΒ2 περίοδο

Εικόνα 17 Διμήνι. Οικία Κ κατά την ΥΕΙΙΓ περίοδο

Εικόνα 18 Διμήνι. Οικία Z κατά την ΥΕΠΒ1 περίοδο

Εικόνα 19 Διμήνι. Οικία Z κατά την ΥΕΠΒ2 περίοδο

Εικόνα 20 Διμήνι. Οικία Z κατά την ΥΕΠΒ2 περίοδο

Εικόνα 21 Διμήνι. Οικία Z κατά την ΥΕΠΓ περίοδο

Εικόνα 22 Διμήνι. Βόρεια Οικία κατά την ΥΕΠΓ περίοδο

Εικόνα 23 Διμήνι. Βόρεια και Νότια Οικία κατά την ΥΕΠΓ περίοδο

Εικόνα 24 Διμήνι. Νότια Οικία κατά την ΥΕΠΒ-ΠΓ περίοδο

Εικόνα 25 Διμήνι. Βόρεια, Νότια και Ανατολική Οικία κατά την ΥΕΠΒ2 περίοδο

Εικόνα 26 Διμήνι. Βόρεια, Νότια και Ανατολική Οικία κατά την ΥΕΠΒ2 περίοδο

Εικόνα 27 Διμήνι, μέγαρα Α,Β

Εικόνα 28 Διμήνι, κάτοψη μεγάρων Α,Β(αεροφωτογραφία)

Εικόνα 29 Παλιά, μεγαροειδές κτίριο

Εικόνα 30 Παλιά, μεγαροειδές κτίριο

Εικόνα 31 Παλιά, στρωματογραφική αναπαράσταση, σύμφωνα με τον Δ. Θεοχάρη

Εικόνα 32 Πευκάκια. Τοπογραφικός χάρτης

Εικόνα 33 Μαγούλα Πευκάκια

Εικόνα 34 Πευκάκια, μυκηναϊκά κτίρια

Εικόνα 35 Πευκάκια: κτιστοί κιβωτιόσχημοι τάφοι στα δάπεδα οικιών

Εικόνα 36 Χάρτες αρχαιολογικής θέσης Μεγάλης Βελανιδιάς

Εικόνα 37 Τοπογραφικό διάγραμμα Φερών

Εικόνα 38 Μαγούλα Μπακάλη

Εικόνα 39 Μαγούλα Δερβίσι, Κάστρο Αερινού

Εικόνα 40 Κάτοψη μυκηναϊκού οικισμού Κάστρου Αερινού

Εικόνα 41 Θέση αρχαιολογικού χώρου Πέτρας

Εικόνα 42 Μακρυχώρι. Μυκηναϊκός οικισμός

Εικόνα 43 Μακρυχώρι. Τμήμα κάτοψης μυκηναϊκού οικισμού

Εικόνα 44 Μαγούλα Χτούρι. Λήψη από δυτικά

Εικόνα 45 Χτούρι. Τείχος με πολυγωνικούς λίθους

Εικόνα 46 Χτούρι . Τείχος. Εικόνα του 1931

Εικόνα 47 Ράχες Μοσχολουρίου. Τομέας Α. Κάτοψη κτιρίου

Εικόνα 48 Ράχες Μοσχολουρίου. Τομέας Β, κάτοψη κτιρίου

Εικόνα 49 Πετρωτό . Κύριος Τομέας. Τμήμα κτιρίου β' φάσης

Εικόνα 50 Πετρωτό. Κύριος τομέας. Κτίριο Ε

Εικόνα 51 Γεωφυσικός χάρτης της Μακεδονίας

- Εικόνα 52** Διοικητικός χάρτης Μακεδονίας
- Εικόνα 53** Τούμπα Ντικιλί-Τας
- Εικόνα 54** Ντικιλί-Τας. Υπόστρωμα δαπέδου της ΥΕΙΠΓ
- Εικόνα 55** Ντικιλί-Τας. Κτίριο της ΥΕΧ
- Εικόνα 56** Τούμπα Σταθμού Αγγίστας
- Εικόνα 57** Τοπογραφικός σχέδιο οικισμού Σταθμού Αγγίστας Σερρών
- Εικόνα 58** Οχυρή ακρόπολη Καστρίου
- Εικόνα 59** Καστρί. Ανασκαφικές τομές
- Εικόνα 60** Τούμπα Σφελινού
- Εικόνα 61** Τούμπα Σφελινού. Τοίχος με σειρές αργών λίθων και πλίνθων
- Εικόνα 62** Τούμπα Σφελινού. Λίθινα θεμέλια και λιθόστρωτο
- Εικόνα 63** Τούμπες Εποχής του Χαλκού ΝΑ του νομού Σερρών
- Εικόνα 64** Τούμπα Ασσήρου
- Εικόνα 65** Τούμπα Άσσηρος. Φάση 9
- Εικόνα 66** Τούμπα Άσσηρος, Φάση 9. Δωμάτιο 9,σιταποθήκη
- Εικόνα 67** Τούμπα Άσσηρος. Φάση 8
- Εικόνα 68** Τούμπα Άσσηρος. Φάσεις 7-6
- Εικόνα 69** Τούμπα Άσσηρος. Φάση 7-6. Δρόμος και δωμάτια σε γειτνίαση
- Εικόνα 70** Τούμπα Άσσηρος, φάση 5
- Εικόνα 71** Τούμπα Θεσσαλονίκης
- Εικόνα 72** Σχηματική αναπαράσταση των κατασκευών της πλαγιάς της Τούμπας
- Εικόνα 73** Τούμπα Θεσσαλονίκης. Φάση 6
- Εικόνα 74** Τούμπα Θεσσαλονίκης. Φάση 5
- Εικόνα 75** Τούμπα Θεσσαλονίκης. Φάση 4

- Εικόνα 76** Τούμπα Θεσσαλονίκης. Φάση 3
- Εικόνα 77** Τοπογραφικό της Διπλής Τράπεζας Αγκιάλου
- Εικόνα 78** Σχεδιαστική τομή της Διπλής Τράπεζας Αγκιάλου
- Εικόνα 79** Τούμπα Καστανά 1916. Ανατολική άποψη
- Εικόνα 80** Τούμπα Καστανά 1916. Βόρεια άποψη
- Εικόνα 81** Η σημερινή εικόνα της Τούμπας Καστανά
- Εικόνα 82** Η μέγιστη εξάπλωση της ακτογραμμής του Θερμαϊκού κόλπου
- Εικόνα 83** Ο Θερμαϊκός κόλπος και η πεδιάδα του Αξιού περί το 2500π.Χ.
- Εικόνα 84** Ο Θερμαϊκός κόλπος και η πεδιάδα του Αξιού περί το 1600π.Χ.
- Εικόνα 85** Χάρτης της Τούμπας Καστανά
- Εικόνα 86** Τούμπα Καστανά. Φάση KIV, στρώμα 16
- Εικόνα 87** Τούμπα Καστανά. Φάση KIV, στρώμα 15
- Εικόνα 88** Τούμπα Καστανά. Φάση KIV, στρώμα 14β
- Εικόνα 89** Τούμπα Καστανά. Φάση KIV, στρώμα 14 α
- Εικόνα 90** Τούμπα Καστανά. Φάση KV, στρώμα 13
- Εικόνα 91** Τούμπα Καστανά. Φάση KV στρώμα 12
- Εικόνα 92** Τούμπα Καστανά. Φάση KV, στρώμα 11
- Εικόνα 93** Τούμπα Λιμνότοπου
- Εικόνα 94** Τοπογραφικό σχέδιο τούμπας Λιμνότοπου
- Εικόνα 95** Χάρτης της περιοχής της τούμπας Λιμνότοπος(Kolibi)
- Εικόνα 96** Τούμπα Αξιοχωρίου
- Εικόνα 97** Τούμπα Αξιοχωρίου τοπογραφικό σχέδιο
- Εικόνα 98** Χάρτης της περιοχής τούμπας Αξιοχωρίου
- Εικόνα 99** Τούμπα Αξιοχωρίου

- Εικόνα 100** Τούμπα Αγίου Μάμα
- Εικόνα 101** Άγιος Μάμας. Αναπαράσταση σπιτιών του στρώματος 7
- Εικόνα 102** Τοπογραφικό σχέδιο τούμπας Αγίου Μάμα
- Εικόνα 103** Μολυβόπυργος
- Εικόνα 104** Μολυβόπυργος. Τοπογραφικό σχέδιο
- Εικόνα 105** Μολυβόπυργος, σχεδιαστική τομή στους δύο άξονες
- Εικόνα 106** Πηγή Αρτέμιδος. Κάτοψη του ανασκαφικού χώρου
- Εικόνα 107** Πηγή Αρτέμιδος, Κλίβανος
- Εικόνα 108** Πηγή Αρτέμιδος, τοίχος 9 και λιθόστρωση
- Εικόνα 109** Πηγή Αρτέμιδος, τοίχος 8
- Εικόνα 110** Πηγή Αρτέμιδος, τοίχος 1
- Εικόνα 111** Πηγή Αρτέμιδος, ορθογώνια κατασκευή(OK1)
- Εικόνα 112** Πηγή Αρτέμιδος, ορθογώνια κατασκευή(OK2)
- Εικόνα 113** Βάλτος Λεπτοκαρυάς. Κάτοψη ανασκαφικού χώρου
- Εικόνα 114** Βάλτος Λεπτοκαρυάς, περίβολοι 2,3
- Εικόνα 115** Βάλτος Λεπτοκαρυάς, κτίριο σχήματος Π
- Εικόνα 116** Τούμπα Αγγελοχωρίου
- Εικόνα 117** Τούμπα Αγγελοχωρίου
- Εικόνα 118** Τούμπα Αξιοχωρίου. Στρωματογραφική τομή. Χαμηλά τα ίχνη στάχτης της φάσης III
- Εικόνα 119** Τούμπα Αγγελοχωρίου. Υπολείμματα ανδήρου
- Εικόνα 120** Τούμπα Αγγελοχωρίου. Δάπεδο και πασσαλότρυπες φάσης III
- Εικόνα 121** Τούμπα Αγγελοχωρίου. Οικοδομικά κατάλοιπα φάσης II
- Εικόνα 122** Τούμπα Αγγελοχωρίου. Δάπεδο και πλιθιά φάσης II
- Εικόνα 123** Τούμπα Αγγελοχωρίου. Οικοδομικά κατάλοιπα φάσης I

Εικόνα 124 Τούμπα Αγγελοχωρίου. Στρώμα καταστροφής, δάπεδο και πηλοκατασκευή φάσης Ι

Εικόνα 125 Τούμπα Αρχοντικού

Εικόνα 126 Τούμπα Αρχοντικού. Οικιστικός ορίζοντας Ι

Εικόνα 127 Άποψη από νότια της περιοχής της τούμπας Μπουμπούστη

Εικόνα 128 Άποψη από βόρεια της περιοχής της τούμπας Μπουμπούστη

Εικόνα 129 Σχεδιάγραμμα της ανασκαφής στη τούμπα Μπουμπούστη, σύμφωνα με τον Heurtley

2 ΚΑΤΑΛΟΓΟΣ ΧΑΡΤΩΝ

Χάρτης 1 Οικισμοί YEX στη Θεσσαλία και τη Μακεδονία

Χάρτης 2 Θέσεις YEX στην Ανατολική Θεσσαλική πεδιάδα

Χάρτης 3 Θέσεις YEX στη Κεντρική Μακεδονία

3 ΚΑΤΑΛΟΓΟΣ ΠΙΝΑΚΩΝ

Πίνακας 1 Θέσεις της Ανατολικής Θεσσαλικής πεδιάδας

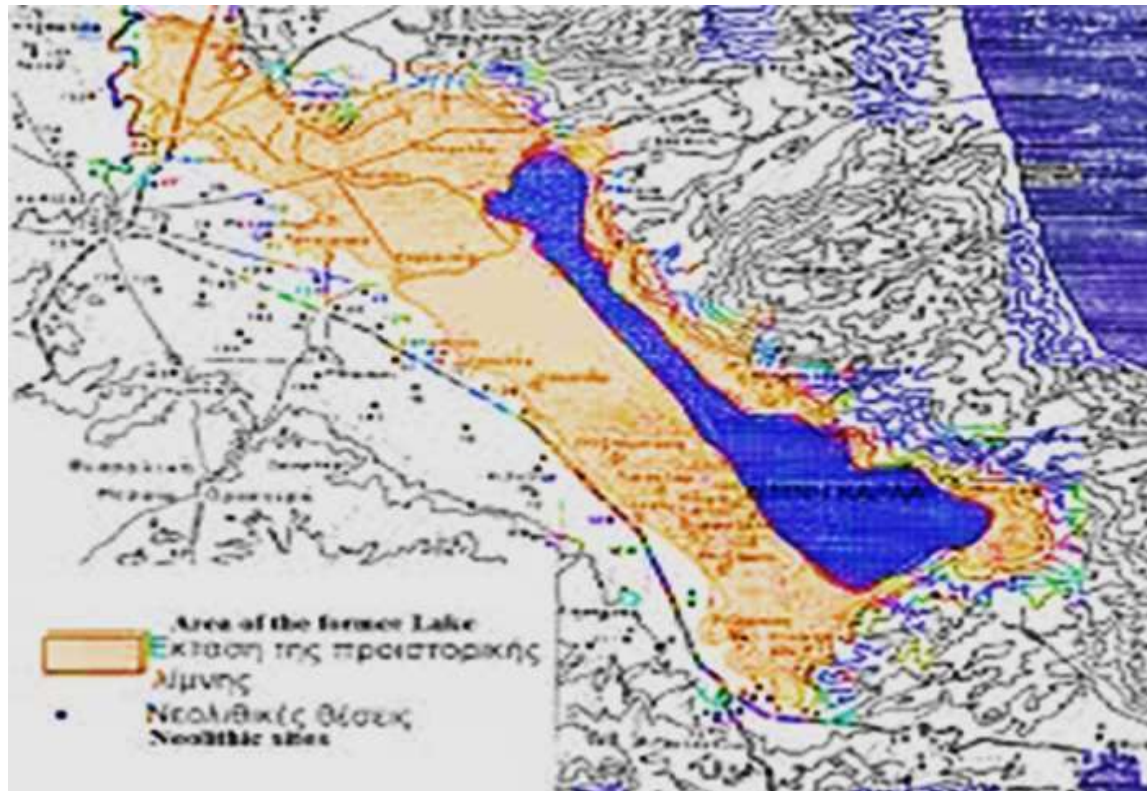
Πίνακας 2 Θέσεις της Κεντρικής Μακεδονίας

Πίνακας 3 Οικισμοί της YEX στη Θεσσαλία και τη Μακεδονία

EIKONES

Εικόνα 1 Χάρτης των νομών της Θεσσαλίας

Εικόνα 2 Διαχρονικός χάρτης της Λίμνης Κάρλας
 (<https://www.google.gr/search?q=λίμνη+καρλα&biw=1366&bih=641&sou>)

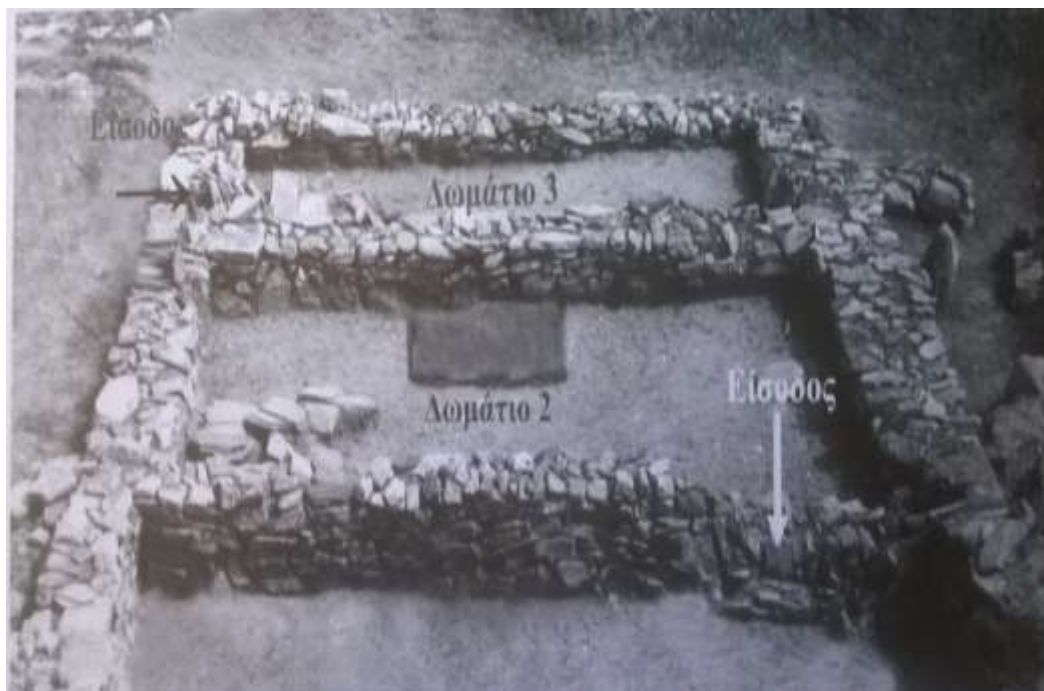
Εικόνα 3 Χάρτης Μαγνησίας- θέση Διμηνίου

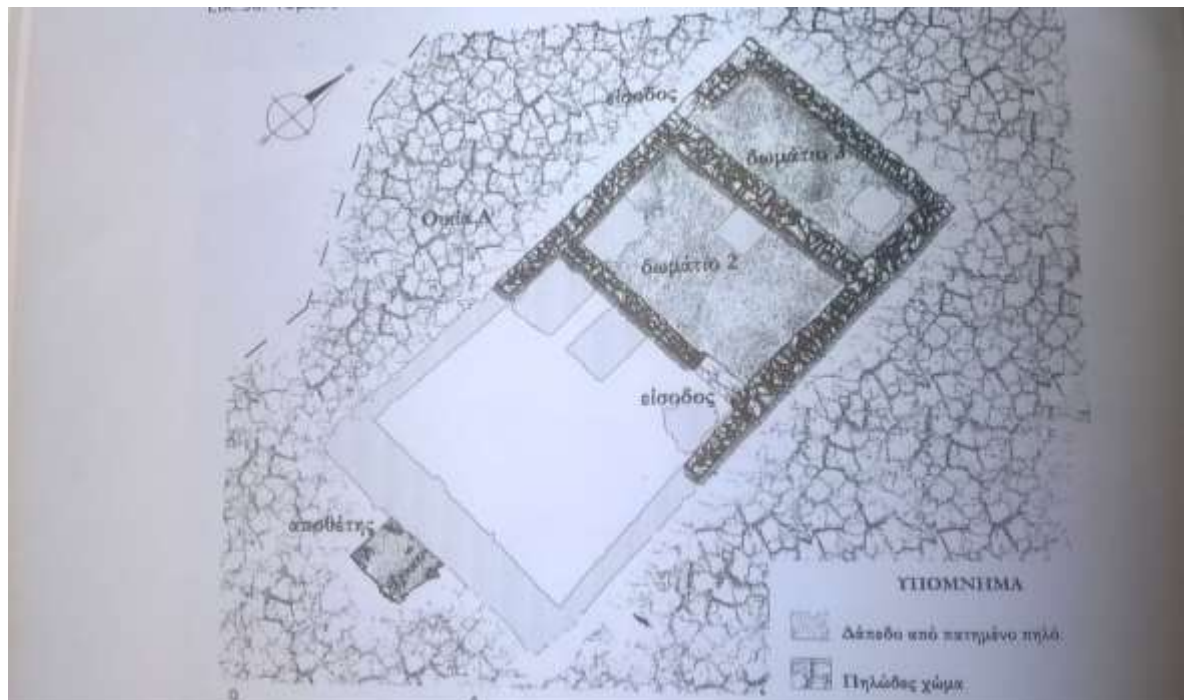
Εικόνα 4 Γενικό τοπογραφικό αρχαιολογικού χώρου Διμηνίου (Αδρύμη 2001:72)

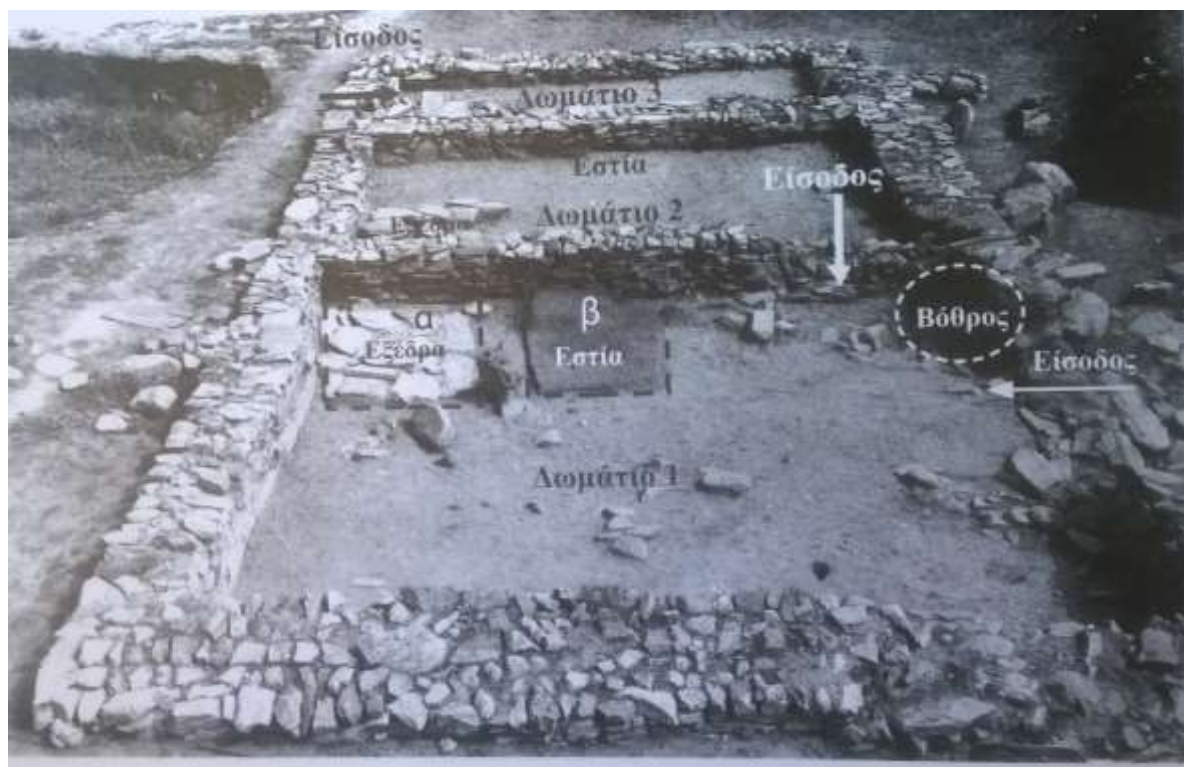
Εικόνα 7. Διμήνι. Οριζόντιος κεντρικός δρόμος (Αδρύμη 2013 εικ.67)

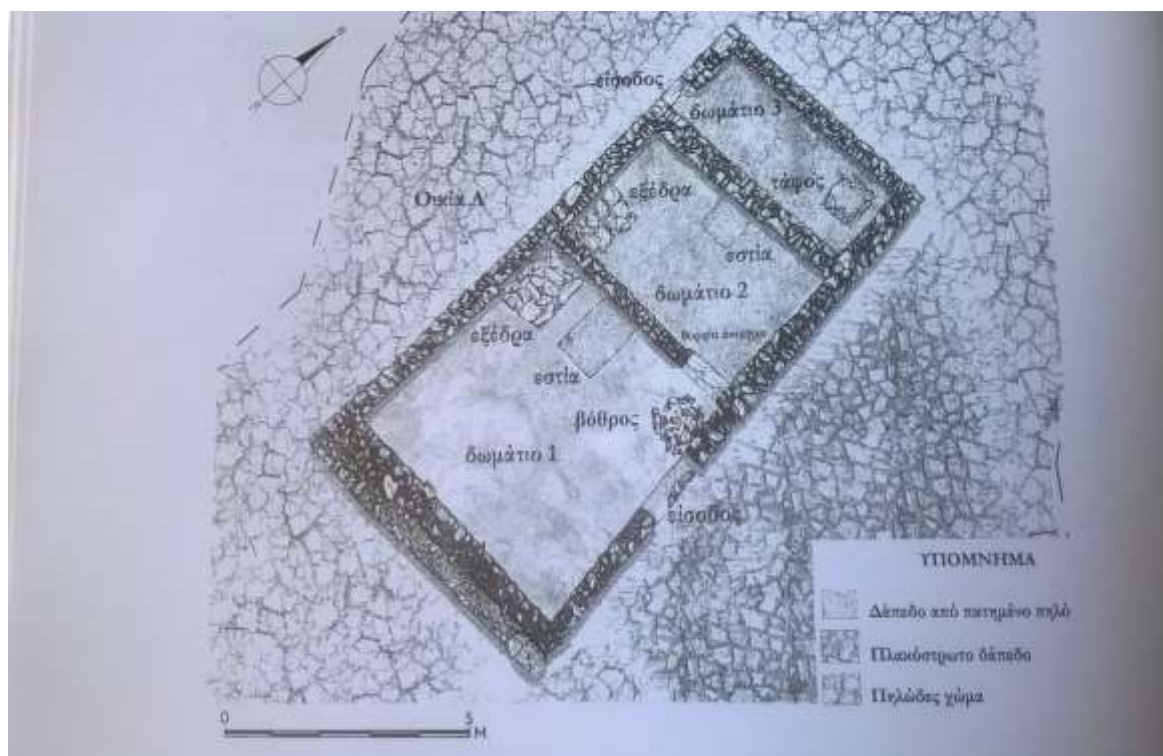
Εικόνα 8 . Διμήνι. Οικία Α κατά την ΥΕΙΙΑ περίοδο (Αδρύμη 2013, εικ. 30)

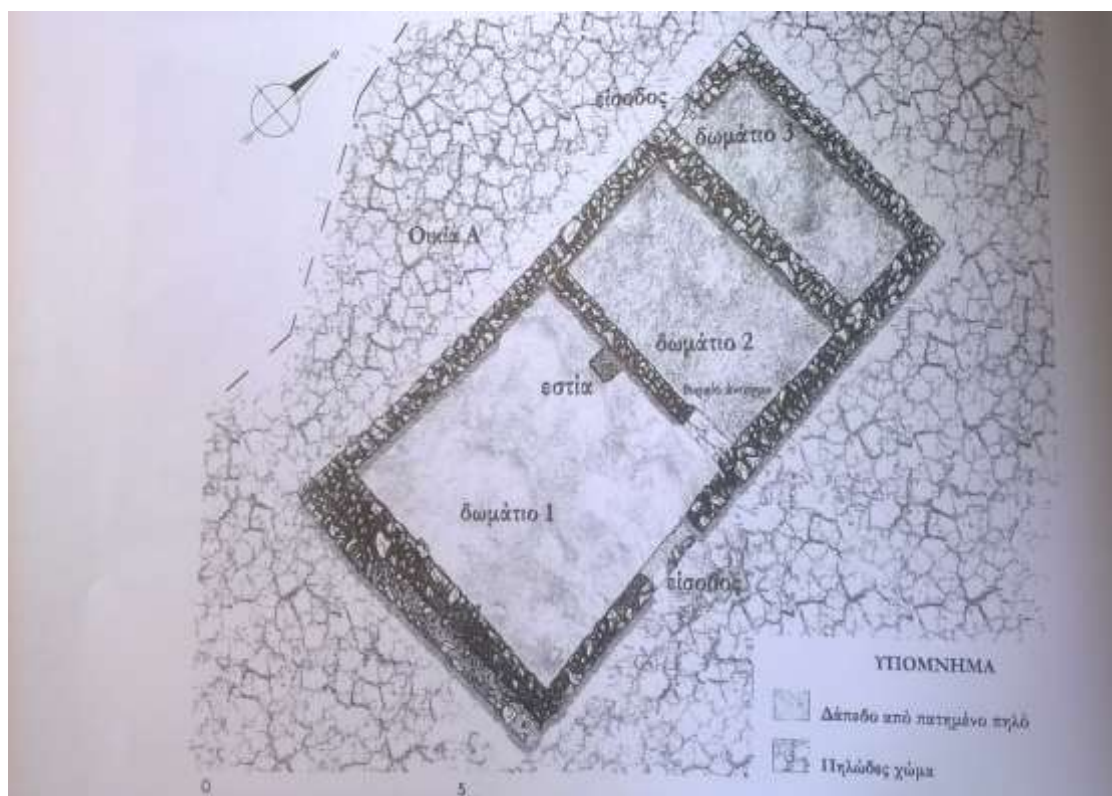
Εικόνα 9. Διμήνι. Οικία Α κατά την ΥΕΙΙΑ περίοδο (Αδρύμη2013, σχεδ. 16)

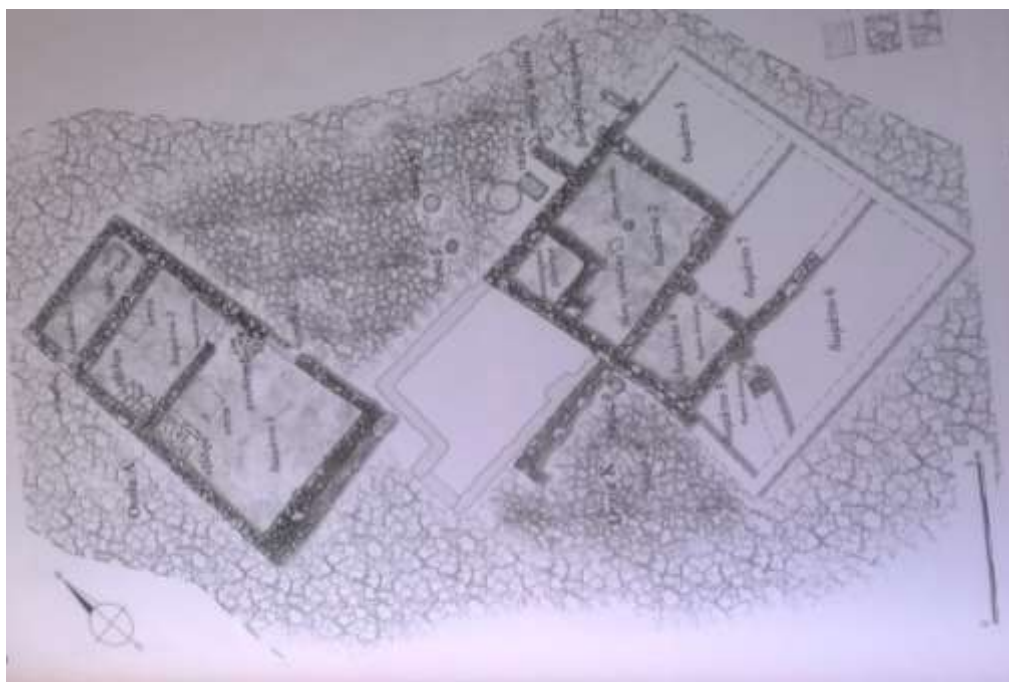
Εικόνα 10 Διμήνι. Οικία Α κατά την ΥΕΙΙΒ2 περίοδο . (Αδρύμη2013, εικ.33)

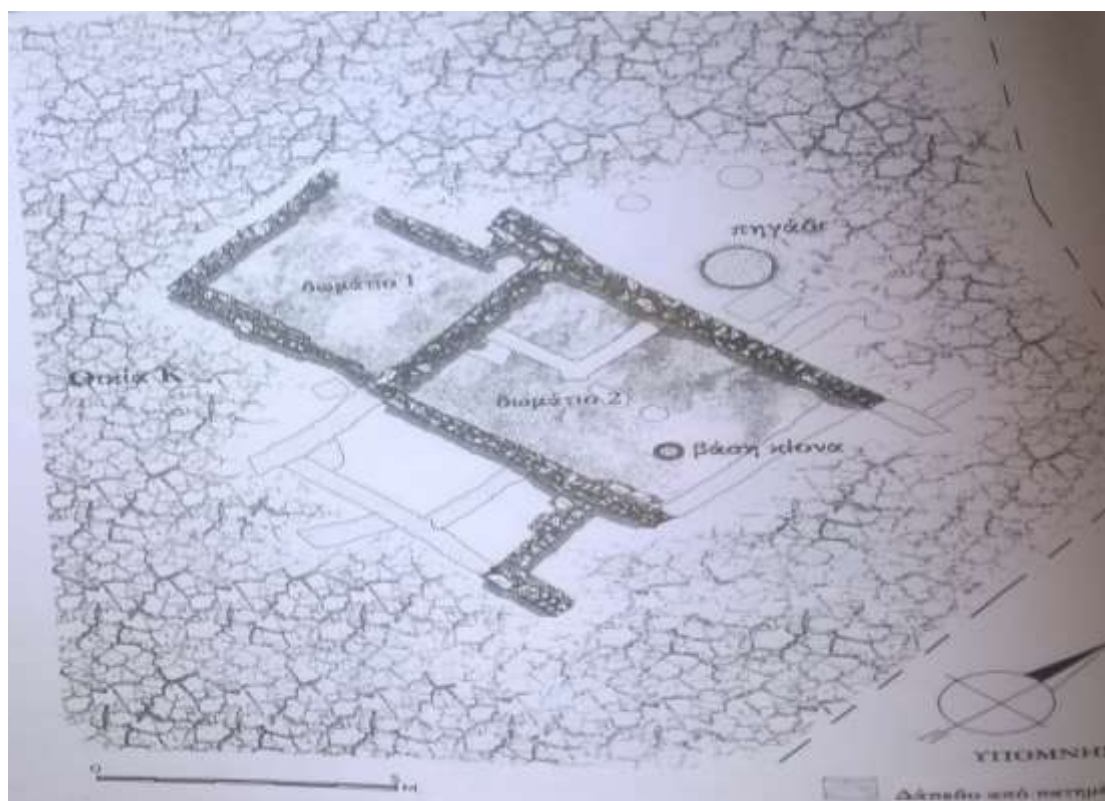
Εικόνα 11 Διμήνι. Οικία Α κατά την YEIII B2 περίοδο. (Αδρύμη 2013, σχεδ. 17)

Εικόνα 12. Διμήνι. Οικία Α κατά την YEIII Γ περίοδο. (Αδρύμη 2013, σχεδ.. 18)

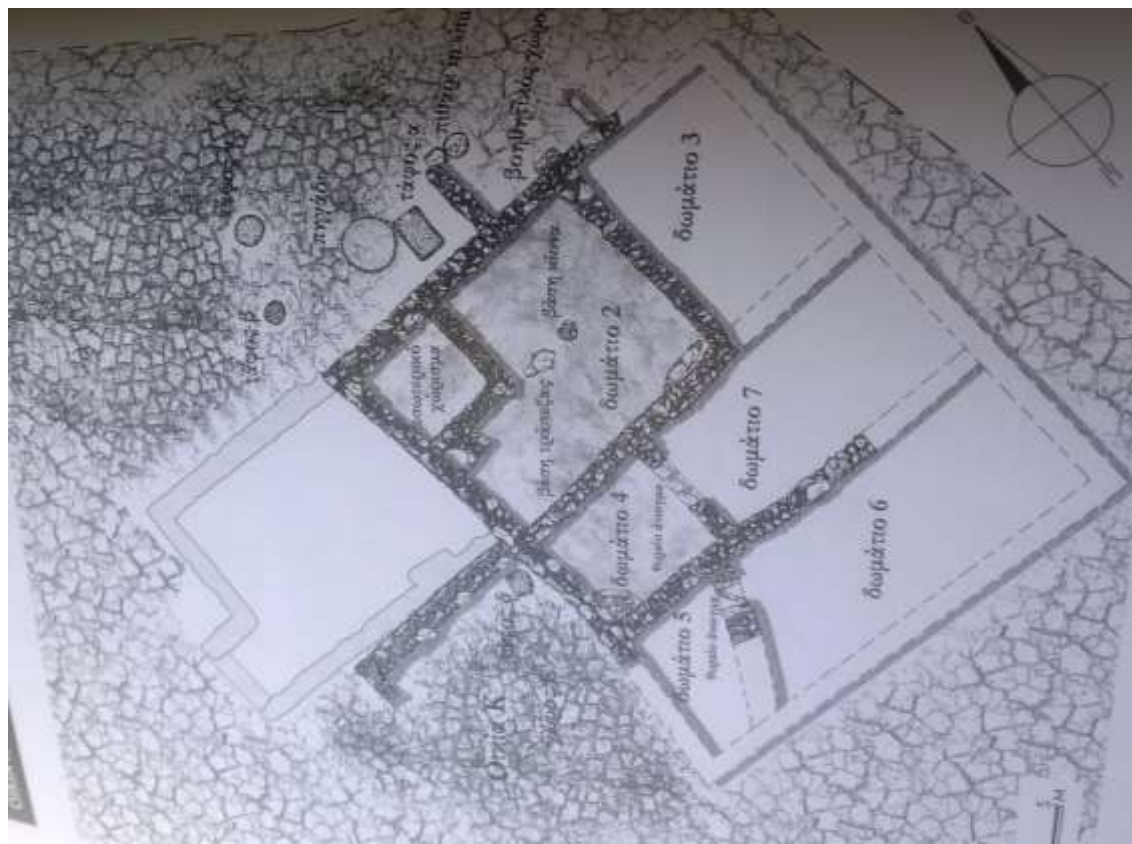
Εικόνα 13 Διμήνι. Οικία Α και Κ κατά τηνΥΕΙΒ2 περίοδο. (Αδρύμη 2013, σχεδ. 19)

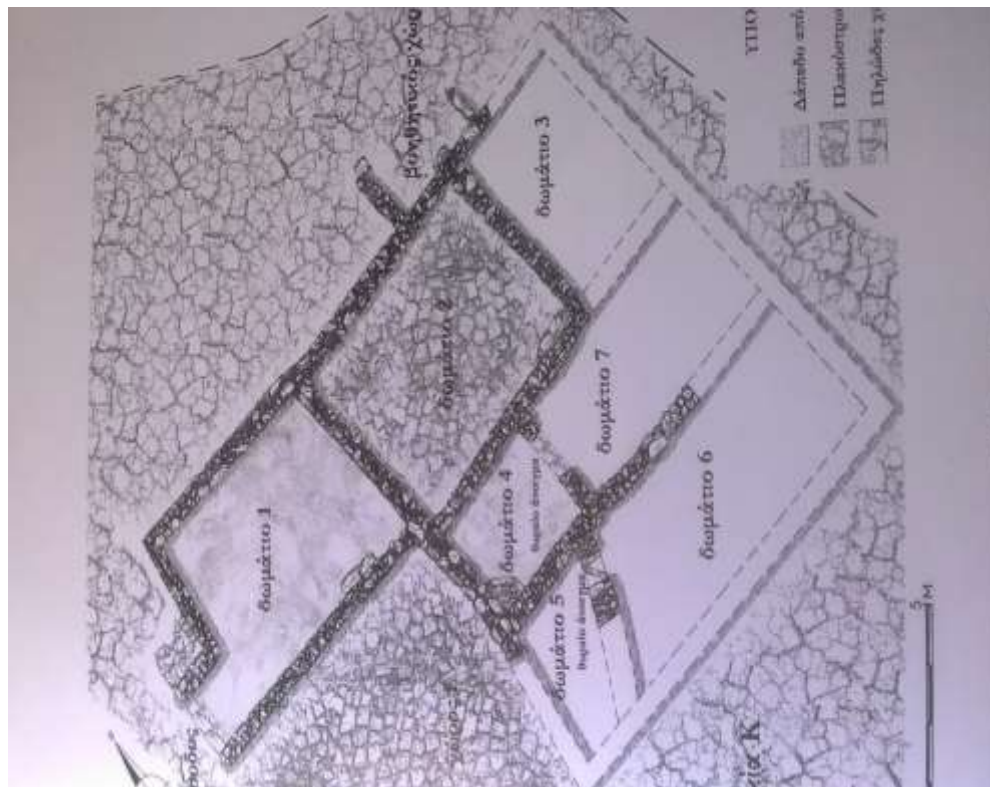
Εικόνα 14 Διμήνι. Οικία Κ κατά την ΥΕΙΙΑ περίοδο. (Αδρύμη 2013, σχεδ. 20)

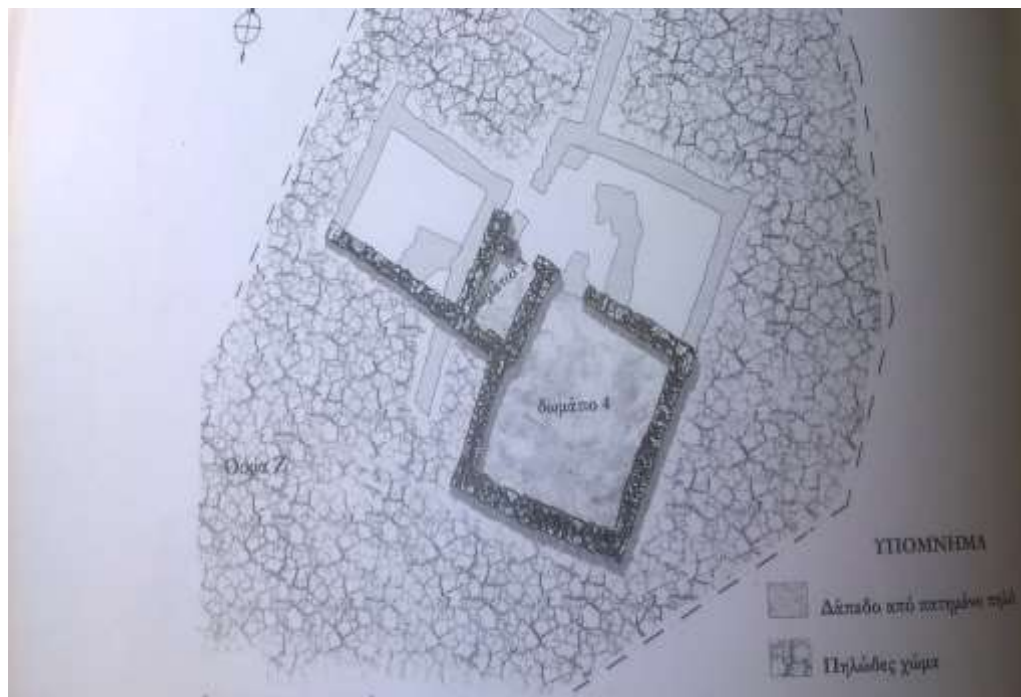
Εικόνα 15 Διμήνι. Οικία Κ κατά την ΥΕΙΙΒ2 περίοδο. (Αδρύμη 2013, εικ. 38)

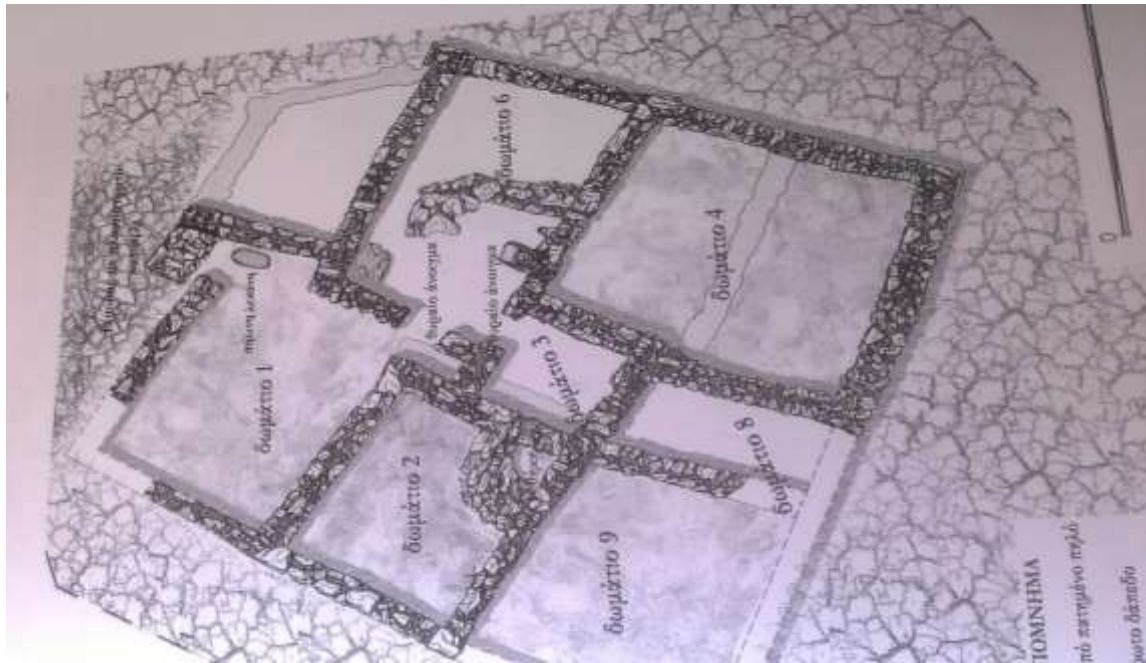
Εικόνα 16 Διμήνι. Οικία Κ κατά την ΥΕΙΙΒ2 περίοδο. (Αδρύμη 2013, σχεδ. 21)

Εικόνα 17 Διμήνι. Οικία Κ κατά την ΥΕΙΠΓ περίοδο. (Αδρύμη 2013, σχεδ. 22)

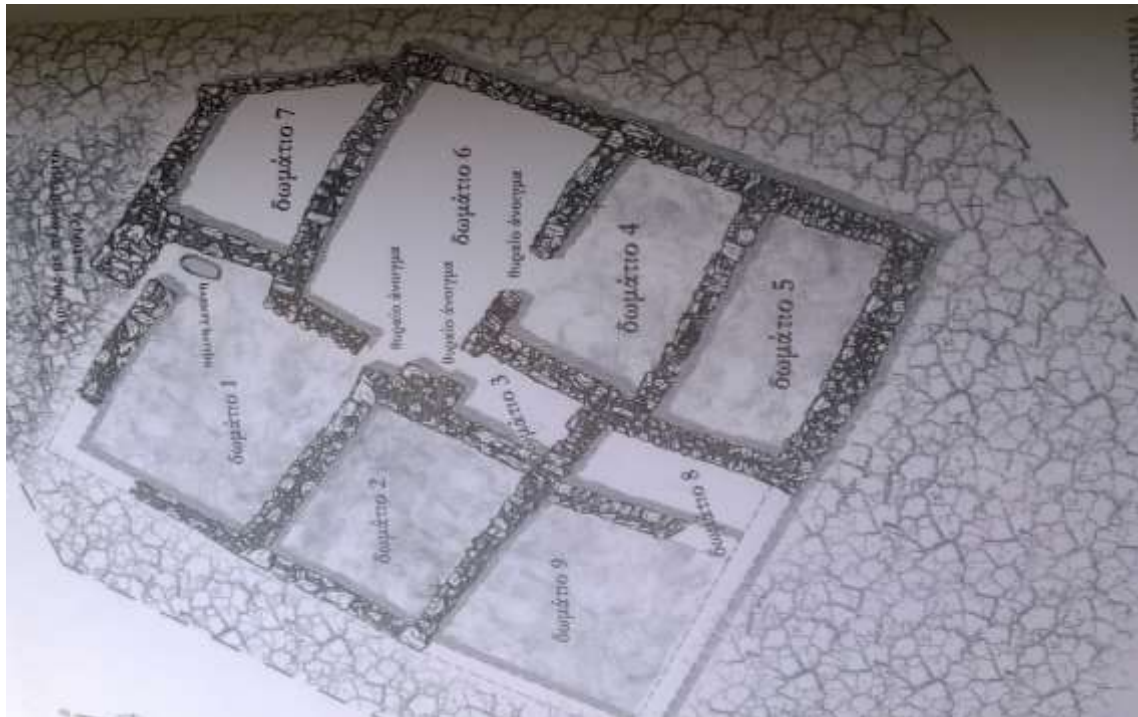
Εικόνα 18 Διμήνι. Οικία Ζ κατά την ΥΕΙΠΒ1 περίοδο. (Αδρύμη 2013, σχεδ. 23)

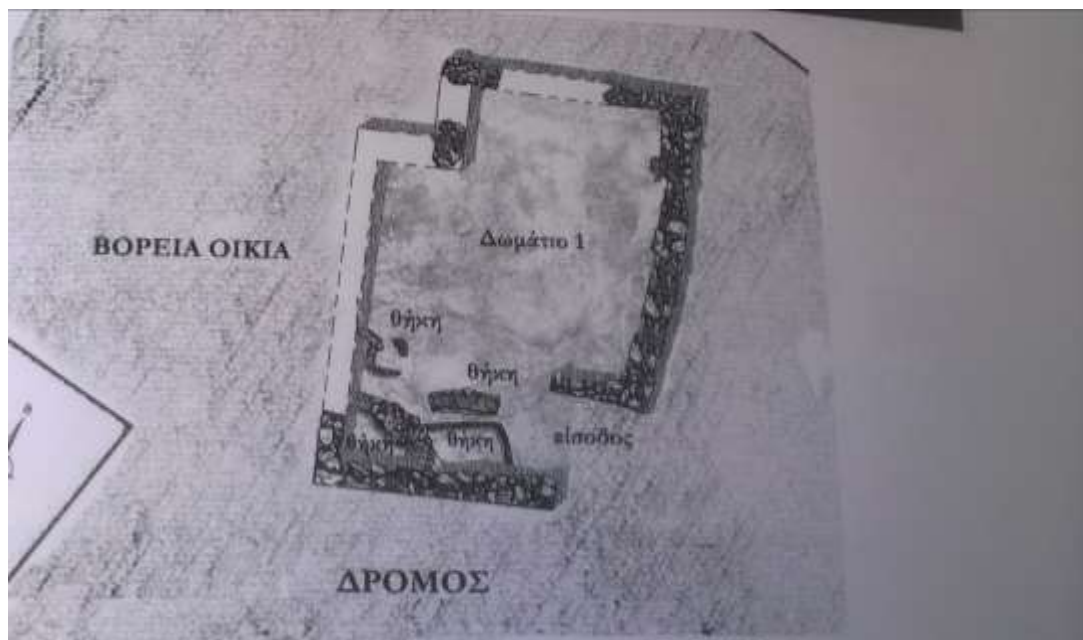
Εικόνα 19 Διμήνη. Οικία Z κατά την ΥΕΙΠΒ2 περίοδο. (Αδρύμη 2013, σχεδ. 24)

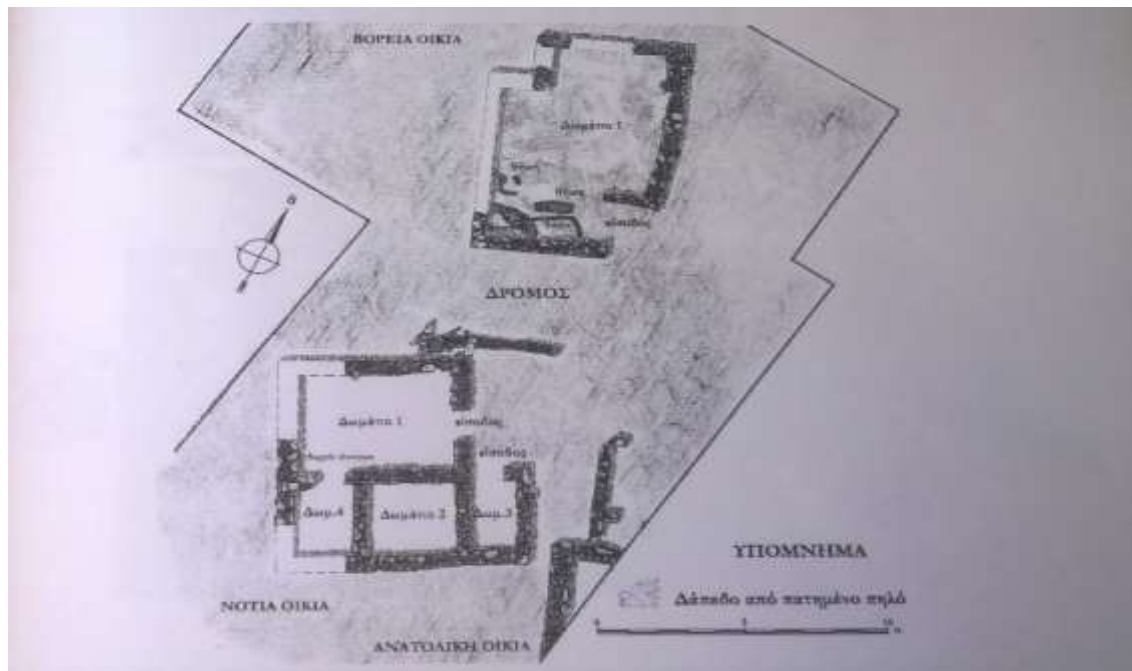
Εικόνα 20 Διμήνη. Οικία Z κατά την ΥΕΙΠΒ2 περίοδο. (Αδρύμη 2013, εικ. 48)

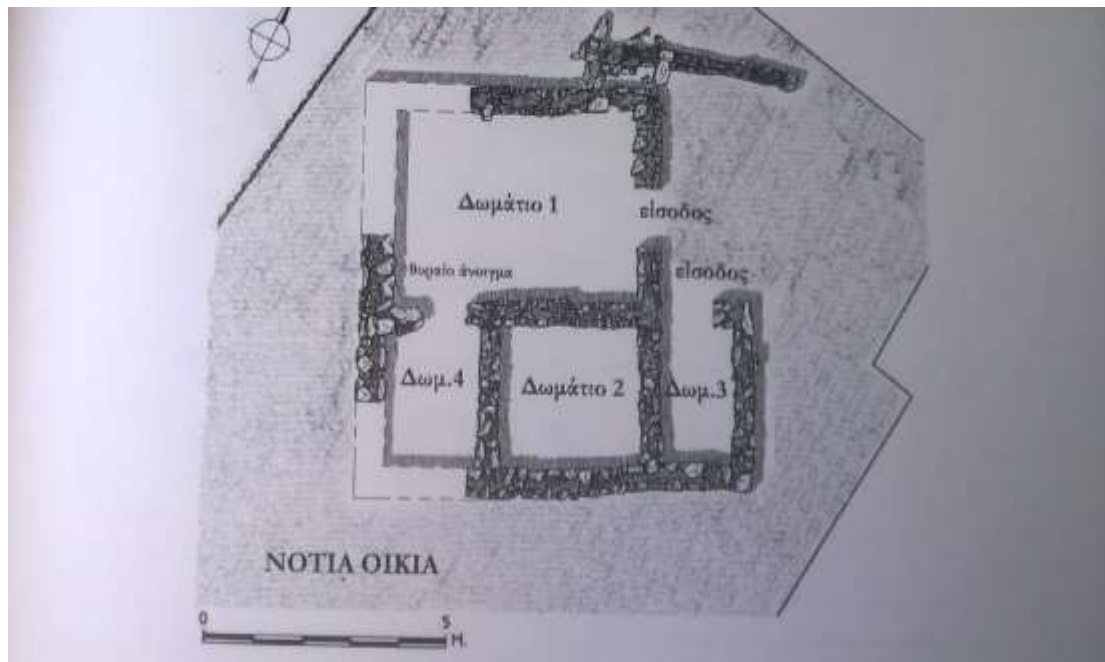
Εικόνα 21 Διμήνη. Οικία Z κατά την ΥΕΙΠΓ περίοδο. (Αδρύμη2013, σχεδ.25)

Εικόνα 22 Διμήνη. Βόρεια Οικία κατά την ΥΕΙΠΓ περίοδο.(Αδρύμη 2013, σχέδ. 27)

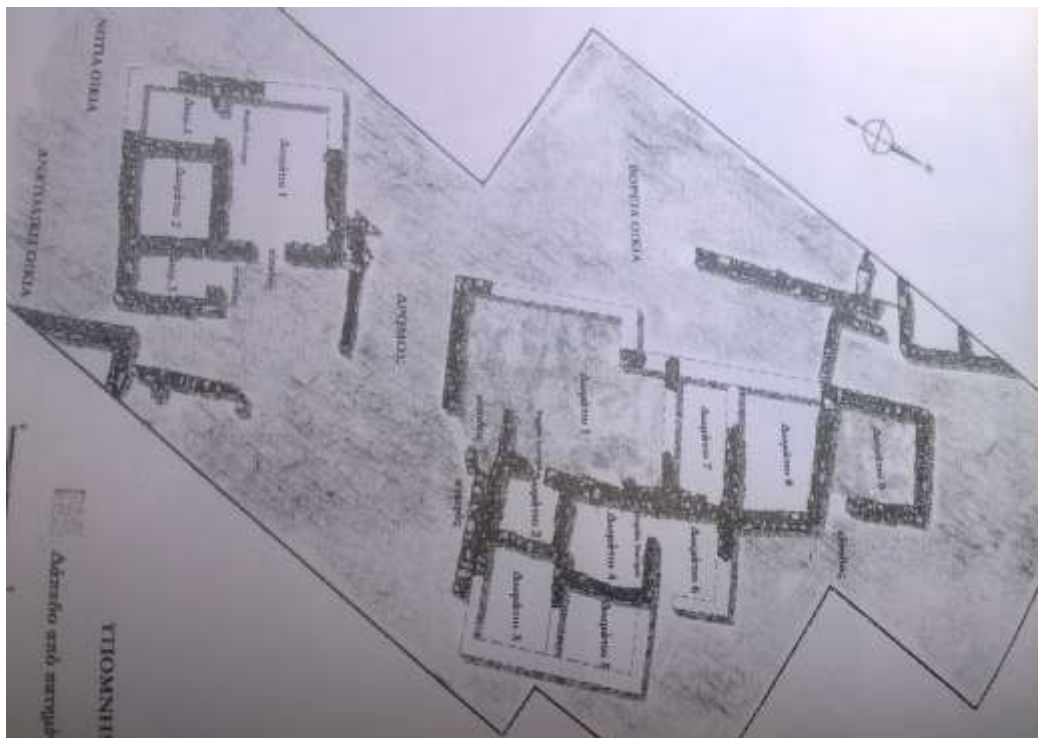
Εικόνα 23 Διμήνι. Βόρεια και Νότια Οικία κατά την ΥΕΙΠΓ περίοδο (Αδρύμη 2013, σχεδ.. 29)

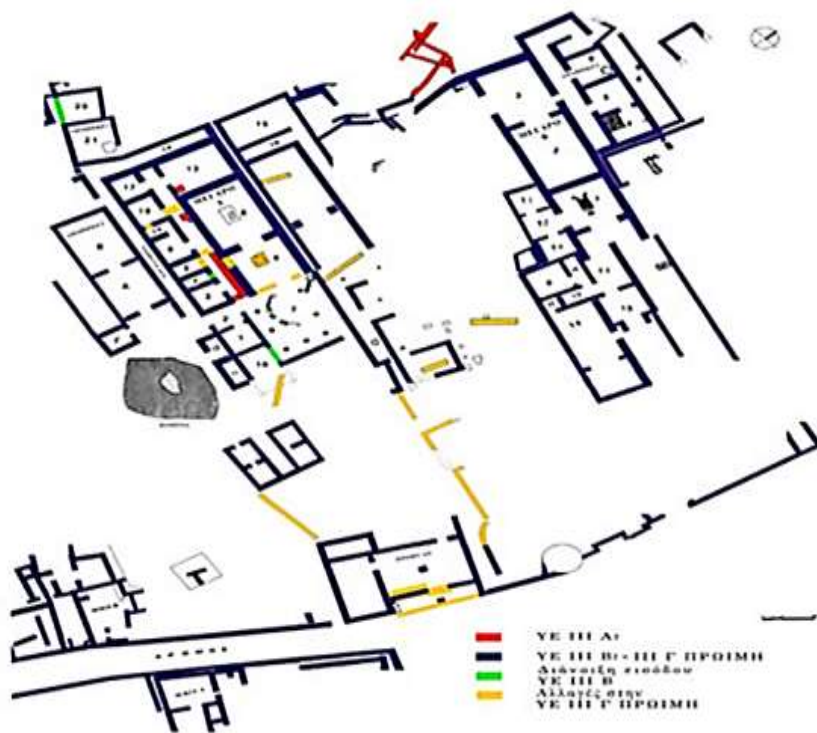
Εικόνα 24 Διμήνι. Νότια Οικία κατά την ΥΕΙΠΒ-ΙΠΓ περίοδο. (Αδρύμη 2013, σχεδ. 28)

Εικόνα 25 Διμήνι. Βόρεια, Νότια και Ανατολική Οικία κατά την ΥΕΙΙΒ2 περίοδο.
(Αδρύμη2013, εικ. 56)

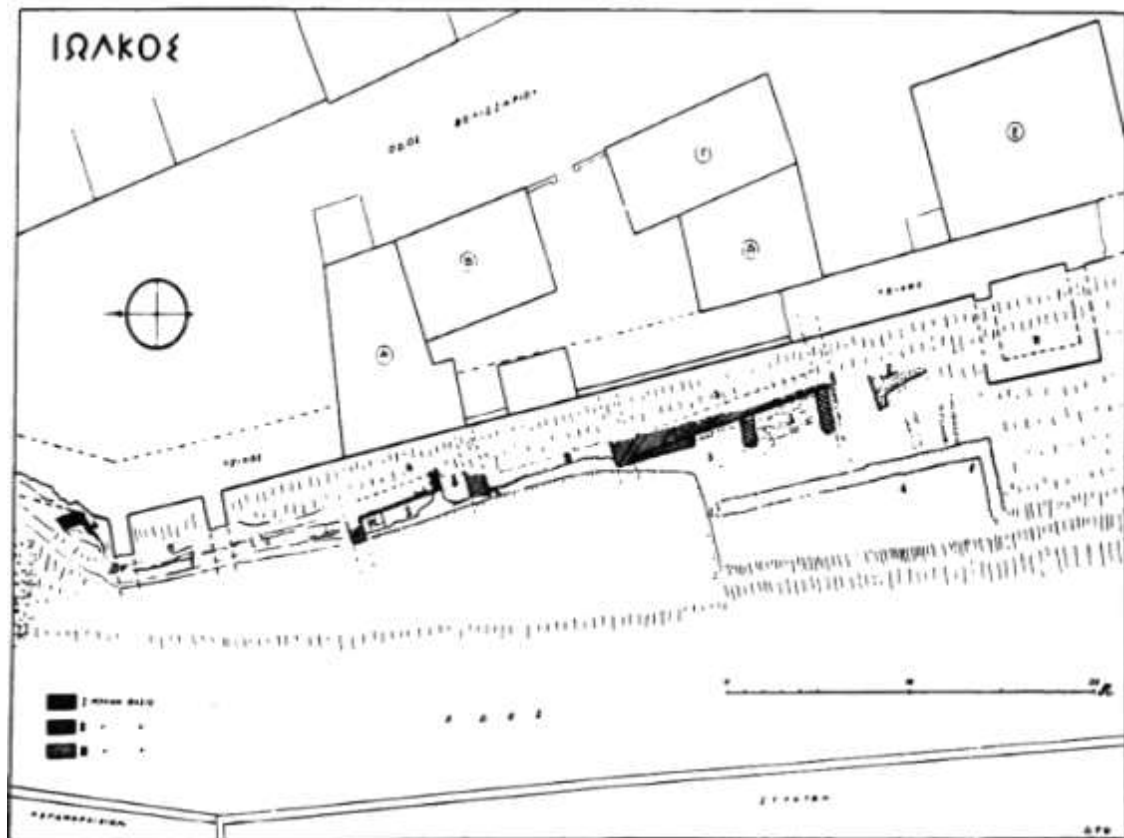
Εικόνα 26 Διμήνι. Βόρεια, Νότια και Ανατολική Οικία κατά την ΥΕΙΙΒ2 περίοδο
(Αδρύμη 2013, σχεδ. 26)

Εικόνα 27 Διμήνι Μέγαρο Α,Β
(http://odysseus.culture.gr/h/3/gh3562.jsp?obj_id=2501&mm_id=717)

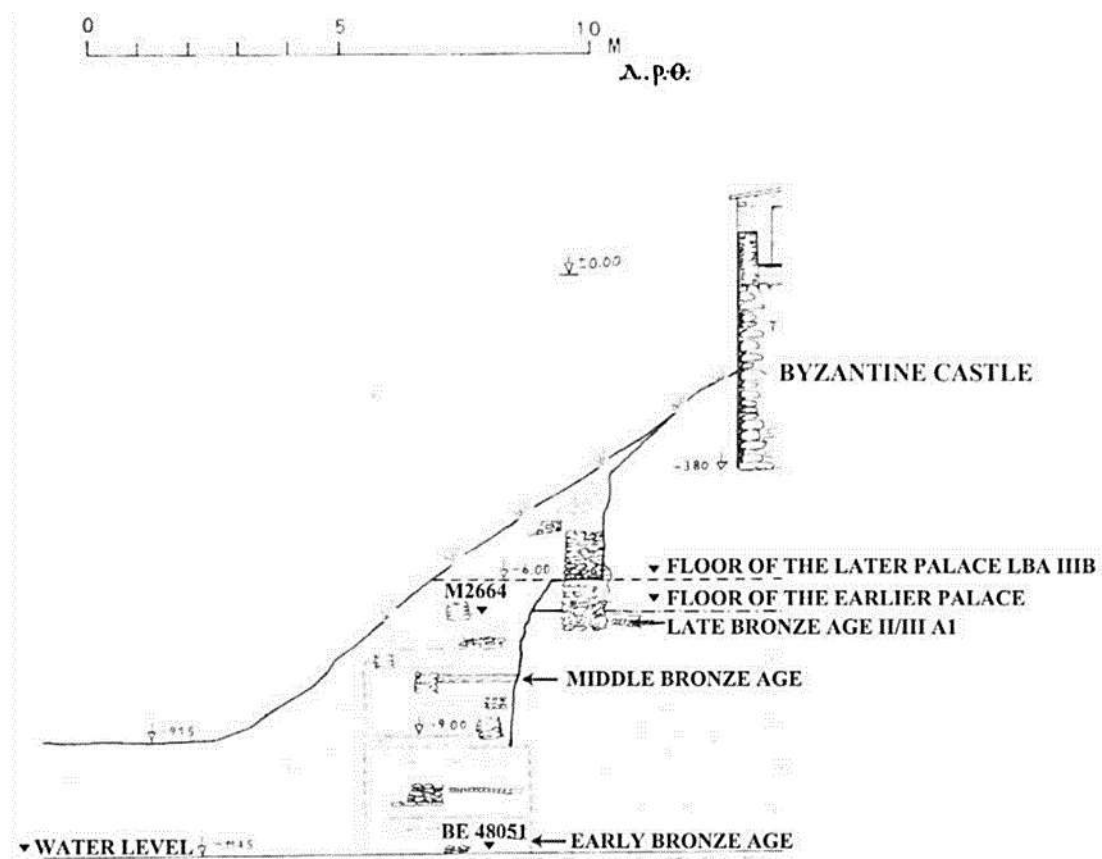
Εικόνα 28 Διμήνι, κάτοψη Μεγάρων Α,Β (https://hellenes-romaion.blogspot.gr/2015/03/blog-post_4.html)

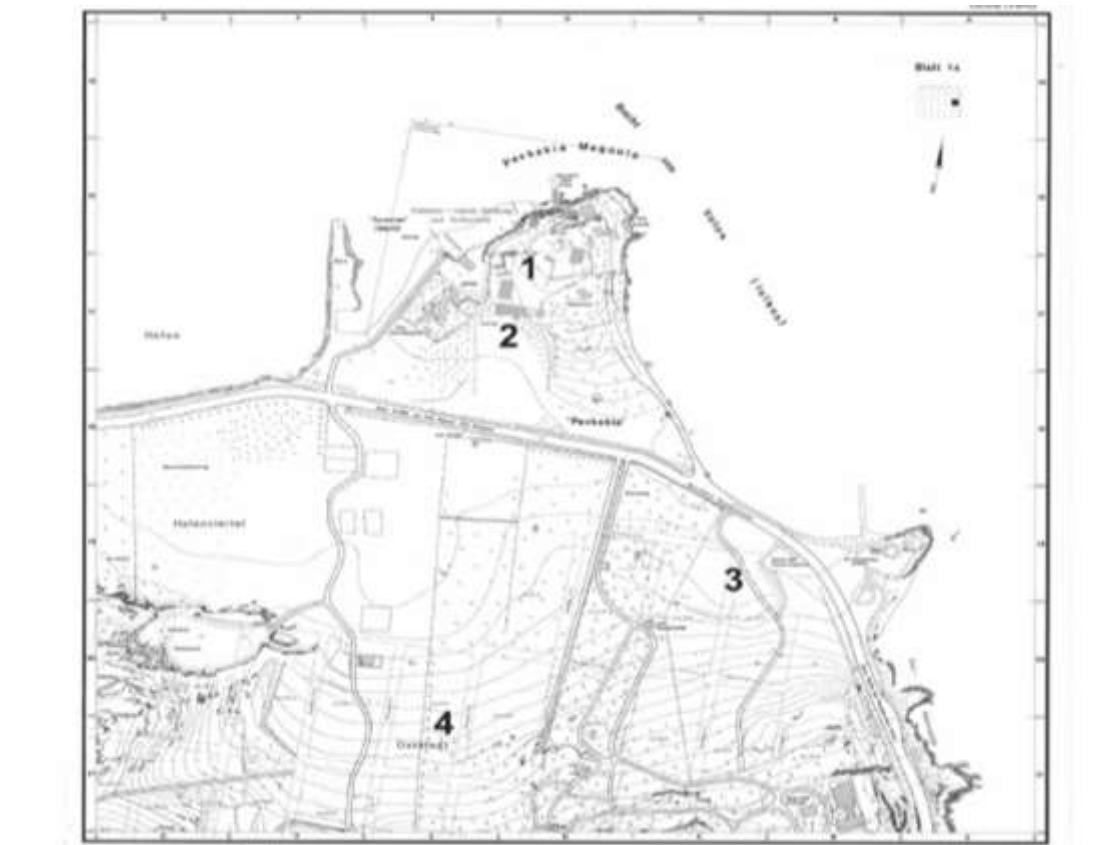
Εικόνα 29 Παλιά. Μεγαροειδές κτίριο (BCH 1957:591)

Εικόνα 30 Παλιά. Μεγαροειδές κτίριο (Αιγέις-Εταιρεία Αιγαιακής Μελέτης 3/5/2012)

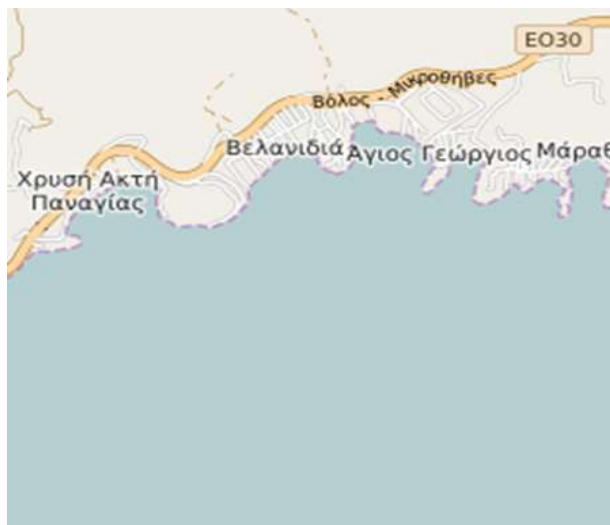
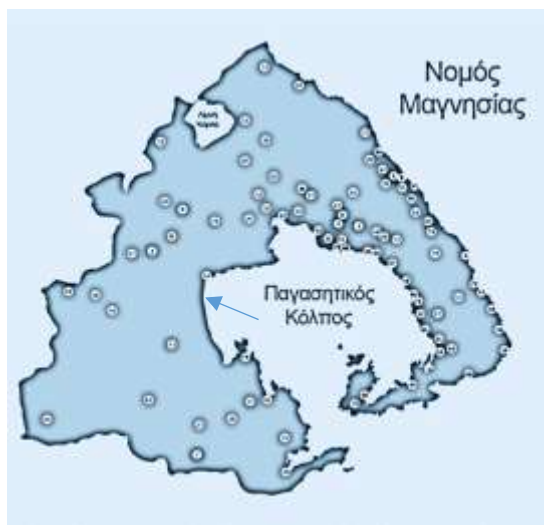
Εικόνα 31 Παλιά. Στρωματογραφική αναπαράσταση , σύμφωνα με τον Δ. Θεοχάρη (Historical Metallurgy 47(2) pp 112)

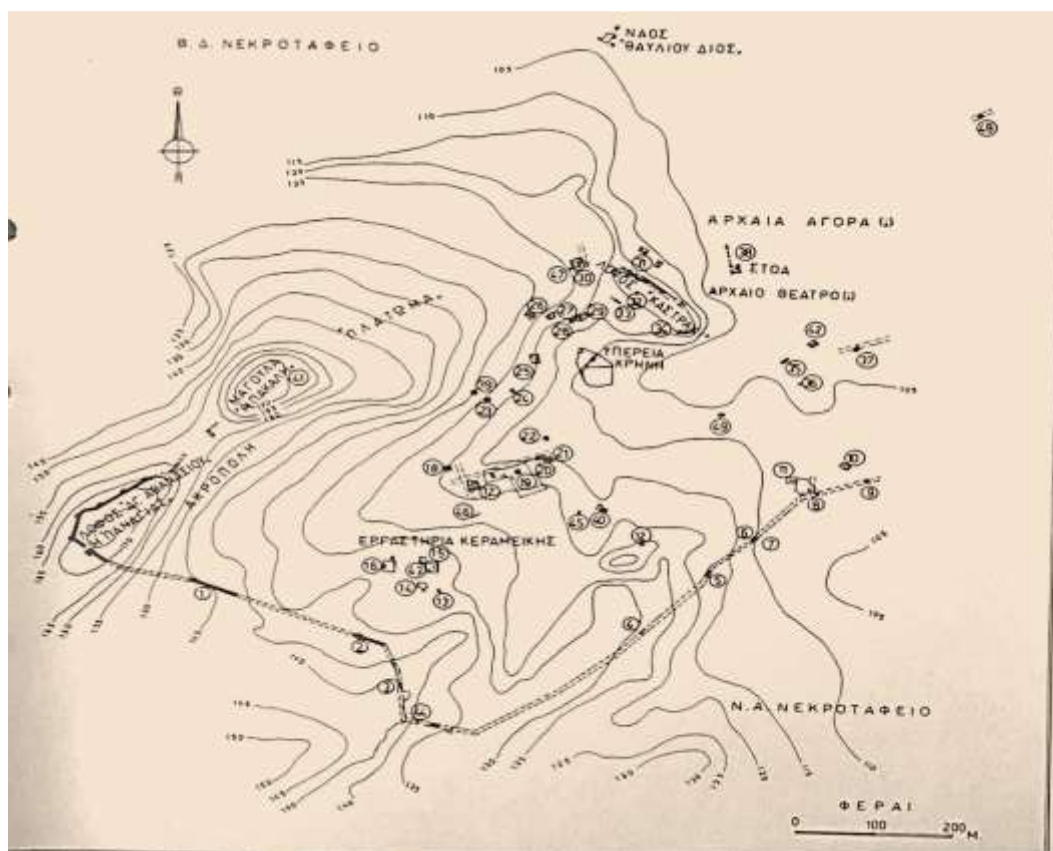
Εικόνα 32 Πευκάκια τοπογραφικός χάρτης (ΑΕΘΣΕ 3:187)

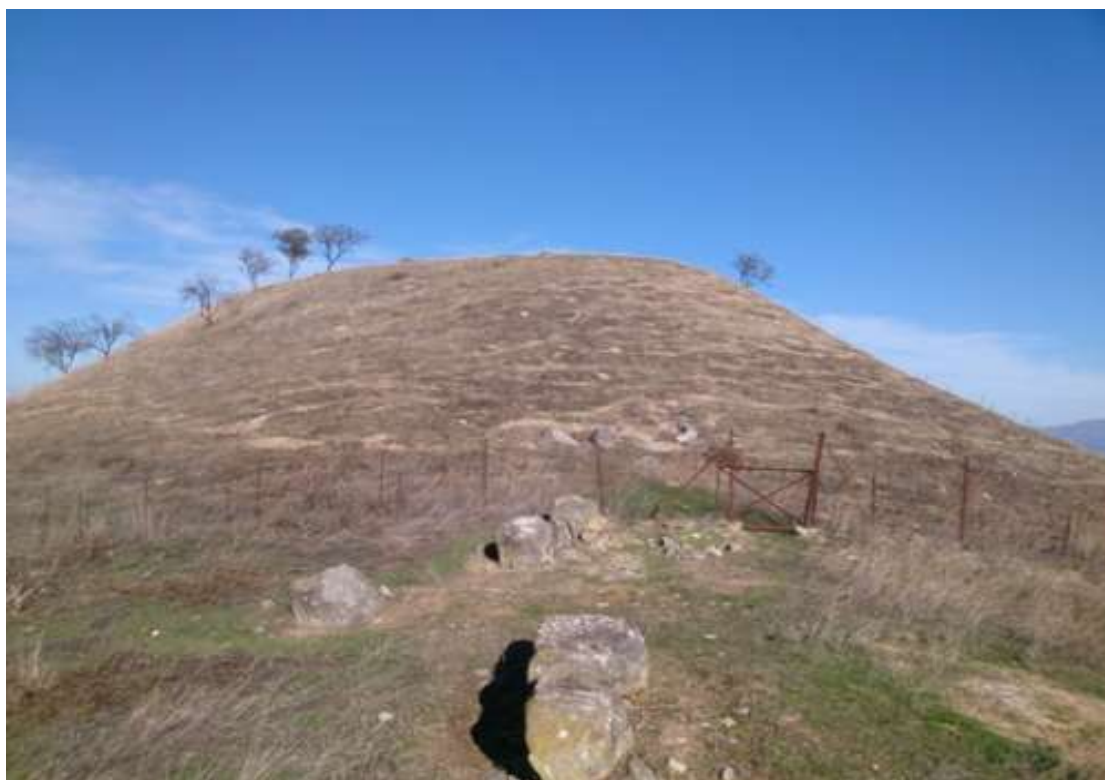
Εικόνα 33 Μαγούλα Πευκάκια

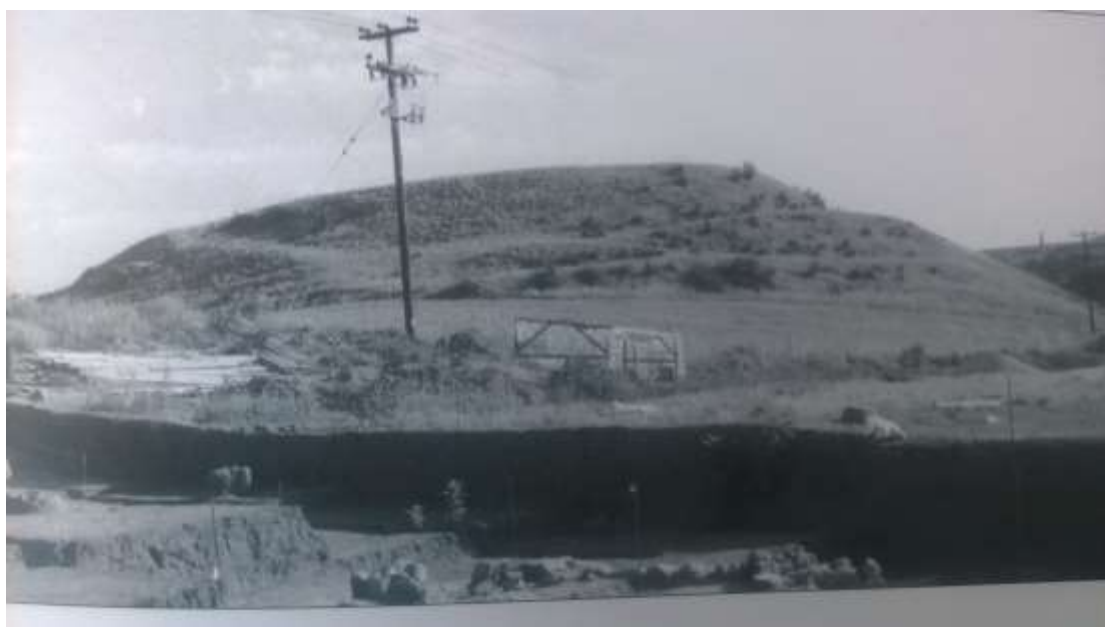
Εικόνα 36 Χάρτες αρχαιολογικής θέσης Μεγάλης Βελανιδιάς
(<https://www.google.gr/search?q=μεγαλη+βελανιδια+βολου&biw=1366&bih=>)

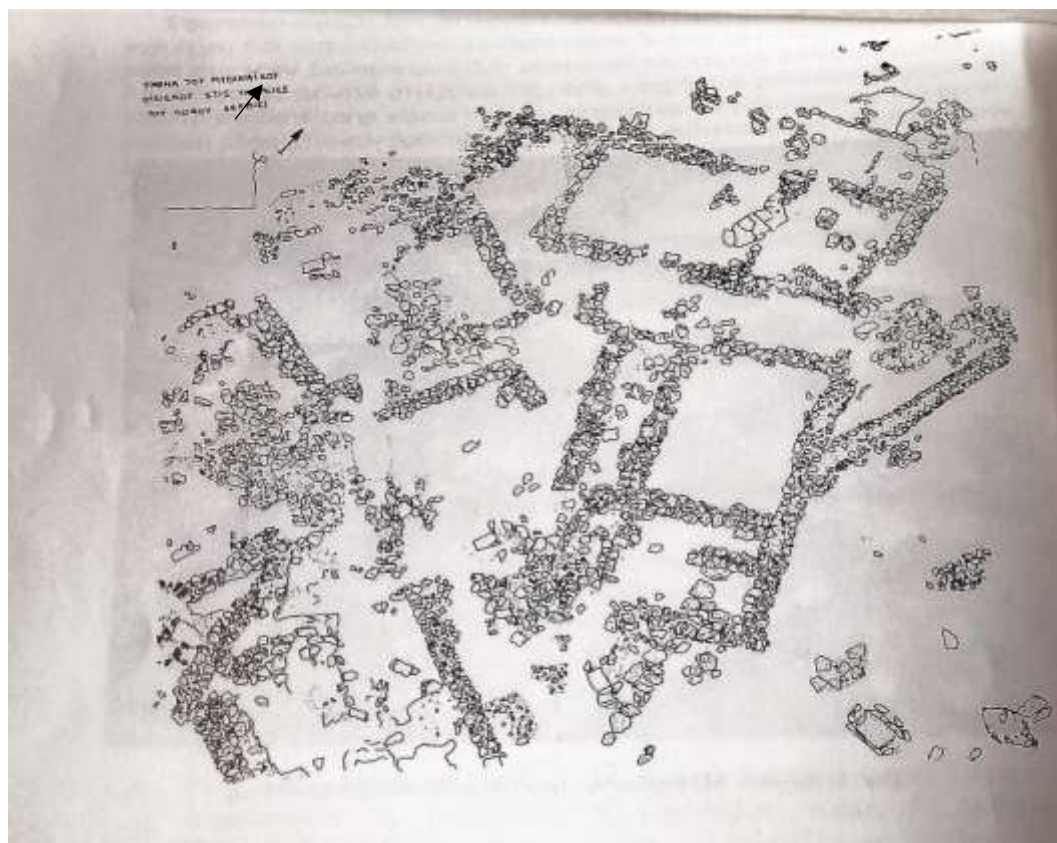
Εικόνα 37 Τοπογραφικό διάγραμμα Φερών (Ιντζεσίλογλου-Δουλγέρη 1994:75)

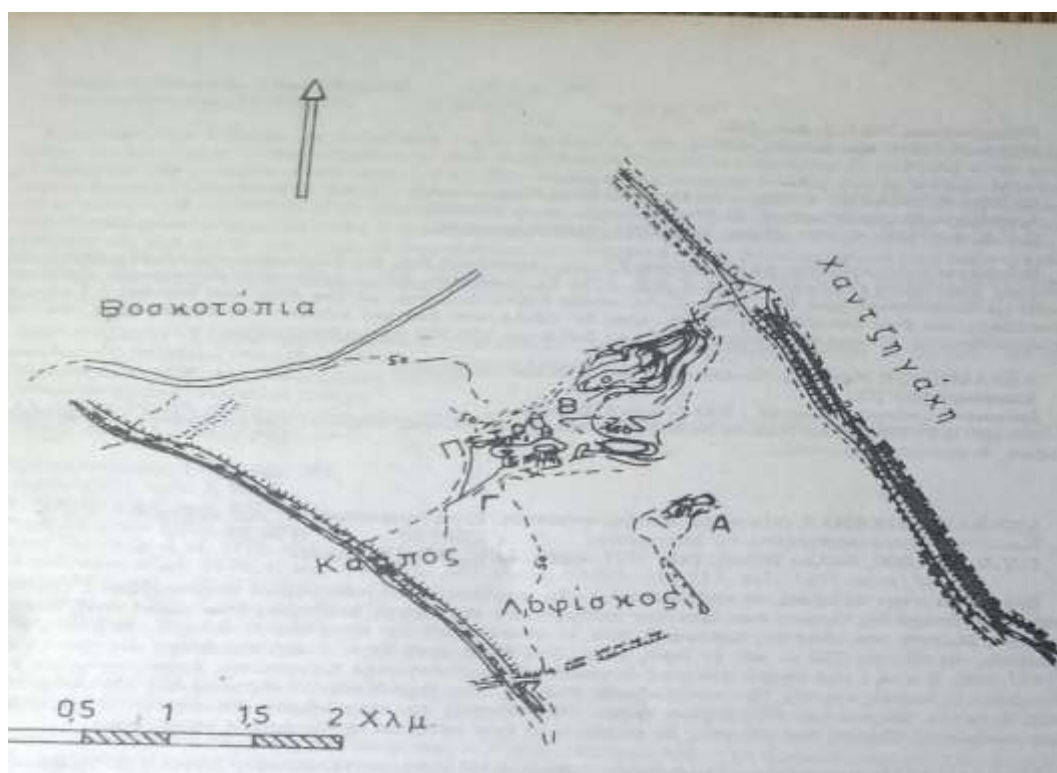
Εικόνα 38 Μαγούλα Μπακάλη
[https://www.google.gr/search?q=μαγουλα+μπακάλη&biw=1366&bih=641&source=\)](https://www.google.gr/search?q=μαγουλα+μπακάλη&biw=1366&bih=641&source=))

Εικόνα 39 Μαγούλα Δερβίσι. Κάστρο Αερινού (Αραχωβίτη 2000:363)

Εικόνα 40 Κάτοψη μυκηναϊκού οικισμού Κάστρου Αερινού (Σταυρακούδη 2002:172)

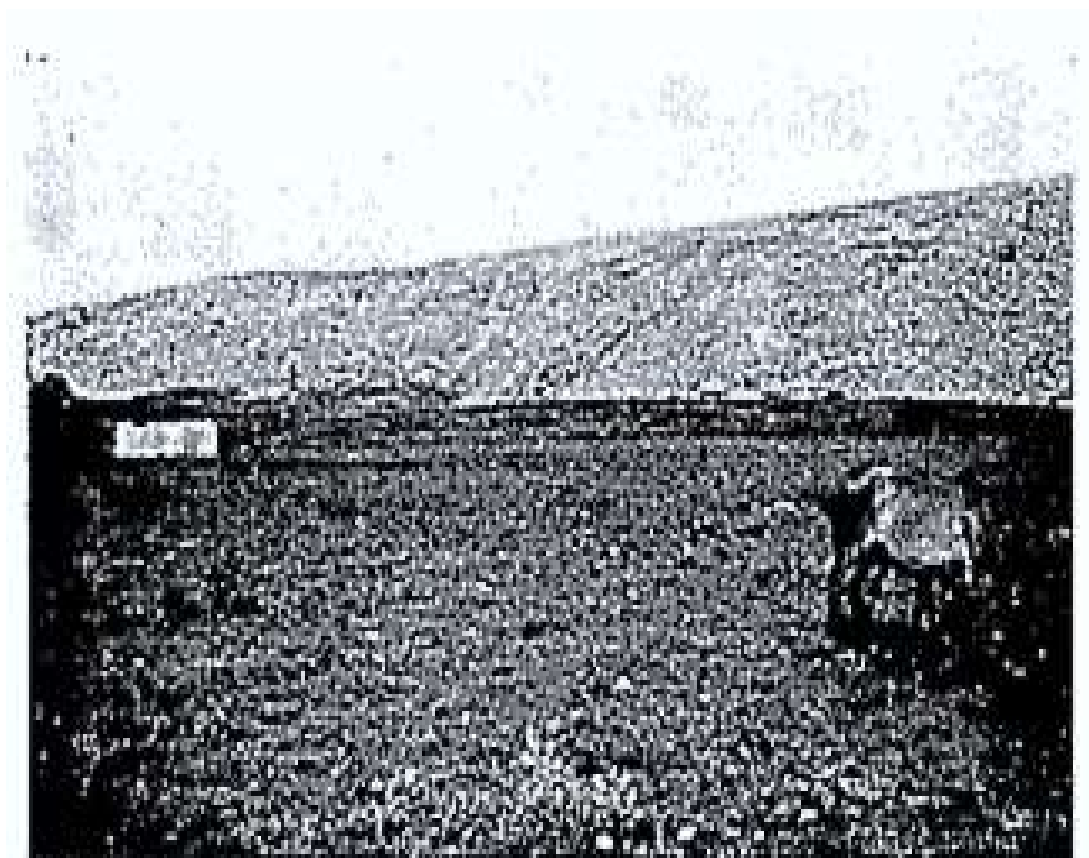
Εικόνα 41 Θέση αρχαιολογικού χώρου Πέτρας (Γαλλής 1992:182)

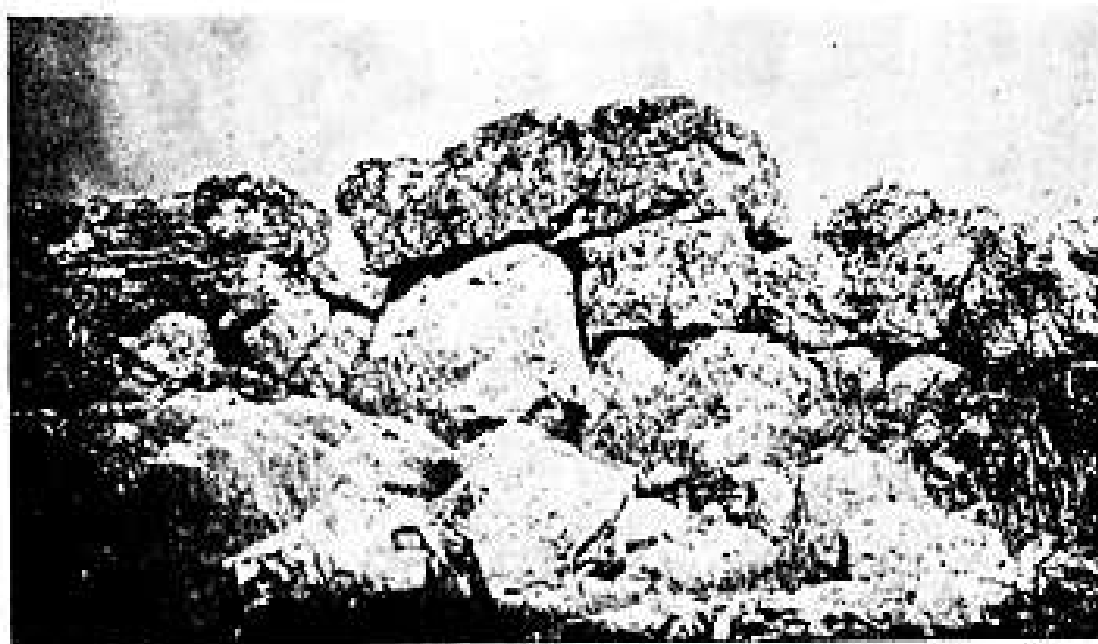
Εικόνα 42 Μακρυχώρι. Μυκηναϊκός οικισμός (αρχείο Ι. Τουρναβίτου)

Εικόνα 43 Μακρυχώρι. Τμήμα κάτοψης μυκηναϊκού οικισμού (αρχείο Ι. Τουρναβίτου)

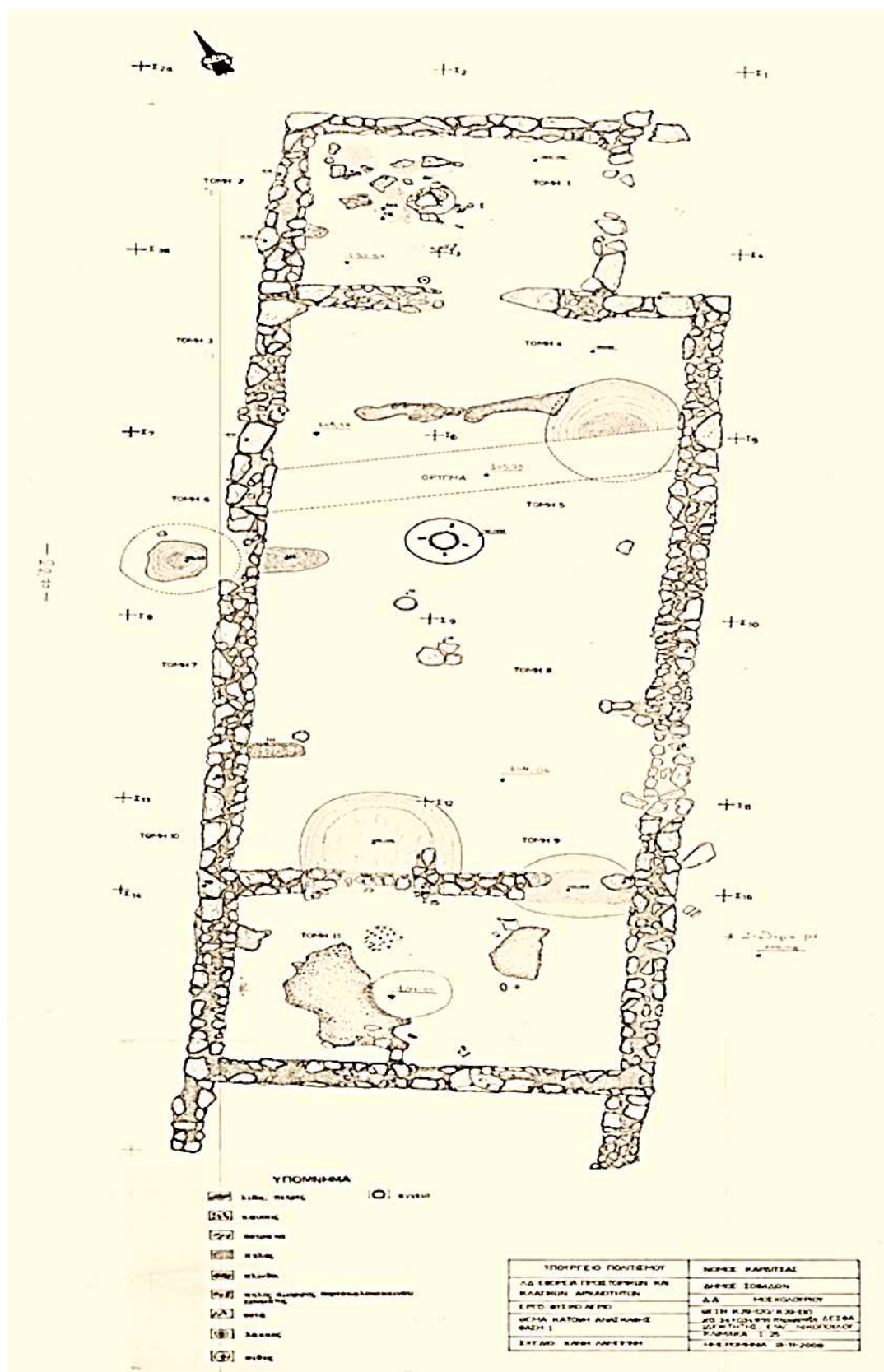
Εικόνα 44 Μαγούλα Χτούρι. Λήψη από δυτικά (BCH 1932:139)

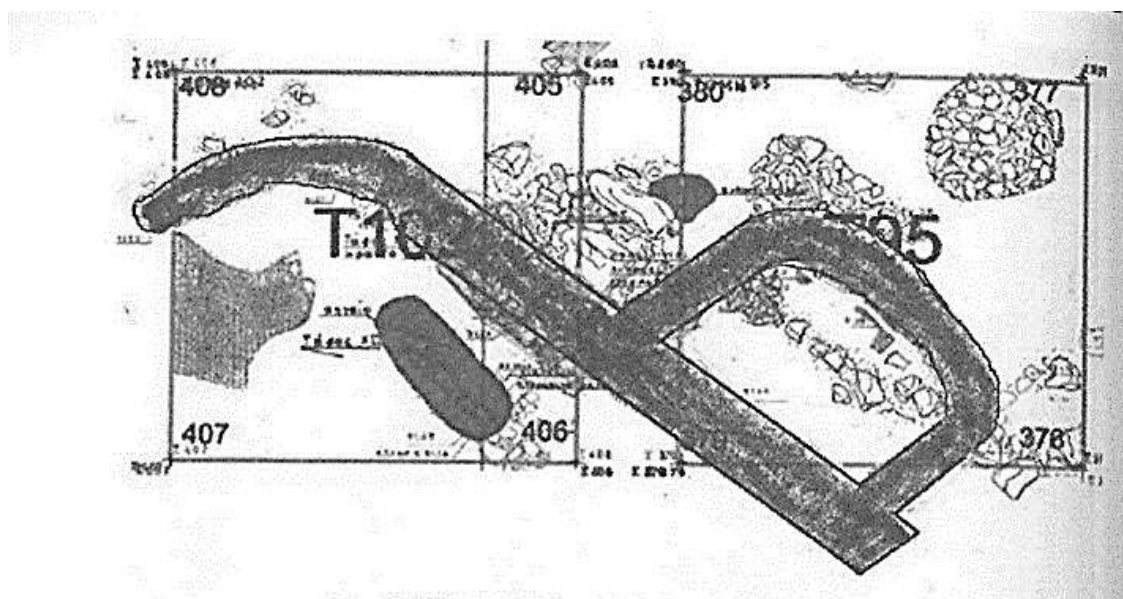
Εικόνα 45 Χτούρι. Τείχος με πολυγωνικούς λίθους (BCH 1932:124)

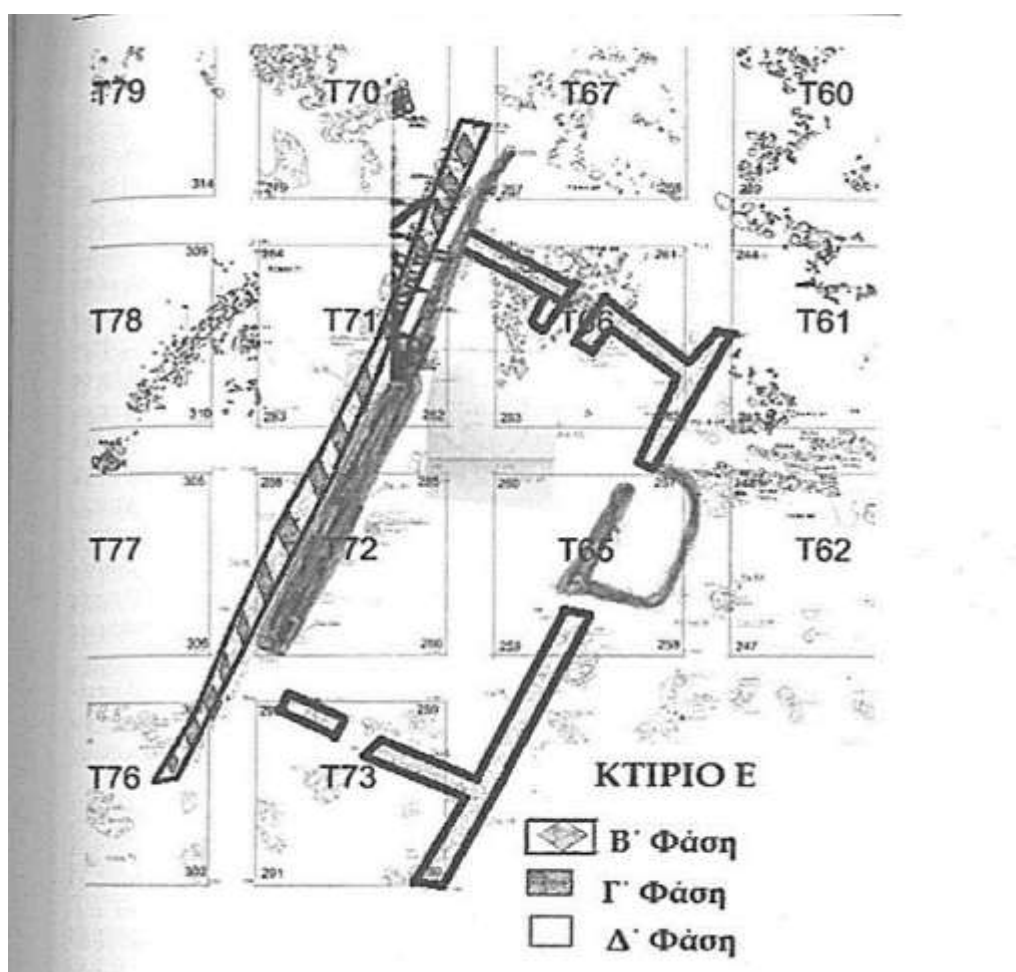
Εικόνα 46 Χτούρι . Τείχος. Εικόνα του 1931 (BCH 1932: 125)

Εικόνα 47 Ράχες Μοσχολουρίου. Τομέας Α. Κάτοψη κτιρίου (ΑΕΘΣΕ 4:184)

Εικόνα 49 Πετρωτό . Κύριος Τομέας. Τμήμα κτιρίου β' φάσης (Τρικαλινά 35:210)

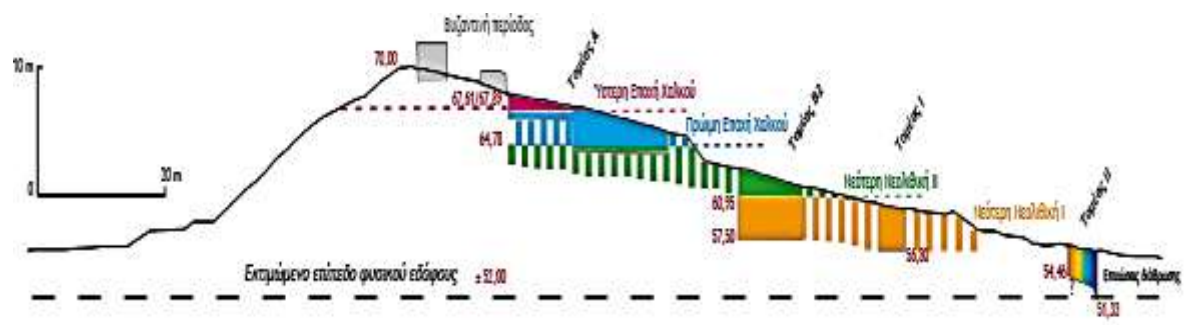
Εικόνα 50 Πετρωτό. Κύριος τομέας. Κτίριο Ε (Τρικαλινά 35:211)

Εικόνα 51 Γεωφυσικός χάρτης της Μακεδονίας

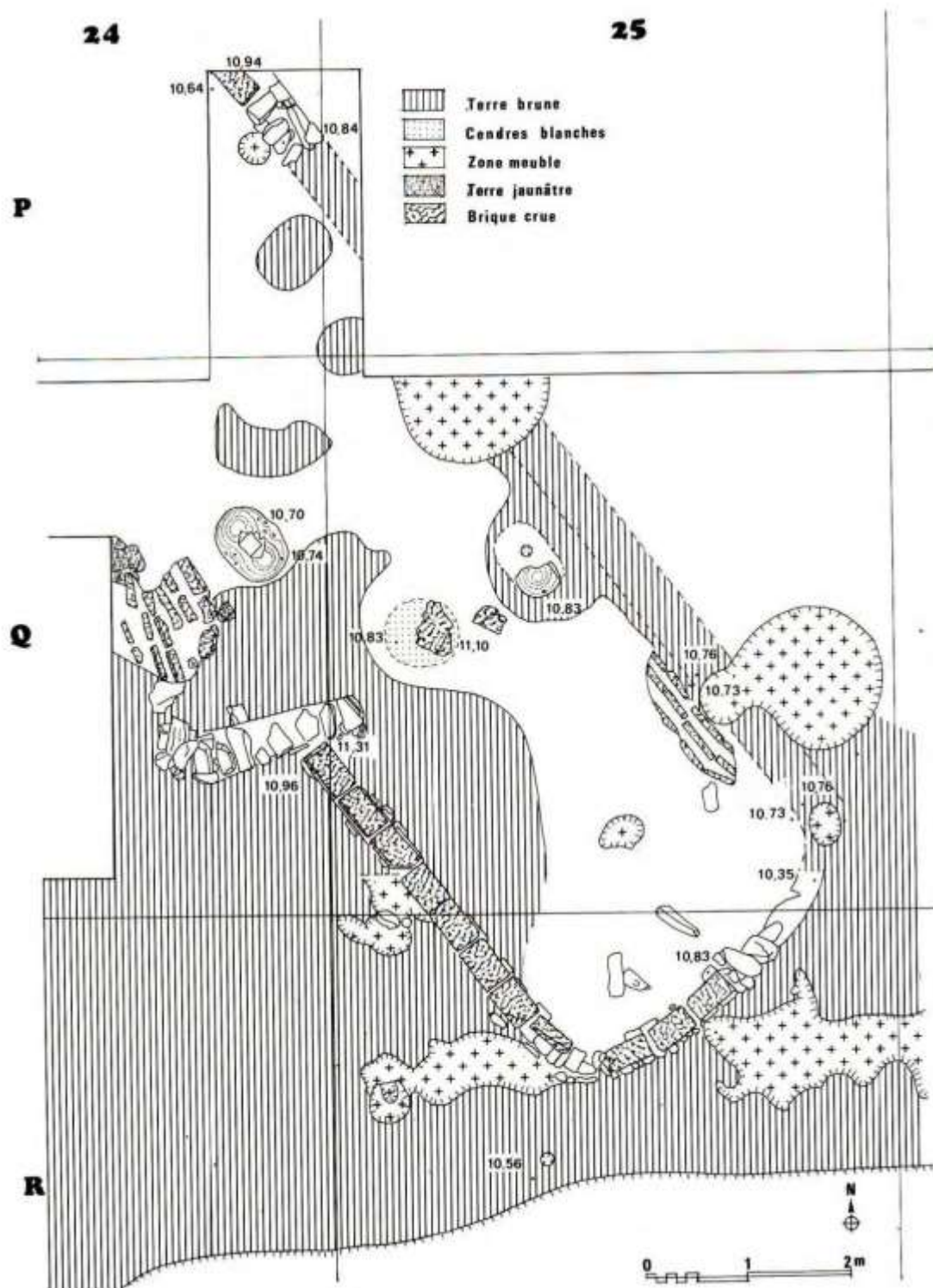
Εικόνα 52 Διοικητικός χάρτης Μακεδονίας

Εικόνα 53 Τούμα Ντικιλί-Τας(http://www.dikili-tash.fr/content_en/presentation/presentation.htm)

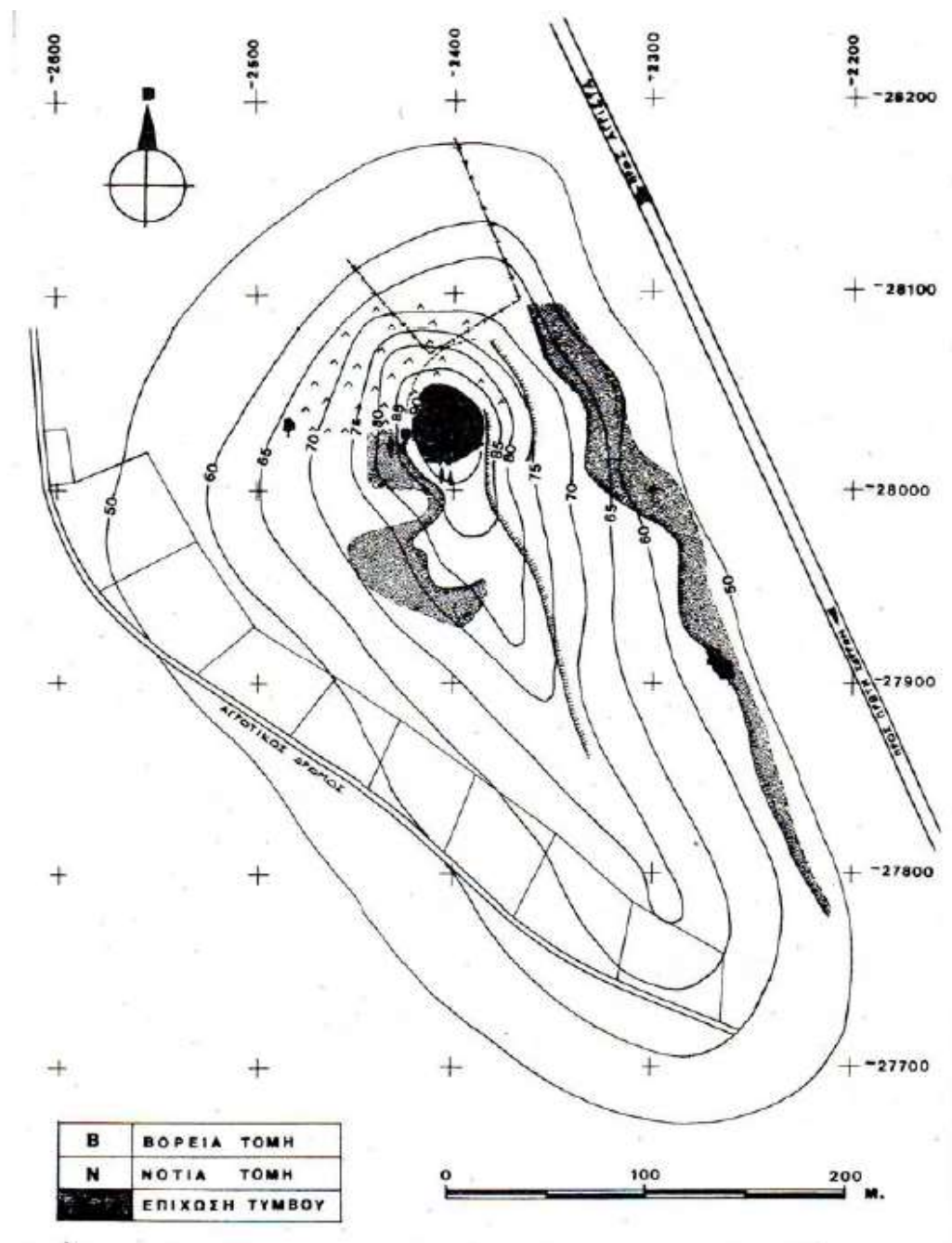
Εικόνα 54 Ντικιλί-Τας. Υπόστρωμα δαπέδου της YEIIIΓ(http://www.dikili-tash.fr/content_gr/chronologie/bronze/bronze_fin_BRII.htm)

Εικόνα 55 Ντικλί-Τας. Κτίριο της YEX (BCH 1992:66)

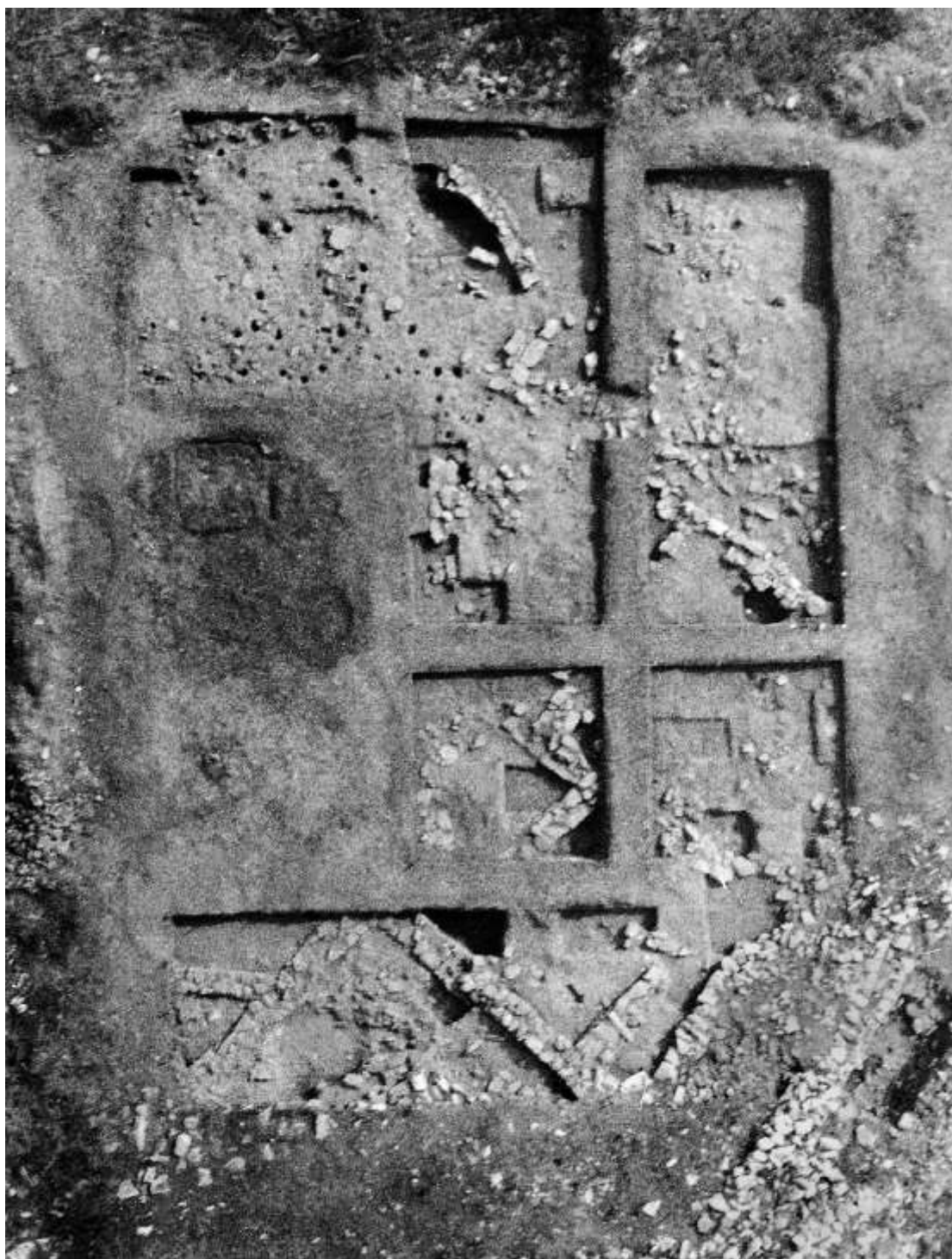
Εικόνα 56 Τούμπα Σταθμού Αγγίστας (<http://www.cyberotsarka.gr/tsarkes/other-tsarkes/306-stathmos-aggistas-serres.h>)

Εικόνα 57 Τοπογραφικός σχέδιο οικισμού Σταθμού Αγγίστας Σερρών (Σουκάντος 2010:152)

Εικόνα 58 Οχυρή ακρόπολη Καστρίου (Παπαδόπουλος.- Νεράντζης, 2012 :71)

Εικόνα 59 Καστρί. Ανασκαφικές τομές (Παπαδόπουλος.- Νεράντζης, 2012 :73)

Εικόνα 60 Τούμπα Σφελινού (ΑΕΜΘ 23, 2009: 436)

Εικόνα 61 Τούμπα Σφελινού. Τοίχος με σειρές αργών λίθων και πλίνθων(ΑΕΜΘ 23, 2009: 441)

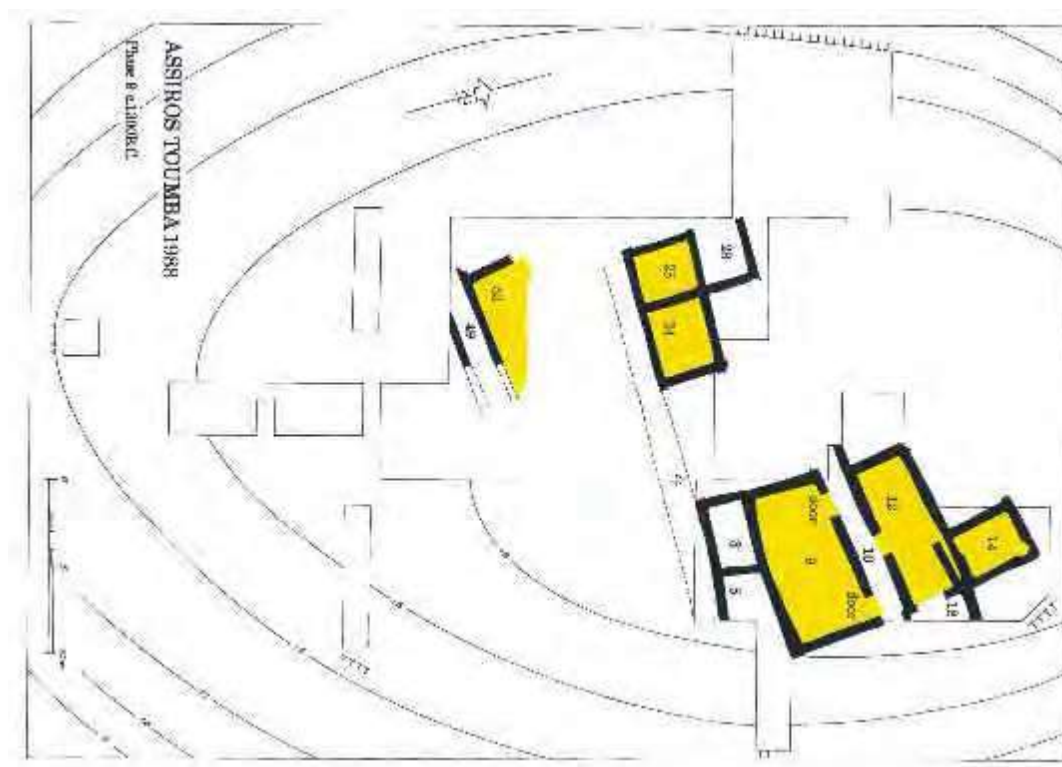
Εικόνα 62 Τούμπα Σφελινού. Λίθινα θεμέλια και λιθόστρωτο(ΑΕΜΘ 23, 2009: 441)

Εικόνα 63 Τούμπες Εποχής του Χαλκού ΝΑ του νομού Σερρών(ΑΕΜΘ 23, 2009: 435)

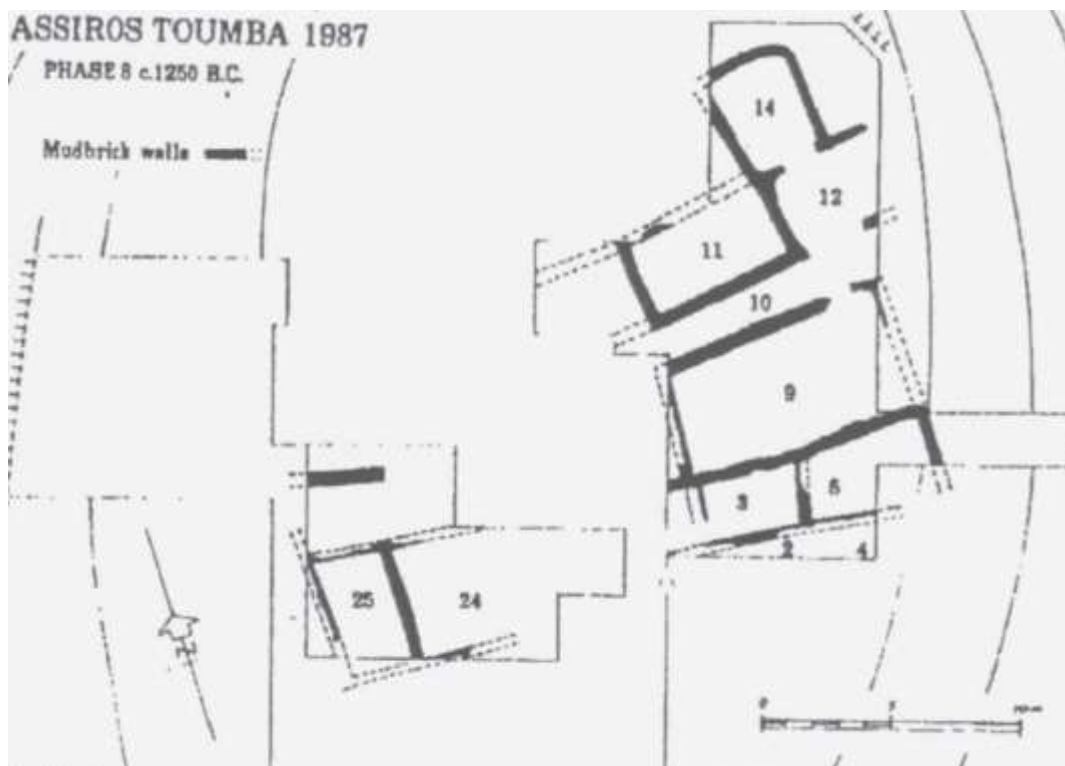
Εικόνα 64 Τούμπα Ασσήρου
(<http://artsweb.bham.ac.uk/aha/kaw/Assiros/assirosindex.htm>)

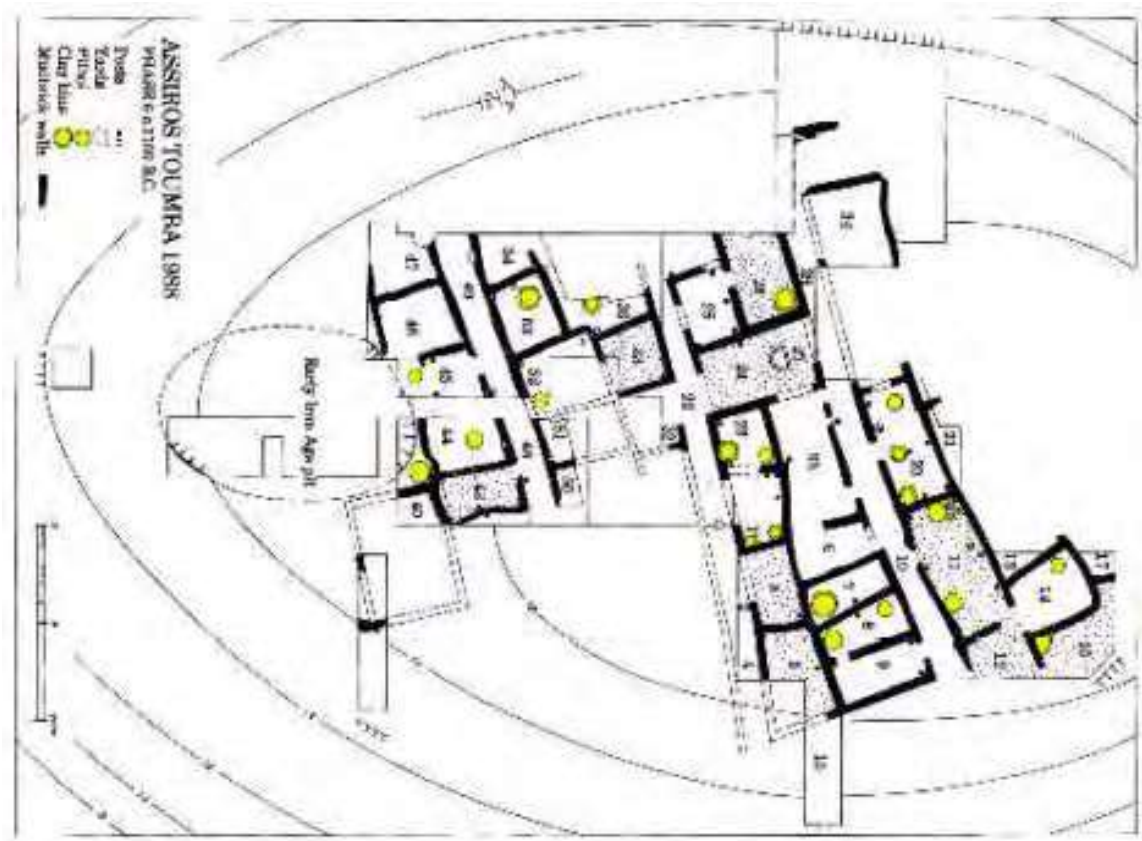
Εικόνα 65 Τούμπα Ασσηρος. Φάση 9 (<http://artsweb.bham.ac.uk/aha/kaw/Assiros>)

Εικόνα 66 Τούμπα Άσσηρος, Φάση 9. Δωμάτιο 9,σιταποθήκη
(<http://artsweb.bham.ac.uk/aha/kaw/Assipix/assiro8.jpg>)

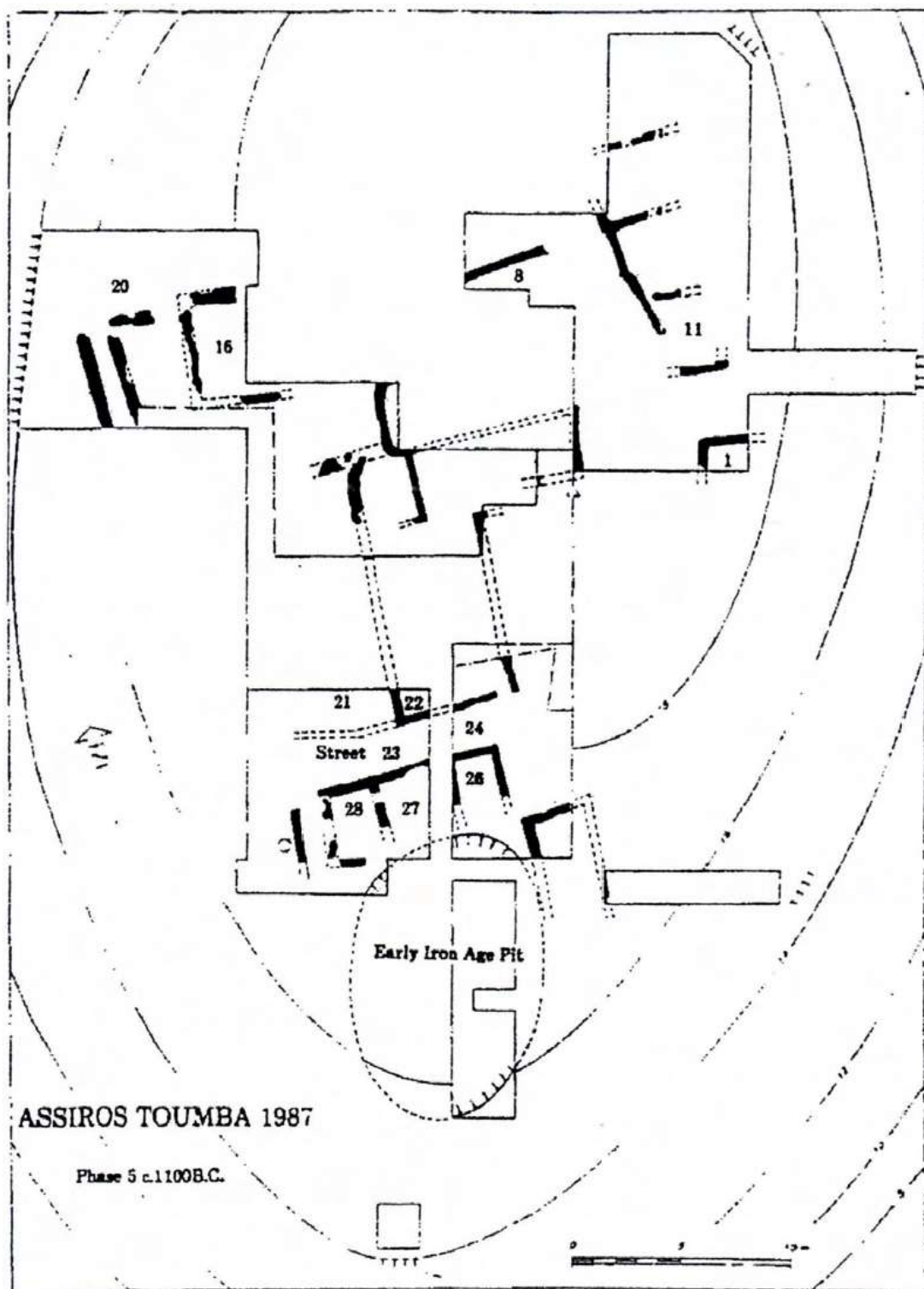
Εικόνα 67 Τούμπα Άσσηρος. Φάση 8 (Wardle 1988, εκ. 5)

Εικόνα 68 Τούμπα Άσσηρος. Φάσεις 7-6 (Σουκάντος 2010:121)

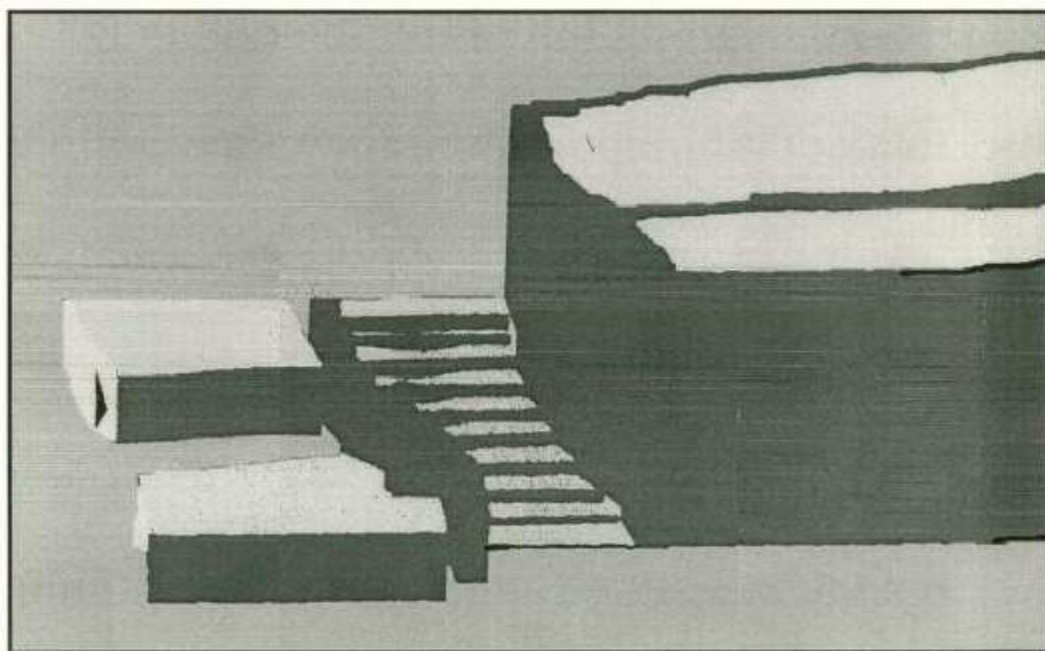
Εικόνα 69 Τούμπα Άσσηρος. Φάση 7-6. Δρόμος και δωμάτια σε γειτνίαση (<http://artsweb.bham.ac.uk/aha/kaw/Assipix/assiro7.jpg>)

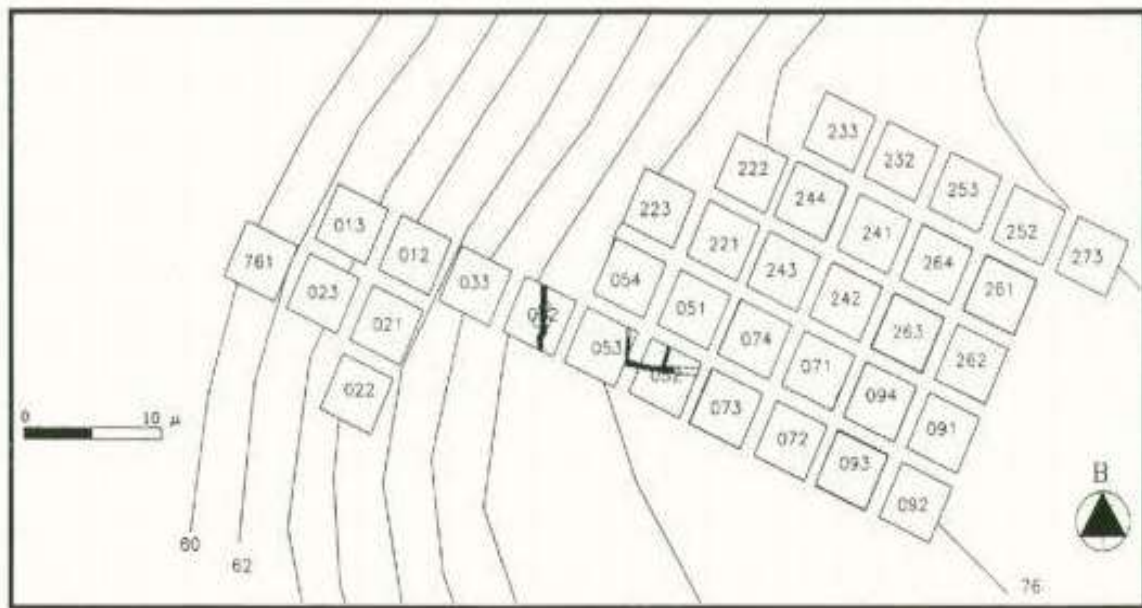
Εικόνα 70 Τούμπα Άσσηρος, φάση 5(Wardle 1988, εικ. 3)

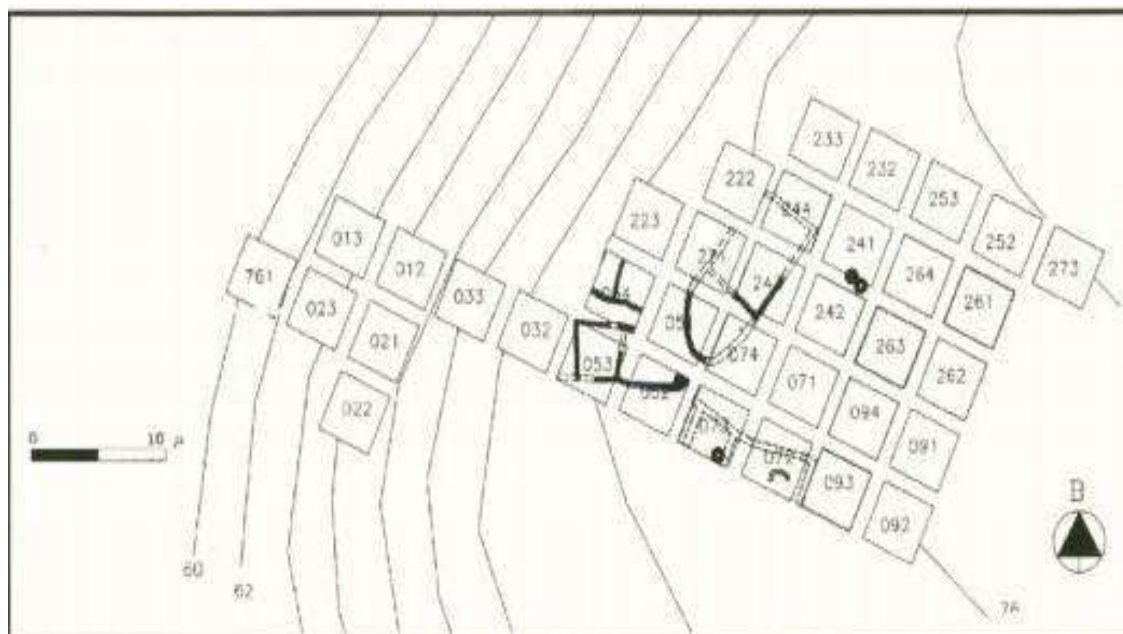
Εικόνα 71 Τούμπα Θεσσαλονίκης <https://telidis.wordpress.com>

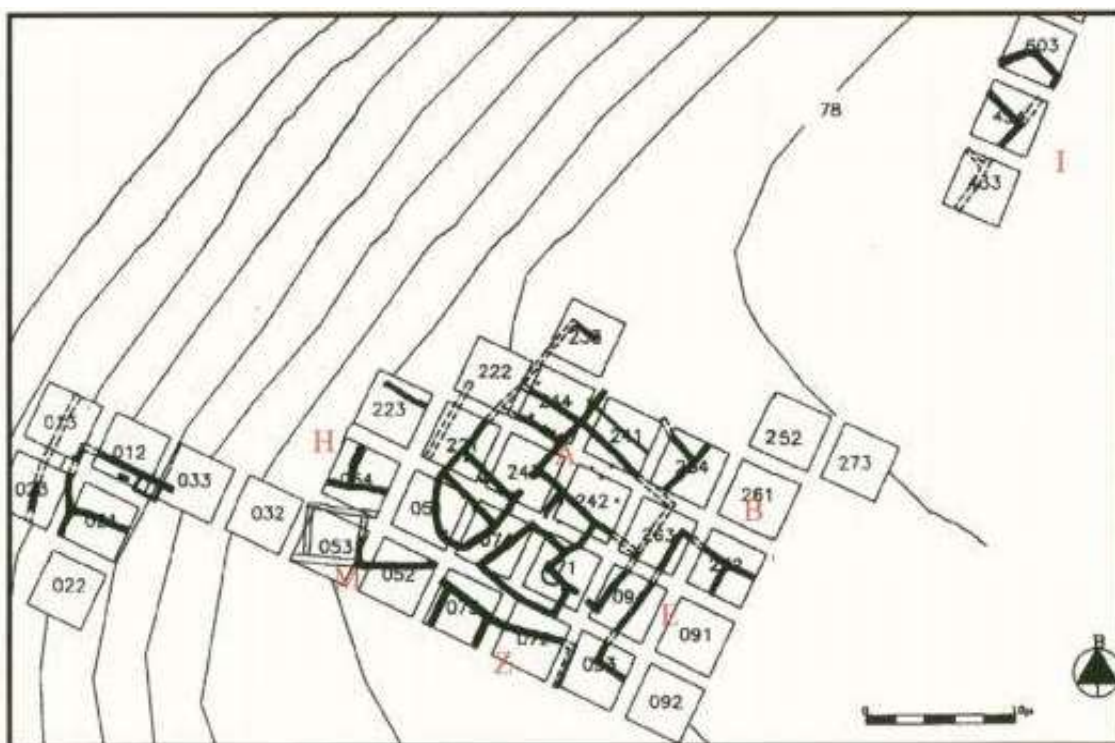
Εικόνα 72 Σχηματική αναπαράσταση των κατασκευών της πλαγιάς της Τούμπας (Κυριατζή 2000,εικ. 4.4)

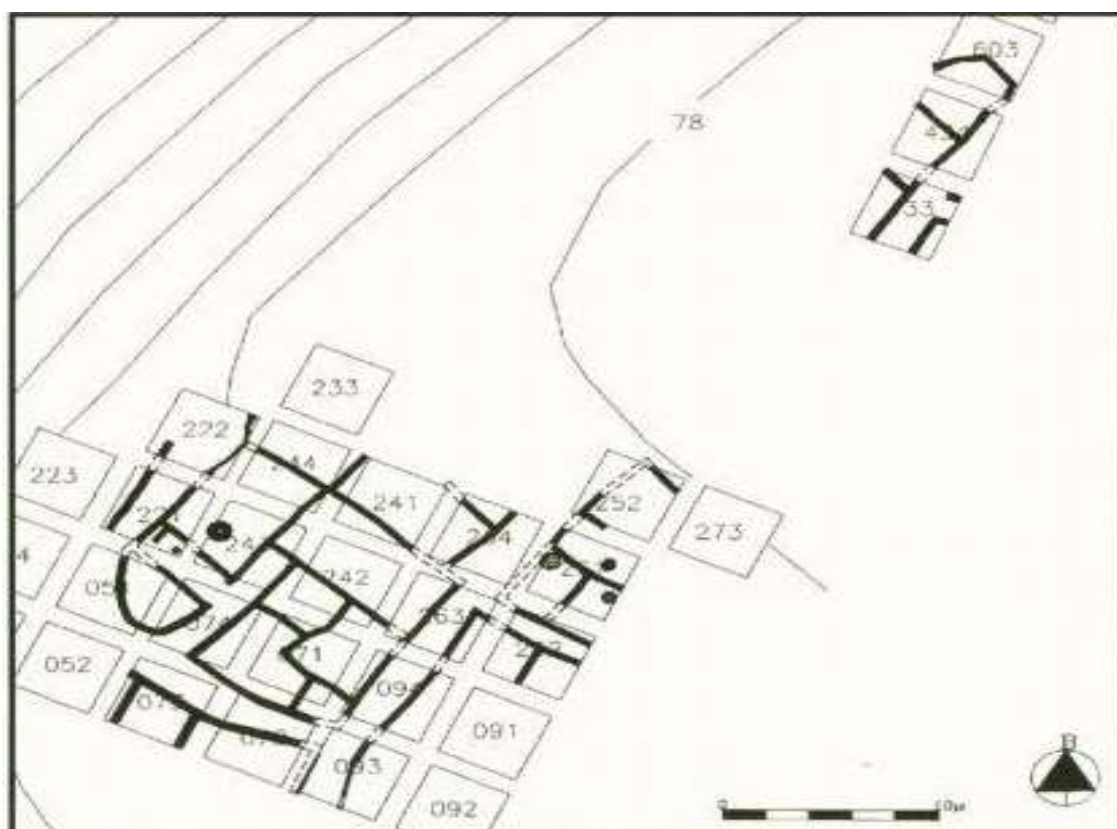
Εικόνα 73 Τούμπα Θεσσαλονίκης. Φάση 6 (Κυριατζή 2000,εικ. 4.3)

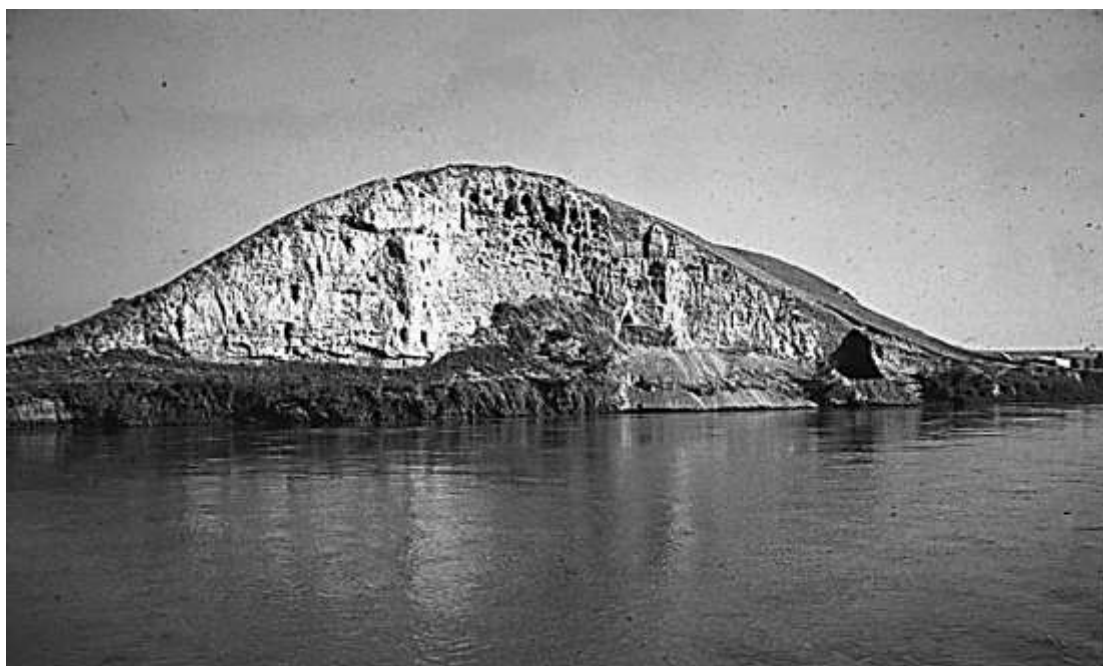
Εικόνα 74 Τούμπα Θεσσαλονίκης. Φάση 5(Κυριατζή 2000,εικ. 4.5)

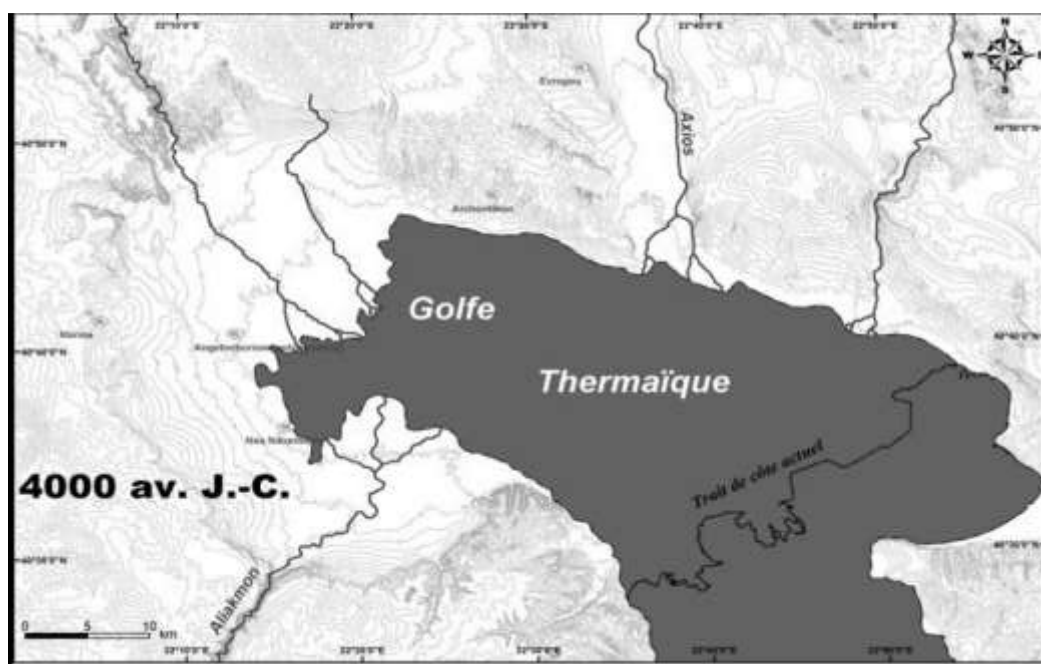
Εικόνα 75 Τούμπα Θεσσαλονίκης. Φάση 4(Κυριατζή 2000,εικ. 4.6)

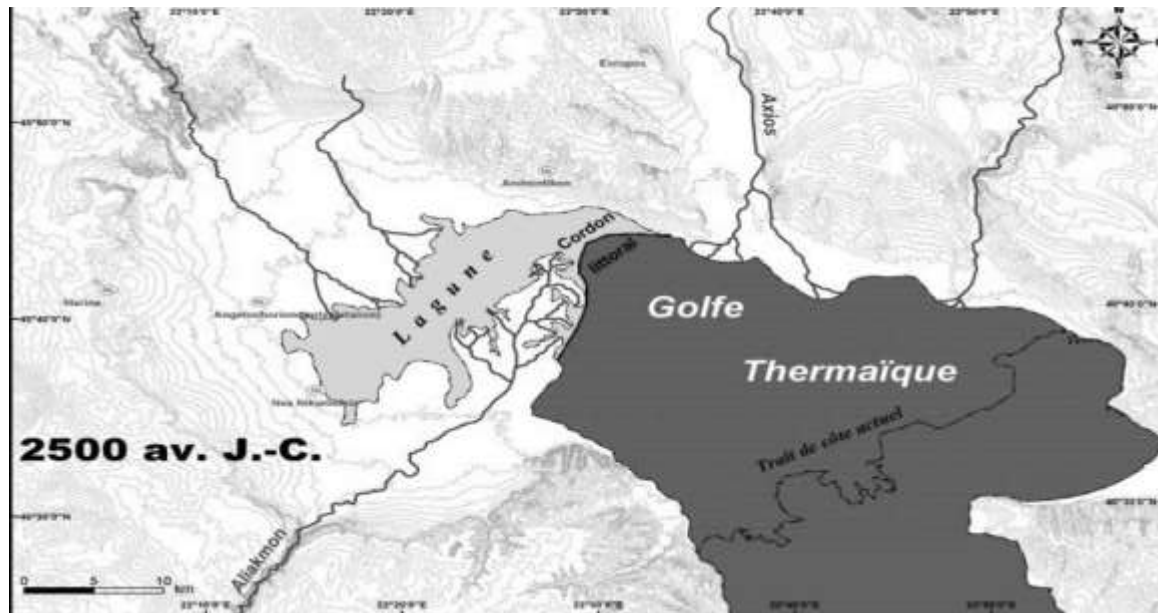
Εικόνα 76 Τούμπα Θεσσαλονίκης. Φάση 3(Κυριατζή 2000,εικ. 4.8)

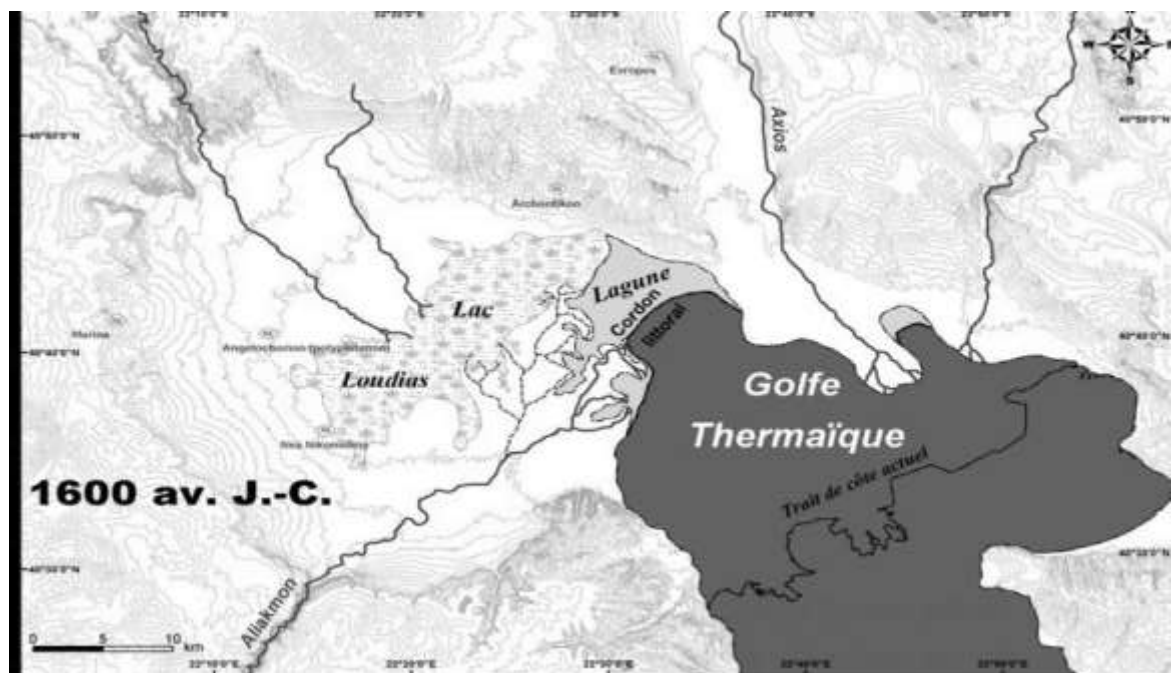
Εικόνα 81 Η σημερινή εικόνα της Τούμπας Καστανά.
<https://www.google.gr/search?q=τουμπα+καστανα&biw=1366&bih>

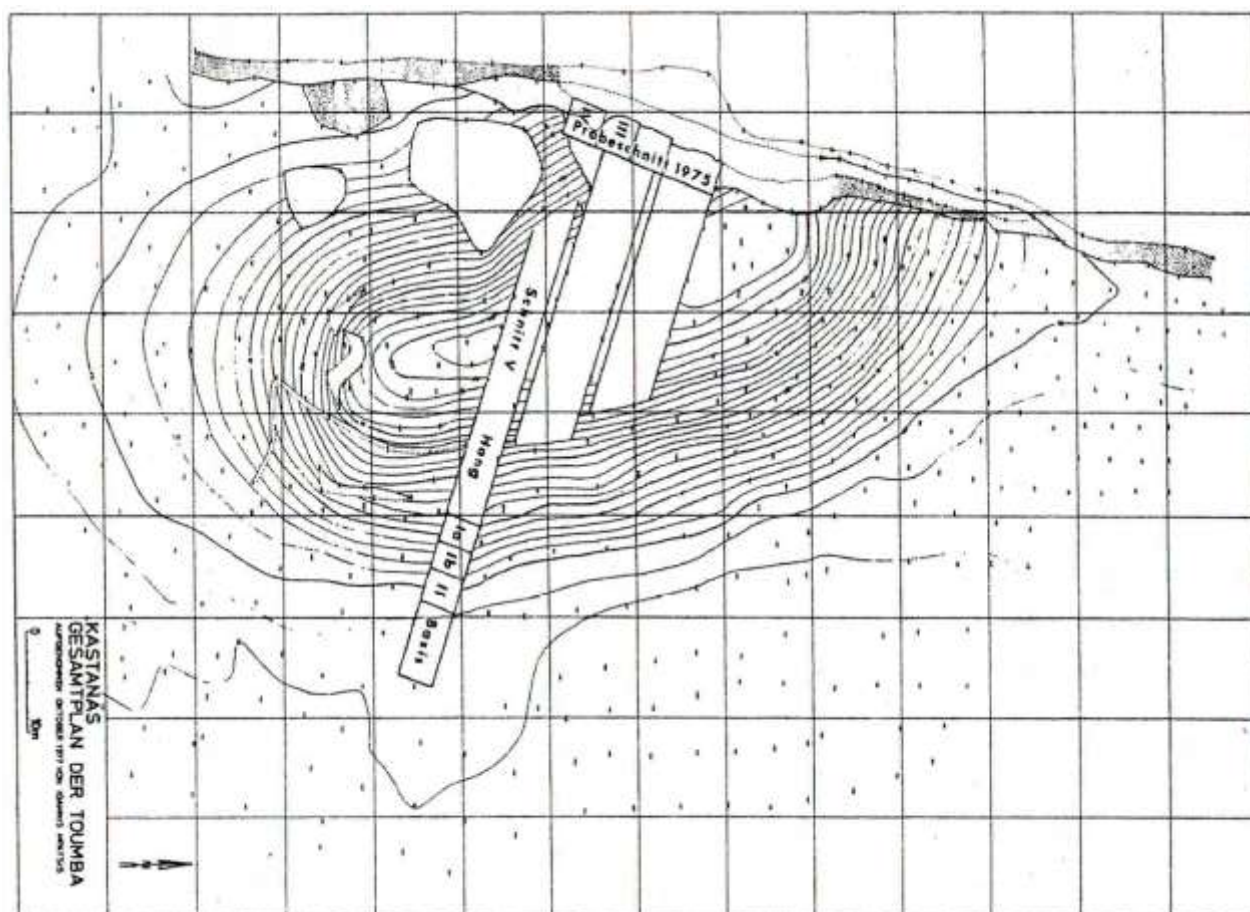
Εικόνα 82 Η μέγιστη εξάπλωση της ακτογραμμής του Θερμαϊκού κόλπου(Στεφανή 2010:39)

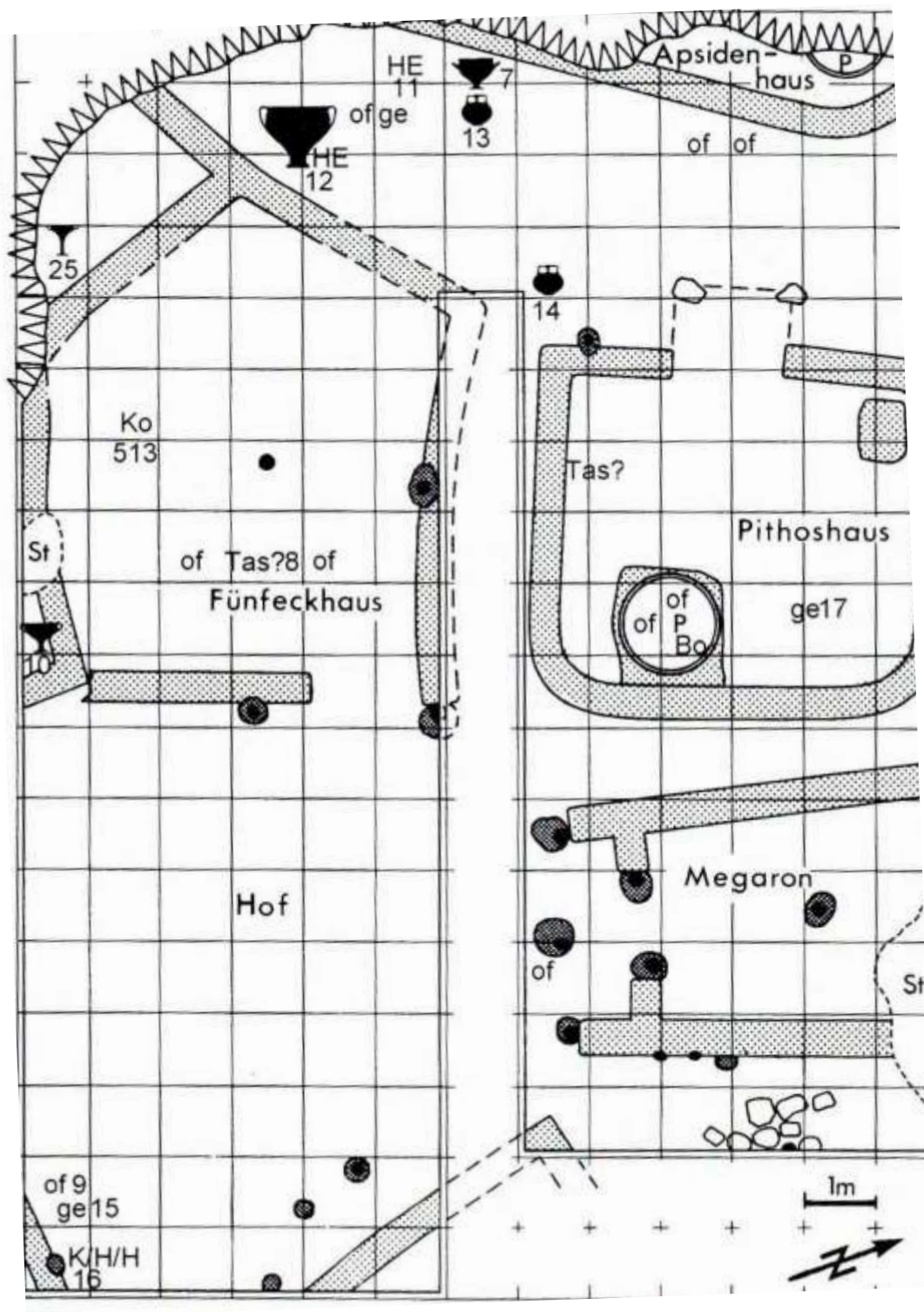
Εικόνα 83 Ο Θερμαϊκός κόλπος και η πεδιάδα του Αξιού περί το 2500π.Χ.
(Στεφανή 2010:40)

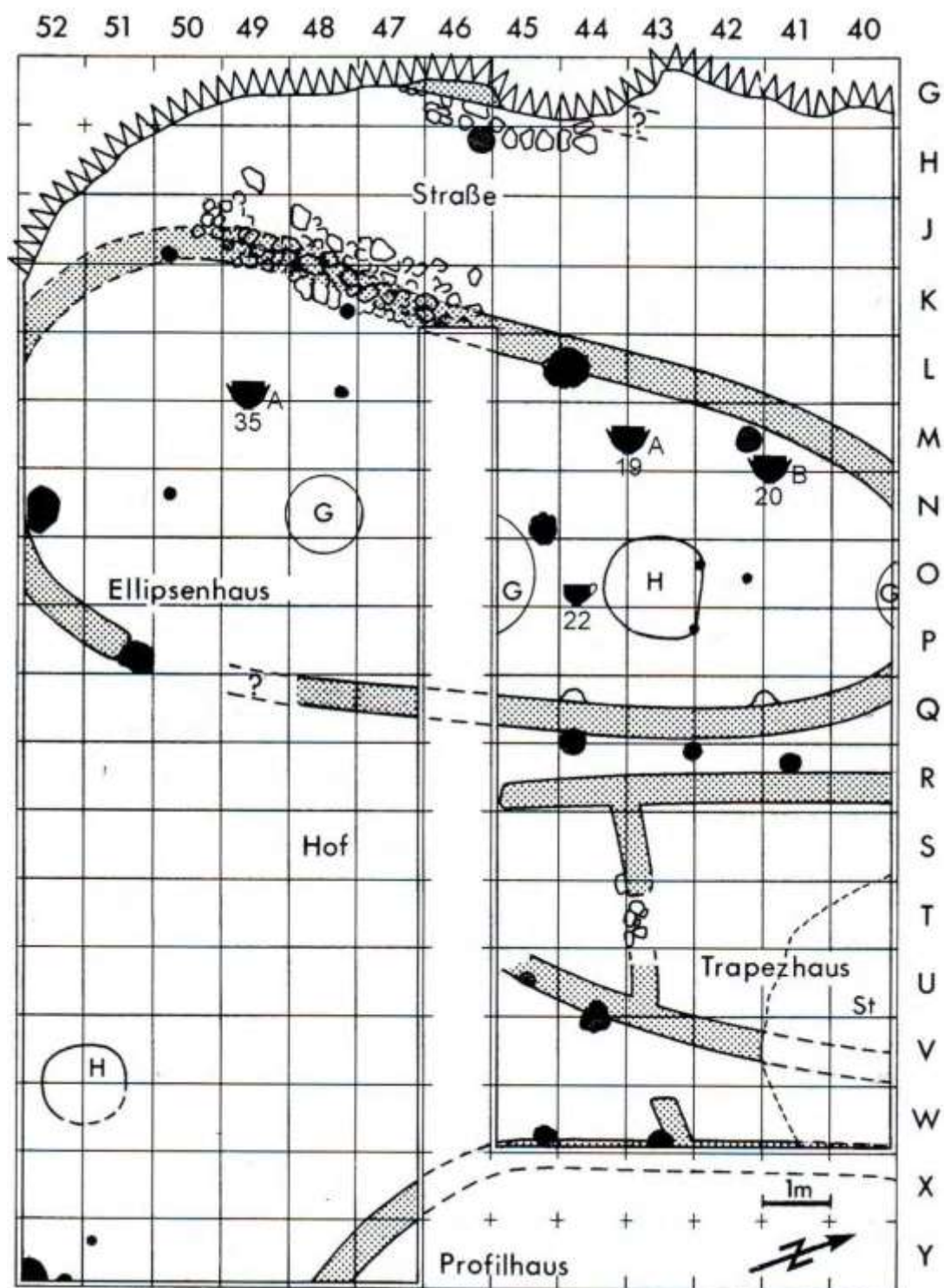
Εικόνα 84 Ο Θερμαϊκός κόλπος και η πεδιάδα του Αξιού περί το 1600π.Χ.
(Στεφανή 2010:41)

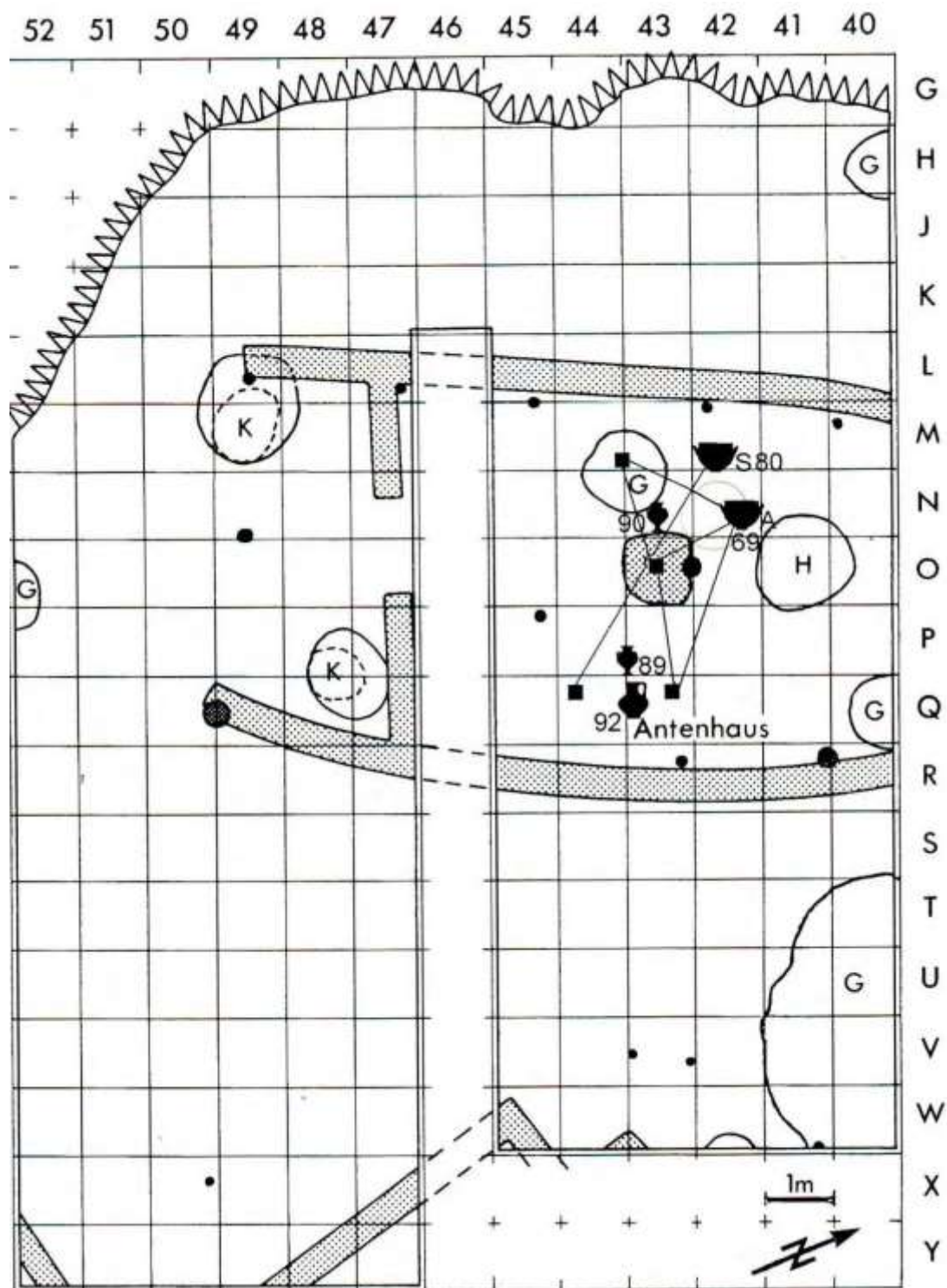
Εικόνα 85 Χάρτης της Τούμπας Καστανά (Σουκάντος 2010:143)

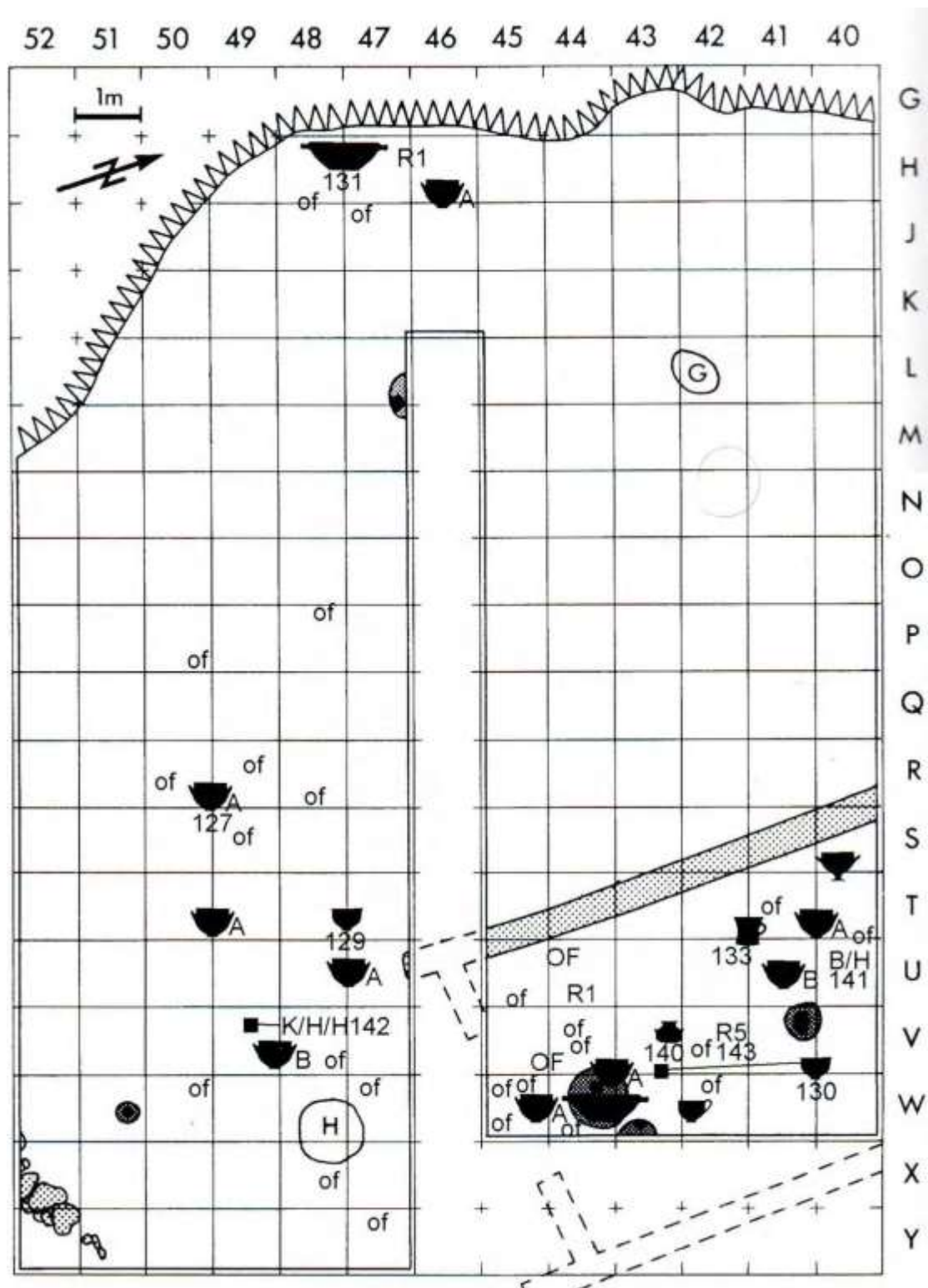
Εικόνα 86 Τούμπα Καστανά. Φάση ΚΙV, στρώμα 16(Σουκάντος 2010:144)

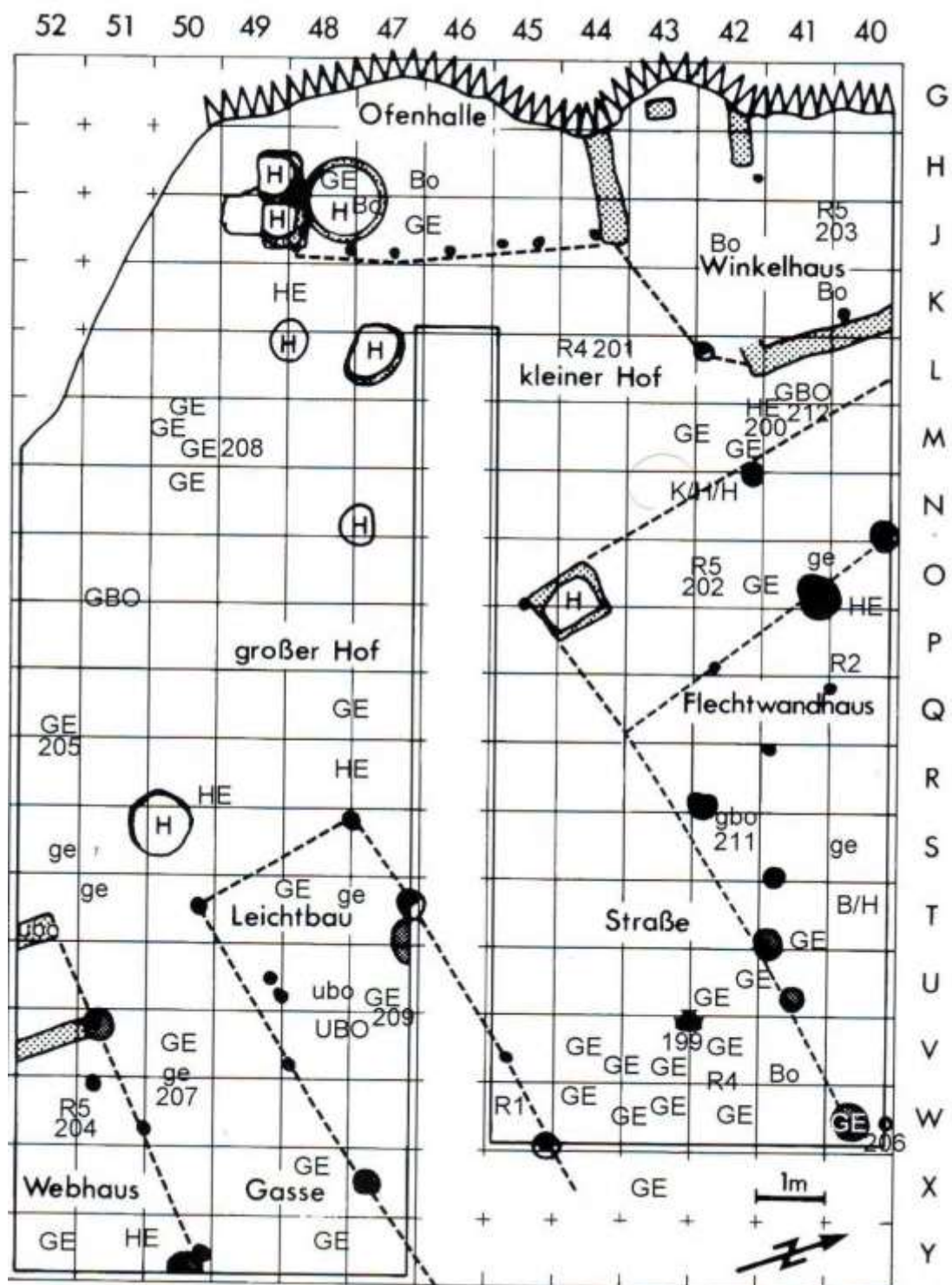
Εικόνα 87 Τούμπα Καστανά. Φάση KIV, στρώμα 15(Σουκάντος 2010:145)

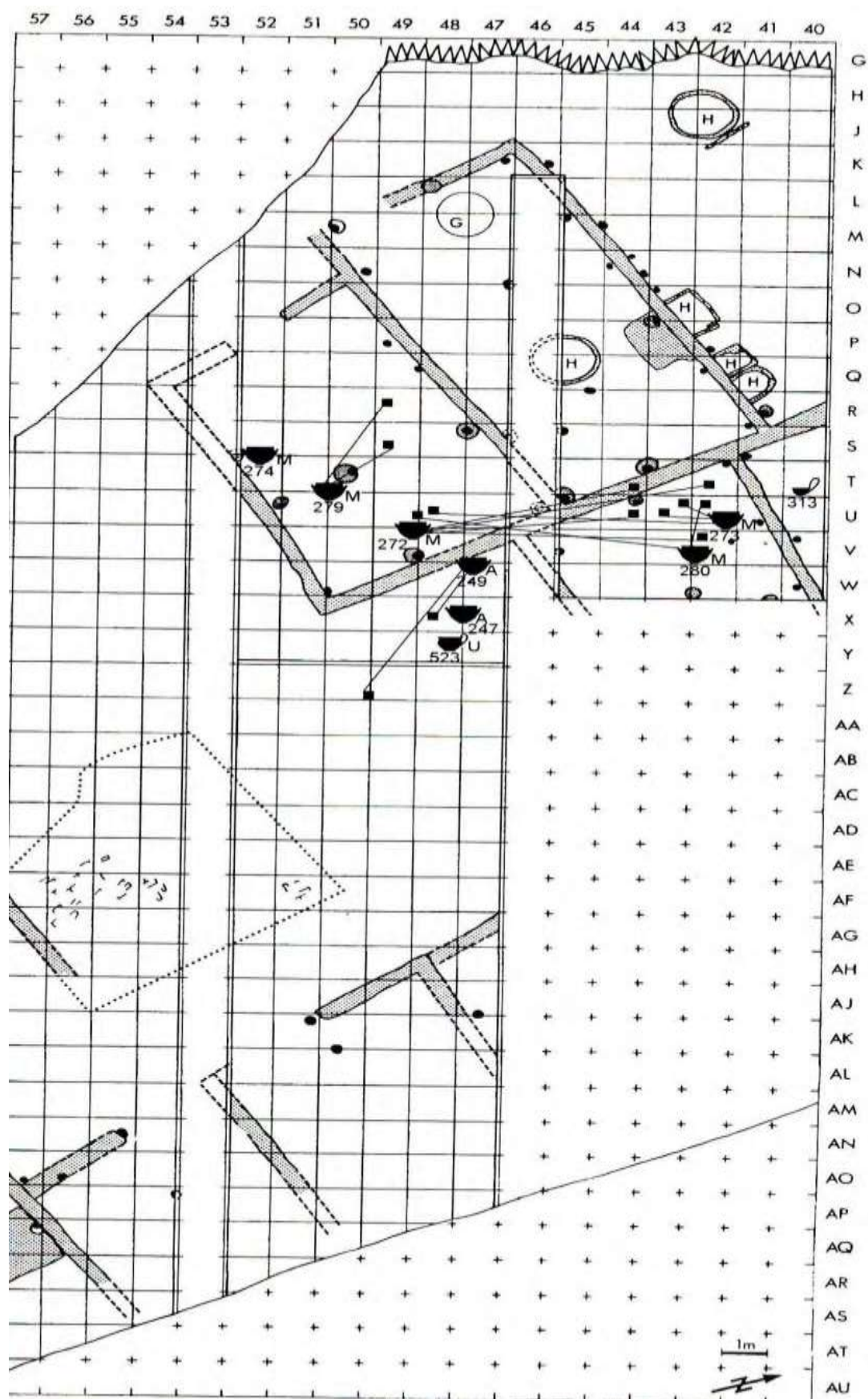
Εικόνα 88 Τούμπα Καστανά. Φάση ΚΙV, στρώμα 14β(Σουκάντος 2010:146)

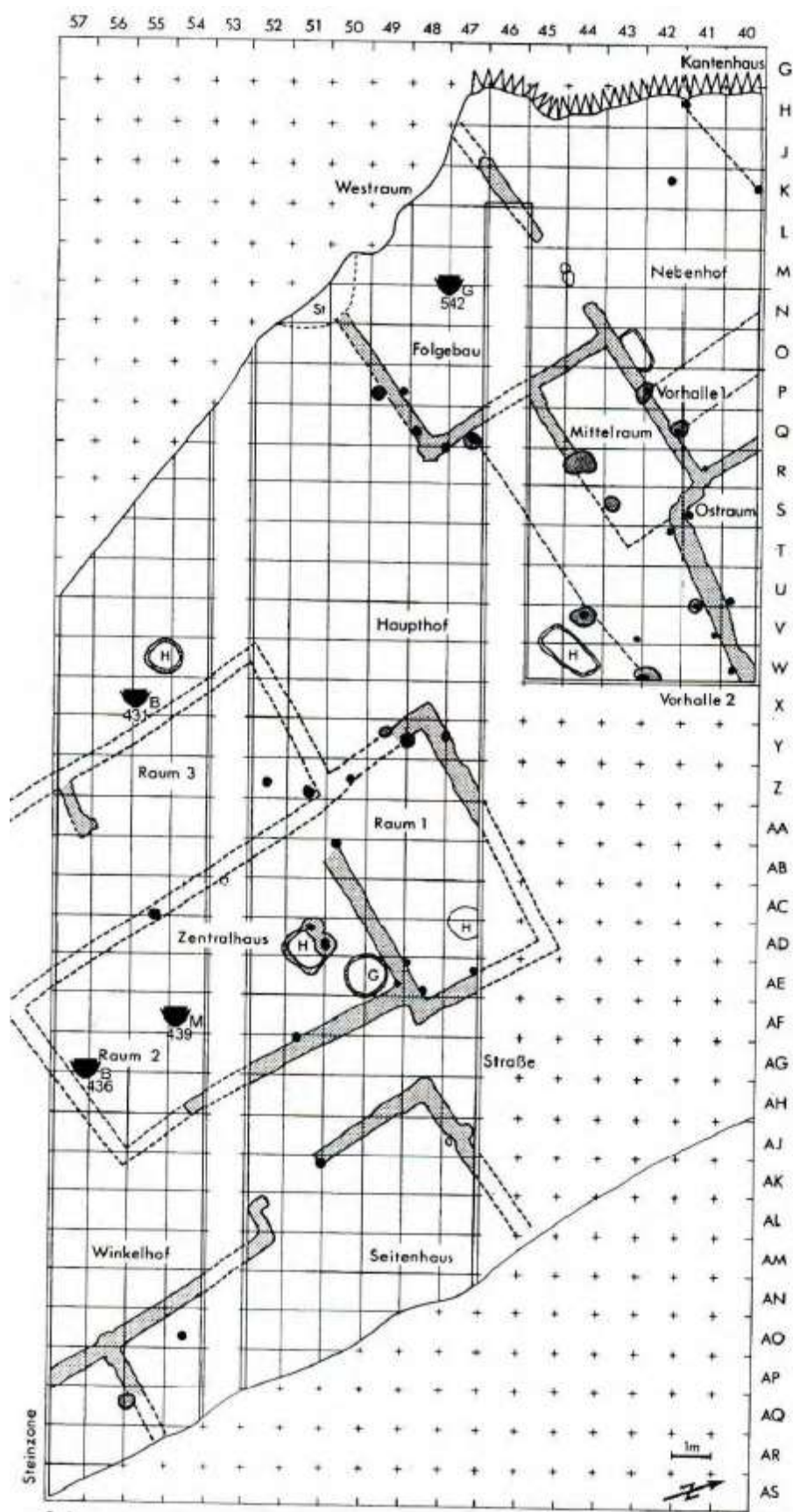
Εικόνα 89 Τούμπα Καστανά. Φάση KIV, στρώμα 14 α (Σουκάντος 2010:147)

Εικόνα 90 Τούμπα Καστανά. Φάση ΚV, στρώμα 13(Σουκάντος 2010:148)

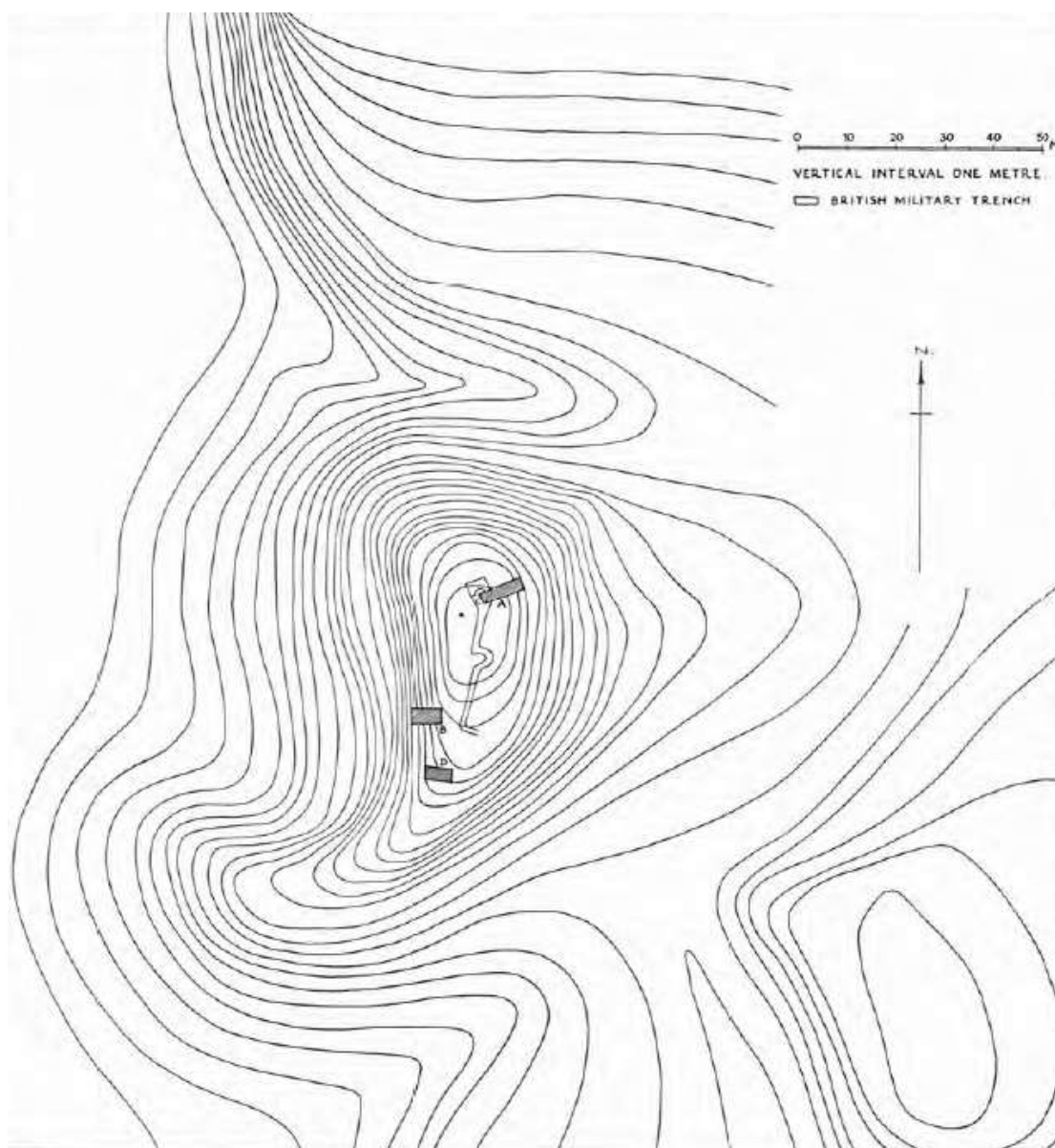
Εικόνα 91 Τούμπα Καστανά. Φάση KV στρώμα 12(Σουγκάντος 2010:149)

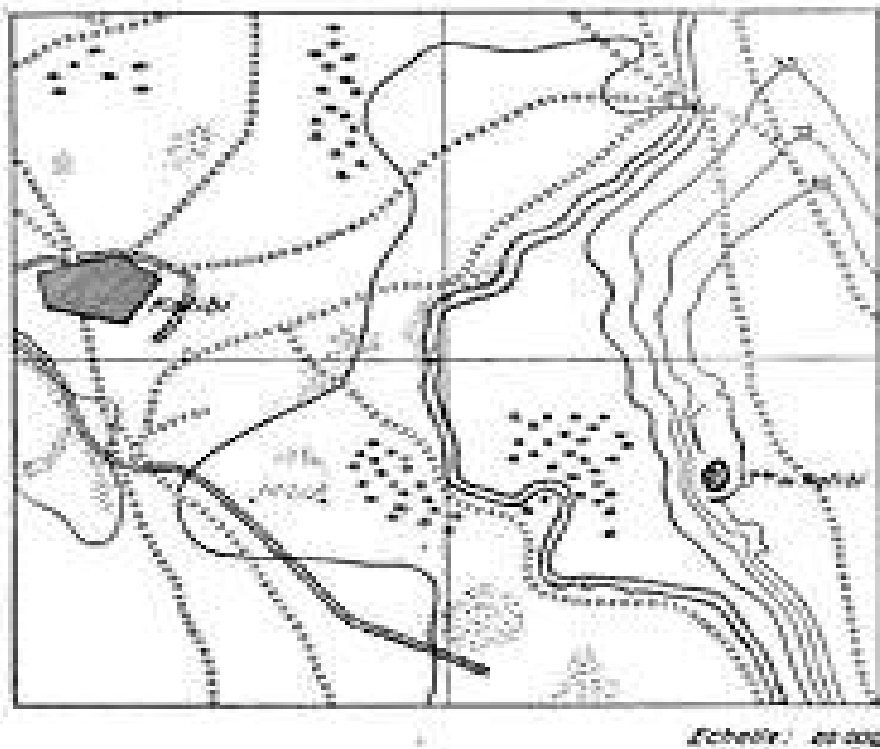
Εικόνα 92 Τούμπα Καστανά. Φάση KV, στρώμα 11(Σουκάντος 2010:151)

Εικόνα 93 Τούμπα Λιμνότοπου (Heurtley 1939:34)

Εικόνα 94 Τοπογραφικό σχέδιο τούμπας Λιμνότοπου ((Heurtley 1939:34))

Εικόνα 95 Χάρτης της περιοχής της τούμπας Λιμνότοπος(Kolibi) (BCH 1917:22)

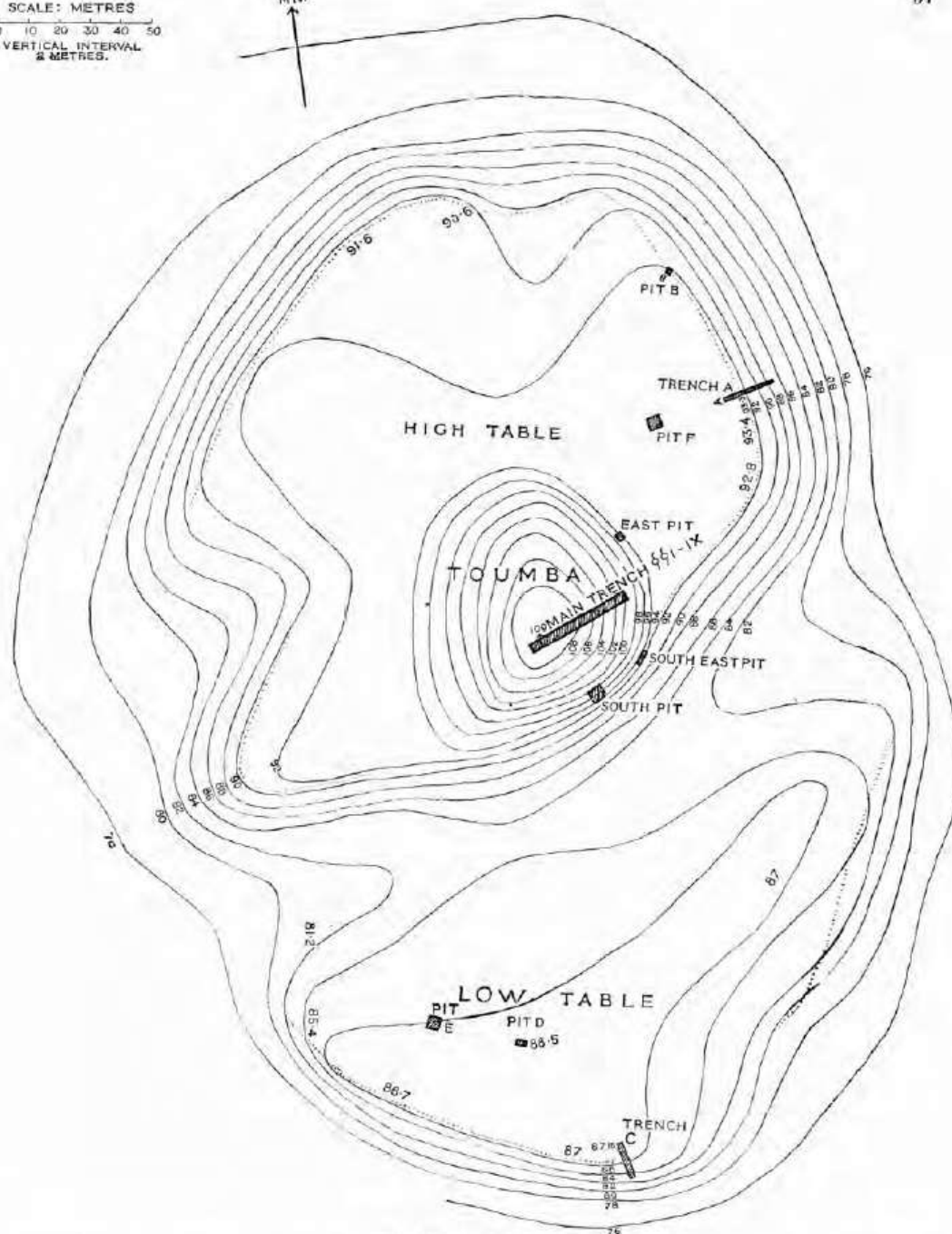

Εικόνα 96 Τούμπα Αξιοχωρίου (Heurtley 1939:36)

SCALE: METRES
0 10 20 30 40 50
VERTICAL INTERVAL
2 METRES.

MN.

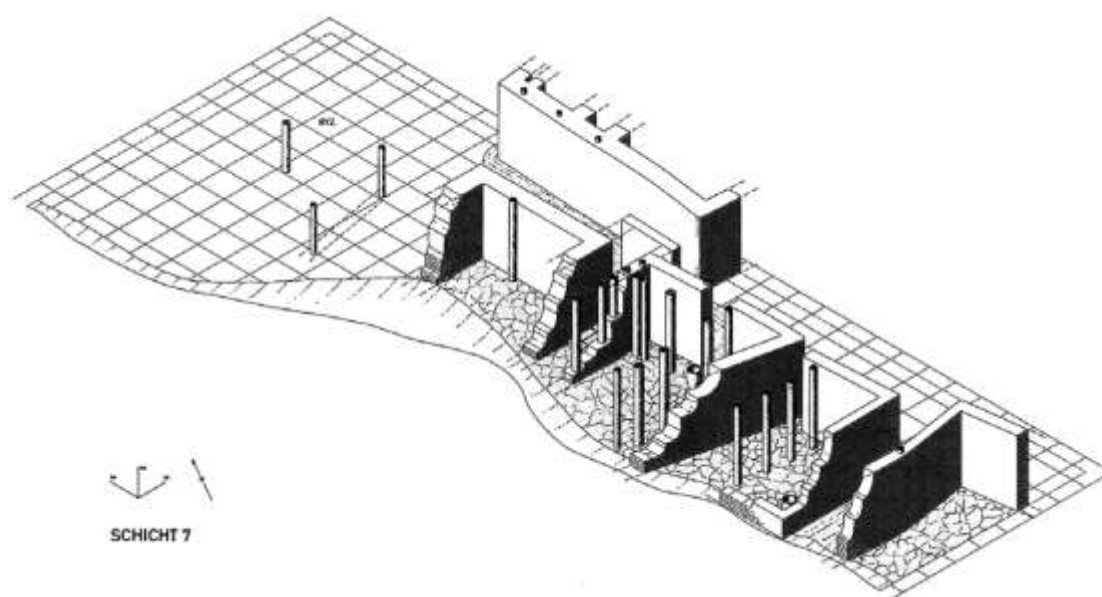
37

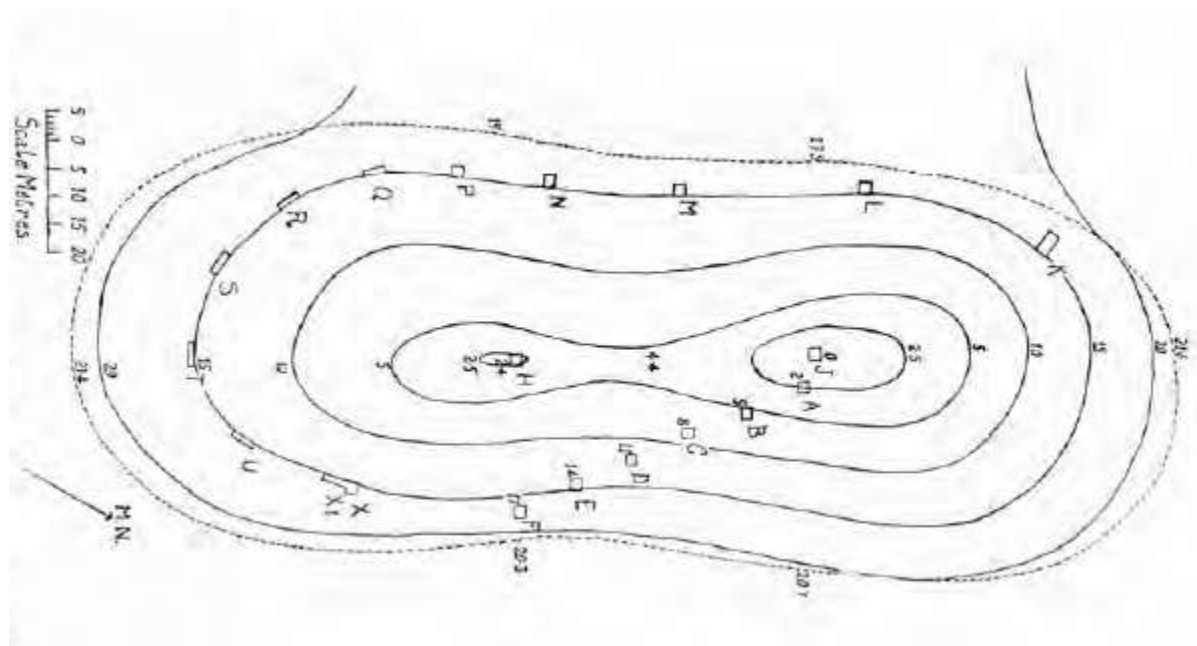
Εικόνα 97 Τούμπα Αξιοχωρίου τοπογραφικό σχέδιο (Heurtley 1939: 37)

Εικόνα 100 Τούμπα Αγίου Μάμα (Horejs-Jung 2014:300)

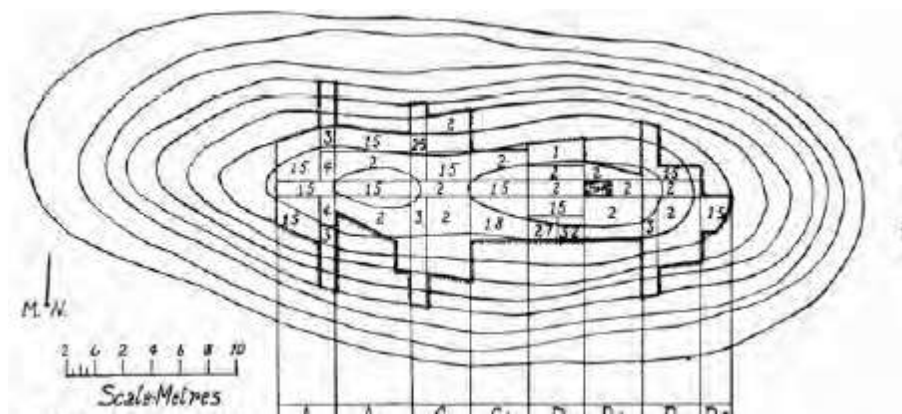
Εικόνα 101 Άγιος Μάμας. Αναπαράσταση σπιτιών του στρώματος 7 (Hänsel-Aslanis 2010:206)

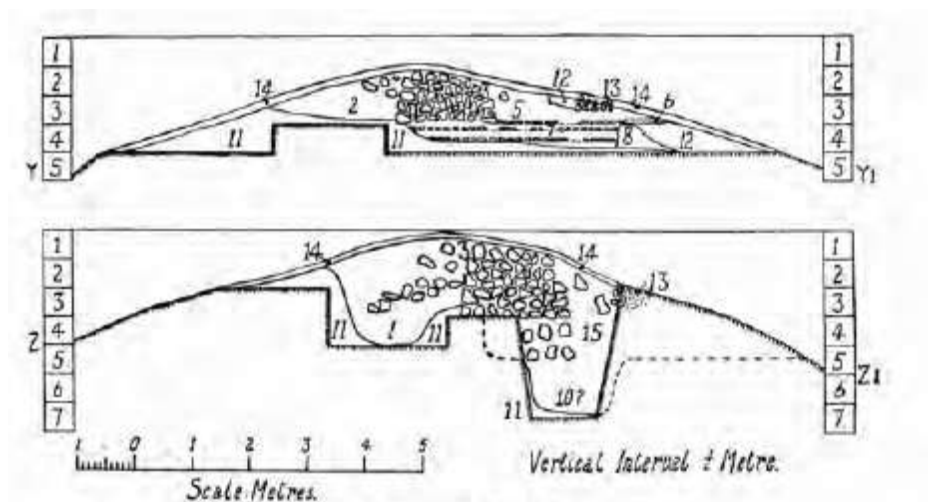
Εικόνα 102 Τοπογραφικό σχέδιο τούμπας Αγίου Μάμα.(Heurtley 1939:3)

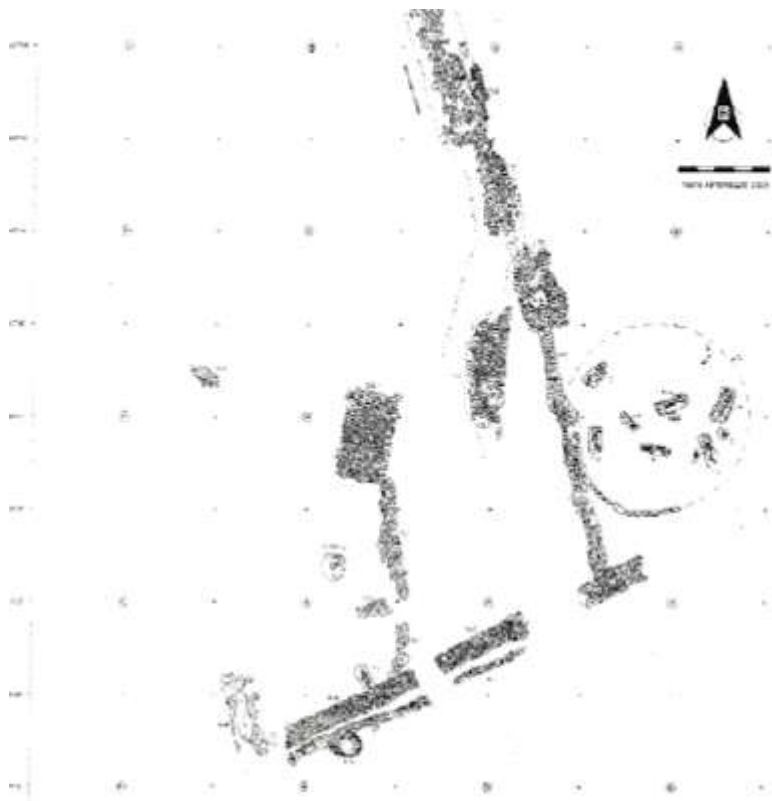
Εικόνα 103 Μολυβόπυργος (Heurtley 1939:11)

Εικόνα 104 Μολυβόπυργος. Τοπογραφικό σχέδιο (Heurtley 1939:13)

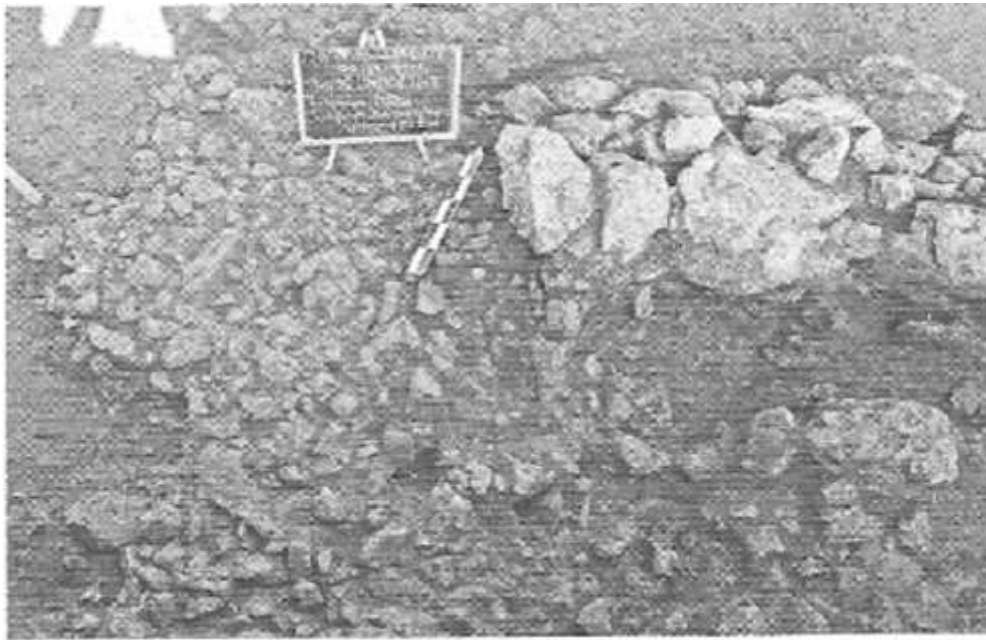
Εικόνα 105 Μολυβόπυργος, σχεδιαστική τομή στους δύο άξονες (Heurtley 1939:13)

Εικόνα 106 Πηγή Αρτέμιδος. Κάτοψη του ανασκαφικού χώρου (ΑΕΜΘ 24,2010:144)

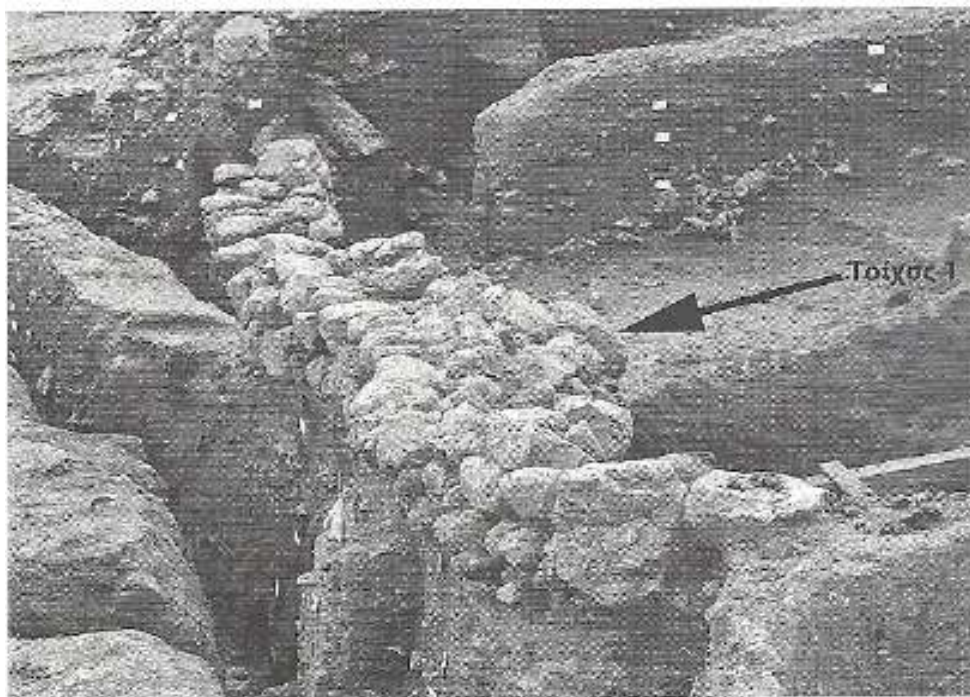
Εικόνα 107 Πηγή Αρτέμιδος, κλίβανος (ΑΕΜΘ 24,2010:146)

Εικόνα 108 Πηγή Αρτέμιδος, τοίχος 9 και λιθόστρωση (ΑΕΜΘ 24,2010:147)

Εικόνα 109 Πηγή Αρτέμιδος, τοίχος 8(ΑΕΜΘ 24,2010:147)

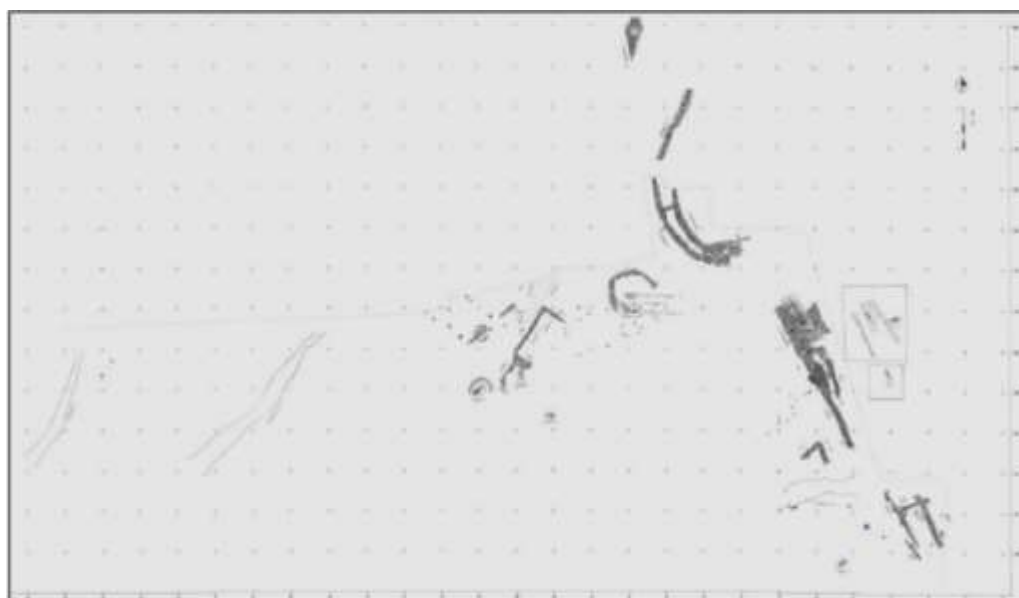
Εικόνα 110 Πηγή Αρτέμιδος, τοίχος 1(ΑΕΜΘ 24,2010:147)

Εικόνα 111 Πηγή Αρτέμιδος, ορθογώνια κατασκευή(ΟΚ1) (ΑΕΜΘ 24,2010:110)

Εικόνα 112 Πηγή Αρτέμιδος, ορθογώνια κατασκευή(OK2) (ΑΕΜΘ 24,2010:112)

Εικόνα 113 Βάλτος Λεπτοκαρυάς. Κάτοψη ανασκαφικού χώρου (Πουλάκη-Παντερμαλή et al 2007:188)

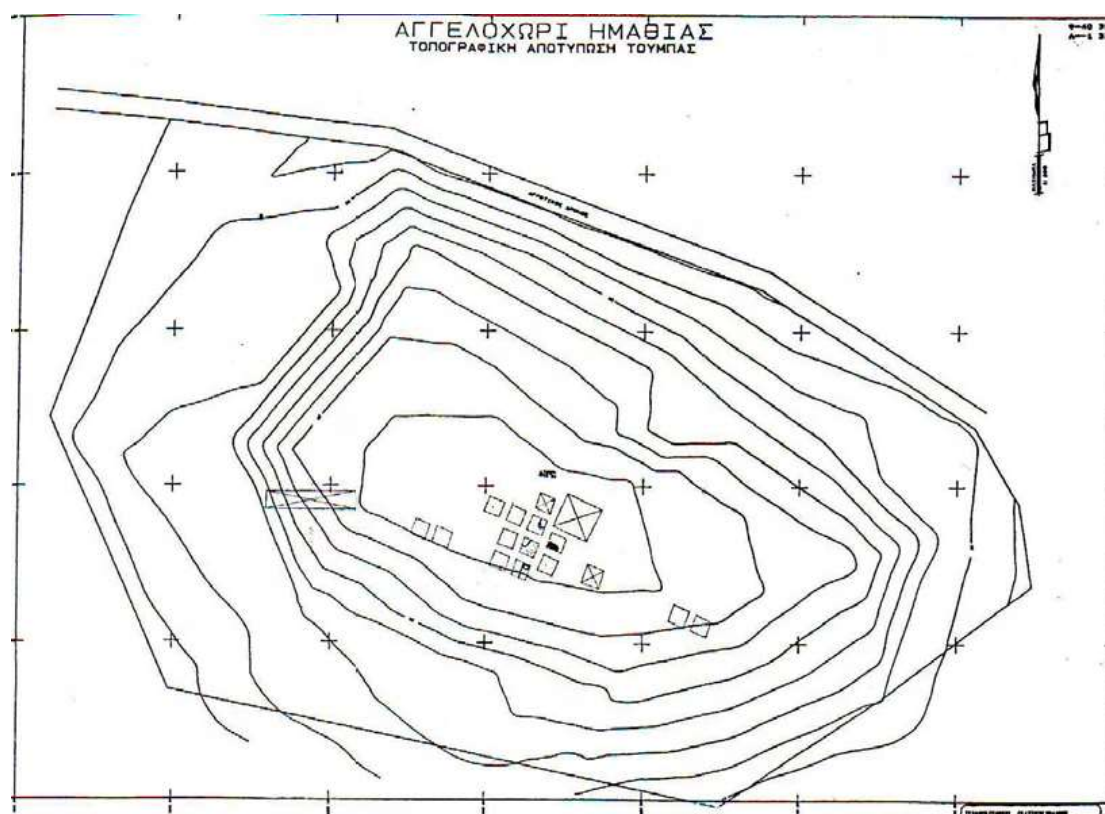
Εικόνα 114 Βάλτος Λεπτοκαρυάς, περίβολοι 2,3(Πουλάκη-Παντερμαλή et al 2007:190)

Εικόνα 115 Βάλτος Λεπτοκαρυάς, κτίριο σχήματος Π (Πουλάκη-Παντερμαλή et al 2007:190)

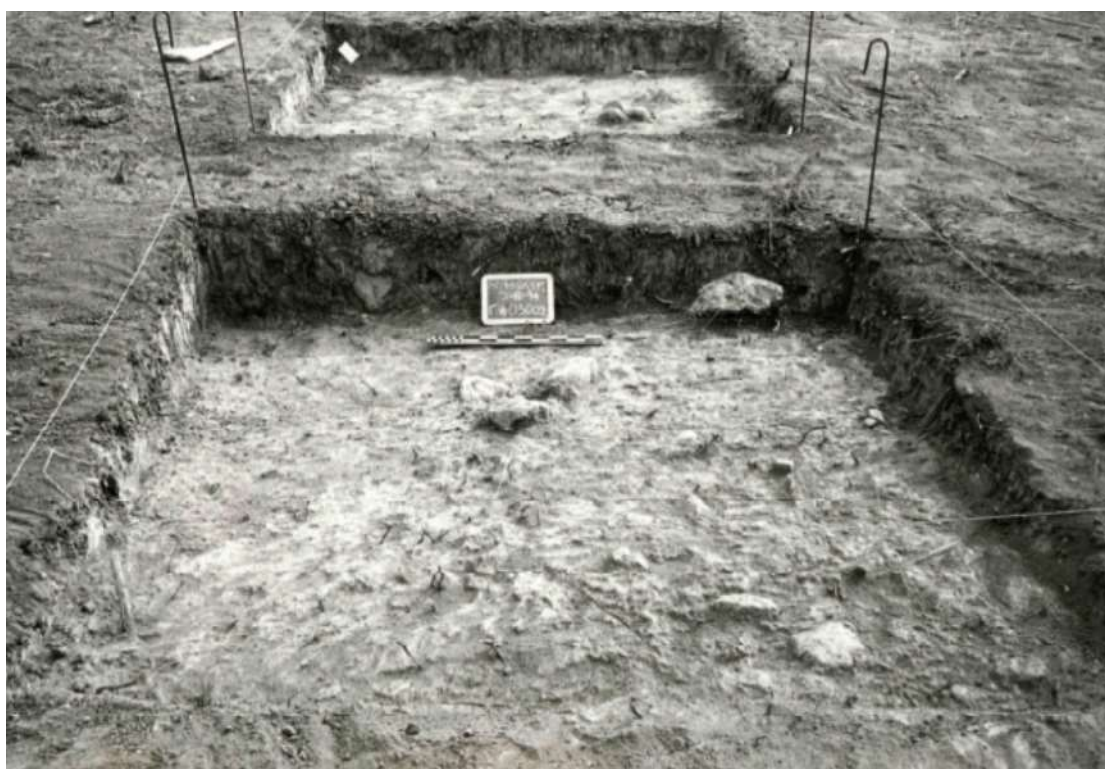
Εικόνα 116 Τούμπα Αγγελοχωρίου (Στεφανή 2010:21)

Εικόνα 117 Τούμπα Αγγελοχωρίου.(ΑΕΜΘ 11,1997:103)

Εικόνα 118 Τούμπα Αγγελοχωρίου. Στρωματογραφική τομή. Χαμηλά τα ίχνη στάχτης της φάσης III (Στεφανή 2010:298)

Εικόνα 119 Τούμπα Αγγελοχωρίου. Υπολείμματα ανδρήρου (Στεφανή 2010:319)

Εικόνα 120 Τούμπα Αγγελοχωρίου. Οικοδομικά κατάλοιπα φάσης I (Στεφανή 2010:303)

Εικόνα 121 Τούμπα Αγγελοχωρίου. Στρώμα καταστροφής, δάπεδο και πηλοκατασκευή φάσης I (Στεφανή 2010:306)

Εικόνα 122 Τούμπα Αγγελοχωρίου. Οικοδομικά κατάλοιπα φάσης II(Στεφανή 2010:309)

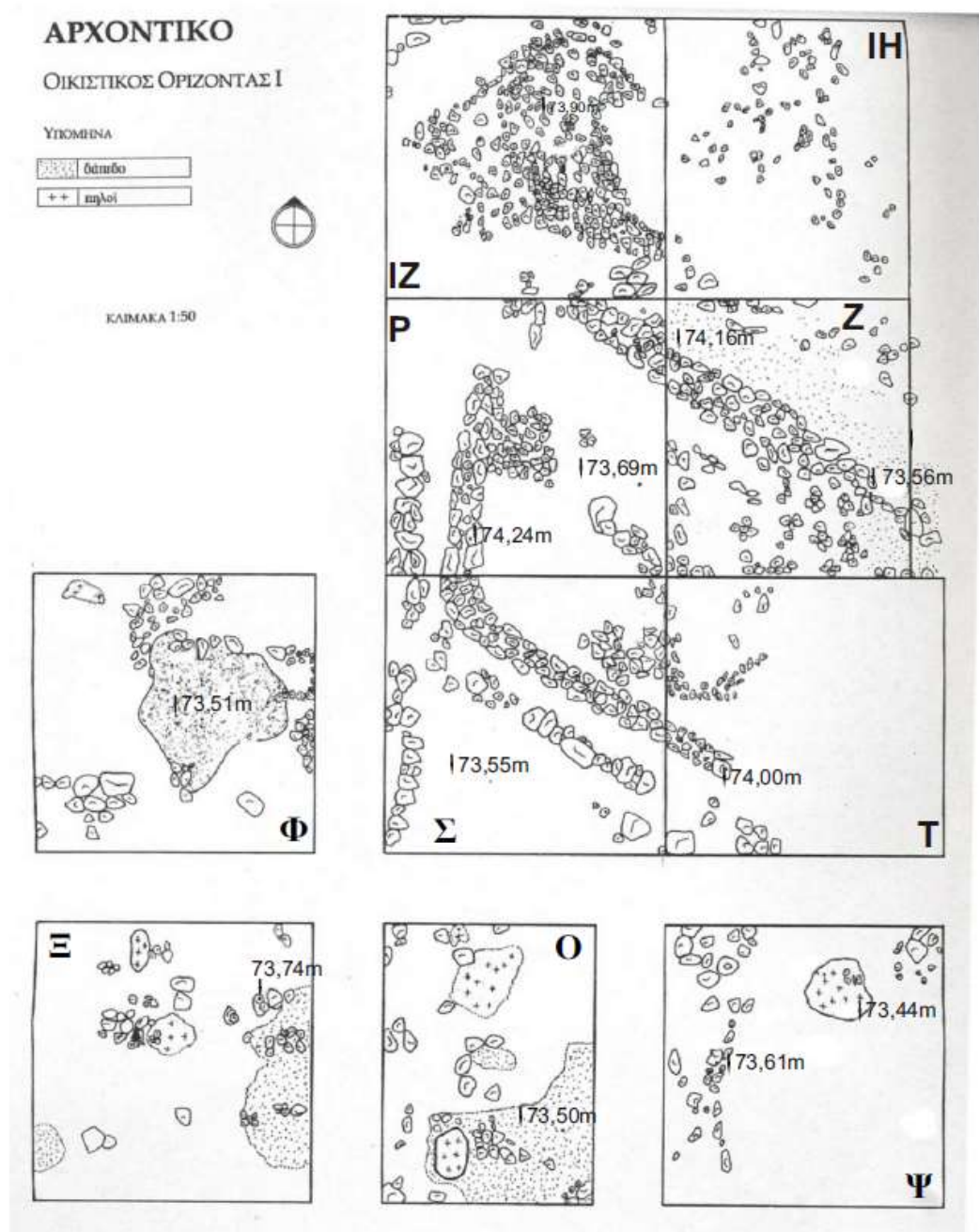
Εικόνα 123 Τούμπα Αγγελοχωρίου. Δάπεδο και πλιθιά φάσης II (Στεφανή 2010:311)

Εικόνα 124 Τούμπα Αγγελοχωρίου. Δάπεδο και πασσαλότρυπες φάσης III(Στεφανή 2010:317)

Εικόνα 125 Τούμπα Αρχοντικού(<http://www.pella-net.gr/default.asp?page=183>)

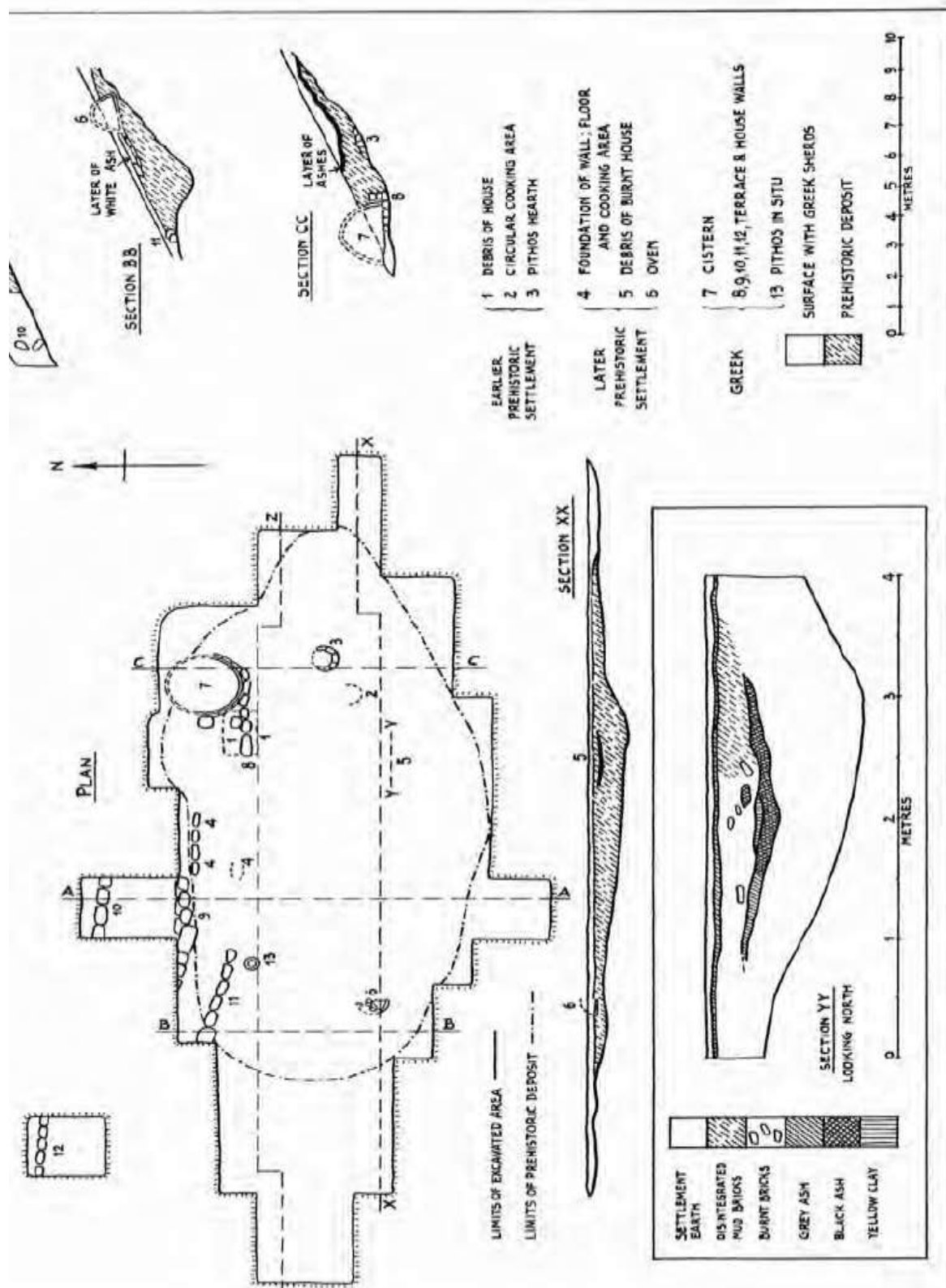
Εικόνα 126 Τούμπα Αρχοντικού. Οικιστικός ορίζοντας Ι (Δελιόπουλος 2014, πιν.6)

Εικόνα 127 Άποψη από νότια της περιοχής της τούμπας Μπουμπούστη (Heurtley 1939, fig.39)

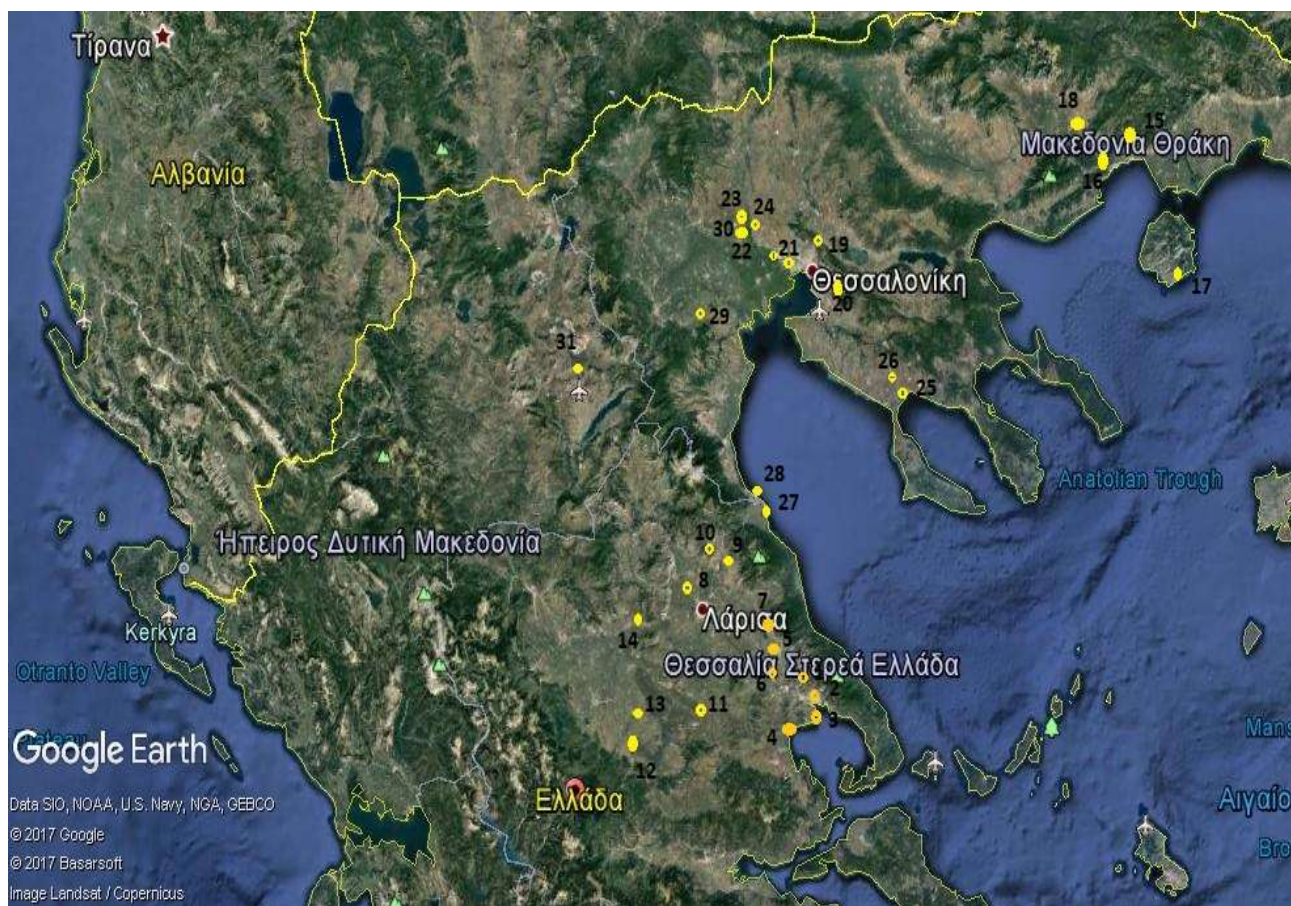

Εικόνα 128 Άποψη από βόρεια της περιοχής της τούμπας Μπουμπούστη (Heurtley 1939, fig.39)

Εικόνα 129 Σχεδιάγραμμα της ανασκαφής στη τούμπα Μπουμπούστη, σύμφωνα με τον Heurtley (Heurtley 1939, fig.40)

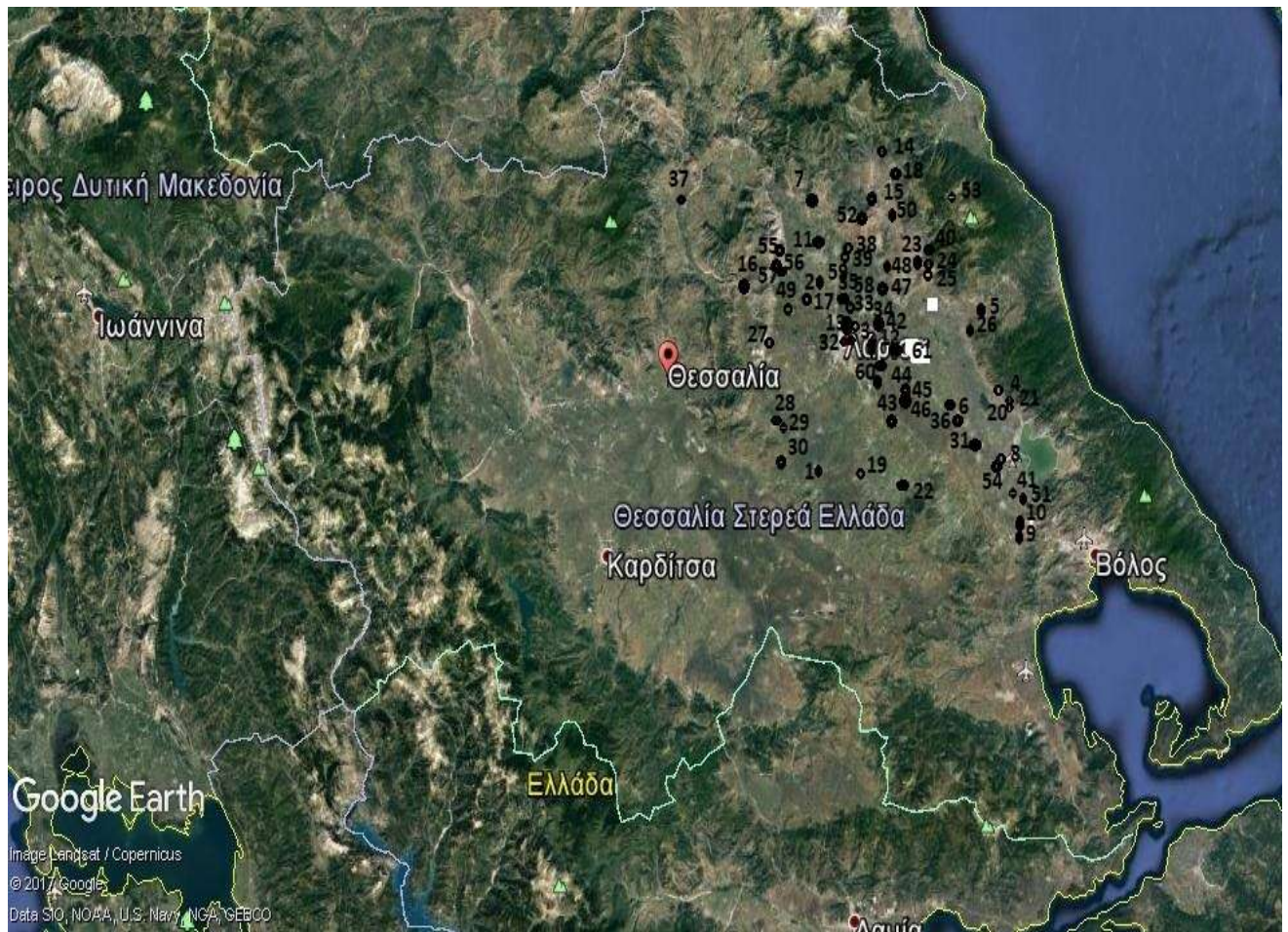
ΧΑΡΤΕΣ

ΧΑΡΤΗΣ 1 ΟΙΚΙΣΜΟΙ ΥΕΧ ΣΤΗ ΘΕΣΣΑΛΙΑ ΚΑΙ ΤΗ ΜΑΚΕΔΟΝΙΑ

ΥΠΟΜΝΗΜΑ

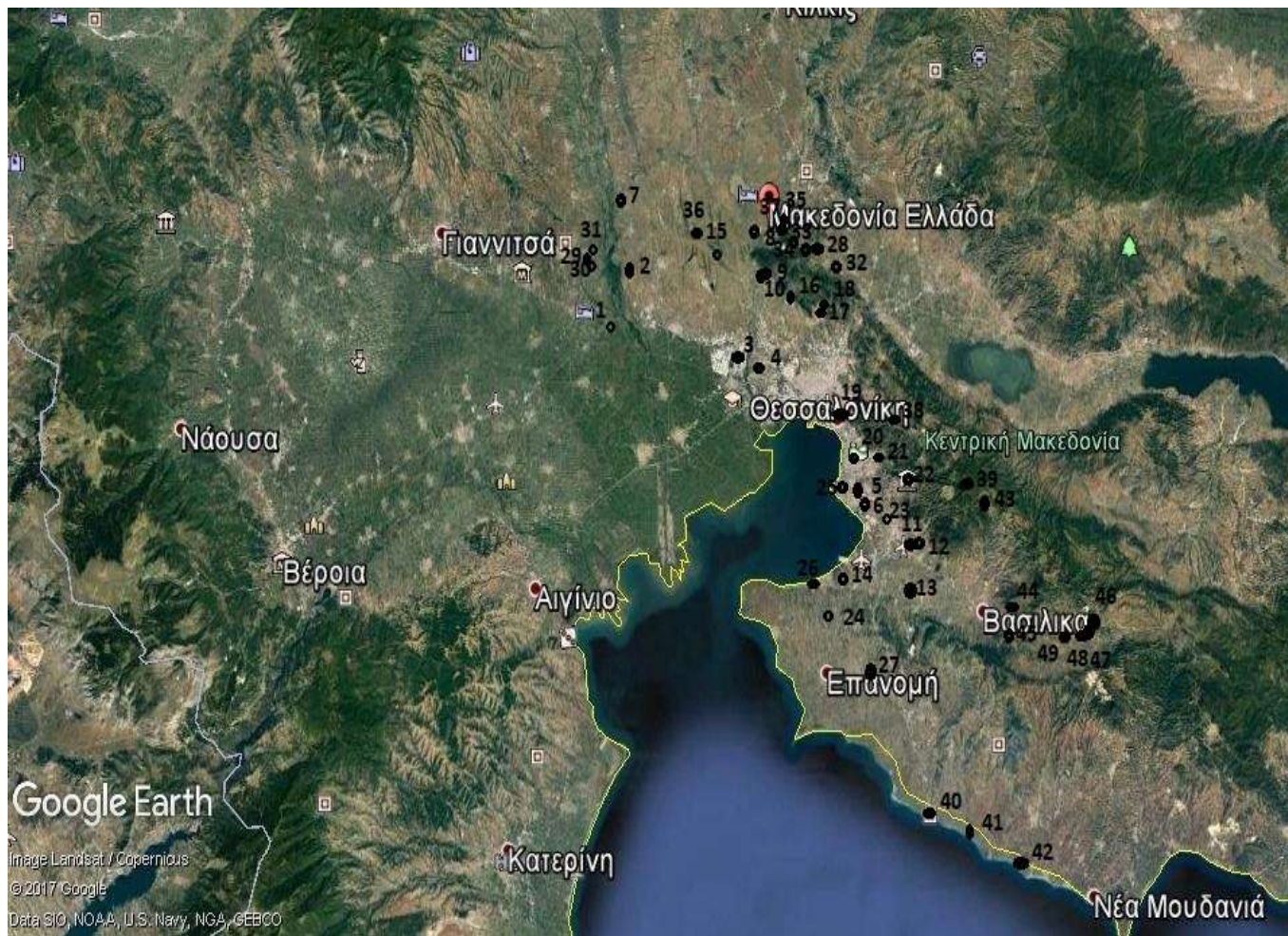
1 Διμήνι	16 Σταθμός Αγγίστας	31 Μπουμπούστη
2 Παλιά	17 Καστρί	
3 Πευκάκια	18 Σφελινός	
4 Μεγάλη Βελανιδιά	19 Άσσηρος	
5 Φερές	20 Τούμπα	
6 Αερινό	21 Διπλή Τράπεζα Αγκιάλου	
7 Πέτρα	22 Καστανάς	
8 Γκρεμός	23 Λιμνότοπος	
9 Μπουνάρμπασι	24 Αξιοχώρι	
10 Μακρυχώρι	25 Αγ. Μάμας	
11 Χτούρι	26 Μολυβόπυργος	
12 Χαμάμια	27 Πηγή Αρτέμιδος	
13 Ράχες Μοσχολουρίου	28 Βάλτος	
14 Ασβεσταριά Πετρωτό	29 Αγγελοχώρι	
15 Ντικιλί-Τας	30 Αρχοντικό	

ΧΑΡΤΗΣ 2 ΘΕΣΕΙΣ ΥΕΧ ΣΤΗΝ ΑΝΑΤΟΛΙΚΗ ΘΕΣΣΑΛΙΚΗ ΠΕΔΙΑΔΑ

ΥΠΟΜΝΗΜΑ

1 Αγ Γεώργιος	16 Τουρκογέφυρα	31 Τζαμί	46 Καρτάλη 2
2 Αμπελώνας 6	17 Γκρεμούρα	32 Φρούριο Λάρισας	47 Νεχάλη
3 Αμυγδαλέα 2	18 Ελάτεια 1	33 Αραπάδικη Μαγούλα	48 Χασάμπαλη
4 Αμυγδαλή	19 Πετρομαγούλες	34 Καραγάτς Μαγούλα	49 Αλυγαριά
5 Προφήτης Ηλίας	20 Τσερλί	35 Σουφλί Μαγούλα	50 Μπουνάρμπασι
6 Αναγέννηση	21 Γκούβα	36 Λοφίσκος 1	51 Υδραγωγείου Μαγούλα
7 Αγ Παρασκευή	22 Καλό Νερό 1	37 Μαγούλα 1	52 Πέρα Μαχαλά
8 Τρανή Μαγούλα	23 Σημείου Μαγούλα	38 Μακρυχώρι 2	53 Σπηλιά 1
9 Μαγούλα Μπακάλη	24 Βρύση	39 Μακρυχώρι 4	54 Πέτρα
10 Βελεστίνο 4	25 Καλοχώρι 5	40 Μαρμαρινή 1	55 Μεγάλη Βρύση
11 Τσαϊρλί Μαγούλα	26 Καστρί 1	41 Καρά Ντερέ	56 Καστρί
12 Καραγάτς	27 Αλήφακα Μαγούλα	42 Μεσιανή Μαγούλα	57 Τσαλμά
13 Παιδόπολη	28 Ντουράκι	43 Σαρλίκι	58 Ταρτάρ
14 Μπεσίκ Τεπέ	29 Κάστρο Κραννώνα	44 Νίκαια 1	59 Φαλάννη 3
15 Γελαδότοπος	30 Μύτικας	45 Καρτάλη	60 Χάληκη 1
			61 Καβάκ

ΧΑΡΤΗΣ 3 ΘΕΣΕΙΣ ΥΕΧ ΣΤΗ ΚΕΝΤΡΙΚΗ ΜΑΚΕΔΟΝΙΑ

ΥΠΟΜΝΗΜΑ

1 Βαλτοχώρι	13 Αγγελάκη	25 Καραμπουρνάκι	37 Τούμπα Πετρωτού
2 Αυγό Γέφυρας	14 Ν.Ρύσια-Καρδιά	26 Ν. Επιβάτες	38 Τούμπα Ασβεστοχωρίου
3 Διπλή Τράπεζα Αγκιάλου	15 Ν. Μεσημβρία	27 Τούμπα Αγ Αντωνίου	39 Τούμπα Χορτιάτη
4 Λαχανόκηπος	16 Νεοχωρούδα	28 Τούμπα Δρυμού	40 Ν. Καλλικράτεια
5 Γκόνα	17 Ασπρόβρυση Ωραιοκάστρου	29 Ταβάς Κουφαλίων	41 Τούμπα Βεριάς
6 Λιβαδάκι Περαιάς	18 Λόφος Ωραιοκάστρου	30 Μικρή Τούμπα Κουφαλίων	42 Τούμπα Φλογητών
7 Καστανάς	19 Πολίχνη	31 Λιβαδίτσα Κουφαλίων	43 Αμαλάρα Περιστεράς
8 Ν. Φιλαδέλφεια	20 Τούμπα Θεσσαλονίκης	32 Προφ. Ηλίας Λητής	44 Αγ Κήρυκος
9 Πεντάλοφος	21 Ελαιώνες Πυλαίας	33 Πρόφ. Ηλίας Μελισσοχωρίου	45 Γαλαρινός
10 Σουσαμόμυλος	22 Τούμπα Πανοράματος	34 Τσερεμπέκ Μελισσοχωρίου	46 Τούμπα Γαλάτιστας
11 Ν. Ραιδεστός	23 Τούμπα Θέρμης	35 Μονόλοφος	47 Τούμπα Αγ Παρασκευής
12 Λουτρά Θέρμης	24 Μεσημεριανή	36 Τούμπα Ξηροχωρίου	48 Καστέλι Γαλάτιστας
			49 Μικρή Τούμπα Καρακόλ

ΠΙΝΑΚΑΣ 1
ΘΕΣΕΙΣ ΤΗΣ ΑΝΑΤΟΛΙΚΗΣ ΘΕΣΣΑΛΙΚΗΣ ΠΕΔΙΑΔΑΣ

A/A	ΘΕΣΗ	2 ^Η ΟΝΟΜΑΣΙΑ	ΤΟΠΙΟ	ΥΨΟΜΕ ΤΡ.	ΜΟΡΦΗ	ΥΨΟΣ	ΔΙΑΣΤΑΣΕΙΣ	ΕΥΡΗΜΑΤΑ	ΔΙΑΡΚΕΙΑ ΚΑΤΟΙΚΗΣΗΣ	ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΕΙΣ
1	Αγ. Γεώργιος	Λάρισα 1	Λοφώδες		Φυσικός λόφος			Κεραμική	MEX,YEX	
2	Αμπελώνας 6		Πεδινό		Μαγούλα	5μ.	60.000τ.μ.	Κεραμική	AN,MN,NN,MEX,YEX	
3	Αμυγδαλέα 2		Παραποτάμιο		Μαγούλα	1μ.		Κεραμική	ΠΕΧ,YΕΧ,ΚΛ,BYZ.	Β του Πηνειού
4	Αμυγδαλή		Πεδινό		Μαγούλα	2μ.	87.500τ.μ.	Κεραμική	AN, YEX,ΚΛ,ΕΛ ,Ρ,BYZ.	
5	Προφ. Ηλίας	Ανάβρα 2	Βραχώδες ύψωμα	174μ.	Φυσικός λόφος			Κεραμική	NN,ΠΕ,MEX,YEX,ΚΛ ,BYZ	
6	Αναγέννηση	Τσουλαριώτικ η	Λοφώδες	85μ.	Μαγούλα	10-12μ.	15.000τ.μ	Κεραμική	NN,MEX,YEX	
7	Αγ. Παρασκευή	Αργυροπούλι 1	Λοφώδες		Μαγούλα			Κεραμική	MEX,YEX,ΚΛ,Ρ	
8	Τρανή Μαγούλα	Αρμένιο 2	Πεδινό	86μ.	Μαγούλα			Κεραμική	AN,MN,NN,ΠΕΧ,MEX,YEX, ΚΛ,BYZ	
9	Μπακάλη Μαγούλα	Βελεστίνο 1	Λοφώδες		Μαγούλα			Κεραμική	NN,ΠΕΧ,MEX,YEX,Γ,ΑΡΧ,Κ Λ,ΕΛ,Ρ	
10	Βελεστίνο 4		Πεδινό		Μαγούλα	0,5-1μ.		Κεραμική	YEX,ΚΛ,ΕΛ	Κυκλική Μαγούλα

ΠΙΝΑΚΑΣ 1
ΘΕΣΕΙΣ ΤΗΣ ΑΝΑΤΟΛΙΚΗΣ ΘΕΣΣΑΛΙΚΗΣ ΠΕΔΙΑΔΑΣ

11	Τσαϊρλί Μαγούλα	Βρυότοπος 1	Πεδινό		Μαγούλα	2-3μ.		Κεραμική	NN,ΠΕΧ,ΜΕΧ,ΥΕΧ	
12	Καραγάτς	Γαλήνη 1	Πεδινό		Μαγούλα			Κεραμική	ΑΝ,ΜΝ,ΝΝ,ΥΕΧ,ΚΛ	Δύο συνεχόμενες μαγούλες, μικρή και μεγάλη
13	Παιδόπολη	Γιάννουλη 3	Παραποτάμιο		Μαγούλα	2-3μ.		Κεραμική	ΥΕΧ,ΕΛ,ΒΥΖ	Δ του Πηνειού
14	Μπεσίκ Τεπέ	Γόννοι 1	Βραχώδες ύψωμα		Φυσικός λόφος	25μ.		Κεραμική	ΑΝ,ΜΝ,ΝΝ,ΠΕΧ,ΜΕΧ,ΥΕΧ, ΚΛ	
15	Γελαδότοπος	Γυρτώνη 2	Πεδινό		Μαγούλα	4-5μ.		Κεραμική	ΜΝ,ΝΝ,ΠΕΧ,ΥΕΧ	
16	Τουρκογέφυρα	Δαμάσι 4	Παραποτάμιο		Μαγούλα	10μ.		Κεραμική	ΑΝ,ΝΝ,ΠΕΧ,ΜΕΧ,ΥΕΧ,ΕΛ	Δίπλα στον Πηνειό
17	Γκρεμούρα- Αργισσα	Δέντρα 1	Παραποτάμιο		Μαγούλα			Κεραμική	ΑΝ,ΝΝ,ΠΕΧ,ΜΕΧ,ΥΕΧ,Γ,ΑΡ Χ,ΚΛ,Ρ	Δίπλα στον Πηνειό
18	Ελάτεια 1		Πεδινό		Μαγούλα	1μ.		Κεραμική	ΑΝ,ΜΝ,ΜΕΧ,ΥΕΧ	
19	Πετρομαγούλες	Ζάππειο 4	Λοφώδες		Φυσικός λόφος			Κεραμική	ΑΝ,ΝΝ,ΥΕΧ	Ρέμα
20	Τσερλί	Καλαμάκι 1	Πεδινό	108μ	Μαγούλα	1-2μ.		Κεραμική	ΜΕΧ,ΥΕΧ	

ΠΙΝΑΚΑΣ 1
ΘΕΣΕΙΣ ΤΗΣ ΑΝΑΤΟΛΙΚΗΣ ΘΕΣΣΑΛΙΚΗΣ ΠΕΔΙΑΔΑΣ

21	Γκούβα	Καλαμάκι 2	Λοφώδες		Φυσικός λόφος			Κεραμική	MEX,YEX,P,BYZ,YBYZ	Ρέμα
22	Καλό Νερό 1		Λοφώδες		Φυσικός λόφος			Κεραμική	NN,MEX,YEX,ΠΓ,ΚΛ,P	Ρέμα
23	Ασμάκι,Σημείου Μαγούλα	Καλοχώρι 2	Πεδινό		Μαγούλα			Κεραμική	YEX	Ρέμα
24	Βρύση	Καλοχώρι 4	Λοφώδες	188μ.	Φυσικός λόφος			Κεραμική	YEX	
25	Καλοχώρι 5		Πεδινό		Μαγούλα			Κεραμική	YEX,P	
26	Καστρί 1		Πεδινό		Μαγούλα			Κεραμική	NN,ΠΕΧ,ΜΕΧ,YΕΧ,ΚΛ,ΕΛ,B YZ,YBYZ	Ρέμα
27	Αλήφακα Μαγούλα	Κάστρο 1	Παραποτάμιο		Μαγούλα	5μ.		Κεραμική	NN,ΠΕΧ, ΜΕΧ,YΕΧ,ΚΛ	Δίπλα στον Πηγειό
28	Ντουράκι	Κραννών 2	Πεδινό		Μαγούλα			Κεραμική	MN,ΠΕΧ,ΜΕΧ,YΕΧ,ΚΛ	
29	Κραννώνας Κάστρο	Κραννών 4	Λοφώδες		Φυσικός λόφος	20μ.		Κεραμική	MN,NN,ΠΕΧ,ΜΕΧ,YΕΧ,ΚΛ	
30	Μύτικας	Κυπάρισσος 1	Λοφώδες	200μ.	Φυσικός λόφος			Κεραμική	AN,MN,NN,YΕΧ,ΚΛ	
31	Τζαμί	Κυψέλη 1	Πεδινό	94μ.	Μαγούλα			Κεραμική	NN,ΠΕΧ,ΜΕΧ,YΕΧ,ΠΓ,ΚΛ,Y BYZ	

ΠΙΝΑΚΑΣ 1
ΘΕΣΕΙΣ ΤΗΣ ΑΝΑΤΟΛΙΚΗΣ ΘΕΣΣΑΛΙΚΗΣ ΠΕΔΙΑΔΑΣ

32	Φρούριο Λάρισας	Λάρισα 1	Παραποτάμιο		Μαγούλα	25μ.		Κεραμική	ΠΕΧ,ΜΕΧ,ΥΕΧ,Γ,ΚΛ,ΕΛ,Ρ,Β ΥΖ,ΥΒΥΖ	Δίπλα στον Πηνειό
33	Αραπάδικη Μαγούλα	Λάρισα 5	Πεδινό		Μαγούλα	5μ.		Κεραμική	ΑΝ,ΜΝ,ΝΝ,ΠΕΧ,ΜΕΧ,ΥΕΧ	
34	Καραγάτς Μαγούλα	Λάρισα 6	Πεδινό		Μαγούλα	7-8μ.		Κεραμική	ΑΝ,ΜΝ,ΝΝ,ΥΕΧ	
35	Σουφλί Μαγούλα	Λάρισα 9	Παραποτάμιο		Μαγούλα	4μ.		Κεραμική	ΑΝ,ΜΝ,ΝΝ,ΠΕΧ,ΜΕΧ,ΥΕΧ, ΚΛ,ΒΥΖ,ΥΒΥΖ	Δίπλα στον Πηνειό
36	Λοφίσκος 1		Πεδινό		Μαγούλα	3-4μ.		Κεραμική	ΑΝ,ΝΝ,ΥΕΧ,ΕΛ,ΥΒΥΖ	
37	Μαγούλα 1		Πεδινό		Μαγούλα	3-4μ.		Κεραμική	ΥΕΧ	
38	Μακρυχώρι 2		Πεδινό		Μαγούλα	4-6μ.		Αρχιτεκτονικά	ΝΝ,ΠΕΧ,ΥΕΧ,ΚΛ	Κυκλική μαγούλα με διάμετρο 200μ
39	Μακρυχώρι 4		Πεδινό		Μαγούλα	4-5μ.		Κεραμική	ΜΝ,ΝΝ,ΠΕΧ,ΥΕΧ	
40	Μαρμαρινή 1		Λοφώδες		Μαγούλα	6-7μ.		Κεραμική	ΝΝ,ΠΕΧ,ΜΕΧ,ΥΕΧ,ΠΓ,Γ	
41	Καρά Ντερέ	Μεγάλο Μοναστήρι	Πεδινό		-			Κεραμική	ΥΕΧ	Ταφές
42	Μεσιανή Μαγούλα	Μελισσοχώρι 2	Πεδινό		Μαγούλα	7μ.		Κεραμική	ΑΝ,ΜΝ,ΝΝ,ΠΕΧ,ΜΕΧ,ΥΕΧ	

ΠΙΝΑΚΑΣ 1
ΘΕΣΕΙΣ ΤΗΣ ΑΝΑΤΟΛΙΚΗΣ ΘΕΣΣΑΛΙΚΗΣ ΠΕΔΙΑΔΑΣ

43	Σαρλίκι	Νέες Καρυές 1	Λοφώδες		Μαγούλα	10μ.		Κεραμική	NN,ΠΕΧ,ΜΕΧ,ΥΕΧ,ΚΛ,ΒΥΖ	
44	Νίκαια 1		Λοφώδες	118μ.	Μαγούλα	6μ.		Κεραμική	NN,ΠΕΧ,ΜΕΧ,ΥΕΧ,ΕΛ	
45	Καρτάλη Μαγούλα	Νίκαια 4	Πεδινό	98μ.	Μαγούλα	5μ.		Κεραμική	NN,ΠΕΧ,ΜΕΧ,ΥΕΧ	
46	Καρτάλη Μαγούλα 2	Νίκαια 18	Πεδινό		Μαγούλα	1,5μ.		Κεραμική	ΜΕΧ,ΥΕΧ,ΚΛ,ΥΒΥΖ	
47	Νεχάλη	Ομορφοχώρι 1	Πεδινό	70μ.	Μαγούλα			Κεραμική	ΑΝ,ΥΕΧ,ΚΛ,ΥΒΥΖ	
48	Χασάμπαλη Μαγούλα	Ομορφοχώρι 3	Λοφώδες		Μαγούλα			Κεραμική	ΑΝ,ΝΝ,ΠΕΧ,ΜΕΧ,ΥΕΧ	
49	Αλυγαριά Μαγούλα	Πλατανούλια 1	Παραποτάμιο		Μαγούλα	3-4μ.		Κεραμική	NN,ΠΕΧ,ΥΕΧ,ΥΒΥΖ	Δίπλα στον Πηνειό
50	Μπουνάρμπασι Μαγούλα	Πουρνάρι 1	Λοφώδες	168μ.	Μαγούλα	12μ.		Αρχιτεκτονικά	ΑΝ,ΜΝ,ΝΝ,ΠΕΧ,ΜΕΧ,ΥΕΧ, ΠΓ,ΚΛ,ΥΒΥΖ	
51	Υδραγωγείου Μαγούλα	Ριζόμυλος 1	Πεδινό		Μαγούλα	3-4μ.		Κεραμική	NN,ΠΕΧ,ΜΕΧ,ΥΕΧ,ΕΛ,ΥΒΥΖ	
52	Πέρα Μαχαλά	Ροδιά 2	Παραποτάμιο		Μαγούλα			Κεραμική	ΑΝ,ΜΝ,ΝΝ,ΠΕΧ,ΜΕΧ,ΥΕΧ, ΚΛ	Δίπλα στον Πηνειό
53	Σπηλιά 1		Πεδινό		-			Κεραμική	ΥΕΧ	Ταφές

ΠΙΝΑΚΑΣ 1
ΘΕΣΕΙΣ ΤΗΣ ΑΝΑΤΟΛΙΚΗΣ ΘΕΣΣΑΛΙΚΗΣ ΠΕΔΙΑΔΑΣ

54	Πέτρα	Σωτήριο 1	Λοφώδες		Μαγούλα			Αρχιτεκτονικά	MN,ΠΕΧ,ΜΕΧ,ΥΕΧ,ΑΡΧ,ΒΥ Ζ	
55	Μεγάλη Βρύση	Τύρναβος 3	Βραχώδες ύψωμα		Μαγούλα	2-3μ.		Κεραμική	ΑΝ,ΜΝ,ΝΝ,ΠΕΧ,ΜΕΧ,ΥΕΧ, ΚΛ	
56	Καστρί	Τύρναβος 4	Πεδινό	100μ.	Μαγούλα	10μ.		Κεραμική	ΜΕΧ,ΥΕΧ,ΚΛ,Ρ,ΒΥΖ	
57	Τσαλμά	Τύρναβος 5	Πεδινό	104μ.	Μαγούλα	4μ.		Κεραμική	ΑΝ,ΜΝ,ΝΝ,ΠΕΧ,ΜΕΧ,ΥΕΧ, ΚΛ	
58	Ταρτάρ	Φαλάννη 1	Πεδινό		Μαγούλα	8μ.		Κεραμική	ΑΝ,ΜΝ,ΝΝ,ΠΕΧ,ΜΕΧ,ΥΕΧ, ΑΡΧ,ΚΛ,ΕΛ,ΥΒΥΖ	Κυκλική μαγούλα διαμ. 300μ.
59	Φαλάννη 3		Πεδινό		Μαγούλα	1μ.		Κεραμική	ΜΝ,ΝΝ,ΥΕΧ	
60	Χάλκη 1		Πεδινό		Μαγούλα	10μ.		Κεραμική	ΝΝ,ΥΕΧ	
61	Καβάκι	Γλάυκη 2	Πεδινό		Μαγούλα	4μ.		Κεραμική	ΑΝ,ΜΝ,ΝΝ,ΠΕΧ,ΥΕΧ,ΚΛ	

ΠΙΝΑΚΑΣ 1
ΘΕΣΕΙΣ ΤΗΣ ΑΝΑΤΟΛΙΚΗΣ ΘΕΣΣΑΛΙΚΗΣ ΠΕΔΙΑΔΑΣ

ΠΙΝΑΚΑ 2
ΘΕΣΕΙΣ ΚΕΝΤΡΙΚΗΣ ΜΑΚΕΔΟΝΙΑΣ

A/A	ΘΕΣΗ	2Η ΟΝΟΜΑΣΙΑ	ΤΟΠΙΟ	ΥΨΟΜ.	ΜΟΡΦΗ	ΥΨΟΣ	ΔΙΑΣΤΑΣΕΙΣ	ΕΥΡΗΜΑΤΑ	ΔΙΑΡΚΕΙΑ ΚΑΤΟΙΚΗΣΗΣ	ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΕΙΣ
1	Βαλτοχώρι	Σαρίτσα	Παραποτάμιο-πεδινό		Τούμπα	16μ.	675τ.μ.	Κεραμική	NN, ΥΕΧ(μυκην.)	Αξιός ποταμός
2	Αυγό Γέφυρας	Δουρμουσλί	Παραποτάμιο-πεδινό	65μ.	Τούμπα	15-35μ.	600τ.μ.	Κεραμική	ΠΕΧ,ΥΕΧ(μυκην.)	Αξιός ποταμός
3	Διπλή Τράπεζα Αγχιάλου	Ιγκλίζ	Παραποτάμιο-πεδινό		Τράπεζα	20μ.		Αρχιτεκτονικά	NN,ΠΕΧ,ΥΕΧ, ΕΣ(γεωμ.),ΑΡΧ, ΚΛ. Ρ.	Γαλλικός ποταμός
4	Λαχανόκηπος	Αραπλί	Παραποτάμιο-πεδινό	23μ.	Τούμπα	7μ.	990τ.μ.	Κεραμική	ΥΕΧ(μυκην.)	Γαλλικός ποταμός
5	Γκόνα		Παραποτάμιο-πεδινό	17μ.	Τούμπα-τράπεζα	4μ.	22,75τ.μ.	Αρχιτεκτονικά	ΠΕΧ,ΥΕΧ,ΕΣ(γεωμ.) ΑΡΧ,ΚΛ,ΕΛ,Ρ,ΠΧ	Ανθεμόντας ποταμός
6	Λιβαδάκι Περαίας	Τσαϊρ	Παραθαλάσσιο	17μ.	Τούμπα	15μ.	238τ.μ.	Κεραμική	ΠΕΧ,ΥΕΧ	
7	Καστανάς	Καράογλου	Παραποτάμιο-πεδινό	28μ.	Τούμπα	14μ.	5500τ.μ.	Αρχιτεκτονικά	ΠΕΧ,ΥΕΧ(μυκην.)ΠΕ Σ(γεωμ.)ΑΡΧ,ΚΛ,ΕΛ	Αξιός ποταμός
8	Νέα Φιλαδέλφεια	Ναρές	Παραποτάμιο-λοφώδες	87μ.	Τούμπα	41μ.		Κεραμική	ΠΕΧ,ΥΕΧ(μυκην.)	Γαλλικός ποταμός
9	Πενταλόφος	Γράδοβορ	Παραποτάμιο-λοφώδες	81μ.	Τούμπα-τράπεζα	21μ.		Κεραμική	ΠΕΧ,ΥΕΧ(μυκην.)ΠΕ Σ,ΑΡΧ,ΚΛ	Γαλλικός ποταμός

ΠΙΝΑΚΑ 2
ΘΕΣΕΙΣ ΚΕΝΤΡΙΚΗΣ ΜΑΚΕΔΟΝΙΑΣ

10	Σουσαμόμυλος	Γράδοβορ Β	Παραποτάμιο-λοφώδες	81μ.	Τούμπα-τράπεζα	21μ.		Κεραμική	ΠΕΧ,ΥΕΧ(μυκην.)ΠΕΣ,ΑΡΧ,ΚΛ	Γαλλικός ποταμός
11	Ν. Ραιδεστός	Μαντζαρλί	Παραποτάμιο-πεδινό	34μ.	Τούμπα	8μ.	1344τ.μ.	Κεραμική	ΝΝ,ΠΕΧ,ΥΕΧ	Ανθεμούντας ποταμός
12	Λουτρά Θέρμης	Μεγάλη Τούμπα	Παραποτάμιο-πεδινό	30μ.	Τούμπα	14μ.		Κεραμική	ΠΕΧ,ΥΕΧ(μυκην.)ΒΥΖ,ΥΒΥΖ	Ανθεμούντας ποταμός
13	Αγγελάκη	Αγ. Παρασκευή	Παραποτάμιο-λοφώδες	120μ.	Τούμπα			Κεραμική	ΥΕΧ,ΑΡΧ,ΚΛ,ΕΛ	Ανθεμούντας ποταμός
14	Ν.Ρύσια-Καρδία	Καράτζαλι	Λοφώδες	120μ.	Τούμπα	15μ.	120000τ.μ.	Κεραμική	ΥΕΧ(μυκην.)ΑΡΧ.ΚΛ	
15	Ν. Μεσημβρία		Παραποτάμιο		Τούμπα			Κεραμική	ΥΕΧ,ΠΕΣ(γεωμ.)	Γαλλικός ποταμός
16	Νεοχωρούδα	Γενικίουι	Παραποτάμιο-λοφώδες	214μ.	Τούμπα-τράπεζα	13-20μ.		Κεραμική	ΥΕΧ,ΠΕΣ,ΑΡΧ,ΚΛ	Γαλλικός ποταμός
17	Ασπρόβρυση Ωραιοκάστρου	Αμπουνάρ	Λοφώδες	200μ.	Τούμπα		1118τ.μ.	Κεραμική	ΥΕΧ(μυκην.)	
18	Λόφος Ωραιοκάστρου	Ωραιόκαστρο Β	Λοφώδες ημιορεινό	450μ.	Φυσικός λόφος		1200τ.μ.	Κεραμική	ΥΕΧ,ΠΕΣ,ΑΡΧ,ΚΛ	
19	Πολίχνη	Λέμπετ	Λοφώδες	75μ.	Τούμπα	20μ.		Κεραμική	ΠΕΧ,ΥΕΧ,(μυκην.) ΠΕΣ	
20	Τούμπα Θεσσαλονίκης	Καλαμαριά	Λοφώδες	70μ.	Τούμπα-τράπεζα	23μ.	13-30στρ.	Κεραμική	ΠΕΧ,ΥΕΧ(μυκην.)ΠΕΣ,ΑΡΧ,ΚΛ	

ΠΙΝΑΚΑ 2
ΘΕΣΕΙΣ ΚΕΝΤΡΙΚΗΣ ΜΑΚΕΔΟΝΙΑΣ

21	Ελαιώνες Πυλαίας	Καμπουτζιλάρ	Λοφώδες	160μ.	Τούμπα	25μ.		Κεραμική	NN,ΥΕΧ,ΠΕΣ;	
22	Τούμπα Πανοράματος	Πανόραμα Α	Λοφώδες		Τούμπα			Αρχιτεκτονικά	ΥΕΧ,ΠΕΣ	
23	Τούμπα Θέρμης	Σέδες	πεδινό	101μ.	Τούμπα	17μ.	12325τ.μ.	Κεραμική	NN,ΠΕΧ,ΥΕΧ(μυκην.)ΠΕΣ,ΑΡΧ,ΕΛ,ΠΧΡ,Β	
24	Μεσημεριανή	Τριλόφου	πεδινό	15μ.	Τούμπα		6.600τ.μ.	Κεραμική	MN,NN,ΠΕΧ,ΥΕΧ(μ υκην.)ΠΕΣ,ΑΡΧ,ΚΛ	Ημικυκλική τούμπα
25	Καραμπουρνάκι	Μικρό Καράμπουρνο	Παραθαλάσσιο	24μ.	Τράπεζα	2μ.		Κεραμική	ΥΕΧ(μυκην.)ΠΕΣ(γε ωμ.)ΑΡΧ,ΚΛ,Ρ	Ημικυκλική τράπεζα
26	Ν. Επιβάτες	Μπαξέ	Παραθαλάσσιο	25μ.	Τούμπα	13μ.		Κεραμική	ΠΕΧ,ΥΕΧ(μυκην.)	
27	Τούμπα Αγ. Αντωνίου		Λοφώδες ημιορεινό	534- 642μ.	Φυσικός λόφος		1500τ.μ.	Κεραμική	ΥΕΧ,ΠΕΣ	
28	Τούμπα Δρυμού	Δρημίγλαβα	Λοφώδες		Τούμπα		3750τ.μ.	Κεραμική	NN,ΠΕΧ,ΥΕΧ(μυκην.)ΠΕΣ,ΑΡΧ,ΚΛ	
29	Ταβάς Κουφαλίων	Κούτσμπαλι	Παραποτάμιο- πεδινό	75μ.	Τράπεζες 2		Α:200000τ.μ. Β:225000τ.μ.	Κεραμική	NN,ΠΕΧ,ΥΕΧ,ΠΕΣ,Α ΡΧ,ΚΛ,ΕΛ,Ρ	Αξιός ποταμός
30	Μικρή Τούμπα Κουφαλίων	Μικρή Κούτσμπαλι	Παραποτάμιο- πεδινό	15μ.	Τούμπα	7μ.	375τ.μ.	Κεραμική	NN,ΥΕΧ(μυκην.)ΠΕΣ ,ΑΡΧ,ΚΛ	Αξιός ποταμός
31	Λιβαδίτσα Κουφαλίων	Ισουμτσέ	Λοφώδες	71μ.	Τούμπα	2μ.		Κεραμική	NN; ΠΕΧ,ΥΕΧ	

ΠΙΝΑΚΑ 2
ΘΕΣΕΙΣ ΚΕΝΤΡΙΚΗΣ ΜΑΚΕΔΟΝΙΑΣ

32	Προφήτης Ηλίας Λητής	Αϊβατλί	Λοφώδες ημιορεινό	210μ.	Τούμπα- τράπεζα	5μ.	875τ.μ.	Κεραμική	ΥΕΧ	
33	Προφήτης Ηλίας Μελισσοχωρίου	Μπάλτσα	Λοφώδες ημιορεινό	225μ.	Τούμπα	2,5μ.	1350τ.μ.	Κεραμική	ΥΕΧ,ΠΕΣ,ΑΡΧ,ΚΛ	
34	Τσερεμπέκ Μελισσοχωρίου		Λοφώδες	240μ.	Τούμπα	20μ.	2500τ.μ.	Αρχιτεκτονικά	ΥΕΧ,ΠΕΣ	
35	Μονόλοφος	Ταψί	Λοφώδες	170μ.	Τούμπα	20μ.	5000τ.μ.	Κεραμική	ΥΕΧ	
36	Τούμπα Ξηροχωρίου	Κιορτζινέ	Λοφώδες	185μ.	Τούμπα	27μ.	3800τ.μ.	Κεραμική	ΥΕΧ,ΠΕΣ,Ρ	
37	Τούμπα Πετρωτού		Παραποτάμιο- λοφώδες		Τούμπα	10μ.	3.200τ.μ.	Αρχιτεκτονικά	ΥΕΧ,ΠΕΣ(γεωμ.)ΑΡΧ .ΚΛ.ΕΛ.	Γαλλικός ποταμός
38	Τούμπα Ασβεστοχωρίου	Κιρετσίου, Ορεντζίκ	Λοφώδες	170μ.	Τούμπα			Κεραμική	ΥΕΧ,ΠΕΣ	
39	Τούμπα Χορτιάτη	Αμπέλια	Ημιορεινό	720μ.	Τούμπα			Κεραμική	ΥΕΧ(μυκην.)ΑΡΧ.ΚΛ	
40	Τούμπα Ν. Καλλικράτειας	Απονομί	Παραθαλάσσιο	10μ.	Τούμπα- τράπεζα	5μ.	6.400τ.μ.	Κεραμική	ΝΝ,ΠΕΧ,ΥΕΧ(μυκην.) ΠΕΣ(γεωμ.)ΑΡΧ.ΚΛ .ΕΛ.Ρ	
41	Τούμπα Βεριάς		Παραθαλάσσιο	35μ.	Τούμπα- τράπεζα	10μ.	22000τ.μ.	Κεραμική	ΠΕΧ,ΥΕΧ.ΠΕΣ.ΑΡΧ,Κ Λ.ΕΛ.Ρ.ΒΥΖ.	

ΠΙΝΑΚΑ 2
ΘΕΣΕΙΣ ΚΕΝΤΡΙΚΗΣ ΜΑΚΕΔΟΝΙΑΣ

42	Τούμπα Φλογητών		Παραθαλάσσιο	33μ.	Τούμπα		8000τ.μ.	Κεραμική	NN.ΠΕΧ.ΥΕΧ.ΠΕΣ.Α ΡΧ.ΚΛ.	
43	Αμαλάρια Περιστεράς		Ημιορεινό		Τούμπες 2		1800τ.μ. εκάστη	Κεραμική	ΥΕΧ,ΑΡΧ.ΚΛ.	
44	Αγ. Κήρυκος	Αγ.Αναστασία	Λοφώδες ημιορεινό		Φυσικός λόφος	10μ.		Κεραμική	ΥΕΧ	
45	Γαλαρινός		Λοφώδες		Φυσικός λόφος		1000	Κεραμική	ΥΕΧ.ΕΛ.Ρ.	
46	Τούμπα Γαλάτιστας	Πανικόβα	Λοφώδες ημιορεινό		Τούμπα	4μ.	1000	Κεραμική	ΥΕΧ(μυκην.)	
47	Τούμπα Αγ. Παρασκευής	Γαλάτιστας	Λοφώδες ημιορεινό		Τούμπα	8μ.	35000	Κεραμική	ΠΕΧ,ΥΕΧ	
48	Καστέλι Γαλάτιστας		Λοφώδες ημιορεινό		Φυσικός λόφος			Κεραμική	ΥΕ.ΠΕΣ.Ρ	
49	Μικρή Τούμπα Γαλάτιστας	Καρακόλ	Λοφώδες ημιορεινό		Φυσικός λόφος		10000	Κεραμική	ΠΕΧ.ΥΕΧ.ΠΕΣ.	

ΠΙΝΑΚΑ 2
ΘΕΣΕΙΣ ΚΕΝΤΡΙΚΗΣ ΜΑΚΕΔΟΝΙΑΣ

ΠΙΝΑΚΑ 2
ΘΕΣΕΙΣ ΚΕΝΤΡΙΚΗΣ ΜΑΚΕΔΟΝΙΑΣ

ΠΙΝΑΚΑ 2
ΘΕΣΕΙΣ ΚΕΝΤΡΙΚΗΣ ΜΑΚΕΔΟΝΙΑΣ

ΟΙΚΙΣΜΟΙ ΥΕΧ ΣΤΗ ΘΕΣΣΑΛΙΑ ΚΑΙ ΤΗ ΜΑΚΕΔΟΝΙΑ

A/A	ΘΕΣΗ	2 ^Η ΟΝΟΜΑΣΙΑ	ΠΕΡΙΟΧΗ	ΝΟΜΟΣ	ΚΟΙΝΟΤΗΤΑ	ΣΥΝΤΕΤΑΓΜΕΝΕΣ	ΑΠΟΛ. ΥΨΟΜΕΤΡΟ	ΤΟΠΙΟ	ΜΟΡΦΗ
1	Διμήνι		Ανατολική Πεδιάδα	Μαγνησία;	Διμηνίου	393619/228932	33μ	Πεδινό-παράκτιο	παρυφές tell
2	Παλιά		Ανατολική Πεδιάδα	Μαγνησίας	Βόλου	393637/229343	20μ	Πεδινό-παράκτιο	tell
3	Πευκάκια		Ανατολική Πεδιάδα	Μαγνησίας	Βόλου	393469/229389	20μ	παράκτιο	tell και παρυφές
4	Μ. Βελανιδιά		Ανατολική Πεδιάδα	Μαγνησίας	Βόλου	392915/228750	18μ	παράκτιο	φυσικός λόφος
5	Φερές	Μαγούλα Μπακάλη	Ανατολική Πεδιάδα	Μαγνησίας	Βελεστίνου	393840/227380	156μ	πεδινό	tell-τράπεζα
6	Αερινό	Περσουφλί, Δερβίσι	Ανατολική Πεδιάδα	Μαγνησίας	Αερινού	393174/227614	166μ	πεδινό	παρυφές tell
7	Πέτρα	Anda Tepe	Ανατολική Πεδιάδα	Λάρισας	Σωτήριου	392958/224512	54μ	πεδινό-παραλίμνιο	tell
8	Γκρεμός	Γκρεμούρα	Ανατολική Πεδιάδα	Λάρισας	Δένδρων	393955/222032	71μ	πεδινό-παραποτάμιο	tell
9	Μπουνάρμπασι		Ανατολική Πεδιάδα	Λάρισας	Συκουρίου	394518/223210	168μ	πεδινό	tell

ΟΙΚΙΣΜΟΙ ΥΕΧ ΣΤΗ ΘΕΣΣΑΛΙΑ ΚΑΙ ΤΗ ΜΑΚΕΔΟΝΙΑ

A/A	ΔΙΑΣΤΑΣΕΙΣ	ΥΨΟΣ TELL	ΔΙΑΡΚΕΙΑ ΚΑΤΟΙΚΗΣΗΣ	ΑΡΧΙΤΕΚΤΟΝΙΚΑ	ΚΑΤΟΨΗ ΚΤΙΡΙΩΝ	ΤΕΧΝΙΚΗ ΔΟΜΗΣΗΣ	ΧΡΟΝΟΛΟΓΗΣΗ	ΚΕΡΑΜΙΚΗ	
1	100στρ.	-	NN, ΠΕΧ,ΜΕΧ,ΥΕΧ	Πολυεοδομική κάτοψη	Ορθογώνια	Λίθινα θεμέλια-πλίνθινη ανωδομή	ΥΕΙΙΒ-ΙΙΙΓ	Μυκηναϊκή τοπική	
2	108στρ.	12μ.	ΜΕΧ,ΥΕΧ,ΠΓ	κτίριο	Ορθογώνια	Λίθινα θεμέλια-πλίνθινη ανωδομή	ΥΕΙ,ΙΙ,ΙΙΙ	Μυκηναϊκή τοπική	
3	80στρ.	17μ.	NN,ΜΕΧ,ΥΕΧ,ΕΛ	κτίρια	Ορθογώνια	Λίθινα θεμέλια-πλίνθινη ανωδομή	ΥΕΙ,ΙΙ,ΙΙΙΒ	Μυκηναϊκή τοπική	
4	125στρ.	18μ.	ΜΕΧ,ΥΕΧ,ΠΓ,Γ,	Αναλήμματα, τοίχοι	-	Λιθόκτιστα	ΥΕΙΙΙΓ	Μυκηναϊκή τοπική	
5	40στρ.	15μ.	ΤΝ,ΜΕΧ,ΥΕΧ,ΠΓ,Γ,ΚΛ,ΕΛ	κτίρια	Ορθογώνια	Λίθινα θεμέλια-πλίνθινη ανωδομή	ΥΕΙΙΙΑ,Β,Γ	Μυκηναϊκή τοπική	
6	-	-	NN, ΜΕΧ,ΥΕΧ, ΠΓ	κτίρια	Ορθογώνια	Λίθινα θεμέλια-πλίνθινη ανωδομή	ΥΕΙΙΙΑ,Β	Μυκηναϊκή τοπική	
7	15στρ.	-	NN,ΜΕΧ,ΥΕΧ	τείχος	-	Λιθόκτιστα	ΥΕΙΙΙΒ,Γ	Μυκηναϊκή τοπική	
8	22στρ.	9μ.	Ν,ΜΕΧ,ΥΕΧ,ΠΓ,Γ.ΚΛ.ΕΛ,Ρ	κτίρια	Ορθογώνια	Λίθινα θεμέλια-πλίνθινη ανωδομή	ΥΕΙΙΙΒ,Γ	Μυκηναϊκή τοπική	
9	80στρ.	12μ.	ΜΕΧ,ΥΕΧ,ΠΓ	περίβολος, τοίχοι	-	Λιθόκτιστα	ΥΕΙΙΙΑ,Β	-	

ΟΙΚΙΣΜΟΙ ΥΕΧ ΣΤΗ ΘΕΣΣΑΛΙΑ ΚΑΙ ΤΗ ΜΑΚΕΔΟΝΙΑ

A/A	ΘΕΣΗ	2 ^Η ΟΝΟΜΑΣΙΑ	ΠΕΡΙΟΧΗ	ΝΟΜΟΣ	ΚΟΙΝΟΤΗΤΑ	ΣΥΝΤΕΤΑΓΜΕΝΕΣ	ΑΠΟΛ. ΥΨΟΜΕΤΡΟ	ΤΟΠΙΟ	ΜΟΡΦΗ
10	Μακρυχώρι		Ανατολική Πεδιάδα	Λάρισας	Μακρυχωρίου	394749/223060	60μ	πεδινό	παρυφέ ς tell
11	Χτούρι		Δυτική Πεδιάδα	Λάρισας	Ενιπέα	393780/222900	211μ	πεδινό- παραποτάμιο	tell
12	Χαμάμια		Δυτική Πεδιάδα	Καρδίτσας	Φίλια	392530/220489	131μ	πεδινό- παραποτάμιο	tell
13	Ράχες Μοσχολουρίου		Δυτική Πεδιάδα	Καρδίτσας	Μοσχολουρίου	393436/220980	104μ	πεδινό- παραποτάμιο	επίπεδο ς
14	Ασβεσταριά Πετρωτό		Δυτική Πεδιάδα	Τρικάλων	Πετρωτού	395702/229582	170μ	Ημιορεινό- παραποτάμιο	επίπεδο ς
15	Ντικιλί-τας		Ανατολική Μακεδονία	Καβάλας	Κρηνιδών	410037/241830	74μ	πεδινό	tell
16	Σταθμός Αγγίστας		Ανατολική Μακεδονία	Σερρών	Σταθμού Αγγίστας	410036/239411	90μ	πεδινό- παραποτάμιο	tell
17	Καστρί		Ανατολική Μακεδονία	Καβάλας	Θάσου	406372/246557	310μ	ορεινό	φυσικός λόφος
18	Σφελινός		Ανατολική Μακεδονία	Σερρών	Σφελινού	410490/238832	365μ	ημιορεινό	tell- τράπεζα

ΟΙΚΙΣΜΟΙ ΥΕΧ ΣΤΗ ΘΕΣΣΑΛΙΑ ΚΑΙ ΤΗ ΜΑΚΕΔΟΝΙΑ

A/A	ΔΙΑΣΤΑΣΕΙΣ	ΥΨΟΣ TELL	ΔΙΑΡΚΕΙΑ ΚΑΤΟΙΚΗΣΗΣ	ΑΡΧΙΤΕΚΤΟΝΙΚΑ	ΚΑΤΟΨΗ ΚΤΙΡΙΩΝ	ΤΕΧΝΙΚΗ ΔΟΜΗΣΗΣ	ΧΡΟΝΟΛΟΓΗΣΗ	ΚΕΡΑΜΙΚΗ	
10	30στρ.	-	ΥΕΧ,ΕΛ	κτίρια	Ορθογώνια	Λίθινα θεμέλια-πλίνθινη ανωδομή	ΥΕΙΙΙ	Μυκηναϊκή τοπική	
11	-	-	ΥΕΧ,Γ,ΚΛ,ΕΛ,Ρ,ΒΥΖ	τείχος	-	Λιθόκτιστα	ΥΕΙΙΒ2,ΙΙΙΓ	Μυκηναϊκή τοπική	
12	-	-	ΥΕΧ,Γ	τοίχοι	-	Λιθόκτιστα	ΥΕΙΙΒ	Μυκηναϊκή τοπική	
13	-	-	ΜΕΧ,ΥΕΧ	κτίρια	Αψιδωτά, ορθογώνια	Λίθινα θεμέλια-πλίνθινη ανωδομή,ρisé	ΥΕΙ,ΙΙ	χειροποίητη	
14	3στρ.	-	ΜΕΧ,ΥΕΧ	κτίρια	Αψιδωτά, ορθογώνια	Λίθινα θεμέλια-πλίνθινη ανωδομή	ΥΕΙΙΑ,Β,ΙΙΙΓ	Μυκην.τοπική, εισηγμένη	
15	45στρ.	17μ.	ΑΝ,ΜΝ,ΝΝ,ΠΕΧ,ΜΕΧ,ΥΕΧ,ΚΛ	κτίρια, τοίχοι	Αψιδωτά	Λίθινα θεμέλια-πλίνθινη ανωδομή	ΥΕΙΙΒ,Γ	Τοπικά αμαυρ. εγχάρακτα	
16	10,4στρ.	30μ.	ΥΕΧ,ΚΛ,ΕΛ	κτίρια	Ορθογώνια	Λίθινα θεμέλια-πλίνθινη ανωδομή	ΥΕΙΙΑ2,Β,Γ	Τοπικά αμαυρ. εγχάρακτα	
17	-	-	ΠΕΧ,ΥΕΧ,ΕΣ	κτίρια, περίβολος	Αψιδωτά, ορθογώνια	Λίθινα θεμέλια-πλίνθινη ανωδομή	ΥΕΙΙΙΓ	Αμαυρ. Εγχαρ. Μυκην. Εισηγ. Τοπ.	
18	1στρ.	6μ.	ΥΕΧ	τοίχοι	-	Λίθινα θεμέλια-πλίνθινη ανωδομή	ΥΕΧ	Τοπικά χειροποίητα	

ΟΙΚΙΣΜΟΙ ΥΕΧ ΣΤΗ ΘΕΣΣΑΛΙΑ ΚΑΙ ΤΗ ΜΑΚΕΔΟΝΙΑ

A/A	ΘΕΣΗ	2 ^Η ΟΝΟΜΑΣΙΑ	ΠΕΡΙΟΧΗ	ΝΟΜΟΣ	ΚΟΙΝΟΤΗΤΑ	ΣΥΝΤΕΤΑΓΜΕΝΕΣ	ΑΠΟΛ. ΥΨΟΜΕΤΡΟ	ΤΟΠΙΟ	ΜΟΡΦΗ
19	Άσσηρος		Κεντρική Μακεδονία	Θεσσαλονίκης	Ασσήρου	408127/230193	165μ	πεδινό	tell
20	Τούμπα	Καλαμαριάς	Κεντρική Μακεδονία	Θεσσαλονίκης	Θεσσαλονίκης	406182/229715	70μ	ημιπεδινό	tell-τράπεζα
21	Διπλή Τράπεζα Αγχιάλου	Igliz	Κεντρική Μακεδονία	Θεσσαλονίκης	Σίνδου	407002/227931	37μ	Πεδινό-παράκτιο	τράπεζα
22	Καστανάς	Karaoglou	Κεντρική Μακεδονία	Θεσσαλονίκης	Χαλκηδώνας	407368/226587	35μ	παράκτιο	tell
23	Λιμνότοπος	Vardina,Kolibi	Κεντρική Μακεδονία	Κιλκίς	Λιμνότοπου	409415/226052	70μ	παραποτάμιο	tell
24	Αξιοχώρι	Vardaroftsa	Κεντρική Μακεδονία	Κιλκίς	Αξιοχωρίου	408733/226401	109μ	παραποτάμιο	tell-τράπεζα
25	Αγ. Μάμας		Κεντρική Μακεδονία	Χαλκιδικής	Αγ. Μάμα	402791/233366	80μ	παράκτιο	tell
26	Μολυβόπυργος		Κεντρική Μακεδονία	Χαλκιδικής	Ολύνθου	402905/233677	8μ	παράκτιο	φυσικός λόφος
27	Πηγή Αρτέμιδος		Κεντρική Μακεδονία	Πιερίας	Πλαταμώνα	333878/226080	90μ	παράκτιο	φυσικός λόφος

ΟΙΚΙΣΜΟΙ ΥΕΧ ΣΤΗ ΘΕΣΣΑΛΙΑ ΚΑΙ ΤΗ ΜΑΚΕΔΟΝΙΑ

A/A	ΔΙΑΣΤΑΣΕΙΣ	ΥΨΟΣ TELL	ΔΙΑΡΚΕΙΑ ΚΑΤΟΙΚΗΣΗΣ	ΑΡΧΙΤΕΚΤΟΝΙΚΑ	ΚΑΤΟΨΗ ΚΤΙΡΙΩΝ	ΤΕΧΝΙΚΗ ΔΟΜΗΣΗΣ	ΧΡΟΝΟΛΟΓΗΣΗ	ΚΕΡΑΜΙΚΗ	
19	8στρ.	14μ.	ΜΕΧ,ΥΕΧ,ΕΣ	πολεοδομική κάτοψη, άνδηρα	Ορθογώνια	Λίθινα θεμέλια-πλίνθινη ανωδομή	ΥΕΙΙΑ,Β,Γ	Τοπικά χειροπ. μυκην. τοπικά, εισηγμένα	
20	13στρ.	23μ.	ΠΕΧ,ΜΕΧ,ΥΕΧ,ΕΣ,ΚΛ	πολεοδομική κάτοψη, άνδηρα	Αψιδωτά, ορθογώνια	Λίθινα θεμέλια-πλίνθινη ανωδομή	ΥΕΙΙΑ,Β,Γ	Τοπικά χειροπ. μυκην. τοπικά, εισηγμένα	
21	40στρ.	20μ.	Ν,ΥΕΧ,ΕΣ,ΕΛ	τοίχοι	-	Λίθινα θεμέλια	ΥΕΙΙΒ,Γ	-	
22	5,5στρ.	14μ.	ΠΕΧ,ΥΕΧ,ΕΣ,ΚΛ,ΕΛ	πολεοδομική κάτοψη	Αψιδωτά, ορθογώνια	Pisé, πλινθόκτιστα	ΥΕΙΙ,ΙΙΒ,Γ	Τοπικά χειροποίητα, μυκηναϊκά	
23	0,7στρ.	15μ.	ΥΕΧ,ΕΣ,ΚΛ,ΕΛ	τοίχοι	-	-	ΥΕΙΙ,ΙΙΒ,Γ	Τοπικά χειροποίητα	
24	6στρ.	33μ.	ΠΕΧ,ΜΕΧ,ΥΕΧ,ΕΣ,ΚΛ	άνδηρα	-	πλινθόκτιστα	ΥΕΧ	Τοπικά χειροποίητα	
25	16στρ.	20μ.	ΠΕΧ,ΜΕΧ,ΥΕΧ	κτίρια	Ορθογώνια	Λίθινα θεμέλια-πλίνθινη ανωδομή	ΥΕΧ	Τοπικά χειροποίητα, μυκην. τοπικά	
26	-	4μ.	ΠΕΧ,ΜΕΧ,ΥΕΧ	άνδηρα	-	Λιθόκτιστα	ΥΕΧ	-	
27	1στρ.	-	ΥΕΧ,ΚΛ		-	Λιθόκτιστα	ΥΕΧ	Τοπικά χειροποίητα, μυκην. θεσσαλικά	

ΟΙΚΙΣΜΟΙ ΥΕΧ ΣΤΗ ΘΕΣΣΑΛΙΑ ΚΑΙ ΤΗ ΜΑΚΕΔΟΝΙΑ

A/A	ΘΕΣΗ	2 ^Η ΟΝΟΜΑΣΙΑ	ΠΕΡΙΟΧΗ	ΝΟΜΟΣ	ΚΟΙΝΟΤΗΤΑ	ΣΥΝΤΕΤΑΓΜΕΝΕΣ	ΑΠΟΛ. ΥΨΟΜΕΤΡΟ	ΤΟΠΙΟ	ΜΟΡΦΗ
28	Βάλτος		Κεντρική Μακεδονία	Πιερίας	Λεπτοκαρυάς	400707/225555	13μ	παράκτιο	επίπεδος
29	Αγγελοχώρι		Δυτική Μακεδονία	Ημαθίας	Αγγελοχωρίου	406862/222056	18μ	Πεδινό-παράκτιο	tell
30	Αρχοντικό		Δυτική Μακεδονία	Πέλλας	Αρχοντικού	407783/224934	76μ	πεδινό	tell- τράπεζα
31	Μπουμπούστη		Δυτική Μακεδονία	Κοζάνης	Πλατανιά	403821/213478	679μ	ημιπεδινό- παραποτάμιο	tell

ΟΙΚΙΣΜΟΙ ΥΕΧ ΣΤΗ ΘΕΣΣΑΛΙΑ ΚΑΙ ΤΗ ΜΑΚΕΔΟΝΙΑ

A/A	ΔΙΑΣΤΑΣΕΙΣ	ΥΨΟΣ ΤΕΛΛ	ΔΙΑΡΚΕΙΑ ΚΑΤΟΙΚΗΣΗΣ	ΑΡΧΙΤΕΚΤΟΝΙΚΑ	ΚΑΤΟΨΗ ΚΤΙΡΙΩΝ	ΤΕΧΝΙΚΗ ΔΟΜΗΣΗΣ	ΧΡΟΝΟΛΟΓΗΣΗ	ΚΕΡΑΜΙΚΗ	
28	-	-	ΜΕΧ,ΥΕΧ	τοίχοι	Ορθογώνια	Λίθινα θεμέλια-πλίνθινη ανωδομή	ΥΕΙ,ΙΙ	-	
29	6,5στρ.	4,25μ.	ΜΕΧ,ΥΕΧ,ΕΣ	κτίρια, περίβολος	-	Λιθόκτιστα, πλινθόκτιστα	ΥΕΙ,ΙΙ,ΙΙΙ	Χειροπ. αμαυρ. εγχάρ. μυκην.	
30	60στρ.	20μ.	ΠΕΧ,ΜΕΧ,ΥΕΧ,ΕΣ,ΚΛ	τοίχοι, άνδηρα, περίβολος	Ορθογώνια	Λίθινα θεμέλια-πλίνθινη ανωδομή	ΥΕΙΙ	Χειροποίητα τοπικά	
31	0,16στρ.	-	ΥΕΧ,ΕΣ,ΚΛ	Τοίχοι, άνδηρα, καλύβες	-	Λίθινα θεμέλια-πλίνθινη ανωδομή	ΥΕΙΙΙ	Χειροποίητα αμαυρόχρωμα	

ΟΙΚΙΣΜΟΙ ΥΕΧ ΣΤΗ ΘΕΣΣΑΛΙΑ ΚΑΙ ΤΗ ΜΑΚΕΔΟΝΙΑ

--	--	--	--	--	--	--	--	--	--
